

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

Somogyi Éva

MAGYAROK A BÉCSI HIVATALNOKVILÁGBAN

A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői

1867–1914

— MTA —

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

SOMOGYI ÉVA

MAGYAROK A BÉCSI HIVATALNOKVILÁGBAN

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2017

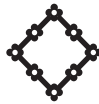
MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

SOMOGYI ÉVA

Magyarok a bécsi hivatalnokvilágban

A közös külügyminisztérium magyar tisztviselői
1867–1914

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2017

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

ISBN 978-963-416-084-7

ISSN 2063-3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás
Borító: Böhm Gergely
Tördelés: Hudecz Andrea
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

Előszó	7
I. Bécsi hivatalok	9
A kabinetiroda	9
Az udvari hivatalok	16
A Felső személye körüli minisztérium	21
II. Birodalmi kancellária – külügyminisztérium – Ballhausplatz	31
A külügyminiszter funkciója 1848–1866 között	32
Beust külügyminiszteri törekvései	35
A külügyminiszterek birodalmi miniszterelnöki funkciója a dualizmus évtizedeiben	38
III. Hivatal és hivatalnok kölcsönhatása. A közös külügyminisztérium hivatali szférái és hivatalnokai	43
A bürokrata tradíció	43
A ballhausplatzi szolgálat	49
A diplomáciai szolgálat	51
A diplomata az udvart szolgálja külföldi udvaroknál	56
A konzuli szolgálat	59
IV. „Bécs” a magyar politikai tradícióban	67
A hivatali Bécs	67
A politikai Bécs	69
A bécsi szolgálat	71
V. Magyarok a külügyi szolgálat különböző szféráiban	75
A kiegyezés mint cezúra – a külügyminisztérium új funkciója	76
Meg kell nyerni a magyarokat az új berendezkedésnek	77
Magyarok a külügyminisztériumban a dualizmus megszilárdulásának évtizedeiben	84
VI. A külügyi testület társadalmi jellegének átalakulása	93
Akik 1871 előtt léptek hivatalba	94
Akiket Andrássy vitt a külügyminisztériumba	101
Akik a dualizmus megszilárdulásának éveiben kerültek a Ballhausplatzra	105
Akik a Gołuchowski–Aehrenthal időszakban léptek közös szolgálatba	112

VII. A házasság mint a társadalmi helyzet egyik meghatározó tényezője	116
VIII. Szakképzettség és műveltség	128
A szakképzettség	128
A műveltség	147
IX. A hivatali pálya, az előmenetel feltételei	161
X. A külügyminisztérium magyar tisztviselőinek nemzeti identitása	171
A Ballhausplatz szelleme („osztrák” identitás?)	171
Akik 1871 előtt léptek szolgálatba	177
Akiket Andrássy vitt a közös hivatalba	183
Az állampolgárság–állampolgári identitás a századfordulón	194
Az identitás átalakulása a dualizmus megszilárdulásának évtizedeiben	203
A nemzeti identitás mint reflektált élettörténet (néhány jellegzetes életút a paritás győzelmének időszakából)	209
Gazdasági szakemberek a Ballhausplatz irodáiban	214
Akik látták a jövőt?	217
XI. Hivatalnokkerények – polgári mentalitás?	223
Deviánsok	228
XII. A külügyi hivatalnokok fizetése és nyugdíja	237
Foglalkozás vagy úri passzió	237
A hivatalnok fizetése	240
A hivatalnok nyugdíja	248
Uralkodói kegy vagy szerzett jog	250
A nyugdíjas lét tartalma (polgári értékrend és hivatalnoki ethos)	253
XIII. Mindennapok a hivatalban: munkaidő, szabadság	256
Munkaidő	256
Szabadság	260
Összegzés	265
Források és irodalom	269
Névmutató	293

ELŐSZÓ

A tanulmány sokéves kutatás eredménye. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa jegyzőkönyveinek közzététele, majd a közös intézmények működésének tanulmányozása vezetett a témához: kik voltak azok a magyarok, akik a közös intézményekben és általában a bécsi hivatalokban szerepet vállaltak, ők hogyan ítélték meg, hogyan értelmezték a kiegyezéssel létrejött új államjogi rendszert, s abban a magyarok feladatát, tehát saját bécsi küldetésüket. Hogyan látták a császárvárosból a magyar politikai törekvéseket és önnön magyarságukat. És ami nem kevésbé fontos: az 1867-es átalakulás, a magyarok növekvő súlya a közös intézményekben milyen hatást gyakorolt a bécsi bürokrata világra?

Önként adódott, hogy kutatásaim elsődlegesen a legfontosabb közös intézményre, a Császári Ház és a Külügyek Minisztériumára koncentráltak. Ez a minisztérium volt a dualista Habsburg Monarchia legsajátságosabb hivatala. Az uralkodó a külügyminisztert az egész korszakban a következő formulával nevezte ki: „kinevezem Önt Házam és a külügyek miniszterévé, és megbízom a közös minisztertanács elnöki teendőinek ellátásával”. Magában ebben a megfogalmazásban kifejezésre jut az 1867-es *dualista és alkotmányos* rendszer ellentmondásos volta, hiszen a császári ház minisztere nyilvánvalóan az uralkodói akarat képviselője. Ő azonban egy személyben külügyminiszter is, és ebben a szerepkörében felelős miniszter: a két ország parlamentjéből választott delegációknak tartozik felelősséggel, a két ország jóváhagyásával viszi az ügyeket – tehát funkciójában az abszolutista és alkotmányos elemek eleve együtt vannak jelen. Ugyanakkor a közös minisztertanács elnöki teendőinek ellátása a de facto létező, a magyarok által azonban soha el nem ismert birodalmi miniszterelnök szerepét biztosítja számára.

A Császári Ház és a Külügyek Minisztériuma a külföld irányában a birodalom kormányzati szerve volt, mint bármely egységes állam külügyminisztériuma. A Monarchia dualista jellege azonban meghatározta hivatalnokai helyzetét. A ballhausplatzi magyar tisztviselők feladatai közé tartozott, hogy közvetítsenek a külügyminisztérium és a magyar kormány, valamint a magyar delegáció között. A diplomáciai szolgálatban az egész Monarchia nemzetközi érdekeit képviselték, de alkalmanként a birodalom érdekrendszerébe épülő magyar állam vagy állampolgárok érdekeit is. A külállamokban rendszerint nem egyszerűen a Habsburg Monarchia diplomatáinak tekintették őket, számon tartották magyarságukat.

Ezzel természetesen korántsem azt akarom állítani, hogy a Ballhausplatzon és a külképviseléseken szolgáló magyarok feltétlenül elemezték-értelmezték volna hivataluk eleve adott ellentmondásos voltát – amint a történész utólag teszi. De a magyar tisztviselőknek a külügyi apparátusban betöltött sajátos szerepe feltétlenül hatott identitásuk alakulására, amint a dualizmus évtizedei során egyre növekvő számú magyar tisztviselő jelenléte a közös külügyminisztériumban befolyást gyakorolt annak szellemére.

A könyv bemutatja, hogy mit jelent „Bécs” fogalma a magyar politikai közgondolkodásban; hogy a kiegyezés megkövetelte paritás és a külügyminisztérium új funkciói mennyiben tették szükségessé, hogy nagyobb számban alkalmazzanak magyar tisztviselőket. Hogyan alakult a tisztviselők társadalmi jellege-összetétele az évtizedek során, s mennyiben és milyen mértékben vált a diplomácia modern polgári hivatallá. S végül az évtizedek során bekövetkezett változások mennyiben formálták a magyar honos tisztviselők nemzeti tudatát.

Munkám a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete szakmai műhelyében készült, egy a maga nemében egyedülálló szellemi közösségben, amelynek több mint fél századon át tagja lehettem. Hálás vagyok érte. Külön köszönettel tartozom kollégáimnak és barátaimnak, Deák Ágnesnek, Hajdu Tibornak és Szász Zoltánnak, akik figyelmet szenteltek munkámnak és tanácsaikkal hozzájárultak a szöveg jobbításához, valamint a kötet szerkesztőinek, Kovács Évának és Reményi József Tamásnak gondos munkájukért.

Budapest, 2016. június 29.

I. BÉCSI HIVATALOK

A bécsi hivatalokban nem 1867-ben kezdtek el magyar honos, magyar nemzetiségű tisztviselőket alkalmazni, és a kiegyezés, az alkotmányos szisztéma bevezetésével sem korlátozódott a magyar hivatalnokok szerepe a közös minisztériumokra. Bécs mindenekelőtt és tradicionálisan az udvar, az uralkodó, a Ház központja, ahol mindig szolgáltak magyarok, és e vonatkozásban legfeljebb annyi változás történik, hogy „a magyar” jelentése és jelentősége korszakonként változott; mégpedig a Hivatal funkciójában, hatáskörében-értékrendjében és a hivatalnok tudatában (önmagáról alkotott képében) egyaránt.

A KABINETIRODA

A kabinetiroda a császár, 1867 után a császár és király hivatala, amelynek – végsőkéig leegyszerűsítve – az a feladata, hogy az uralkodóhoz intézett legkülönbözőbb eredetű (provenienciájú) feliratokat kezelje. A kabinetiroda Ferenc József korszakában is többször átalakult.¹ 1853-ban önálló katonai kabinetirodát (Militärkanzlei) hívnak életre, akkor a katonai vonatkozású ügyeket kivonják hatásköréből.² 1858-ban, tehát még a neoabszolutizmus idején állami hivattalá minősítik, hivatalnokait állami tisztviselőnek tekintik, akiket ennek megfelelő címmel és ranggal ruháznak fel, ugyanúgy léptetik elő őket, mint más állami tisztviselőket, rangfokozatuknak megfelelő fizetést, majd pedig nyugdíjat kapnak.³ A kiegyezés után mégis bizonytalan a kabinetiroda helyzete, mégpedig két vonatkozásban is.

Elsősorban persze abban, hogy az új, immár közösügyes államszerkezetben milyen hely illeti meg? – „Hilfsamt des gemeinsamen Herrschers bei Voll-

1 Legfelső elhatározás Ritter von Braun kabinetirodai igazgató feladatáról: HHStA, Kab. Kanzlei, Direktionsakten. Nr. 2/1866. 1865. november 8.

2 *Reinöhl*, *Geschichte der Kabinettskanzlei*, 63–66. Arról, hogy hogyan változott meg a Militärkanzlei szerepe a dualista-alkotmányos átalakulás következtében: *Somogyi*, *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*, 35–39.

3 Franz Freiherr von Schießl kabinetirodai igazgató emlékirata: HHStA, Nachlaß Schießl, folio 182–186. Vö. *Reinöhl*, *Geschichte der Kabinettskanzlei*, 63–66.

ziehung der alle Länder interessierenden Allerhöchsten Regierungsangelegenheiten“ (A közös uralkodó segédhivatala a valamennyi országot érintő legmagasabb kormányzati ügyek végrehajtásában) – szól a formális meghatározás. S 1868-ban a közös pénzügyi előirányzat a kabinetiroda költségeit a közös kiadások közé sorolta. A magyar delegáció azonban másként határozott. Elismerte ugyan, hogy ha a kabinetirodában olyan ügyek fordulnak elő, amelyek közössége a Pragmatica Sanctióból ered, azok a közös költségvetésbe tartoznak. Minthogy azonban ezeket a gyakorlatban alig lehet elválasztani a kifejezetten a magyar királyt (vagy a birodalmi tanácsban képviselt országok fejedelmét) illető ügyektől, a kabinetiroda költségeit a két állam között kell megosztani.⁴ A delegáció határozata utal arra, hogy felfogását az 1867. évi XII. tc. 7. szakasza is alátámasztja. Eszerint az udvartartás költségei nem közösek. Magyarország alkotmányos önállósága, a magyar király fejedelmi tekintélye megkívánja, hogy a magyar országgyűlés, a felelős magyar minisztérium előterjesztésére külön szavazza meg a magyar királyi udvartartás költségeit.⁵ A delegáció által kiküldött bizottság véleménye szerint e törvényes indoklás áll a magyar király kabinetirodájának költségeire nézve is.⁶

A „közös ügyek” kiterjesztése elleni tiltakozás, a nemzeti jogvédelem persze pénzbe kerül. Mert a határozat értelmében Magyarország a kabinetiroda költségéhez nem a kvóta arányában (nagyjából 30 százalék) járul hozzá, hanem kiadásainak 50 százalékát viseli.

A kabinetiroda udvari hivatal volta nem csak költségvetésében mutatkozik, hanem hivatalszerkezetében is. Hiába minősítették tisztviselőit még 1858-ban állami hivatalnokokká, a kabinetiroda hosszú ideig nem válik modern hivattallá, ott testületi (gemeinschaftlich) ügyintézés folyik. Végző soron ugyan az igazgató felelős az udvari hatóságoktól és a minisztériumokból beérkező ügyek intézéséért. Munkáját a fennhatósága alatt a kabinetirodai titkárok segítik. De a feladatok megosztása bizonytalan. Nem szabják meg pontosan az egyes tisztviselők hatáskörét, s csak 1881-ben hozzák létre a modern hivatalokban szokásos ügyosztályokat az öt kabinetirodai titkár fennhatósága alatt.

4 A közös ügyek tárgyalására kiküldött s 1868. január 19-dikére összehívott Bizottság Naplója, 184. Vö. Polzer-Hoditz, Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs, 596–597.

5 1867. évi XII. 7. §.

6 Nagyon figyelemreméltó Csengery Antalnak, Deák államjogi-alkotmányos nézetei egyik leghívebb követőjének fejtegetése e tárgyban a delegáció 1868. márciusi ülésén. Felszólalásáról feleségének számol be: „Ami azt illeti, hogy ő felsége kabineti irodája által közös dolgokat is intéz: nem veszem kétségbe. De intéz oly tárgyakat is, melyek csupán a magyar királyt, vagy csupán az osztrák császárt illetik. Ha a kabineti iroda azon részét, melyben tisztán a közös ügyi tárgyak fordulnak meg, el tudjátok különözni azon iroda többi részétől: az elkülönözött közös ügyi rész költségeit fölvevesszük a közös költségvetésbe. Ez azonban aligha lehetséges. S nem is igen tartom tanácsosnak e nagy kabineti iroda teendőinek fejtegetését, mondám végre. Az abszolutismus maradványa ez intézmény [így!]. Az alkotmányos fejedelem az egyes minisztériumok személyzetével rendelkezhetik. A magyar ügyekben pedig ott van a felség oldala mellé rendelt magyar miniszter személyzete. Ha az alkotmányosság megszilárdul, az egész kabineti irodának egy pár magántitkára és segédre kell leolvadnia.” Csengery, Hátrahagyott iratai, 267–268.

A kabinetirodában (mint mindenütt másutt is) mindig (tehát a 18. századtól), szolgáltak magyarok, de magyar voltuknak nem volt speciális funkciója, legfeljebb annyi, hogy alkalmanként szükség volt nyelvtudásukra.⁷ 1867 után megváltozik a helyzet. Önálló magyar ügyosztály létesül. 1867. február 21-én, tehát az önálló magyar kormány megalakulásának másnapján az uralkodó Pápay Istvánt, a Magyar Kancellária udvari tanácsosát a kabinetiroda titkárává nevezi ki,⁸ aki ugyan beosztotta a kabinetiroda nagy hatalmú igazgatójának, Adolf Braun bárónak, de mint a magyar ügyek referensének különleges szerep jut neki. Fokozatosan felnő Braun kabinetirodai igazgató mellé; olyan kapcsolatba kerül az uralkodóval, amelyet egyetlen más (nem magyar) titkár sem élvezhet. Közvetlenül jelentést tehet az uralkodónak,⁹ gyakran ő, és nem a kabinetiroda igazgatója kíséri a királyt magyarországi útjaira.¹⁰ A dualista-alkotmányos korszakban három évtizeden át, 1897-ben bekövetkezett haláláig ő „a magyar” az uralkodó személyes irodájában. Ez elég idő arra, hogy honfitársai többnyire elfelejtsék múltját. Eredetileg ugyanis „Bachusár” volt az öt kerületre osztott országban, helytartósági titkár a kassai kerületi főispán Forgách Antal mellett.¹¹ Azután Morvaországban szolgált, s csak az 1860-as években került a helytartótanácsba, majd a kancelláriába. Mint az uralkodó abszolút bizalmasa az évek során Magyarországon is egyre nagyobb tekintélyt szerzett; még ha a kabinetiroda igazgatójának formálisan nem is volt befolyása a döntésekre. „Ez a koronának pusztán végrehajtó orgánuma volt, csak kegyelmi ügyekben tehetett javaslatot, a bel- és külpolitika dolgaiba nem szólhatott” – és Pápay valószínűleg nem is törekedett ilyesmire.¹²

Franz Schießl kabinetirodai igazgató nyilván Pápay emberi kvalitásait akarta dicsérni – ahogyan azt mások is tették –, amikor azt írta, hogy csak uralkodóját akarta szolgálni, nem törekedett személyes hatalomra.

7 Az 1866. évi utasítás (ld. 1. jegyzet) úgy fogalmaz: „Zur Versehung der Geschäften sind in der Kabinetskanzlei – mit Berücksichtigung der verschiedenen Sprachen – die nötigen Beamten eingeteilt und verwendet.”

8 Pápay István kancelláriai pályafutásáról és feladatköréről érdekes információt nyújt *Deák*, „Zsandáros és policzajos idők”, 326., 414.

9 Ez a jog 1865-ben csak Braun kabinetirodai igazgatót illeti meg. Ld. Legfelső elhatározás Ritter von Braun kabinetirodai igazgató feladatáról: HHStA, Kab. Kanzlei, Direktionsakten Nr. 2/1866. 1865. november 8.

10 Az 1865. évi instrukció szerint külföldi útjain az uralkodót a kabinetiroda igazgatója kíséri, vagy az ő képviselőjében egy arra kijelölt személy. A századfordulón, Pápay halála után már magától értetődő, hogy Magyarországra a magyar titkár kíséri az uralkodót. Vö. Franz Freiherr von Schießl kabinetirodai igazgató emlékiratai: HHStA, Nachlaß Schießl.

11 Legálábbis a *Vasárnapi Ujság* (1889. június 9.) emlékeztet rá, hogy a nagy tiszteletnek örvendő Pápaynak már elfelejtették vagy megbocsátották előéletét.

12 Franz Freiherr von Schießl kabinetirodai igazgató emlékirata: HHStA, Nachlaß Schießl. Idézi: *Reinöhl*, *Geschichte der Kabinettskanzlei*, 357–358. Schießl egyébként hosszan bizonygatja, hogy az érdemi döntésekre a kabinetiroda igazgatójának nem volt befolyása, amit azért tart fontosnak hangsúlyozni, mert a valóság teljesen szemben állt a közvélekedéssel, a legmagasabb hivatali körökben is téves felfogás uralkodott.

Pápay hagyatékát olvasva azonban ennél árnyaltabb kép bontakozik ki szerepéről és az uralkodói hatalom jellegéről egyaránt. Ismeretes, hogy a dualista rendszer megszilárdulása után Ferenc József általában nem avatkozott a két ország belső dolgaiba.¹³ Tiszteletben tartotta a törvényeket, amelyeket maga szentesített. Ám hosszú uralkodása alatt előfordult, hogy olyan törvényekhez kellett hozzájárulnia, melyek szemben álltak világnézetével és a birodalomról alkotott felfogásával. Ezekben (egyébként a történetírásból jól ismert) ügyekben Pápayra speciális feladat hárult: közvetítő szerepet töltött be a magyar politika, a magyar kormány és az uralkodó között. És itt korántsem formális-bürokratikus közvetítő szerepre kell gondolnunk. Pápaynak, akiről tudott volt, hogy az uralkodó különleges bizalmát élvezi, a magyar politika szereplői ennek megfelelő különös hatalmat és jelentőséget tulajdonítottak. Ha igaznak fogadjuk el a Ferenc József-biográfiák közhelyes megállapítását, hogy az uralkodó nem ismerte az emberi kapcsolatokat, hogy tanácsot csak az ügyben illetékes hivatalnoktól fogadott el, és addig tette ezt, amíg a hivatalnok funkcióban volt, akkor a magyar kabinetirodai igazgatónak, aki harminc éven át illetékes volt arra, hogy a magyar kormányok felterjesztéseit *magyarázatot* fűzzön, ez a hivatal akarva-akaratlanul alig túlbecsülhető politikai hatalmat biztosított.

Természetesen nincsen írásos nyoma annak, hogy a kabinetiroda vezető tisztviselői hogyan és mit tárgyaltak az uralkodóval. Ferenc József alattvalói az uralkodóval folytatott személyes tárgyalásairól nem készítettek feljegyzést a külvilág számára: sem Adolf Karl Braun báró, aki 1899-ig, sem Franz Schießl báró, aki a császár haláláig tölti be e nevezetes állást. Schießl hangsúlyozza, „csak közvetítő hatóság voltunk a császár és a miniszterek között”.¹⁴ Az alájuk beosztott magyar kabinetirodai igazgatók, Pápay, König vagy Daruváry sem szegték meg a császár környezetének íratlan szabályait. Formálisan a kül- és belpolitika ügyeibe nem avatkozhattak. De minthogy naponta találkoztak az uralkodóval, élénkebb és személyesebb kapcsolatban voltak vele, mint bármelyik miniszter, elképzelhetetlen, hogy szóval, gesztusaikkal vagy akár hallgatásukkal is ne hatottak volna rá.¹⁵

És nem vagyunk pusztán feltételezésekre utalva. Pápay hagyatékában egy sor levél található, amelyekből nagyon is pontos képet alkothatunk szerepéről.

Ismeretes, hogy az 1867. március 17-i minisztertanácson a kormány és a király között megállapodás született, hogy az előbbi csak előzetes uralkodói engedéllyel terjeszthet törvényjavaslatokat a parlament elé. Ez intern egyez-

13 Ezt a határpontot én a Hohenwart-válság lezárásában látom. Vö. *Somogyi*, A dualizmus és a föderalizmus válságtóvonalán 1871 októberében, 569.

14 HHStA, Nachlaß Schießl, 185.: „Ha a császárnak valamilyen megjegyzése volt egy miniszter felterjesztésével kapcsolatban, akkor szóban, vagy telefonon kérdést intéztünk a miniszterhez, aki azután vagy megváltoztatta a felterjesztést, vagy ismételt megindokolta. Mi azonban nem nyilatkoztunk róla.”

15 *Somogyi*, Ferenc József, 163–166.

ség volt, konvención, nem törvényen nyugodott, s így nem került a nyilvánosság elé.¹⁶ A kormánynak persze volt módja arra, hogy előszentesítés nélkül terjesszen be törvényjavaslatokat és a parlamenti többségre támaszkodva keresztülvigye azokat, de ritkán tette. Ilyen eset volt 1879-ben a magyar nyelv kötelező iskolai oktatását előíró népiskolai törvény, amit a kormány előszentesítés nélkül dolgozott ki és terjesztett a ház elé, számítva arra, hogy a függetlenségi ellenzék támogatni fogja a magyarosítást szolgáló törvényjavaslatot. A törvényalkotás folyamatáról, a bizottsági vitáról, a törvény tervezett módosításáról, azokról a változtatásokról, amelyek az uralkodó számára elfogadhatóvá teheték azt, a vallás- és közoktatási miniszter, Trefort Ágoston folyamatosan tájékoztatta Pápayt, egyben utalva arra, hogy „a módosítások Őfelsége fennforgott aggodalmait elhárítani alkalmasak”.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy Trefort számított Pápay közbenjárására. – Itt tipikusan nem olyan ügyről van szó, amelyet a kabinetiroda hivatalból juttatott el az uralkodónak, amely tulajdonképpeni feladatát képezte volna, hanem olyanról, amelyben magyar miniszter a kabinetiroda igazgatójának személyes közbenjárását (ma azt mondanánk: lobbitevékenységét) kérte. Jellemző hogy utóbb a vonatkozó levelezést a kabinetiroda titkos iratai közé (Geheimakten) sorolták.

1889-ben felmerült, hogy Kossuthot a főváros díszpolgárává választaná.¹⁸ Ez alkalommal az uralkodó nevében Pápay figyelmeztette Ráth Károly főpolgármestert: kisebb városok megtehettek ilyesmit, de ha ez a fővárosban történne, „mint a felséges család időnkénti székhelyén”, ez „alig lenne másnak nevezhető, mint egyenesen a korona méltósága, s Őfelsége személye ellen intézett sértő merényletnek”. Ráth természetesen hosszú mentegetőző-magyarázó levelet küldött Bécsbe. Tanácskozott a törvényhatósági bizottság több tekintélyes tagjával és a miniszterelnökkel. Igyekeztek megakadályozni, hogy az ügyet a törvényhatóság egyáltalán napirendjére tűzze. Ha ez mégsem lett volna elkerülhető, a kormánypárti többség határozati javaslatot kívánt előterjeszteni, amely szerint a Kossuth által inaugurált politikát és az utóbbi időben nyilvánosságra hozott nézeteit a főváros nem osztja, azokat helyteleníti és „hogy egyedül tekintettel azon érdemekre, melyeket 1848-ban a jogegyenlőség, a sajtószabadság és az úrbériség eltörlése ügyében szerzett, választathatnék meg díszpolgárává”. Még az is tervben volt akkor, hogy ha valóban elhá-

16 *Pajkossy*, Magyarország története a 19. században, 458–460.

17 MNL OL, J-34, Nachlaß Pápay. Trefort Pápaynak 1879. április 11. A közoktatási bizottság az eredeti törvényjavaslatot enyhítette – írja Trefort. A legfontosabb módosítás, hogy az eredeti javaslat szerint minden néptanító köteles a magyar nyelvet hat év alatt elsajátítani, s ez alól csak az ötven év felettiek kaphattak volna mentesítést. Az új megszabás csak azokra vonatkozik, akik 1872-ben végezték el a tanítóképzőt, tehát akkor, amikor az 1868. évi XXXVIII. tc. szerint már kötelezően tanulniuk kellett a magyar nyelvet.

18 Az ügy kapcsolódik Kossuth december 20-i nyílt leveléhez, amelyben kijelenti, nem tekinti magát Ferenc József osztrák császár és magyar király alattvalójának. Holott az az 1879. évi honossági törvény következtében feltétele lett volna magyar állampolgársága megtarthatásának.

ríthatatlan lenne e díszpolgárság, akkor egyidejűleg Andrássy Gyulát is betesztenék e címre, azon érdemek alapján, melyeket Andrássy a kiegyezés létrehozásában szerzett. – De azután a „szélbal” indítványa elmaradt, s az uralkodó nem kényszerült arra, hogy bojkottálnia kelljen a magyar fővárost.¹⁹

Kossuth fővárosi díszpolgárságának rendkívül kényes ügye s a magyar kabinetirodai igazgató abban játszott szerepe messze meghaladta egy politikai kompetenciát nélkülöző hivatalnok adminisztratív hatáskörét.

Pápay hagyatékában nemcsak azok a lapok maradtak fenn, amelyekben magyar miniszterek kérik konkrét ügyekben közbenjárását, hanem Ferenc József hozzá intézett írásai is, amelyek egy már-már emberinek tetsző kapcsolatról árulkodnak: az uralkodó fel akarta keresni betegágyánál az öt évtizedek óta híven szolgáló hivatalnokot, de az orvos tanácsára eltekintett ettől, el akarta kerülni, hogy az uralkodói kegy a gyengélkedőt túlzottan felzaklassa.²⁰

Pápay utóda, a magyar belügyminisztériumból érkező König Károly kezdetben udvari tanácsosi, majd osztályfőnöki (tehát a legmagasabb) rangban látja el hivatalát. Főnöke, a kabinetiroda akkori igazgatója, Schießl leszögezi: ez (az első ügyosztály, amelynek feladata a magyar tartományokból érkező felterjesztések feldolgozása) az állás az uralkodó közvetlen szolgálatát jelenti, amire magyar embert szokás kinevezni, mégpedig a legmagasabb hivatali rangban.²¹

König 1866-ban a helytartótanácsban kezdte pályáját, az önálló magyar kormány megalakulása után a belügyminisztériumban szolgált, s 1872-ben került a kabinetirodába; tehát évtizedekig dolgozott Pápay mellett. 1903-ban azonban súlyosan megbetegszik, kénytelen megválni a szolgálattól. A sajtó méltatása pontosan érzékelteti a kabinetirodai igazgató sajátos állását: „König Károly nemcsak az udvar becsületét nyerte meg közreműködésével, hanem a magyar államférfiak és politikai körök legteljesebb bizalmát is kiérdemelte.”²²

Figyelemre méltó, hogy Schießl a külügyminisztériumhoz fordul utánpótlásért. Gołuchowski külügyminiszter a frankfurti konzult, Daruváry Gézárt ajánlja a posztra; aki 1905-től lesz a közben elhunyt König utóda, és Ferenc József halálakor vonul nyugalomba.

Gondolhatnánk, hogy a magyar kabinetirodai titkároknak szerepük volt abban, hogy az évtizedek során megnövekedett a magyarok száma a kabi-

19 MNL OL, J–34, Nachlaß Pápay. Pápay Ráth Károly főpolgármesternek 1889. december 27. Ráth Károly Pápaynak 1890. január 4. A levélváltás nem érdektelen abban a vonatkozásban sem, hogy mi az, amit a szabadelvű párti kormány a kossuthi örökségből 1889-ben vállal, és az uralkodó számára is elfogadhatónak tart (jogegyenlőség, sajtószabadság, úrbériség eltörlése).

20 A vonatkozó személyes levél keretbe foglalva található a hagyatékban.

21 HHStA, Kab. Archiv, Direktionsakten Nr. 12/1905; Nr. 18/1907. Idézi: *Reinöhl*, *Geschichte der Kabinettskanzlei*, 70. Az udvari és miniszteriális hatóság összefüggését mutatja, hogy König magyar kormányhivatalból érkezik Bécsbe.

22 *Vasárnapi Ujság* 1904. július 31. – A bécsi magyar hivatalnok sajátos helyzete, szerepe, küldetése ez, amely valamilyen formában minden Bécsben szolgáló magyar, magyarnak számító, magyar honos tisztviselő esetében felmerül majd.

netirodában, valójában azonban nem így volt. A korszakban ugyan valameny-nyi bécsi hivatalban egyre több magyar tisztviselőt alkalmaztak. A közös minisztériumokban követelmény, hogy magyarok a kvóta arányában kapjanak helyet,²³ így természetesen felmerülhetett volna az igény, hogy a kabinetirodában, amelynek költségeit paritásos alapon viselte a magyar fél, a tisztviselők fele magyar legyen.²⁴ Még sincs nyoma annak, hogy e tárgyban politikai csatározás folyt volna. Bizonyos értelemben természetes fejlemény volt a kabinetiroda „nemzeti” sokszínűsége. Ferenc József félszázad előtti méltatója hangsúlyozza, hogy az uralkodó óhajtotta, hogy nagyon is személyes, személyi hivatalában minél több nemzetiség képviselve legyen. Tehát nemcsak és nem egyszerűen a hivatali gyakorlat kívánta meg, hogy az uralkodó kabinetirodájának tisztviselői birodalma különböző területéről érkezzenek s hozzák szűkebb hazájukból mindenekelőtt nyelvismeretüket, hanem az uralkodó birodalomfelfogása is.²⁵ Persze tudni kell, hogy amikor Ferenc József a „népeiről” beszélt, a bohémiai, stájer vagy tiroli alattvalóira gondolt, nem pedig modern nemzetek fiaira (vagy állampolgáira). A kabinetiroda igazgatója nyilván az uralkodó intencióinak megfelelően választotta ki munkatársait. E vonatkozásban önállóan döntött, és a magyar titkároknak – úgy tűnik – ebben nem volt meghatározó szerepük.²⁶

A Hofburg 1-ben (a Schweizerhofban), a kabinetiroda székhelyén egy viszonylag kis létszámú hivatal működött. 1867-ben 17 hivatalnok szolgált, később számuk 21-re, majd 1876 után 23-ra nőtt, s azután a Monarchia felbomlásáig létszámuk nem változott, ami szokatlan dolog. Schießl azt írja, hogy (legalábbis a századfordulótól) a tíz fiatalabb hivatalnokból négy magyar, két cseh, két lengyel és két horvát tisztviselő volt. Ezt az arányt a szolgálat követelte, és mindig ragaszkodtak hozzá. Az utánpótlás rendszerint az országos minisztériumokból érkezett. Az új tisztviselők felvételéről a kabinetiroda igazgatója tanácskozott a minisztériumokkal, kikérte véleményüket. Arra is súlyt helyezett, hogy lehetőség szerint a fiatalok helyi hatóságoknál szerzett tapasztalattal is rendelkezzenek és mindenképpen követelmény volt, hogy az aspiráns a németen kívül még egy, a Monarchiában használatos nyelvet is ismerjen.

A kabinetirodai tisztviselők életútja nem tér el érdemben más tisztviselőkéitől. A hadseregből jönnek, közös vagy országos minisztériumokból, s udvari (kancelláriai) szolgálatuk befejeztével oda térnek vissza. Mint a jelentősebb pályát befutó Koller Lajos (granzowi), aki hadmérnöki akadémiát végzett, a hadmérnöki karnál szolgált, részt vett az 1859., meg az 1866. évi olasz hadjáratban is. 1867 és 1872 között szolgált Pápay alatt, onnan a magyar földműve-

23 A „magyar” mindenkor magyar honosságot, állampolgárságot, nem pedig nemzetiséget jelent.

24 Vö. *Reinöhl*, *Geschichte der Kabinettskanzlei*, 318–319.

25 *Novotny*, *Der Monarch und seine Ratgeber*, 64.

26 *Reinöhl*, *Geschichte der Kabinettskanzlei*, 70–71.

lés-, ipar- és kereskedelmi minisztériumba került, és a magyar távírdai rendszer kiépítésében játszott meghatározó szerepet.²⁷ Austin Károly viszont a magyar pénzügyminisztériumból érkezik, Demelić Fedor pedig a budai és károlyvárosi szerb pátriárka ajánlásával, mint a délszláv ügyekben járatos, magyar honos fiatalember kerül először a külügyminisztériumba, diplomatavizsgát tesz, majd 1878-ban Őfelsége kabinetirodájába rendeli, s ott is marad 1898. évi nyugdíjazásáig.²⁸ A kabinetirodai hivatalnokok előmenetele olyan rendben zajlik, mint általában, ugyanazokat a rangokat viselik, mint más hivatalnokok, s a szervezet bizonyos polgárosodását jelzi, hogy a tisztviselőknek idővel nemcsak nemesi rangját, hanem doktorátusát is feltüntetik a kimutatásokban.

A kabinetiroda egyike azon bécsi hivataloknak, amelyeknek feladata par excellence a közvetítés; a császár és a király, valamint a közös uralkodó közvetítő hivatala a királyságok és országok, a birodalom két fele és a közös kormányzat irányába; hivatalnokai ezt a közvetítő és köztes pozíciót töltik be az uralkodó oldalán. S ebben a funkcióban nyilván nem volt meghatározó szerepe honosságuknak – az uralkodót szolgálták, s ebben közösséget vállalhattak és vállaltak akár a közös, akár a magyar minisztériumokban szolgáló kollégáikkal.

AZ UDVARI HIVATALOK

Már Josef Redlich nevezetes Ferenc József-biográfiájában írt arról, hogy a társadalom polgárosodásával, a polgári eredetű hivatalnokok és katonatisztek társadalmi-politikai súlyának növekedésével, annak reakciójaként az udvari nemesség vigyázott arra, hogy az uralkodót elszigetelje a polgári elemektől, hogy legalább az udvari hivatalokat az udvari társadalom számára tartsa fenn.²⁹ A legelőkelőbb nemesi családok udvari szolgálata azonban nem feltétlenül volt hivatal jellegű, amiért fizetés járt volna. Az előkelőségek jelenléte az udvarban inkább a szertartás, a rituális kommunikáció része, szerepüknek elsősorban szimbolikus jelentősége volt.³⁰ S az udvari rang magas társadalmi presztízse ellenére önmagában nem biztosított politikai befolyást.³¹

²⁷ Pallas Lexikon.

²⁸ Demelić Fedornak mint külügyminisztériumi tisztviselőnek személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 69.

²⁹ Redlich, Kaiser Franz Joseph von Österreich, 196–197. Az udvari társadalom tagjainak apai ágon nyolc, anyai ágon négy generáció nemesi voltát kellett igazolnia.

³⁰ Vö. Heindl, Josephinische Mandarine, 254.: Az udvari hivatal a barokk abszolutizmus hagyatéka.

³¹ Schneider, Hofgesellschaft und Hofstaat, 1328–1333.

Az állam alkotmányos átalakítása következtében természetesen az udvar helyzete is alapjában megváltozott. Ismeretes ugyan, hogy az alkotmány továbbra is egy sor fontos döntési lehetőséget biztosított az uralkodónak, s így a „Hof” a Monarchia végéig olyan politikai centrum maradt, amely az udvari nemesség számára bizonyos informális befolyásolási lehetőséget biztosított.³² És maguk az udvari hivatalok is átalakultak; bizonyos vonatkozásokban az állami hivatalokhoz váltak hasonlóvá. Bevezetik az ott szokásos fizetési és rangosztályokat, 1872-től az udvari hivatalnokokat ugyanolyan nyugdíj illeti meg, mint az állami tisztviselőket. De ettől ezen hivatalnokok mentalitása nem változott; számukra a szakképzettség, a teljesítményre való törekvés polgári erénye továbbra is idegen, rangjukhoz méltatlan követelmény maradt.

Az udvari költségvetést, legalábbis annak alapösszegét az alkotmányos korszakban a parlament hagyta jóvá (igaz, a pénz felhasználását a képviselőtestületek nem ellenőrizhették, az továbbra is az uralkodó fejedelmi joga maradt). A kiegyezési törvény fontos megállapítása, hogy az udvartartás terheit a két birodalomfél fele-fele arányban viseli – (tehát nem a közös költségvetéshez való hozzájárulása arányában); az udvartartás nem közös ügy; Magyarország – ez értelmezés szerint – sohasem adta fel jogát az önálló magyar udvartartásra. Az 1867. évi XII. tc. 7. §, amit azután az 1904. évi XXXIII. tc. is megerősít, fenntartja az önálló magyar udvartartás jogigényét.³³ A magyar udvartartás fontos, meghatározó kiegészítő eleme a magyar királyi méltóságnak, hiszen az önálló udvartartásról való lemondás a magyar királyi méltóság feláldozását jelentené.³⁴

Az udvari tisztviselőket a bécsi hivatalnoktársadalomban különleges hely illette meg, mert ők mindvégig és változatlanul közvetlenül őfelségét szolgálták (nem a tőle alig elválasztható absztrakt államot). Az udvar eredendően az uralkodó kísérete és egyben hivatal, ahogyan Ferenc József környezetében végül minden azzá válik; hivattalá, hivatali apparátussal és pontosan megszabott feladatkörrel. Ezt a hivatalt az udvari tisztviselők alkotják, akik közül a legmagasabb rangúak a Monarchia legelőkelőbb és legrégebb arisztokrata családjainak tagjai. Az udvari hierarchia élén a főudvarmester áll, aki mindig hercegi rangú, mint Konstantin Hohenlohe-Schillingsfürst herceg, aki

32 *Stekl, Wakounig*, Windisch-Graetz, 196.

33 1867. évi XII. tc. 7. §: „...Magyarország alkotmányos önállásával pedig s a magyar király fejedelmi magas tekintélyével sokkal inkább megegyez, hogy a magyar országgyűlés, a felelős magyar minisztérium előterjesztésére, külön szavazza meg a magyar király udvartartása költségeit.” A magyar minisztertanács 1893. október 21-én tárgyalja „A legfelsőbb udvartartás körében teendő módosítások” iránti javaslatot, amelynek eredménye az idézett 1904. évi XXXIII. tc. Vö. *Zolger, Der Hofstaat des Hauses Österreich*, 311. ff.; *Winkelhofer, Der Alltag des Kaisers*, 143–146. A „közös ügyekben” a paritás érvényesült, ami a kiegyezésben sajátos jelentést kapott: a „paritás” nem egyenlőséget jelentett, hanem azt, hogy Magyarország a közös kiadásokhoz való hozzájárulásának (ez kb. 30 százalék) megfelelően fedezi a kiadásokat, vagy részesedik valamiben. Az udvartartás költségeihez Magyarország nem 30, hanem 50 százalékkal járult hozzá, mutatva, reprezentálva, hogy az *nem* közös ügy,

34 *Zolger, Der Hofstaat des Hauses Österreich*, 311.

az 1866/1867-es átalakulás után veszi át az udvar vezetését, és bizonyos fokig modernizálja (hivatallá teszi) azt. Ő maga Németországból jött, nem állt tradicionális kapcsolatban a bécsi Hofgesellschafttal és igyekezett hasonló embereket alkalmazni az udvari hivatalban.³⁵ Rudolf Liechtenstein herceg, aki a millennium évében nyerte el a magas hivatalt, maga is fejedelmi jelenség volt. Európai hírű lovas, lószakértő, mereven elegáns, angol szabású arisztokrata. Folyvást az uralkodó rendelkezésére állt, ő látta el a legfontosabb feladatot, ő volt az udvari reprezentáció főnöke. A *főkamarás* ápolta – mint illetl – az udvar kapcsolatát a tudománnyal és a művészetekkel, gondozta a császári gyűjteményeket, a Burgtheater és a Hofoper legfőbb ura és őre volt.³⁶ Az *udvari marsall* jogi fennhatósága alatt álltak a Habsburg-család tagjai, többek között ő gondoskodott az apanázs folyósításáról, esetleg annak megvonásáról, ha valaki súlyosabban vétett a Habsburg-ház saját, úgynevezett családi törvényei ellen. A *főistállómaster* sokszázados múltra visszatekintő hivatala éppen a századforduló éveiben változott, a lipicaiak, a spanyol lovas iskola mellett az első autók gondjai is a nyakába szakadtak. A tisztviselők sorrendje egyben rangjuk-tekintélyük sorrendje is. A négy felsorolt udvari méltóság az udvartartás legfontosabb tagja, s az is marad egészen a Monarchia felbomlásáig.³⁷

Furcsa, hogy éppen az udvari marsall állása vált az idők során a magyarok funkciójává. 1884-től azt mindig magyar arisztokraták töltötték be: Szécsen Antal gróf, a neves konzervatív politikus, aki már az 1840-es évektől számottevő szerepet játszott a magyar főrendiházban. 1851-ben könyvet publikált a Habsburg Monarchia adott szerkezetének történeti szükségszerűségéről, arról, hogy a birodalom hosszú történeti fejlődés eredményeképpen jött létre, s ezt a természetes folyamatot törte meg a forradalmak liberalizmusa és nacionalizmusa.³⁸ Szécsen rendszeresen publikált történeti és politikai műveket,³⁹ de amellet aktív politikai szerepre is vágyott. Az októberi diploma idején miniszteri funkciót vállalt.⁴⁰ 1884-ben pedig új tevékenységi körbe jutott, június 23-án udvari marsallá nevezte ki az uralkodó. Ideje nagy részét azonban továbbra is történészi hivatásának szentelte, írt, valamint a Történelmi Társulat köztisztviselőnek örvendő elnöke volt. E tisztségéről azonban 1894-ben, amikor a társulat testületileg részt vett Kossuth temetésén, lemondott. Udvari állása megkövetelte lépését, de kétségtelenül meggyőződése szerint cselekedett.⁴¹ „A Kossuth kultusz (...) szakadásra vezet, ez uram érdeke és fel-

35 Uo.

36 Figyelemre méltó Helmut *Rumpler* álláspontja az udvar, az udvari hivatalok és a tudomány kapcsolatáról: *Die Intellektuellen in Cisleithanien*, 1127.

37 *Hamann*, *Der Wiener Hof und die Hofgesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, 63.

38 *Antal Szécsen*, *Politische Fragen der Gegenwart* (Wien 1851).

39 Tanulmányainak gyűjteményét a Kisfaludy Társaság adta ki kötetben 1881-ben.

40 1860. október–1861. július között tárca nélküli miniszter.

41 Szécsen Antal pályarajza: *Thallóczy*, Gróf Szécsen Antal. Századok 35 (1901) 289–309., 385–411., 481–506.

fogásom szerint a magyarság érdeke ellen van”, fejtegette ultraroyalista álláspontját az őt egyébként emberileg nagyra becsülő Thallóczy Lajos előtt.⁴² Figyelemre méltó azonban, hogy Thallóczy, akinél kevesen ismerték jobban az udvari hivatalok gyakorlati-politikai és szimbolikus-közjogi jelentését és jelentőségét, Szécsent méltató hosszú tanulmányában egyetlen szót sem ejt hőse udvari marsalli tevékenységéről – azt sejtetve, hogy ilyen alig is létezett.

1897-től Cziráky Béla, volt külügyminisztériumi osztályfőnök tölti be az udvari marsall posztját.⁴³ Cziráky Béla egy dunántúli, tradicionálisan aulikus grófi család sarja. Nagyapja Cziráky Antal, a metternichi kor ismert szereplője, országbíró, aki az 1830–1840-es években a nemesi reformtörekvések ellenében az udvar mellé állt. Nagy műveltségű férfiú volt, a magyar közjog kiváló ismerője és művelője. Atyja, Cziráky János (1818–1884) kancelláriai fogalmazó, 1843-tól a főrendek tábláján a konzervatív csoport fontos tényezője. A Bach-rendszer idején Bécsben, majd Pesten visel bírói hivatalt, az 1865. évi nevezetes országgyűlésen a főrendiház alelnöke. 1866 végétől részt vesz a Beust vezette érdemi kiegyezési tárgyalásokon. Ellenzi, hogy az uralkodó az 1848-as törvények revíziója előtt kinevezze a felelős kormányt. Úgy gondolja, hogy a ’48-as törvények változatlan helyreállítása „a minisztert omnipotenssé tenné, a királyt pedig zérussá törpítené”,⁴⁴ s megengedhetetlennek tartja, hogy a király apostoli jogait „olyan közegek által gyakorolja, melyek az országgyűlés többségének felelősek”.⁴⁵ Cziráky Béla külügyminisztériumi osztályfőnök a Kálnoky-érában. De a Ballhausplatzon is elsősorban Ferenc József hűséges magyar alattvalója, akit királyához hasonlóan megrettentenek a liberálisok egyházpolitikai törekvései, az állam és egyház szétválasztásának modern ideái. A külügyminisztériumban nem előmenetelre törekvő hivatalnok, hanem magyar nagyr, aki, amikor úgy alakul, sértettség nélkül vonul vissza (1895-ben) a grófi élet mindennapaiba, hogy azután királya hívására egy neki való udvari tisztet foglaljon el: udvari marsall lesz.⁴⁶

Utóda, Zichy Ágost gróf (1852–1925) tudós és politikus is, s időnként hivatali állást vállal: 1883–1892 között fiumei kormányzó. A hatvanhoz közeledő gróf számára az udvari marsalli rang valószínűleg éppúgy a társadalmi elismerés egy neme, ahogyan egy Zichy gróf számára a főrendiházi vagy az akadémiai tagság is az.⁴⁷

42 Thallóczy Lajos naplója. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 2459, 427.

43 Külügyminisztériumi pályájáról ld. később. Vö. továbbá: *Németh*, Emlékbeszéd Cziráky Béla emlékére.

44 *Kónyi*, Deák Ferenc beszédei, IV. 138., 150., 190.

45 *Edelmann*, Cziráky gyász 1884-ben (Szombathely 1885) [Cziráky János gróf halála alkalmából kiadott emlékalbum] 272.

46 1897-től haláláig, 1911-ig tölti be e tisztet.

47 1875-ben Pesten jogtudományi doktorátust szerzett. 1875-ben nagy kelet-ázsiai, 1878-ban észak-amerikai utazást tett, tapasztalatairól több könyvet publikált. (Legjelentősebb: *Tanulmány a japán művészetéről*, Budapest, 1879.) 1880-tól a Magyar Tudományos Akadémia, 1883-tól a főrendi ház tagja.

De bármennyire akadtak is magyar tagjai a „Hofstaat”-nak, az attól még bécsi hivatal maradt, nemcsak helyét, hanem jellegét tekintve is. „A bécsi udvar”, cseng vissza történelmi olvasmányainkból. Egy távoli intézmény, amely nem „a mienk”. S a magyar udvar?

A kiegyezés megteremtette, vagy legalábbis nyitva hagyta a „magyar udvar” kiépítésének lehetőségét. Az 1867. évi „közösügyes” törvények (1867. évi XII. tc.) megfelelő paragrafusa úgy fogalmazott – mint utaltunk rá –, hogy Ausztriában és Magyarországon közös ugyan az uralkodó, de ez nem teszi szükségessé, hogy a fejedelem udvartartásának költségei is közösek legyenek.

1892-ben azután az országgyűlésen felmerült a tényleges és teljes magyar udvartartás igénye. Az „udvari körök”, élükön a főudvarmesteri hivattal, megriadtak a magyar követelésektől. Tisza Lajos, „a felség személye körül *pihenő* miniszter” (ahogyan Thallóczy titulálta), akinek tiszte lett volna, hogy a magyar kormány nevében nyilatkozzon, nem is tudta, mit tegyen. Wekerle Sándor miniszterelnök is bizonytalan volt. A két udvartartás túl sokba kerül, lemondani róla viszont „jogfeladás”, azaz a politikai öngyilkosság egy neme. A legcélravezetőbbnek a probléma történeti-tudományos megközelítése tűnt. A kormány ezért megbízta Thallóczyt, a kiváló tudóst, aki a bécsi Hofkammer-archiv és a közös pénzügyminisztérium levéltárának őre volt, készítsen egy dolgozatot a magyar udvartartási jog történetéről.⁴⁸

Thallóczy, az ambiciózus Kállay Béni közös pénzügyminiszter tanítványa és jobbkeze, pontosan tudta, hogy munkáját nem történeti forrásokra, hanem politikai koncepcióra kell építenie. Ennek lényege pedig abban állt, hogy jobb egy virtuális jogot továbbra is megvalósíthatlanul hagyni (tudniillik a magyar udvartartás kiépítésének jogát), mint részleges eredményekért az elvet feladni. Így aztán – mint ő maga írta naplójában – tollából siralmas kis tanulmány született, amiben olyasmit ajánlott, hogy legyen is magyar főudvarmester, meg ne is, a magyar udvar legyen is önálló, meg ne is. 1893 augusztusában Wekerle Ischlben bemutatta a tervet a királynak, s itt azonnal el is dőlt az elaborátum sorsa. Annyi a dolgom – mondotta az uralkodó –, hogy reggel öt helyett már amúgy is négykor kelek, most nekem még két udvarmester járjon a nyakamba? – *Hát azt nem, akkor inkább lemondok.* További érvnek itt nem volt helye, és egyébként sem voltak használható argumentumok. Király és minisztere végül is megegyeztek, hogy a továbbiakban is tanulmányozni fogják a magyar udvartartás ügyét. – Nem lett tehát önálló magyar udvartartás, hivatal, amely a Bécshez kötődő magyar tisztviselők számát szaporította volna.

48 Thallóczy Lajos naplója. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 2459, 338. ff.

A FELSÉG SZEMÉLYE KÖRÜLI MINISZTERIUM⁴⁹

Az 1867 februárjában kinevezett felelős magyar kormány egyik minisztériumának, a „felség személye körüli minisztériumnak” a hivatala Bécsben, az egykori Magyar Udvari Kancellária palotájában (Bankgasse) volt. Hogy történhetett, hogy a magyar kormánynak egy minisztériuma a *birodalom* fővárosában működött? Mégpedig egy olyan kormány minisztériuma, amelynek az volt a politikai alapelve, hogy a két, belső kormányzatát tekintve önálló államnak (a magyar korona országainak és a birodalmi tanácsban képviselt királyságoknak és országoknak) vannak ugyan közös ügyei, de a közös ügyek léte nem teremt egy, a két ország felett álló közös birodalmat. A dolgok megértéséhez ismernünk kell a felség személye körüli minisztérium keletkezésének történetét.

Az 1867. évi kiegészítés helyreállította az 1848-as törvényeket, s ez azt jelentette, hogy egyben az 1848-as miniszteriális rendszert is. Így született újjá az a minisztérium, amelynek kompetenciája, sőt a neve 1848-ban is bizonytalan volt; amelyről a törvény csak annyit mondott ki, hogy „folyvást ő *Felségének személye körül* lesz, s mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli”.⁵⁰ A „bécsi magyar minisztert” a ’48-as országgyűlés képviselőháza külügyminiszternek szánta, legalábbis erre utal a törvény tervezet eredeti szövege, amely mindazon *külviszonyok*ban mondta illetékesnek, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érintik. A főrendiház azonban kihagyta a „kül-” szócskát, s így az önálló külügyek igénye az udvarig el sem jutott.⁵¹ A főrendiház által módosított javaslat, amely végül is törvényerőre emelkedett, elég szűkszavú volt ahhoz, hogy többféleképpen lehessen értelmezni. Maga a miniszter, Esterházy Pál herceg kérte kollégái állásfoglalását, s a minisztertanács úgy értelmezte az érintett szakaszt, „hogy minden viszonyok Magyarország és az örökös tartományok, s minden kölcsönös érintkezés a magyar és az ausztriai minisztérium között kirekesztőleg a külügyminiszter útján és az ő eszközlése mellett tárgyalandók...”.⁵² Tehát ez az állásfoglalás a két ország érintkezésére szemelte ki a bécsi magyar minisztert, külfunkciót inkább csak közvetve szánt neki, a külügyek befolyásolásának értelmében. A miniszter elnevezése is bizonytalan volt. A törvény csak annyit mondott ki, ahogy már idéztük, hogy „folyvást ő Felsége személye körül lesz”, s részt vesz, befolyást gyakorol, közreműködik a két országot közösen érdeklő ügyekben.

49 A felség személye körüli minisztériumról részletesen: *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 64–83. A történeti irodalomban a király vagy a felség személye körüli minisztérium megnevezés egyaránt használatos.

50 1848. évi III. tc. 13. §.

51 *F. Kiss*, Az 1848–1849-es magyar minisztériumok, 35.

52 *Urbán*, Batthyány Lajos miniszterelnöksége, 244–245.

E formális elemeknél persze fontosabb a minisztérium tényleges tevékenysége. A történeti irodalomból jól tudjuk, hogy a külpolitikát valójában nem a király személye körüli miniszter irányította – amennyiben volt 1848-ban önálló magyar külpolitika, az a kormány egészének felelőssége volt. A király személye körüli miniszternek, aki a miniszterek protokolláris rangsorában közvetlenül a miniszterelnök mögött állt, inkább külképviselési feladatok jutottak, a pesti klubokban álcázott nagykövetnek tekintették,⁵³ és Hajnal István is arra a nézetre jutott, hogy Esterházy tényleges szerepe inkább hasonlított valamifajta, az udvarhoz akkreditált magyar nagykövetéhez, mint egy külügyminiszteréhez.⁵⁴ A bécsi magyar miniszter közvetített az osztrák és magyar kormányok között és főként ott volt Bécsben, a székvárosban, a király személye mellett, s ezt a pozíciót hivatali és társadalmi helyzetéből következően egyaránt jól hasznosíthatta.

1867-ben, a felelős kormány kinevezését követő hetekben az uralkodó elnöklete alatt tartott minisztertanácsokon próbálták meghatározni, hogy a megváltozott viszonyok között mi lesz az egyes minisztériumok feladata. Hogy a hatásköri megszabás azért lett-e elnagyolt, mert hiányzott hozzá az idő⁵⁵ és az akarat, vagy a pontatlanság abból a belátásból eredt, hogy az ilyen dolgokat nem elvi alapokon kell szabályozni, hanem a gyakorlatnak kell kialakítania – aligha dönthető el egyértelműen.

A király személye körüli miniszter legalábbis formálisan fontos feladatot kapott: neki kell felterjesznie a miniszterek felségfolyamodványait, mindazon ügyeket, amelyek eldöntéséhez uralkodói jóváhagyás szükséges. Tehát valamennyi számottevő ügy átmegy a kezén. Hogy ez a megtisztelő kompetencia tényleges hatalmat ad-e majd a felség személye körüli miniszternek, az akkor, 1867-ben bizonytalan volt. A magyar miniszterelnök valószínűleg nem akart túl nagy súlyt biztosítani számára. A március 29-i minisztertanácsban keresztülvitte, hogy a magyar és a ciszlajtán miniszterek közti érintkezést (tehát azt a feladatot, amiért 1848-ban a bécsi magyar minisztériumot létrehozták) ne a király személye körüli miniszter bonyolítsa, hanem a miniszterelnök, de fontosnak tartotta, hogy folyamatos információi legyenek a két ország miniszterei közt folyó tárgyalásokról.⁵⁶ Azaz Andrássy félreérthetetlenül arra törekedett, hogy erősítse a maga pozícióját, kiterjessze hatáskörét, mégpedig éppen akkor, amikor megszületett a határozat, hogy a szakminiszterek a „Hoflager-miniszteren” keresztül érintkezhetnek az uralkodóval. Itt azonban a látszat ellenére sem a miniszterelnök személyes hatalomféltéséről volt szó, hanem arról, hogy 1867 elején még bizonytalan, vajon Ferenc József valóban és véglegesen elkötelezte-e magát az alkotmányos kormányzás mellett, még

53 Szécsen Antal gróf így számol be Metternich kancellárnak. Idézi *Urbán*, Batthyány Lajos miniszterelnöksége, 312–313.

54 *Hajnal*, A Batthyány-kormány külpolitikája, 47.

55 Erre utal Andrássy a február 15-i első magyar minisztertanácscon. MNL OL, K–27, Nr. 1.

56 „... von allen, zwischen den beiderseitigen Ministerien verhandelten Angelegenheiten fortwährend Kenntnis erhalte.”

tartani kellett attól, hogy a *miniszter a latere* – mint az *udvari* kancellár valamifajta utóda – királyi segédlettel bizonyos ellensúlyt képvisel majd a pesti *felelős* kormánnyal szemben.⁵⁷ A minisztertanácsi jegyzőkönyv egy ártatlannak tűnő szöveghelye árulkodik arról, hogy a magyar kormányférfiak milyen funkciót szántak a felség személye körüli miniszternek. Arról tárgyaltak, hogy bár a két ország szakminiszterei között a miniszterelnök közvetít, mégis előfordulhat, hogy szóbeli felvilágosításra, esetleg sürgetésre lesz szükség, ilyen esetekben „az ő Felsége oldala melletti miniszter fogja (...) a bécsi minisztériumnál mindazt teljesíteni, ami *más államok közti viszonylatokban a követség feladataihoz tartozik*”. A mondat utolsó részét utólag törölték, s az így alakult: „az ő Felsége oldala melletti miniszter fogja (...) a bécsi minisztériumnál mindazt teljesíteni, ami *e célra szükségesnek mutatkoznék*”. A korigált szövegrész nemcsak arról tanúskodik, hogy a bécsi magyar miniszternek a közvetítésben leginkább technikai feladatot szántak, hanem arról is, a minisztérium restitúciójakor nem volt helyénvaló megvallani: feladata nem lesz több, mint egy külországbeli diplomáciai megbízotté.

1867 tavaszán a két kormány közti érintkezésről tárgyaltak, az osztrák meg a magyar kormány kapcsolatáról. Akkor a szűkebb Ausztriában (Ciszlajtániában) egy sajátos interregnum volt, még nem jött létre a birodalmi (azaz közös) kormánytól különálló ciszlajtán minisztérium. Márpedig azok az ügyek, amelyeket már 1848-ban is közös érdekűnek tekintettek, s amelyekre a felség személye körüli miniszternek valójában befolyást kellett gyakorolnia, 1867 után a *közös miniszterek* és a közös minisztertanács hatáskörébe kerültek. A közös ügyekben való közvetítés az önálló osztrák kormány létrejötte után⁵⁸ a közös minisztériumok feladata lett, ott fokozatosan kiépültek a magyar referenciák, meghívtak magas rangú magyar tisztviselőket, magyar osztályfőnököket, akik aztán olyan típusú feladatokat kaptak, mint 1848-ban a király személye körüli miniszter.⁵⁹

A közösügyes rendszer kialakulásakor azonban korántsem volt ennyire evidens, hogy a „Hoflager-minisztérium” létalapja nem a feladata, a tevékenysége lesz, hanem sokkal inkább a „legális alaphoz”, a jogfolytonossághoz való ragaszkodás.

Hatáskör és feladat persze nem azonos fogalmak. Senki számára nem kétséges, mennyire fontos, hogy Bécsben magyar miniszter működjön, hogy magyar miniszter legyen ott, ahol a dolgok eldőlnék: az udvar közelében, a diplomácia székhelyén, s ott, ahol a közös minisztertanács székel. Ezt így gondolták 1848-ban és a kiegyezés utáni években hasonlóképpen.

57 Vö. *Bárány*, Ungarns Verwaltung: 1848–1918, 398–400. Bárány a király ilyenfajta ambícióinak bizonyítékát látja abban, hogy Andrássy közvetítő szerepét túl nehézkesnek találja, míg ilyen aggodalmái a király személye körüli miniszterrel kapcsolatban nincsenek.

58 1867. december 30-án nevezi ki az uralkodó Karl (Carlos) Auersperg herceget osztrák miniszterelnökké.

59 *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 40–52.

De valójában ennek a minisztériumnak a bürokratikus feladata mindig bizonytalan maradt. Újra és újra felmerült a kérdés, hogy egyáltalán mi a funkciója (azon túl természetesen, hogy a „jogfolytonosság” szimbóluma/hordozója). Nem megszokott, hogy egy hatóság feladatáról olyan elaborátum szülessen, amelyet Tarkovich József miniszteri tanácsos készített 1882-ben. „Ha nem forogna fenn azon politikai szempont, mely kívánatosná teszi, hogy a magyar minisztériumnak a legtöbbszörre nem Magyarországon tartózkodó fejedelem oldala mellett állandóan legyen egy közege, mely egyfelől a szükséges folytonos személyes érintkezést a fejedelemmel fenntartja, másfelől a monarchia másik államában mintegy a magyar kormány diplomatikus ügyvivőjének szerepét vigye – a felség körüli minisztérium tulajdonképpen egészen felesleges volna.”⁶⁰

A miniszterelnökségi javaslat egészéből kiderül, hogy a miniszterre – ha egyáltalán – csak azért van szükség, hogy ott legyen Bécsben, az uralkodó és a bécsi minisztériumok közelében. „Ha azonban lett, hogy a Felség személye mellett legyen állandóan egy magyar miniszter, akkor szükséges (...), hogy a magyarországi fontosabb ügyekről folyton hitelesen informálva legyen, tudja, hogy a kormányzat körében mi történik, ismerje a kormány szándékait és elhatározásait.” Ezért hasznos, ha a fontosabb miniszteri felterjesztések keresztülmennek a kezén, nem a közvetítés céljából, hanem kizárólag azért, hogy ő maga információt nyerjen.⁶¹ A kérdést 1882 második felében több fórumon vitatják meg,⁶² decemberben minisztertanácson is,⁶³ s végül meghatározzák azokat az ügyeket, amelyeknél a jövőben is igénybe *kell* venni a miniszter közvetítését.⁶⁴ Ettől függetlenül minden miniszternek szabadságában áll olyan esetben, midőn a felség körüli miniszter informálását és közvetítését kívánatosnak tartja, előterjesztését rajta keresztül bemutatni.⁶⁵ Úgy látszik azonban, hogy a szakminiszterek ettől kezdve mellőzték a felség személye körüli minisztert, közvetítését akkor sem vették igénybe, amikor a legfelső elhatározás erre kötelezte volna őket. Tisza Lajosnak, aki éppen betöltötte ezt a miniszteri posztot, sikerült előkotornia valahonnan a

60 Miniszterelnökségi javaslat a Felség személye körüli miniszter teendőinek kevesbítéséről 1882. július 29. MNL OL, K-26, 4273/1882.

61 Uo.

62 Barthos János államtitkár észrevételei a július 29. javaslatról: 1882. augusztus 27. MNL OL, K-26, 4273/1882.

63 1882. december 22-i minisztertanács, 47/1882. MNL OL, K-27.

64 Tisza Kálmán felségfolyamodványa: 1883. január 7. Legfelső elhatározás január 9. MNL OL, K-26, 93/1883.

65 Az 1883. évi elhatározás szerint olyan típusú ügyekben veszik igénybe a miniszter közvetítését, amelyekkel amúgy is valamelyest kapcsolatban áll. (Egyházi főméltóságok kinevezésére, magas rangú állami tisztviselők nyugdíjazására, hitbizományok alakítására vonatkozó javaslatok felterjesztésénél, továbbá olyan intézkedésekre vonatkozó javaslatok alkalmával, amelyek végrehajtásához közös vagy osztrák miniszter, vagy valamely udvari főhivatal közreműködése szükséges.) Közjogi szempontból figyelemre méltó, hogy a horvát-szlavón miniszter előterjesztéseit mindenkor a király személye körüli miniszter juttatja el az uralkodónak.

minisztérium kiegyezés után keletkezett hatásköri leírását,⁶⁶ de be kellett látnia, hogy az valójában használhatatlan. Hiszen a közös ügyek kezelésének gyakorlata másként alakult, mint 1867-ben gondolták, a közösügyes tárgyalásokon nem a király személye körüli minisztérium, hanem a közös és a szakminisztériumok képviselői vettek részt, „ezeknek évtizedeken át szerzett különleges szakképzettsége más tisztviselők által alig lenne pótolható”. „Most már alig marad más lehetőség, mint a jelenlegi hatáskört fenntartani, de azt tüzetesen és oly módon megállapítani (...), hogy az az ügyek intézésére biztos támpontot nyújtson.”⁶⁷ Végül 1895 szeptemberében a minisztertanács határozatot hozott a minisztérium hivatásáról. Fenntartotta annak korábbi sajátlagos teendőit (címek, kitüntetések adományozása, nemesítési ügyek stb.), s visszaállította az 1883 előtti gyakorlatot, hogy a „Hoflager-miniszter” terjeszti fel a fontosabb felségfolyamodványokat, azonban mindenfajta kísérőlevél nélkül. A minisztertanács azt a sajátos abszurditást rögzíti, hogy Bécsben működik egy hivatal, amelynek nincsen, pontosabban alig van bürokratikus funkciója. Annál fontosabb a személyes közvetítő szerepe: „A felség személye körüli miniszternek (...) az a hivatása, hogy mint állandóan ő Felsége mellett lévő s a közös minisztériumok, valamint az osztrák kormány székhelyén lakó miniszter a magyar kormány célzatait ő Felségénél s a közös minisztereknél, valamint az osztrák kormánynál előmozdítsa...”⁶⁸ – A minisztérium fő feladata tehát az, hogy Bécsben informális befolyást gyakoroljon, segítse a magyar kormány kapcsolatát a ciszlajtán kormánnyal és a közös minisztériummal.

A felség személye körüli minisztérium formális, bürokratikus feladata viszont nagyon behatárolt volt. A legfontosabb teendője az uralkodó által adományozott kitüntetések, címek, rendjelek és főként a nemesség adományozásának előkészítése. Tehát afféle protokollhivatalként működött. Közölte a kormánnyal és a nyilvánossággal az uralkodócsalád eseményeit: születéseket, haláleseteket, házasságkötéseket, eljuttatta az uralkodóhoz a közintézmények és a lakosság jókívánságait, hivatalok és magánosok ajándékait. A felség személye körüli miniszter amellett „álcázott nagykövet”, aki a bécsi magyarok ügyeit intézi. Pártoló tagja a különböző bécsi magyar egyleteknek,⁶⁹ az ottani magyarok részére külföldi útlevelet állít ki, segítséget nyújt az ott lakó vagy átutazó, bajba jutott honfitársainak.⁷⁰

66 Tisza Lajos 1892. november 19. és 1894. június 10. között töltötte be a hivatalt. Az iratot másolatban, egy 1894. évi akta mellékleteként találtuk MNL OL, K-26, 392/1894.

67 Tisza Lajos Wekerle miniszterelnöknek 1894. február 15. MNL OL, K-26, 392/1894. 1894 nyarán az ügyet átmenetileg ad acta teszik. (A miniszterelnök Tisza Lajosnak 1894. március 3. Uo.) Az új király személye körüli miniszter ismét sürgeti a hatásköri megállapítást: Jósika Bánffy miniszterelnöknek 1895. február 4. MNL OL, K-26, 344/1895.

68 Az 1895. szeptember 5-i minisztertanács, MNL OL, K-27, Nr. 31/1895.

69 Vö. erről Szögyény Szapáryhoz 1891. február 9. MNL OL, K-26, 573/1891.

70 Minderről ld. a minisztérium évi működéséről szóló hivatalos jelentéseket: MNL OL, K-20, 230/1900; 283/1906; 1214/1906 stb.

A bankgassei palotában tartotta két évente üléseit a közösügyi bizottság, a delegáció, s az ülészak technikai feltételeinek biztosítása éppúgy a minisztérium hatáskörébe tartozott, mint a Bécsbe érkező magyar kormánytagok és magas rangú tisztviselők fogadása, elszállásolása.

A felség személye körüli minisztérium tehát nem egy meghatározott kormányzati feladat betöltésére, hanem a jogfolytonosság követelményéből született. A közösügyes kormányzás *gyakorlata* a király személye körüli miniszter bürokratikus tevékenységét tulajdonképpen mellőzhetővé tette volna. De veszélytelenebbnek látszott egy vitatható intézményt fenntartani, mint bevallani, hogy a „jogfolytonosság” sok vonatkozásban formáság csupán, hogy a császár és király tanácsadói sorában a bécsi magyar minisztereknek nem jut kitüntetett hely-szerep.

Hogyan hatott ez a sajátos körülmény a hivatal apparátusára? – A Bankgasse tisztviselőit Bécsben magyaroknak, a magyar kormány egyik minisztériuma alkalmazottainak tekintették, amint hogy azok is voltak: magyar tisztviselők, akik Bécsben, a magyar udvari kancellária egykori palotájában szolgáltak. Pesten viszont kicsit „idegennek” tekintették őket, olyanoknak, akik csak az aktákból ismerik a magyar viszonyokat.

Hogyan alakult e sajátos köztes és közvetítő hivatal szerkezete és hivatali apparátusa a dualizmus évtizedei során?

1867-ben Festetics György gróf, aki elsőként töltötte be a miniszteri állást a Bankgasséban, igyekezett minél több egykori magyar udvari kancelláriai tisztviselőt megtartani a házban, legalább arra az időre, amíg azok más beosztást nem nyernek.⁷¹ De apparátusának létszáma már 1869-ben egyharmadával csökkent, s a következő években, egészen 1906-ig a bécsi minisztérium 4–9 fős fogalmazói karral működött, s létszáma a Monarchia utolsó éveiben sem nőtt 12 fölé. A minisztérium alkalmazottainak száma és szerény költségvetése pontosan tükrözi, hogy mekkora feladatot szántak neki (1. táblázat).

Évi 77 ezer forintos költségvetéssel működött. Más minisztériumok évi kiadása ennek legalább a duplája, a pénzügyminisztériumé a nyolcszorosa.

1. táblázat. A király személye körüli minisztérium hivatalnokainak létszáma⁷²

Év	Fogalmazói kar	Segédhivatal	Összesen
1867	22	4	26
1868	20	4	24
1869	14	3	17
1870	7	3	10

71 Ld. Festetics összeállítását azokról a magyar és erdélyi udvari kancelláriai tisztviselőkről (részletes minősítéssel), akik egyelőre rendelkezési állományba kerülnek. 33 személyről van szó. MNL OL, K-26, 1867–148–IB.

72 Forrás: *Székelly*, A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában, 28.

I. BÉCSI HIVATALOK

Év	Fogalmazói kar	Segédhivatal	Összesen
1871	8	13	21
1872	8	13	21
1873	8	13	21
1874	6	9	15
1875	6	9	15
1876	5	7	12
1877	5	6	11
1878	5	6	11
1879	5	5	10
1880	5	5	10
1881	4	5	9
1882	5	6	11
1883	5	6	11
1884	4	5	9
1885	4	5	9
1886	5	6	11
1887	5	5	10
1888	5	6	11
1889	5	6	11
1890	5	6	11
1891	6	6	12
1892	5	6	11
1893	5	6	11
1894	5	6	11
1895	6	6	12
1896	6	5	11
1897	8	6	14
1898	8	7	15
1899	7	7	14
1900	7	7	14
1901	7	7	14
1902	8	7	15
1903	8	7	15
1904	9	7	16
1905	8	7	15
1906	10	7	17

Év	Fogalmazói kar	Segédhivatal	Összesen
1907	12	7	19
1908	12	7	19
1909	13	7	20
1910	12	7	19
1911	11	2	18
1912	13	7	20
1913	12	6	18
1914	13	7	20
1915	11	7	18
1916	12	7	19
1917	12	7	19
1918	12	6	18

A minisztérium a kiegyezést követő években a Császári Ház és a Külügyek minisztériumával állt szoros kapcsolatban, s nyilvánvalóan nem azért, mert a Ballhausplatz csak néhány lépésre volt a Bankgassétól, s minden bizonnyal nem egyszerűen azért, mert a felség személye körüli miniszternek eredetileg (1848-ban) külügyi feladatot szántak. Figyelemre méltó, hogy egy sor későbbi külügyi tisztviselő a Bankgasséban kezdi pályafutását, mint például az 1837-es születésű Vavrik Gábor, akit Festetics miniszter az udvari kancelláriából visz a felség személye körüli minisztériumba, majd 1868-ban Beust a külügyminisztériumba, s ott a magyar tisztviselők legsajátabb feladatát bízta rá: ő képviseli a közös kormányt – még egészen kezdőként, udvari titkári rangban – a magyar delegációban.⁷³ Vavrikéhoz teljesen hasonló pályát fut be Rosty Florián,⁷⁴ s szintén a magyar kancelláriából, majd a király személye körüli minisztériumból indult az utóbb nagy karriert befutó Hengelmüller László, aki a világháború előestéjén a Monarchia washingtoni nagykövete-ként vonult nyugdíjba. De a tisztviselők, különösen a kezdő hivatalnokok pályájánál nyilván fontosabb magának a felség személye körüli miniszterek kapcsolódása a külügyminisztériumhoz. Ha számba vesszük a Hoflager-minisztereket,⁷⁵ akkor feltűnhet, hogy abból a kilenc miniszterből, aki hosszabb

73 Vavrik Gábor személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 362. A külügyminisztérium elnöki osztálya 1869. július 25-én a magyar delegációban folytatott tevékenységéért Vavrik nemesítését kéri Andrassy magyar miniszterelnöktől. Vavrikról ld. *V. fejezet, 20. jegyzet.*

74 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 291.

75 *A király személye körüli miniszterek:* Festetics György gr. 1867. 2. 20. – 1871. 5. 19., Wenckheim Béla br. 1871. 5. 19. – 1879. 7. 7., Tisza Kálmán (miniszterelnök) 1879. 7. 11. – 1879. 9. 25., Orczy Béla br. 1879. 9. 25. – 1890. 12. 24., Szogyény-Marich László 1890. 12. 24. – 1892. 10. 24., Fejérváry Géza br. (honv. min.) 1892. 10. 24. – 1892. 11. 19., Tisza Lajos gr. 1892. 11. 19. – 1894. 6. 10., Andrassy Gyula gr. 1894. 7. 10. – 1895. 1. 15., Fejérváry Géza br. (honv. min.) 1895. 1. 15.

ideig, azaz legalább egy esztendeig töltötte be posztját, mégpedig önállóan, azaz nem miniszterelnöki feladata mellett, öten a Ballhausplatzról érkeztek a Bankgasséba (vagy megfordítva); tehát külügyi pályájuk és felség személye körüli miniszteri posztjuk nagyon is összefüggött egymással.

Orczy Béla báró (1822–1917) mint az úgynevezett '67-es bizottság tagja részt vesz az 1867. évi törvények előkészítő munkálataiban. Deák szűkebb köréhez tartozik. Andrássy magyar miniszterelnök ajánlására kerül 1868-ban a közös külügyminisztériumba, ahol 1879-ig osztályfőnöki állást tölt be. Főként Beust külügyministersége idején ő számít a magyar kormány bécsi bizalmasának, de egyben Beust összekötője a magyarokkal. Osztályfőnöki állásától 1879-ben válik meg, amikor a király a személye körüli minisztérium élére nevezi ki.⁷⁶ Ő a „Hoflager-miniszter” ideáltípusa. Arisztokrata, előkelő, a közös és a magyar kormány bizalmát egyaránt bírja. Nem törekszik személyes politikai babérokra, okos, jól tájékozott közvetítő, diszkrét, olyan ember, akiben bízni, akire hagyatkozni lehet. A nála jóval fiatalabb Szögyény-Marich László (1840–1916) életében epizód a bankgassei hivatal.⁷⁷ Politikai pályája az új alkotmányos korszakkal egy időben indul. Deák-párti, de nézetei rokonszenvesek a konzervatív ellenzék számára is. 1869-ben országgyűlési képviselő, s egyben a delegáció, az országgyűlés közösügyi bizottságának tagja. 1882-ben lesz külügyminisztériumi tisztviselő, 1883-ban valószínűleg Kállay Béni közös pénzügyminiszter támogatásával a minisztérium első osztályfőnöke.⁷⁸ 1890-ben kerül – végül is rövid időre, két esztendőre, egy majdani nagy diplomata karrier beköszöntőjeként – a felség személye körüli minisztérium élére.⁷⁹

Az Orczy–Szögyény típusú felség személye körüli miniszterek (tehát akik a közös minisztériumokból jönnek) sorába tartozik, ha kisebb ambícióval és valószínűleg képességekkel is a két Széchenyi, Széchenyi Manó és Széche-

– 1895. 1. 18., Jósika Samu br. 1895. 1. 18. – 1898. 1. 20., Bánffy Dezső br. (miniszterelnök) 1898. 1. 20. – 1898. 12. 20., Széchenyi Manó gr. 1898. 12. 20. – 1900. 3. 7., Széll Kálmán (miniszterelnök) 1900. 3. 7. – 1900. 3. 29., Széchenyi Gyula gr. 1900. 3. 29. – 1903. 6. 27., Khuen-Héderváry Károly gr. (miniszterelnök) 1903. 6. 27. – 1903. 11. 3., Tisza István gr. (miniszterelnök) 1903. 11. 3. – 1904. 3. 3., Khuen-Héderváry Károly gr. 1904. 3. 3. – 1905. 6. 18., Fejérváry Géza br. (miniszterelnök) 1905. 6. 18. – 1906. 4. 8., Zichy Aladár gr. 1906. 4. 8. – 1910. 1. 17., Khuen-Héderváry Károly gr. (miniszterelnök) 1910. 1. 17. – 1912. 4. 22., Lukács László (miniszterelnök) 1912. 4. 22. – 1913. 6. 10., Burián István br. 1913. 6. 10. – 1915. 1. 13., Tisza István gr. (miniszterelnök) 1915. 1. 13. – 1915. 5. 29., Roszner Ervin br. 1915. 5. 29. – 1917. 6. 15., Batthyány Tivadar gr. 1917. 6. 15. – 1917. 8. 18., Zichy Aladár gr. 1917. 8. 18. – 1918. 10. 31. (Forrás: *Székely, A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában*, 23.)

⁷⁶ Ld. *Somogyi*, Magyarok a közös minisztériumokban, 233–243. Talán nem lehet véletlen, hogy a viszonylag terjedelmes életrajzában a király személye körüli minisztériumbeli tevékenységéről Orczy egyetlen szóval sem emlékezik meg. Külügyminisztériumi pályafutására később visszatérünk. Ld. *V. fejezet*.

⁷⁷ Külügyminisztériumi tevékenységéről részletesen *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás a Ballhausplatzon, 101–103.; nagyköveti szerepéről uo. 186–187.

⁷⁸ [*Flotow*], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 62.; *Tuczay*, Die magyarischen Diplomaten im Dienste der österreichisch-ungarischen Monarchie vom 1895 bis 1918, 81–83.

⁷⁹ 1892-től 1914-ig a Monarchia berlini nagykövete.

nyi Gyula gróf, s majdan a még békében élő Monarchia utolsó király személye körüli minisztere, Burián István báró. Széchenyi Manó gróf (1858–1926) Pálnak, a nagy Széchenyi István testvérének az unokája, Széchenyi Kálmán fia. Tizennégy esztendei külügyi szolgálat után (Athénban, Konstantinápolyban, majd Szentpéterváron követségi tanácsos) lesz először államtitkár, s azután miniszter a bankgassei palotában.⁸⁰ Széchenyi Gyula gróf (1829–1921) Manó nagybátyja, Kálmán testvére hasonlóképpen a külügyi szolgálatból érkezik, hasonló rangból és diplomáciai előélettel.⁸¹ Manó felmentése alkalmából a miniszterelnök még szükségesnek tartja megjegyezni, hogy derekas munkát végzett a kiegyezési tárgyalások során,⁸² utóda ajánlásakor már csak azt említi, ami a király személye körüli miniszter pozíciójában igazán fontos: „Gróf Széchenyi Gyula kiváló társadalmi helyzete már régi keletű, közéletünknek ő egyik legelőkelőbb tagja. (...) Oly sok ízben méltóztatott Felsőged őt már ki-tüntetni, hogy szinte mellőzhetőnek vélem egyéniségét közelebből ismertetni. Az a bőséges tapasztalat, amelyet a közélet terén mint főrendiházi tag szerzett, valamint minden irányban független anyagi helyzete és kiváló társadalmi állása az állásra alkalmassá teszi.”⁸³

Bármennyire eltérő volt is a király személye körüli minisztériumok hivatalnokainak, a kabinetiroda vagy az udvar vezető tisztviselőinek pályája, bizonyos hasonlóság mégis mutatkozott közöttük. Ezek az emberek Bécsben szolgáltak, másfajta politikai-társadalmi szférában, mint a magyar hatóságok hivatalnokai, másként érzékelték a császárt és királyt, a birodalmat, meg azt, hogy Bécs egyben a cislajtán kormányzat központja, mint a pesti hivatalnokok. Bécs a különféle tényezők közti közvetítés tereuma. Ez a *közvetítés* az alapvető feladata a Bécsben szolgáló magyar hivataloknak: tegyék ezt akár a „Hoflager-minisztériumban”, a kabinetirodában, vagy valamelyik udvari hivatalban, és főként – ez munkánk valójában központi tárgya – a közös minisztériumokban.

Ezt a közvetítést ugyanaz a személy láthatja el a különböző hivatalokban. Ezzel magyarázható az átjárás egyik hatóságból a másikba, ami a tisztviselőkre vonatkozó személyi aktákat olvasva egykorúan is magától értetődőnek, természetesnek látszott. És aligha kérdéses, hogy a közvetítés lehetősége és feladata visszahatott a hivatalnok felfogására, tudatára – identitására.

80 Külügyminisztériumi pályafutásáról: HHStA, AR. Fach 4, Karton 341.

81 Külügyminisztériumi pályafutásáról: HHStA, AR. Fach 4, Karton 341.

82 Széll miniszterelnök felterjesztése, 1900. március 6. MNL OL, K–26, 777/1900.

83 Széll miniszterelnök felterjesztése, 1900. március 28. Uo. 1127/1900.

II. BIRODALMI KANCELLÁRIA – KÜLÜGYMINISZTERIUM – BALLHAUSPLATZ

A Habsburg Birodalom legfontosabb hivatala századokon át a birodalmi kancellária volt, s e tradíció meghatározó jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. Az állam vezető tisztviselői ott ültek Lukás von Hildebrandt barokk palotájában. Ugyanazoknál az íróasztaloknál ugyanazok az emberek. A császár az évtizedek során azonos formulával nevezte ki vagy mentette fel őket. A Haus-, Hof- und Staatsarchiv igazgatója azért tett különleges tekintélyre, mert ő tudta, mit tettek korábban, tehát mit kell tenni, ha – mondjuk – egy miniszter váratlan halálával üresen hagyta posztját.

A birodalom 1867-ben átalakult, de az állami funkciók, azok tartalma sok vonatkozásban továbböröklődött.¹ Friedrich Ferdinand Beust báró külügyminiszter Felix Schwarzenberg herceg, Karl Ferdinand Buol-Schauenstein gróf, Johann Bernhard Rechberg-Rothenlöwen, Alexander Mensdorff-Pouilly gróf örököse volt, elődeinek képe tekintett le rá hivatala faláról, kancelláriájában naponta találkozott emberekkel, miniszteri osztályfőnökökkel és hivatali al-tisztekkel, akik 20–30–40 éve szolgáltak a Ballhausplatzon – aligha függetleníthette magát tőlük és a „Ballhausplatz szellemétől”.

„Egy kis csigalépcső vezetett a miniszter hatalmas lakosztályához, ahol monumentális, Mária Terézia korabeli íróasztalnál fogadta látogatóit. Először egy előszoba, aztán a nagy empire szalon Ferenc József császár és Metternich herceg portréjával, itt váraakoztak a látogatók, hogy beléphessenek a szentélybe. A miniszteri dolgozószobába az úgynevezett konferenciatermen vezetett az út, a falakat a korábbi miniszterek portréi díszítették, ha jól emlékszem, Buol gróftól kezdve.”²

A „Ballhausplatz” fogalom volt, valami olyasmit jelentett: a Monarchia központja, ahonnan egy európai nagyhatalom politikáját irányítják és mellékesen magát a birodalmat is.

1 Vö. *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 9–13.

2 *Lützow*, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie, 85–86.; Thallóczy leírása szerint: „Ott lógnak a barokk falakon a Habsburgok, ott a finom gúnyval lemosolygó Metternich.” OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 2459. Thallóczy Lajos naplója 1887–1890.

A KÜLÜGYMINISZTER FUNKCIÓJA 1848–1866 KÖZÖTT

1848 után a külügyminiszter volt az állam legmagasabb rangú hivatalnok. Elemezték, hogy miből eredt rendkívüli hatalma, abból-e, hogy mint a „ház” minisztere különlegesen szoros kapcsolatban állt az udvarral és az uralkodóval, s hogy mint az uralkodó első számú tanácsadójának nagy informális súlya, morális tekintélye volt. Ennek nagyobb jelentőség tulajdonítható, mint a hatáskörét megszabó jogi előírásoknak. Vizsgálták, hogy a külügyminiszterséggel együtt járó egyéb címek és főként feladatok: miniszterelnök, minisztertanács elnöke, birodalmi kancellár mennyire tágították kompetenciáját.³ Mindennek jelentősége aligha vitatható. Mégis minden jogi-hivataltörténeti indok mellett és azon túl, a *Monarchia sajátos szerkezetéből következett a kül- és belpolitika egymástól elválaszthatatlan volta*. Természetesen más országokban is a belső feltételek szabják meg a külpolitikai törekvéseket. Ám a Habsburg Monarchiában a két szféra olyannyira elválaszthatatlan egymástól, hogy nem tudjuk, hol a külső és belső viszonyok határa, és egyáltalán van-e ilyen.

A legjellegzetesebb példa Felix Schwarzenberg herceg 1848 ősze és 1852 tavasza közötti miniszterelnöki és külügyminiszteri tevékenysége. Soha máskor nem függött össze annyira a külpolitika és a birodalom belső viszonyainak alakítása, mint ezekben az években, és ez nyilván nem pusztán Schwarzenberg kettős funkciójából, korlátlan ambíciójából és rendkívüli képességeiből eredt, hanem a viszonyok sajátos voltából.⁴ Aligha lehetett meghatározni 1848 őszen, hogy hol végződik a „belpolitika”, és hol kezdődnek a diplomáciai kapcsolatok. Lombardia, Velence, Magyarország lázadó osztrák tartományok, míg Frankfurtban külföldi államok képviselői ülészetek.

3 Engel-Jánosi, Der „Ballhausplatz” 1848–1918, 9–28.; Rumpler, Die rechtlich-organisatorischen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 6–24. Felix Fürst zu Schwarzenberg miniszterelnök, valamint a császári ház és a külügyek minisztere 1848. november 21. – 1852. április 5. Karl Ferdinand Graf Buol-Schauenstein a minisztertanács elnöke, valamint a császári ház és a külügyek minisztere 1852. április 11. – 1859. május 7. Johann Bernhard Graf v. Rechberg und Rothenlöwen a császári ház és a külügyek minisztere 1859. május 17. – 1864. október 27., s egy ideig (1859. augusztus 1. – 1861. február 4.) egyben miniszterelnök is. Alexander Graf Mensdorff-Pouilly a császári ház és a külügyek minisztere 1864. október 27., – 1866. október. 30. Egyéb tisztséget, a néhány hetes miniszterelnöki megbízatáson túl, nem viselt. Friedrich Freiherr v. Beust külügyminiszter 1866. október 30-tól, a császári ház minisztere 1866. november 12-től, birodalmi kancellár 1867. június 23-tól, 1867. december 24. – 1871. november 8. közös külügyminiszter és a birodalmi (azaz a közös) minisztertanács elnöke. Heindl, Tabellen zur personellen Struktur des Ministerrates und der Ministerratskanzlei.

4 A gazdag Schwarzenberg-irodalomból: Kiszling, Fürst Felix zu Schwarzenberg; Rock, Felix Schwarzenberg, Military Diplomat; Lippert, Felix Fürst zu Schwarzenberg; Buchmann, Felix Fürst zu Schwarzenberg – Eine Karriere in der „Ersten Gesellschaft”.

Schwarzenberg 1848 októberében szerzett tudomást a frankfurti parlament nevezetes határozatáról, amely kizárta annak lehetőségét, hogy a Monarchia nem német tartományaival együtt legyen a létrejövő Német Szövetség tagja. A következő hetekben a kremsieri parlamentben kijelentette, eltökélt szándéka az összmonarchia integritását megőrizni,⁵ majd az osztrák minisztertanács elé terjesztette a frankfurti parlamenthez intézendő memorandum tervezetét. A minisztertanácson Schwarzenberg szembekerült Anton Schmerling koncepciójával, azzal a Schmerlingével, aki a Monarchiát Frankfurtban képviselte. Schwarzenberg az osztrák egységállamot abszolút követelménynek tekintette, és elengedhetetlen feltételnek ahhoz, hogy Németországban maradjon. Schmerling számára viszont a legfontosabb az volt, hogy Német-Ausztriát ne szakítsák el az egész németégtől, és meggátolják a porosz uralmi terveket. Ennek érdekében hajlott Ausztria valamifajta sajátos föderalizálására, legalábbis olyan átalakítására, amely megkönnyítené, hogy az osztrák-német örökös tartományok részt vehessenek a majdani német államalakulatban. Vele szemben Schwarzenberg elzárkózott minden koncessziótól. Azt vallotta: „Ausztriának mint egységes egésznek [tehát nem német tartományaival együtt] kell a Német Szövetség tagjává válnia”. Ebben a szellemben fogalmazta a frankfurti parlamenthez intézett jegyzékét, és ebben a merev centralista szellemben fogant az 1849. évi márciusi oktrojált birodalmi alkotmánya is.⁶

1849. március végén Schwarzenberg értesítette a német birodalmi kormányt az osztrák belső változásokról, és felszólította, hogy az integer Habsburg Monarchiát tekintse a Bund részének. Minthogy törekvéseinek nem sikerült érvényt szereznie, április végén hazahívta Frankfurtból az osztrák képviselőket és kijelentette, hogy számára többé a német parlament nem létezik.

A Monarchia belső átalakítása és a németkérdés oly szorosan kapcsolódik egymáshoz, hogy Schwarzenberg egyik vagy másik területen tett lépései szinte felelnek egymásnak. Szigorúan centralista osztrák alkotmány, majd ultimátum a frankfurti parlamentnek. Végso leszámolás a magyar forradalommal, majd újabb erőfeszítések az osztrák hegemonia érvényre juttatására Olmützben (1850 novemberében).⁷ Ezek sikertelenségének hatására feladja Ausztria alkotmányos voltának látszatát, amelynek az lett volna a hivatása, hogy vonzerőt gyakoroljon a „harmadik Németországra” (a német közép- és kisállamokra). 1851. augusztusi, majd decemberi intézkedéseivel véglegesen felszámolja az alkotmányos kormányzás utolsó maradványát, a miniszteri felelősség törvényét, és egyben elkészít egy tervezetet az összmínisztérium szervezetéről és hatásköré-

5 „Österreichs Fortbestand in staatlicher Einheit ist ein deutsches wie ein europäisches Bedürfnis.” Idézi *Kletečka*, Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II/1, XXXV.

6 *Kletečka*, Einleitung In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II/1, XXXV–XLII.; *Rumpler* „Es ist ein Kampf auf Leben und Tod, der noch lange nicht aus ist”, 48–49.

7 Schwarzenberg 1850. november 28-án találkozott a porosz külügyminiszterrel, de a találkozó nem a német egység kérdésének megoldását, csak elnapolását eredményezte. Ld. *Lutz*, Zwischen Habsburg und Preußen, 387–392.

ról, amelyben lefekteti, hogy a külügyminiszter egy személyben a birodalom belső viszonyainak is hivatott alakítója.⁸

1852 tavaszán Schwarzenberg halálával nemcsak a külügyminiszteri szerep, hanem a miniszteriális intézmény is leértékelődik. A császár nem nevez ki miniszterelnököt, csupán a „miniszteri konferenciává” degradált minisztertanácsban való elnökléssel bízza meg az új külügyminisztert, Buol-Schauenstein grófot.⁹ Mégis Buol-Schauenstein, mint a császári ház minisztere, első a miniszterek között, akkor is, ha a tényleges hatalom Alexander Bach belügyminiszternek jut, ha Buol maga középszerű ember, belpolitikai kérdések iránt kevésbé érdeklődik, nem törekszik arra, hogy a miniszteri konferencia döntéseit befolyásolja vagy a miniszteri konferencia intézményének súlyt szerezzen.¹⁰

Az olasz vereség után 1859-ben nyilvánvaló lesz, hogy a Monarchia nem folytathat aktív külpolitikát addig, amíg belső gondjait nem sikerül megoldania. A birodalom belső átalakítása válik elsődleges feladattá, és Johann Bernhard Rechberg gróf nem sokkal külügyminiszteri kinevezése után meghirdeti, hogy befolyást akar gyakorolni a belső viszonyokra.¹¹ Személye valóban alkalmas arra, hogy az 1859-ben politikai-erkölcsi vereséget szenvedett centralista bürokrácia és a pozícióit ekkor megerősítő tartományi arisztokrácia között valamiképpen közvetítsen. Az októberi diploma tervét Rechberg magyar barátai dolgozzák ki, báró Vay Miklós kancellár, gróf Szécsen Antal tárca nélküli miniszter. 1859 és 1861 között Rechberg formálisan is miniszterelnöki funkciót tölt be. Pusztán az intézmények történetét vizsgálva úgy tűnhet, hogy Rechberg birodalmi miniszterelnöki tisztje az októberi diploma következtében szűnik meg. A diploma ugyanis (a magyar és erdélyi kancellária helyreállításával) a belügy-, az igazságügy- és a kultuszminisztériumot mint általános, tehát az egész Monarchiára kiterjedő központi hatóságot felszámolja, a birodalom nyugati felének (Ausztriának) adminisztratív-politikai ügyei az újonnan létesített „államminisztériumba” kerülnek.¹² A kormánynak két vezető minisztere lesz (a miniszterelnöki funkciót is betöltő külügyminiszter, Rechberg és az államminiszter Agenor Gołuchowski gróf, majd Schmerling),

8 Über die Organisation und die Wirkungskreise der Ministerien 1852. január 9. *Walter*, Die österreichische Zentralverwaltung, III/2, 156–159.

9 *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. III/1, 1–5. 1852. április 11-én az uralkodó Buol-Schauenstein grófot „a külügyek és a császári ház miniszterének” és a miniszteri konferencia elnökének nevezi ki. (Szokatlan, hogy a „ház” miniszteri titulus második helyre szorul.)

10 *Heindl*, Aktenkundliche Studien zur Regierungspraxis des Neoabsolutismus, In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. III/1, XXXIX–XL.; *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 16–17.

11 *Engel-Janosi*, Graf Rechberg, 61. A kérdés szélesebb összefüggéseiről kitűnő összefoglalás: *Malfèr*, Einleitung. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*. IV/1, XXVIII., LXVIII–LXX.

12 Legfelsőbb kézirat a két miniszterelnökhöz 1860. október 20. *Bernatzik*, Die österreichischen Verfassungsgesetze, 228, Nr. 58.

két olyan tagja, aki nem egyszerűen egy reszort felelőse. – A két vezető miniszter között kellett volna a császárnak választania, ehelyett nevezett ki miniszterelnöknek végül is egy harmadik személyt, Rainer főherceget.

Azt gondolom, a körülmények változása ez esetben lényegesebb a pusztán intézménytörténetnél. Az a politikai törekvés, amelyet az októberi diploma testesített meg (ti. a magyarok megbékítése minimális engedménnyel), néhány hónap alatt kudarcot vallott, s vele Rechberg mint a birodalom átalakításában szerepet vállaló miniszterelnök (nem mint külügyminiszter!) megbukott. A császár legalábbis de facto visszavonta az októberi diplomát, s a birodalom reformját az új államminiszterre, a szigorúan centralista Schmerlingre bízta.

Azt mondhatnánk, hogy 1861-ben végleg megszűnik a külügyminiszternek a schwarzenbergi korszakból örökölt, a birodalmat ténylegesen irányító miniszterelnöki szerepe. Csakhogy ez legfeljebb abban az értelemben igaz, hogy e szerepet ezután nem a külügy-, hanem az államminiszter tölti be. Schmerling ismeretei, korábbi ténykedése, érdeklődése, politikai koncepciója következtében legalább annyira részt vesz a német politika, tehát a diplomácia alakításában, mint 1859–1861-ben Rechberg a birodalom belső viszonyainak formálásában.¹³

Rechberg utóda, Alexander Mensdorff-Pouilly gróf ismét az első helyet foglalja el a miniszterek között, a szokásos indoklással: „a nevezett gróf a császári ház minisztere”.¹⁴ Neki azonban valóban nem voltak miniszterelnöki ambíciói.

A forradalmat követő két évtizedben tehát a külügyminiszter szerepe változott ugyan, ám sohasem csupán egy tárca minisztere volt; tehát hagyományosan úgy alakultak a viszonyok, hogy a külügyminiszter a Habsburg Monarchia első számú, az egész birodalmat formáló tisztségviselője volt.

BEUST KÜLÜGYMINISZTERI TÖREKVÉSEI

Ha volt külügyminiszter, akinek egész tevékenysége reprezentálja a birodalom strukturális problémáinak és külpolitikájának a kölcsönhatását, egymástól elválaszthatatlan voltát, s aki ezt az összefüggést pályája eseményekben és fordulatokban rendkívül gazdag öt esztendejében mindvégig tökéletesen átlátta, az bizonyosan Friedrich Ferdinand Beust báró volt.¹⁵

13 HHStA, Nachlaß Schmerling, Denkwürdigkeiten Karton 2, VI. Heft. Vö. Der Vater der Verfassung: aus den Denkwürdigkeiten Anton Ritters von Schmerling.

14 *Rumpler*, Ministerrat und Ministerratsprotokolle 1848 bis 1867, 65.

15 Beust, Friedrich Ferdinand báró (1868-tól gróf), 1866. október 30-tól külügyminiszter, 1867. június 23-tól birodalmi kancellár, 1867. december 24-től 1871. november 8-ig közös külügyminiszter és a Reichsministerrat (azaz a közös minisztertanács) elnöke.

1866 októberében nevezte ki őt az uralkodó birodalma külügyeinek élére. Akkor már másfél esztendeje folytak a kiegyezési tárgyalások a magyarokkal, s azokat Schmerling államminiszter, majd Richard Belcredi gróf miniszterelnök és államminiszter vezette. Az addigi külügyminiszternek, Mensdorffnak azokban sem formális, sem informális szerepe nem volt. Beust viszont első fellépésétől jogosultnak érezte magát arra, hogy a birodalom újjászervezésének kérdésében állást foglaljon, hogy az összbirodalom ügyeire a maguk teljességében befolyást gyakoroljon.¹⁶ Ezt a magyar kiegyezési alkudozásokban való aktív részvétele éppúgy mutatja, mint nevezetes lépése, hogy a kiegyezés megkötésének, Ferenc József magyar királlyá koronázásának másnapján az uralkodótól birodalmi kancellári rangot kért a maga számára.

Beust birodalmi kancellári kinevezésének körülményei jól ismertek. Legfontosabb mozzanatait maga mondja el emlékiratában, s a történetírás is sokat foglalkozott a kérdéssel.¹⁷ A birodalmi miniszterelnöki-kancellári cím bizonyára a magyarokkal való kiegyezést akarta relativizálni,¹⁸ figyelmeztetni a magyarokat – ahogyan fogalmazott –, „a dualizmus nem fajulhat perszonálunióvá, hanem abban bizonyos központi vezetés jut érvényre”.¹⁹ Ugyanakkor van jogosultsága annak az értelmezésnek is, amely azt hangsúlyozza, hogy a magyar kiegyezés megkötése után, 1867 második felében a „birodalmi kancellár” titulusának és főként pozíciójának-hatalmának nem elsősorban Magyarország irányába kellett hatnia. Hiszen ezekben a hónapokban volt napirenden az alkotmány elfogadása Ausztriában, küzdelem folyt a cseh, a galíciai autonómiaötrékvésekkel, a tiroli klerikálisokkal. Amikor a külügyminiszter december 21-én újabb terjedelmes feliratot fogalmazott a birodalmi kancellária szervezésének ügyében,²⁰ nemcsak az összbirodalmi centralizációt védte, hanem a nyugati tartományok egységét is az ott fellépő föderalista igények ellenében. Márpedig az a törekvés, hogy a szűkebb Ausztria éppoly egységet alkosson, mint Magyarország, a dualista

16 Jellemző, hogy a külügyminisztérium tisztviselőivel való első hivatalos találkozása alkalmából arról beszélt, hogy ő Szászországban a kül- és belpolitikáért egyaránt felelősséget viselt. HHStA, Nachlaß Hammer-Nemesbány. Notizen über den Fürsten Metternich und die nach ihm gefolgten acht k.u.k. Minister des Außern.

17 *Beust*, Aus drei Viertel-Jahrhunderten, II. 144., 176–177.; *Komjáthy*, Die Entstehung des gemeinsamen Ministerrates, 32–35.; *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 30–34.; *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 19–26.

18 Hiszen a kiegyezési törvény expressis verbis leszögezi, hogy a közös külügyminiszter sem egyik, sem másik fél belkormányzatának ügyeibe nem avatkozhat. 1867. évi XII. tc. 27. §.

19 A felterjesztés szövegét közreadja: *Somogyi*, Beusts Submission Addressed to the Emperor Requesting his Getting Appointed Reichskanzler, dated June 11, 1867. In: *Danubian Historical Studies* 1 (1987) 64–71.

20 Beust felségfolyamodványa, 1867. december 21.: betreffend die Organisation der Präsidialsektion des mit Ungarn gemeinschaftlichen Ministeriums der auswärtgen Angelegenheiten (Reichskanzlei) HHStA, AR. Fach 4, Karton 399 ad 40/R.K.

államfelfogásnak jogi és politikai értelemben nemhogy ellentéte lett volna, hanem annak éppen szerves részét alkotta. Ha Beust osztrák centralizációt, a birodalom nyugati felének egységét akarta, ezzel nagyon is megfelelt a magyar elgondolásoknak.

Vitatható tehát a birodalmi kancellári intézmény megítélése, egy dolog azonban aligha kétséges: azt Beust nem egyszerűen a külpolitika orgánumának szánta, hanem olyan szervnek, amelynek a birodalom egész politikájában, struktúrája alakításában meghatározó szerepet jut. „Bármiként alakuljanak is a Monarchia viszonyai, egy dolog elengedhetetlennek tűnik; azt gondolom, hogy a magasabb politika minden feladatát koncentráltan egy embernek kell vezetnie, aki közvetlenül Őfelsége fennhatósága alatt áll, és Őfelsége teljes bizalmát élvezzi. Az igazságszolgáltatást és a közigazgatást a magyar jogoknak megfelelően meg lehet osztani, a magyar jogoknak ebben a két vonatkozásban szabad játékkeret lehet engedni; az egyes királyságok és országok [itt tehát már a nyugati birodalomfélről van szó] kisebb vagy nagyobb autonómiájának hasznosságáról bizonyos fokig eltérhetnek a nézetek anélkül, hogy azok veszélyeztetnék a legmagasabb államérdeket, *de a politikai rendszernek az egész államban egységessé kell lennie*, s annak csak egyetlen felelős vezetője lehet. Ha a dualizmust vagy a föderalizmust ezen a ponton is megengednénk, akkor az egymás ellen törő erők szabad mozgást nyernének, s ez az állam összeomlásához vezetne.”²¹

A birodalmi kancellária szervezésének kérdésében az első tervekhez képest Beust végül kénytelen volt visszakozni és megelégedni a minisztériumon belül egy „elnöki szekció” (Präsidialsektion) létrehozásával. De Beust alapproblémája, hogy a Monarchiának valamifajta birodalmi miniszterelnöki intézményre mégiscsak szüksége van, a dualizmus további éveiben is újra és újra felmerül. Voltak a Monarchiának olyan ügyei, amelyek sem a szorosán értelmezett külpolitikához nem tartoztak, tehát sem a külügyminiszter hatáskörébe, sem a két országos kormányéba. Ilyenek a közös minisztertanács dolgai, a kapcsolattartás a delegációkkal, az összbirodalmi vonatkozású sajtóügyek. Természetesen vitatható, hogy a külügyminiszter betölthetett-e birodalmi miniszterelnöki, „Reichskanzler” funkciót, összefért-e ez a '67-es törvények szellemével, de hogy a gyakorlat kényszere ilyen irányba hatott, aligha kétséges. Lehetett tagadni a birodalmi kancellária alkotmányos voltát, de valamilyen szervnek mégiscsak intéznie kellett a *de facto* létező, a két ország felett álló összbirodalom ügyeit.

21 Uo.

A KÜLÜGYMINISZTEREK BIRODALMI MINISZTERELNÖKI FUNKCIÓJA A DUALIZMUS ÉVTIZEDEIBEN

A dualizmus következő félszázadában a külügyminiszter sajátos, birodalmi miniszterelnöki funkciója minden közjogi csatározás, óvás ellenére lényegében fennmaradt – vagy úgy is fogalmazhatunk, a Ballhausplatz egy sajátos birodalmi-politikai központ volt és maradt. Ezt a szerepét erősítette, hogy a külügyminiszter mindenkor elsődlegesen (ez szerepel titulusa első helyén) az Uralkodó Ház minisztere.²² Ő az udvarhoz legközelebb álló miniszter, aki kivételes helyzetet élvez, közvetlenül érintkezhet az uralkodóval, nem úgy, mint az összes többi miniszter, akinek az udvari kancellária közvetítését kell igénybe venni. Ferenc József az egész korszakban a következő formulával nevezte ki a külügyminisztert: „kinevezem Önt Házam és a külügyek miniszterévé, és megbízom a közös minisztertanács elnöki teendőinek ellátásával”. S ez a megfogalmazás önmagában a Ház, a közös minisztertanács és a külügyek elválaszthatatlanságát deklarálja.

A külügyminiszter az Uralkodó Ház minisztere, mégpedig nemcsak hivatali titulusa szerint, hanem a valóságban is, sőt, elsősorban az. Ferenc József nevében a Ház (és a külügyek) minisztere folytat levelezést az idegen fejedelmekkel, tárgyal a Szentszékkal az uralkodónak fenntartott püspöki kinevezésekről. Ez olyan kapcsolatokat biztosít számára, olyan politikai befolyást, amely a szűken vett külügyi reszorthatárt jócskán meghaladja.²³ A „Haus”-miniszter volt az összbirodalom politikájának legfőbb tanácsadó és végrehajtó hatalma; a házminiszter funkciójában jutott kifejezésre az az összbirodalmi politika, amely a dualista-alkotmányos rendbe épített külügyminiszterében csak korlátokkal juthatott érvényre.

22 Csak 1895-ben, Bánffy magyar miniszterelnök követelésére rendeli el az uralkodó a külügyminiszteri cím módosítását. Goluchowski 1895. október 4-én nyújtja be felterjesztését az uralkodónak, amely szerint az addig használt titulus nem felel meg a fennálló államjogi viszonyoknak. Ennek szellemében születik meg a legfelső elhatározás: „Ich habe Mich bestimmt gefunden zu verfügen, daß der Minister Meines Hauses von nun an den Titel eines »Minister des kaiserlichen und königlichen Hauses« zu führen habe.” HHStA, AR. Fach 4, Karton 451. Organisation I/1, 40.983/1. – tehát az uralkodó elrendeli a „Házam minisztere” formula helyett a „császári és királyi ház minisztere” titulus használatát.

23 A „Haus-Minister” titulus jelentését egy „legfelsőbb elhatározás” definiálta (1893. október 20.). A cs. és k. ház ügyeit mint közös ügyeket az 1867. évi XII. tc. nem ismeri, a külügyminiszter e funkciója az abszolutizmus kori (1852. április 12.) cs. elhatározáson épül. Vö. *Jahrbuch des k.u.k. Auswärtigen Dienstes 1897*, 3–4.; *Komjáthy*, Die Entstehung des gemeinsamen Ministerrates und seine Tätigkeit während des Weltkrieges, 40.; *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 41–42.

A magyar politika kezdettől vitatta a Császári Ház minisztere funkció tartalmát és alkotmányos voltát.²⁴ 1889-ben Gustav Kálnoky gróf közös külügyminiszter és Baross Gábor magyar kereskedelmi miniszter között folyt polémia a kérdésben, 1892-ben a delegációban Ugron Gábor ellenzéki képviselő tiltakozott a „Hausminister” megnevezés ellen, amire a külügyminisztérium magyar osztályfőnöke, Cziráky Béla gróf magyarázta el, mit jelent ez a funkció a dualista államszerkezetben: „A külügyminiszter kinevezésekor kapta a Császári Ház minisztere titulust, és bízta meg az uralkodó e hivatal teendőinek ellátásával. Ezen teendők nem állam-, hanem magánjogi természetűek.” 1895-ben Gołuchowski külügyminiszter hasonló magyarázatot ad a magyar miniszterelnök Bánffy Dezső átiratára: „A »Minister des kaiserlichen Hauses« nem hivatal, hanem egy mandátum, amellyel őfelsége magánjogi ügyeinek intézését és képviselését a külügyminiszterre ruházza. Nem lehet kétségbe vonni az uralkodó jogát, hogy érdekeinek védelmét arra bízza, akire kívánja.”²⁵

Nagyon vulgárisan fogalmazva, a századvégi közjogi harcok idején Kálnoky, majd Gołuchowski külügyminiszter azt mondja az aggályait hangoztató magyar politikusoknak, kormánypártiaknak és ellenzékieknek, hogy a „Hausminister” (aki egy személyben a dualista alkotmányos rendbe épített külügyminiszter is) e funkciójában kizárólag az uralkodói akarat képviselője. Azaz a Császári Ház minisztere az uralkodó által meghatározott összbirodalmi politika tanácsadó és végrehajtó hatalma, az ő hatáskörébe tartozik az az összbirodalmi politika – azaz a szorosán vett külpolitikán túl az annyira vitatott Gesamtstaat ügyeit érintő kérdések köre –, amely a külügyminiszterében csak korlátokkal juthatott érvényre.

A külügyminiszternek s vele a külügyminisztériumnak volt egy harmadik funkciója is: a dualizmus egész időszakában ő volt a közös minisztertanács elnöke.²⁶ Bizonytalan, hogy a külügyminisztert vagy a házminisztert bízta-e meg a császár a közös minisztertanács elnöki teendőivel. Ám ha szabad a jogi-elméleti játékot tovább folytatni, a közös minisztertanács elnöki funkciója – bárhogy tiltakozik is ellene a magyar történeti jogon iskolázott szemléletünk –, afféle birodalmi miniszterelnöki szerep volt, s mint ilyen inkább egyeztethető a házminiszteri, mint a külügyminiszteri funkcióval.²⁷

A közös minisztertanácsban való elnöklés eleve a két országos kormány miniszterelnöke fölé helyezte a közös külügyminisztert, ami közjogi vitákat váltott ki éppúgy, mint az a kérdés, hogy a közös miniszterek együttesen kormányt alkotnak-e, létezik-e a két országos kormány felett egy közös-birodalmi kormány. Az aggályok, a közös miniszterek és az országos minisz-

24 1868-ban Simonyi Ernő ellenzéki képviselő interpellált a delegációban. A „ház-miniszter” titulus körül folyó közjogi vita iratanyagát 1895-ig bezárólag a külügyminisztérium állította össze: HHStA, PA. XL, Karton 213: Liasse XXX.

25 Uo. A vonatkozó vitát más összefüggésben ismerteti: *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 93–97.

26 Uo.

27 A kérdést természetesen egykorúan is elemezték. Uo. 94–96.

terek nézetei jól ismertek.²⁸ Amint az is, hogy a hivatalszervezeti és főként a politikai gyakorlat inkább a közös kormány létét bizonyította. A dualizmus korának valamennyi külügyminisztere Beusthoz hasonlóan elengedhetetlennek tartotta, hogy a külügyminiszter egy birodalmi kancellár jellegű szélesebb hatáskörrel rendelkezzen, azaz a birodalom politikájának egészére befolyást gyakorolhasson. Persze ezt a lehetőséget nemcsak a közös minisztertanács elnökének állása biztosította és biztosíthatta számára, hanem az is, hogy az uralkodó ház minisztereként a korona első számú tanácsadója volt, akinek véleményét – akár kancellár volt, akár nem, akár megengedték ezt a kiegyezési törvények, akár nem – kikérte az uralkodó.

A külügyminisztereket azonban nagyon is foglalkoztatta, hogy a jogi keretek milyen lehetőséget biztosítanak számukra a birodalmi politika irányításában. Kálnoky már 1879-ben, Andrassy Gyula gróf külügyminiszter visszalépése alkalmából hozzá írt levelében bizonyos értelemben szemrehányást tett neki, hogy nem kísérelte meg a külügyminisztérium átalakítását, birodalmi kancellária megteremtését, hiszen ő abban a helyzetben volt, hogy ezt megtehetette volna.²⁹ Újabban Ress Imre rendkívül érdekes tanulmányát olvashatjuk arról, hogy Andrassynak valójában voltak birodalmi miniszterelnöki ambíciói.³⁰ Maga Kálnoky újra és újra nehezményezte a külügyminiszter „korlátolt szerepét”, hogy nincsen érdemi befolyása a birodalom belső dolgaira.³¹ A külügyminiszter helyzete – mondotta Eduard Taaffe gróf osztrák miniszterelnöknek – Ausztria–Magyarországon eltér a normálistól. Az alkotmány szerint az országos kormányokon kívül áll, és éppen ezért nincsen hivatalos információja arról, ami azok köreiben történik. Márpedig nem lehet gyümölcsöző külpolitikát folytatni, ha az nem a belső helyzet és a belső viszonyok pontos ismeretére épül.³² És amikor 1895-ben a magyar miniszterelnökkel való konfliktusa miatt végül lemondásra kényszerül, úgy ítéli meg, hogy a kialakult politikai válságban a birodalmi politika alapvető problémája jutott kifejezésre, az ugyanis, hogy a magyar miniszterelnök az 1867. évi XII. tc. 8. §-ra hivatkozva igényt tarthat a külpolitika befo-

28 *Matsch*, *Geschichte des auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920*, 95.; *Rumpler*, *Die rechtlich-organisatorischen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918*, 70–75.; *Somogyi*, *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*, 58–66.; *Evans*, *Primat der Außenpolitik? Metternich und das österreichische Staats- und Reichsproblem*, 74–75.

29 Emil Jettel beszélgetése Friedjunggal 1898. február 22–23. In: *Friedjung*, *Geschichte in Gesprächen*, I. 53–57.

30 *Ress*, *Andrassy Gyula a „birodalmi miniszterelnök”? 264–272.*

31 Kálnoky Kállay közös pénzügyminiszternek, tehát a közös kormány magyar tagjának panaszkodik emiatt 1881. október 14. (Privatbrief) HHStA, PA. I, Karton 467.

32 *Skedl*, *Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe*, 307–309. *Somogyi*, *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*, 79.

lyásolására, míg azért felelősséggel egyedül a mindenféle parlamenti támaszt nélkülöző külügyminiszter tartozik.³³

Kálnoky utóda, Gołuchowski külügyminiszter nem volt a közjogi teóriák embere, a kormányzati konfliktusokat személyes egyezségekkel, tárgyalásokkal igyekezett áthidalni. Mégis az ő nevéhez fűződik Beust egykori elnöki osztályának (Präsidualsection) újjászervezése „Cabinet des Ministers” néven. Azt is mondhatnánk, hogy a Cabinet des Ministerst a gyakorlat kényszere hívta életre. Valahol intézni kellett a két ország felett álló összbirodalom dolgait.³⁴ De nem pusztán erről volt szó. A Cabinet des Ministers nem a külügyminiszter, hanem Aloys Aehrenthal gróf ötlete volt, aki akkor éppen Bécsben teljesített szolgálatot.³⁵ Aehrenthal diplomataként, jóval külügyminiszteri kinevezése előtt azt vallotta, hogy az osztrák külügyminiszter számára az egyedül megfelelő állás a birodalmi kancellári poszt volna, s bár ez jogilag nem lehetséges, legalább a gyakorlatban ilyen kompetenciát kell biztosítani számára. 1895-ben magánlevélben fejtegeti: „Kitartok azon álláspontom mellett, hogy az osztrák–magyar külügyminiszternek mindenekeelőtt birodalmi politikát kell folytatnia, a belső viszonyokat Lajtán innen és túl a birodalmi egység szellemében kell befolyásolnia.”³⁶ S amikor maga került a külügyminiszteri és a közös minisztertanács elnöki székébe, elfogadhatatlannak tartotta, hogy a két birodalomfél vitáiban semleges álláspontot kell elfoglalnia, hogy „a külügyminiszternek nincsen szilárd pontja, hogy a levegőben lóg”.³⁷ At akarta alakítani a közös külügyminiszteri állást. Azt vallotta, hogy a közös külügyminiszternek „mindenekeelőtt birodalmi politikát kell folytatnia, azaz a belső viszonyokat Ciszlajtániában éppúgy, mint Transzlajtániában az egység szellemében kell befolyásolnia. Csak ha ez megtörtént, lehet ismét egyáltalán külpolitikáról szó.”³⁸ Ebben a vonatkozásban Kálnoky nézeteit követte, aki a kül- és belpolitika között olyan összefüggést is látott, hogy éppen a külpolitika mint birodalmi politika szolgálja a két birodalomfél bizonyos értelmű egységének erősítését.³⁹

33 Kálnoky 1895. május 2-i felmentési kérelmét először *Engel-Janosi* publikálta: *The Resignation of Count Kálnoky as Foreign Minister of Austria–Hungary in May 1895*. In: *Journal of Central European Affairs* 11 (1951–1952) 259–278.

34 A külügyminiszter elnöki hivatala, a Cabinet des Ministers hatáskörébe tartozott többek között a két országos kormánnyal folytatott levelezés, ha az nem adminisztratív természetű volt, hanem „a miniszter személyes gondolatait juttatta kifejezésre”. *Kanzleiverordnung von Gołuchowski*, 1895. augusztus 10. HHStA, AR, Fach 4, Karton 450, Nr. 66/a.

35 *Somogyi*, *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*, 80.

36 Aehrenthal Méreynek, 1905. június 22. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 8.

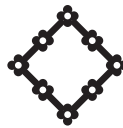
37 Aehrenthal emlékirata az uralkodó számára kinevezése előtt, 1906. október 23. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, 411–412.

38 *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, 364.; *Somogyi*, *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*, 178.

39 *Rutkowski*, *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes. Teil I: Der Verfassungstreue Großgrundbesitz 1880–1899*, 490. ff.

Mégis tudni kell, hogy a külügyminiszter hármas funkciója (a Ház-, a külügyek minisztere és a közös minisztertanács elnöke) ellenére, hogy a külpolitika a kiegyezés után is az uralkodó hatalmi területe, előjoga maradt, a '67-es rendezés korlátokat szabott az abszolút hatalomnak. A külügyminiszter a két parlamentnek felelős kormány egyetértésével, azok beleegyezése mellett vitte az ügyeket, a külügyminisztert a két országos parlamentből választott delegáció felelősségre vonhatta. Ezáltal az uralkodó minden megőrzött külügyi kompetenciája, Ferenc József minden abszolutista ambíciója ellenére a külügyek beleépültek a dualizmus bonyolult, korlátozottan alkotmányos rendszerébe.⁴⁰

Mindez számunkra most nem a birodalmi kormányzat jellegének és nem Magyarország alkotmányos önállása megítélése szempontjából fontos, hanem azért, hogy értsük és érzékeljük: a külügyminisztérium, a Ballhausplatz sajátos, bizonyos értelemben helyét kereső, a pozíciójáért állandó küzdelmet folytató birodalmi központ volt. Hivatalnokai szükségképpen ebben a légkörben éltek. És sajátos szerepet tölthettek be: a birodalom szolgálatában álltak egy hivatalban, amelynek hatáskörébe nem „csak” egy európai nagyhatalom külpolitikája tartozott, hanem – a dualista alkotmányosság szabta keretek és korlátok között – az összbirodalom politikája is.

40 A magam álláspontját a kérdésről egyes külpolitikai döntések meghozatalának részletes elemzésével fejtettem ki Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában című könyvemben, 93–97., 113–127. A történeti irodalomban ettől általában eltérő nézet uralkodik. A dualizmus bonyolult közjogi rendszere a külpolitikát az uralkodó hatalmi szférájának őrizte meg (als Domän des Monarchen) – fogalmaz *Rumpler*, vagy másutt, kissé árnyaltabban: „Ein grundlegender Wandel, zumindest in formalrechtlichem Sinn, trat hierin erst 1867 ein, als die Außenpolitik und der Außenminister einer breiter verankerten Mitwirkungs- und Verantwortlichkeitsstruktur eingegliedert wurde, ohne daß daraus eine Verantwortlichkeit im Sinne der konstitutionellen Ministerverantwortlichkeit geworden ist.” Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 24., 13.

III. HIVATAL ÉS HIVATALNOK KÖLCSÖNHATÁSA. A KÖZÖS KÜLÜGYMINISZTERIUM HIVATALI SZFÉRÁI ÉS HIVATALNOKAI

A BÜROKRATA TRADÍCIÓ

A ballhausplatzi hivatalnok különleges szerepe nem a dualizmus idején keletkezett. Társadalmi súlya és tekintélye valójában a birodalom történetével együtt formálódott.

A minorita szerzetesek a 16. században átengedték a templomuktól északra, a Hofburg szomszédságában fekvő telket a kincstárnak, amelyen 1717-ben VI. Károly pompás barokk palotát emelt, s amely az államkancellária, a következő században pedig, amikor a forradalom az udvari intézmények helyére minisztériumokat hívott életre, a külügyminisztérium épülete lett. A ballhausplatzi palota a 18. század végén nyerte el mai, késő barokk formáját, és ezzel körülbelül egy időben azt a szerepét, amelyet azután a Monarchia felbomlásáig betöltött: a külpolitika központja s – mint erről szóltunk – egyben a birodalom belső egységtörekvéseinek megtestesítője lett.

A központi állami igazgatás teremtett a Habsburg-tartományokból a 18. században *egységállamot*, s a központi apparátusban tevékenykedő hivatalnokoknak az egységes Habsburg Birodalom kiépítésében kitüntetett szerep jutott. Az egységállam a józsefi korban bizonyos modernizációs, népboldogító szerepet töltött be, s Ferenc császár idején ugyan merőben más funkciót kapott – az Osztrák Császárság mint külpolitikailag megerősödött német nagyhatalom a fejedelmi uralom biztos menedéke lett a forradalom felforgató tanaival szemben –, ám az osztrák állameszme támaszát lényegében ugyanaz a polgárosuló, magas képzettségű, német kultúrájú bürokrácia adta, mint a felvilágosult abszolutista államét.

Az 1848-as forradalom után a Habsburg Monarchiában nem egyszerűen restaurálták a bürokrata államot, hanem, ha tetszik, éppen a forradalom, a polgári jogegyenlőség következtében, a rendi elemeket háttérbe szorítva a megnövekedett súlyú bürokrácia olyan területekre is behatolt (a tartományokba, mégpedig nemcsak Magyarországon), amelyek 1848 előtt a rendek hatalmi szférájába tartoztak.¹ A bürokrácia történeti szerepe következtében

¹ Vö. *Somogyi*, *Magyomány és átalakulás*, 87–92. Az osztrák bürokrácia történetére vonatkozó rendkívül gazdag irodalomból főként *Redlich*, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*,

rendkívüli presztízzsel és öntudattal rendelkezett. Tagjai pontosan tisztában voltak küldetésükkel, beléjük nevelték, hogy ők az állam legfőbb támaszai, külön e célra létesített tanintézetekben sajátították el rendkívül magas színvonalon a szakmájukat és a vele járó hivatástudatot. Az évtizedek során egy sajátos elit alakult ki a Habsburg Monarchiában, amely tekintélyét, önbecsülését, igen gyakran nemesi címét is hivatali szolgálatáért kapta.

Az osztrák bürokrácia a dinasztia eszközeként jött létre, és különleges kapcsolata a dinasztíával nemcsak a polgári forradalomig, hanem a polgári alkotmányos korszakban is töretlenül fennmaradt. Ismeretesek a jelenség okai. A dinasztia iránti lojalitás volt a professzionalizálódó hivatalnok világnézetének meghatározó eleme. A soknemzetiségű birodalomban hazafiúi tartalommal nem lehetett megtölteni a bürokrata ethoszt.² A nemzeti ébredés 19. századában a nemzet és a haza tiltott fogalmak a Habsburgok birodalmában, a katonák a császárért harcolnak, a hivatalnokok a dinasztia szolgálatában állnak.³

1867 természetesen cezúra az osztrák bürokrácia történetében. A kiegyezés két részre osztja az egységes vagy annak óhajtott birodalmat. Alkotmányosságot vezet be nemcsak a birodalom két felében – Magyarországon és a Reichsratban képviselt királyságok és országok területén (tehát a a szűkebb értelemben vett Ausztriában) –, hanem a központi kormányzatban is. A közös miniszterek felelősek lesznek a delegációknak és közvetve a két ország parlamentjének. Bármennyire exkluzív grémium is a delegáció, mégis képviseleti testület, amelynek joga van arra, hogy véleményt formáljon a birodalom külpolitikájáról, kérdéseket, esetenként kellemetlen kérdéseket intézzen a birodalom külügyminiszteréhez.

S ami a bürokrácia helyzetét a legközvetlenebbül érinti: a delegációk vitatják meg a közös költségvetést, e testületektől és végső soron a két parlamenttől függ, létesítenek-e új államtitkári vagy ajtónállói státuszt a közös hivatalokban, mennyi lesz a hivatalnok fizetése, lakhatási és utazási pótléka, nyugdíja, özvegyeinek és árváinak járadéka.

A hatalom gyakorlásának alapkérdéseiben a kiegyezés bizonyosan új korszakot hozott. Az abszolutizmus (a régi és az új abszolutizmusé) két eleme azonban az alkotmányos korban is tovább élt: a bürokrácia rendkívüli társadalmi súlya és szoros kapcsolata az uralkodóval. Ausztriában nem ugyanaz a helyzet, ami Magyarországon, hogy az uralkodó nevezi ki és menti fel a mi-

I.; *Uő*, Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkrieg; *Heindl*, Bürokratie und Verwaltung im Neoabsolutismus; *Uő*, Die österreichische Bürokratie zwischen deutscher Vorherrschaft und österreichischer Staatsidee; *Uő*, Gehorsame Rebellen; *Uő*, Was ist Reform? Überlegungen zum Verhältnis von Bürokratie, Staat und Gesellschaft in Österreich; *Uő*, Josephinische Mandarine; *Megner*, Beamte; *Schimetschek*, Der österreichische Beamte; *Hanisch*, Beobachtungen zur Geschichte der österreichischen Bürokratie; *Stimmer*, Eliten in Österreich 1848–1970 című munkákra támaszkodtam.

2 *Redlich*, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, I. 54–55.

3 *Heindl*, Gehorsame Rebellen, 57–76.

nisztereket. Az osztrák politikai gyakorlat lényegében nincsen tekintettel a választási eredményekre, a ciszlajtán kormány rendszerint nem a parlamenti többségből alakul. Előfordul, hogy a császár pártvezéreket bíz meg kormányalakítással, de leggyakrabban a bürokrácia sorából való szakembereket. Ferenc József korában 157 miniszter közül 70 hivatalnok volt, 26 miniszterelnökből 17 jött a bürokráciából.⁴ Ezek az adatok önmagukban is mutatják a bürokrácia politikai súlyát. Ferenc József hivatalnokainak sokszor korszerűtlennek vélt dinasztiahűsége, valamint az uralkodóval való szoros kapcsolata köztudott: az, hogy a hivatalnok tőle kapja posztját, a pályája során őt megillető előléptetéseket, kitüntetések, a hivatallal együtt járó udvari rangot.⁵ Sokan írtak arról, hogy a császár milyen töretlen érdeklődéssel tanulmányozta a megcsontosodott formában elé terjesztett előléptetési javaslatokat, hogy fontosnak tartotta a személyes találkozást hivatalnokaival, ezért adott módot arra, hogy azok kérelmeikkel vagy hálájukkal elé járulhassanak. Nem szoktunk azonban arra gondolni, hogy ez a természetes művi úton kialakított uralkodó–alattvaló viszony valójában több volt, és a magyarok részéről bizonyára más is, mint egyszerű lojalitás.

A kiegyezést megköti magyar nemesi-polgári liberális elit számára a dinasztia iránti hűség nagyon jól használható, a Gesamtstaat megkerülését lehetővé tevő világnézeti-morális kategória. Minthogy a kiegyezési állameszme mereven elutasította a birodalom létét („a közös ügyek nem teremtenek birodalmi közösséget”) és a másik birodalomféllel való közvetlen kapcsolatot (a közös ügyek a perszónálunióból eredtek, s ezért a kiegyezést az uralkodóval s nem a birodalom másik felével kötötték meg – mondották), ebben a politikai-jogi konstrukcióban az uralkodót, a dinasztia rendkívül fontos hely illette meg: lehetővé tette a Habsburg Birodalomhoz tartozást, annak lojális szolgálatát anélkül, hogy egy, a két ország felett álló birodalom létét el kellett volna ismerni. E több forrású és funkciójú dinasztiahűségnek fontos kiegészítő eleme, hogy a Ballhausplatz hivatalnoka nem pusztán a külügyminisztérium, hanem a császári ház minisztériumának is alattvalója-alkalmazottja.

A magyar hivatalnokok közjogi indítású és nyilván mesterségesen is táplált dinasztiahűsége, bármennyire abszurdnak tűnik, mégis mutat némi rokonságot az osztrák (osztrák-német) hivatalnokok császárhűségével, ha ez utóbbi nyilván más forrásból táplálkozott is. Waltraud Heindl úgy látja, hogy a kiegyezést követő évtizedekben, az alkotmányosság győzelme, az alkotmányos-liberális eszmék térhódítása következtében a bürokrácia (különösen a felsőbb bürokrácia) emancipálódott, a fejedelem szolgájából egyre inkább az állam szolgája lett. A század végén a folyamat megfordulni vagy legalábbis megtorpanni látszott. 1898-ban, uralkodásának 50. évfordulóján Ferenc József mintegy ajándékképpen, a maga elhatározásából jelentősen megemelte az ál-

⁴ *Schimetschek*, Der österreichische Beamte, 8.

⁵ A kitüntetési felterjesztések bevett formulája az „in Allerhöchsten Dienste” (a legmagasabb, azaz az uralkodó szolgálatában) szerzett érdemekre való hivatkozás.

lami tisztviselők fizetését, ezzel megnövelve az állami bürokrácia társadalmi tekintélyét s egyszersmind az uralkodó presztízsét a bürokrácia körében.⁶ De azért korántsem pusztán arról van szó, hogy az uralkodó nagyvonalú gesztusával nyerte volna meg a maga számára az állam szolgálatában álló hivatalnokokat.

Ha a magyaroknak az uralkodó kínálta az azonosulás lehetőségét, akkor az osztrák-németeknek az a 18. századból származó Reichsgedanke, amely rájuk épült, s amelyet ők testesítettek meg. Ha a magyarok számára a dinasztiahűség az összbirodalommal szemben nyújthatott támaszt, védelmet, menedéket, akkor az osztrák-németek számára az uralkodó megtestesítette birodalmi eszme kínálta ugyanezt; mégpedig a pozíciójukat veszélyeztető, a bürokrácia soraiba is fokozatosan behatoló nemzeti mozgalmakkal és újonnan jelentkező tömegpártokkal szemben.⁷ Egy sajátos társadalmi és nemzeti bizonytalanságból, bizonytalanság érzetéből adódik ez a jelenség, amely a valójában nagyon különböző helyzetű osztrák-német és magyar felső bürokráciát egyaránt érintette-jellemezte. Végösszegig leegyszerűsítve (bármennyire paradoxonnak tűnik is), azt is mondhatjuk, hogy az uralkodó testesítette meg nem egyszerűen az államot, hanem azt a dualista és egyben alkotmányos államberendezkedést, amely az osztrák-németek és a magyarok számára egyaránt létkérdés volt, hiszen az biztosította a két vezető nemzet hegemoniáját a birodalomban.

S a császárnak ez a különleges államfenntartó, államot összetartó szerepe gátjává vált annak, hogy a bürokrácia, különösen annak felső rétege tudatában, világnézetében, önmagáról alkotott felfogásában elkülönüljön egymástól a császár és az állam, hogy a hivatalnok a fejedelem szolgálójából – amint az a modern nemzeti államok esetében szokásos – egyértelműen az állam szolgájává váljék.

A bürokrata tradíciót a Ballhausplatz intézményesen ápolta. 1851-ben előírták, hogy a külügyminisztériumi és a diplomáciai szolgálatra jelentkezőnek a Monarchia valamely egyetemén jogi doktorátust kell szereznie, 1869-ben szabályozták az úgynevezett diplomatavizsga rendjét. Ezt a vizsgát mindenkinek le kellett tennie, aki akár minisztériumi, akár külszolgálati állásra pályázott. A követelmény persze mindenekelőtt a szolgálat szakszerűvé válását szolgálta, és ilyen értelemben a külügyminisztérium polgáriásodásának fontos állomása volt.⁸ Ám a vizsga nem egyszerűen a szakképzettséget garantálja, hanem bizto-

6 *Heindl*, *Josephinische Mandarine*, 119–120.

7 „A vezető hivatalnokok szakadatlanul abban a helyzetben voltak, hogy védelmeznük kellett az államot a nemzetiségek ... igényeivel szemben.” *Heindl*, *Josephinische Mandarine*, 252.

8 De 1880-ban, amikor az utolsó vizsgaszabályozást közzéteszik, még igen sok magas rangú tisztviselő van szolgálatban, aki nem tett diplomatavizsgát, vagy akit ilyen vizsgára engedtek egyetemi végzettség nélkül. 1897-ben a fogalmazói karban lévő 45 tisztviselő közül hat nem rendelkezett diplomatavizsgával. Valamennyien az 1840-es évek első felében születtek, s az 1869. évi rendelkezés idején már hivatalban voltak. Különösen feltűnő, hogy a hat személy közül három magyar volt, holott a magyarok aránya a tisztviselők között a negyedrészt sem érte el. A szakképzettség kérdéséről részletesen ld. *VIII. fejezet*.

sítja a külügyi tisztviselők hivatalon belüli szocializációját; a diplomatavizsgára felkészülve sajátítják el a fiatal aspiránsok azt a tudást és mentalitást, azt a *rendi* tudatot, amelyet a ballhausplatzi szolgálat megkövetel.⁹

Hogy ez valójában miben állt, azt természetesen nagyon nehéz meghatározni. A bürokrácia politikai felfogását a századvégen is az a sajátos, nagyon is korlátozott osztrák liberalizmus jellemezte, amely valamikor a Schmerling-érában alakult ki, akkor, amikor bevezették Ausztriában az alkotmányosságot. A bécsi magas rangú tisztviselő hagyományosan feltétel nélkül tiszteletben tartotta a jogállamiságot, a parlamentarizmus intézményét azonban lelke mélyén nyűgnek érezte, kicsit méltatlannak, hogy minisztereket, különösen a császári ház és a külügyek miniszterét, parlamenti képviselők kérdőre vonhassanak. Hiszen ez a teher nemcsak a miniszterre, hanem hivatalnokaira is nehezedett, az új szisztéma tőlük is új szemléletet kívánt. Klemens Erb – aki (1891 óta maga is külügyminisztériumi tisztviselő, 1913-ban miniszteri tanácsos) elsőként dolgozta fel a Ballhausplatz történetét, említ eseteket, amikor hivatalnokok nem tudtak megfelelni az új követelményeknek. Franz Xaver Mensshengen báró fontos posztokat töltött be, Kanzleidirektorként a személyzeti ügyek referense volt. Hosszú szolgálat után az első delegációs ülésen azonban kudarcot vallott, a költségvetési vitában nem tudta megvédeni álláspontját, s minisztere, aki pedig nagyra tartotta őt, kénytelen volt nyugdíjba küldeni.¹⁰ A hivatalnokok általában persze igyekeztek tudomásul venni az új elvárásokat, idővel alkalmazkodtak azokhoz, s ha fenntartásaik voltak is, nyilván nem hangoztatták.

Aki belépett a Ballhausplatzra, megszűnt egy nemzet képviselője lenni, „bármennyire jellegzetesen nemzeti környezetből jött is” – írja a határőrvidéki katonadinasztiából származó, zágrábi születésű és mint ilyen magyar állampolgár Musulin Alexander,¹¹ és sokan mások is így gondolkodtak. A többször idézett Erb szerint csoda volt, hogy a Ballhausplatz hivatalnokai számára egészen 1914-ig nem létezett nemzet, a hivatalnokok egy családot alkottak.¹² A Ballhausplatz mint hivatal az egységállam őre és letéteményese volt. Erről szólnak az egykori diplomaták (jórészt a felbomlás után keletkezett) emlék-

9 Ld. *Musulin*, Das Haus am Ballplatz; *Lützwow*, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie; *Burian*, Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg; *Szilassy*, Der Untergang der Donau-Monarchie. Diplomatische Erinnerungen.

10 HHStA, Nachlaß Erb, Geschichte des Außenministeriums 1848–1918, 277. (Erb szerkesztetlen kéziratának lapszámozása meglehetősen bizonytalan, többször újra kezdődik, egyes oldalakon több lapszám is szerepel.) Új emberekre volt szükség, akik akartak és képesek is voltak megfelelni az új követelményeknek – írja később (361.). Erb egyébként öt hivatalnokot nevez meg név szerint, akik az alkotmányos átalakulás következtében kénytelenek megválni posztjuktól, mind az öten udvari és miniszteri tanácsosok (Ferdinand Mensshengen, Johann Freiherr von Vesque-Püttlingen, Baron De Pont, Hammer-Nemesbány, Baron Aldenburg). Ld. Beust vonatkozó felterjesztését, 1868. május 19. HHStA, Kab. Kanzlei, Karton 566.

11 *Musulin*, Das Haus am Ballplatz, 136.

12 *Erb*, Geschichte des Außenministeriums 1848–1918, 288.

iratai, a már idézett Musulin, Lützow, Erb, Burián István, Szilassy Gyula művei. A kötelességét teljesíti a hivatalnok, s a kötelesség magától értetődően az egységállam megőrzése – ez a Ballhausplatz szelleme. Friedrich Kleinwaechter – a közös minisztériumi tisztviselők utolsó generációjához tartozott, a háború előtti években állt a közös pénzügyminisztérium szolgálatában, nagy tudású közgazdász és éles szemű publicista volt – úgy ítélte meg, hogy a tradicionális osztrák állameszme a legtovább a külügyminisztériumban maradt meg, mégpedig azért, mert a külügyminisztérium – a dualista berendezkedés következtében – nem állt közvetlen kapcsolatban a két parlamenttel, s éppen ezért nem befolyásolták az ottani pártok politikai és nemzeti aspirációi. – Kleinwaechter tehát (1920-ban írt könyvében), ha úgy tetszik, a dualista államszerkezet pozitív következményének tekinti, hogy a külügyminisztérium meg tudta őrizni a maga nemzetfeletti voltát.¹³ Bizonyosan van racionális magva fejtegetéseinek, akkor is, ha sokan másként vélekedtek, s szerencsétlenül tartották a külügyminiszter elszigetelt voltát. Hiszen láttuk, Kálnoky végzetesnek ítélte azt a pozíciót, amit az 1867-es berendezkedés biztosított a közös külügyminiszter számára. Aehrenthal elkerülhetetlennek tartotta a birodalom szerkezetének átalakítását.¹⁴ S valószínűtlen, hogy a külügyminiszterek ne osztották volna meg gondolataikat-aggodalmaikat legalábbis a hozzájuk közel álló munkatársaikkal.¹⁵ Heinrich Lützow ugyan azt írja, hogy a hivatalnokok többségét a napi aprómunka túlságosan is igénybe vette ahhoz, hogy távoli problémákon törhette volna a fejét. – És miért kellett volna egy egyszerű udvari tanácsosnak azzal foglalkoznia, hogy a következő generációnak mi juthat majd osztályrészül. – A hivatalnok a feladatát teljesítette, és legendás kötelességtudata megóvta a világnézeti gondoktól.

A magas rangú hivatalnok a birodalmat, a „Gesamtmonarchie“-t érezte hazájának, és az élet természetes rendjének azt tartotta, hogy nem nemzetre, hanem a dinasztia szolgálatában álló bürokráciára épül a Habsburgok állama. A felvilágosodás korából örökölte és persze bizonyos fokig modernizálta a jogállamiság tiszteletét és a birodalmi-állami patriotizmus eszméjét.

13 *Kleinwaechter*, *Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 237. (Mint ismeretes, a közösügyes rendszer nem ismerte a birodalmi parlament intézményét, a közös miniszterek a két parlamentből választott exkluzív testületnek, a két, egyenként 60 tagú delegációnak voltak felelősek.) Kleinwaechter álláspontját, mint láthattuk, a külügyminiszterek nem osztották, különösen Kálnoky nem. Ld. *II. fejezet*. De Burián is károsnak tartotta, hogy a külügyminiszter parlamenti támasz nélkül volt kénytelen tevékenykedni. *Burián*, *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege*, 127., 185.

14 Ld. *II. fejezet*.

15 Ld. erről: *Szilassy*, *Der Untergang der Donau-Monarchie*, 126.

A BALLHAUSPLATZI SZOLGÁLAT

A Ballhausplatz a polgári korban fokozatosan modern, racionális bürokrata nagyüzemmé vált, ahol a hatáskörök és feladatok rendjét pontosan megszabták. A tisztviselők egy része a központi apparátusban, a Szürke Házban (a Ballhausplatzon) teljesített szolgálatot, nagyobb hányaduk *külszolgálatban*: követségeken, s 1859 óta a népes *konzulátusok* is a külügyminisztérium fennhatósága alá kerültek. A külügyminiszter nevezte ki a konzulátusi tisztviselőket is.¹⁶

A központi apparátust, a bonyolult ballhausplatzi gépezetet minden új miniszter kicsit a maga képére formálta, átalakította a hivatal személyzeti és ügyviteli beosztását.¹⁷ A dolgok alapelvei azonban változatlanok maradtak. Az 50 milliós birodalom bonyolult gépezetét három osztályból irányították: a politikai, az adminisztratív és az 1877-ben életre hívott kereskedelempolitikai szekcióból, amelyek élén egy-egy szekciófőnök állt. Az első szekcióhoz kapcsolódtak a politikai ügyosztályok (Referaten), amelyek országcsoportok szerint tagolódtak: rendszerint volt egy német államokkal foglalkozó, egy a Szentszékkal és az egyházpolitikával kapcsolatos ügyekben kompetens osztály, egy a latin országok számára; a Monarchia külpolitikai érdekelttségének megfelelően a legfontosabb pedig a keleti ügyosztály volt, ahová Oroszország és a balkáni államok tartoztak.

E hivatalszerkezet következtében a külkapcsolatok kifejezetten politikai természetű részét a többitől elválasztva kezelték. Vagyis ha egy diplomáciai lépésnek kereskedelempolitikai vonatkozása is volt, akkor a politikai szekció kikérte a kereskedelempolitikai szekció tanácsát, de nagyon sok kérdésben, például jogsegélyügyekben, vagy nemzetközi magánjogi természetű tárgyakban az adminisztratív szekció véleményét és közreműködését is. Mindenki maradéktalanul tiszteletben tartotta a hatásköri előírásokat.

A politikai szekciónak volt nyilvánvalóan a legnagyobb súlya és különleges hatalma, mert hozzá tartoztak a több vonatkozásban említett „összbirodalmi” ügyek: Beust „Präsidialsection”-ja, amelynek léte ellen a magyarok tiltakoztak,¹⁸ de amelyet Andrassy, amikor ő lett a külügyminiszter, egyáltalán nem akart felszámolni. Kálnoky ugyan szervezetileg beolvasztotta egy másik osztályba, 1895-ben azonban új életre kelt és a Monarchia felbomlásáig hatáskörébe tartoztak az államrendőrség és a sajtóügyek, mindazok a kérdések, amelyek a közös minisztertanácsban felmerültek, a teljes levelezés az osztrák és a magyar kormánnyal, valamint a delegáció dolgai.

16 1859. szeptember 12-i legfelső elhatározás. Ld. *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes 1897*, Geschichte der Staatskanzlei und des Ministeriums des Außern, 4.

17 A fontosabb módosításokról áttekintést nyújt *Stopp*, Die Akten des k.u.k. Ministeriums des Außern 1848–1918, 390–401.

18 Ld. *II. fejezet*, 36–37. lap.

Egyes időszakokban a politikai ügyosztályok élén nagy tekintélyű udvari tanácsosok álltak, akiknek szoros kapcsolatuk volt a miniszterrel és közvetlenül neki referáltak a hatáskörükbe tartozó tárgyokról, befolyást gyakoroltak a miniszterekre. Ilyen személyiség volt Josef Schwegel Andrássy idején, Julius Zwiedinek-Südenhorst a Gołuchowski-érában, akit hosszú törökországi és balkáni konzuli tevékenység után hívtak a külügyminisztériumba. Idővel azonban csökkent a befolyásuk, és az osztályfőnökök (Sektionschefek) léptek elő a miniszter politikai tanácsadóivá, ők álltak az ügyosztályok és a miniszter között. Nem tudjuk pontosan, hogy az osztályfőnökök számának feltűnő növekedése e folyamat oka vagy következménye volt-e (2. táblázat).

2. táblázat. A külügyminisztérium fogalmazói kara létszámának alakulása¹⁹

Rang	1868	1880	1904	1914
Osztályfőnök	1	4	6	15
Miniszteri tanácsos	6	6	15	19
Osztálytanácsos	3	10	12	19
Miniszteri titkár	7	7	19	41
Minisztériumi fogalmazó	6	15	10	10
Összesen	23	42	62	104

A Ballhausplatz hivatal volt, amelynek jellegét nagy mértékben befolyásolta sajátos kettős funkciója: az ugyanis, hogy a diplomácia, a külpolitika irányítója, de egyben informális birodalmi miniszterelnökségi szerepet is betöltött. Feladatkörét, szellemét, hivatali működését és – amiről később majd részletesen szólunk – társadalmi jellegét ez a kettős funkció alapvetően meghatározta. „Szürke Háznak” hívták a Ballhausplatzot – az épület színét jelölve, nem pedig azt, hogy valóban szürke hivatal volt, tisztviselői számára szigorú képzettségi feltételekkel, előrejutási lehetőséggel, megszabott munkaidővel. Az ottani szolgálat polgári hivatalnak tűnhetett, és az is volt, egy követség ragyogó életéhez képest.

19 Forrás: *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 94–95. A kérdéstről ld. *Musulin*, Das Haus am Ballplatz, 134–136.

A DIPLOMÁCIAI SZOLGÁLAT²⁰

A ballhausplatzi hivatalnok a külsőségek alapján némi irigységgel tekintett a könnyedebb és változatosabb életet élő diplomatákra. De a féltékenység minden bizonnyal kölcsönös lehetett. A Monarchia sajátossága volt, hogy a diplomaták külföldi posztjukról nem vettek részt a birodalom külpolitikájának formálásában. Ismételten előfordult, hogy misszióvezetők, különösen fontos fővárosokból, utóbb külügyminiszterek lettek, mint Kálnoky, Aehrenthal vagy Berchtold. A bukaresti követség is ugródeszka volt ballhausplatzi vezető állásokhoz. De külföldi állomáshelyükről ezeknek a diplomatáknak sem volt lehetőségük a döntések érdemi befolyásolására. Közvetítők voltak, „nagy jelentéstevők”, de nem politikusok.²¹

A diplomáciai megbízás volt az előkelőbb, hiszen a diplomata az uralkodót képviselte külföldön, mégpedig rendszerint külföldi udvarokban. A Habsburg-diplomáciának hagyományosan külön jelentőséget adott, hogy az uralkodócsalád házassági és öröklési ügyeivel is foglalkozott.

A diplomáciai szolgálatnak a bécsi szolgálathoz hasonló hivatalná válása hosszú folyamat. Hiszen történeti múltjuk is nagyon eltérő. A diplomáciai szolgálatnak nincsen olyan, a 18. századra visszanyúló hivatali, hivatalszervezeti előtörténete, mint amilyen a Ballhausplatz II. József vagy Metternich korából rendelkezett.

A Monarchia dualista-alkotmányos átalakulásának pillanatában, 1868 őszén Beust kancellár a diplomáciai szolgálat érdemi átalakítását tervezte, nagyszabású tervet dolgozott ki a diplomácia újjászervezésére, a diplomáciai rangok újraszabályozására.²² Korábban – magyarázza Beust a császárnak – nem merült fel az a kérdés, hogy a diplomáciai szolgálat milyen viszonyban van a külügyminisztériummal vagy más hatóságokkal. A születésük és gazdagságuk által arra predesztinált diplomatákat esetről esetre látták el hivatali megbízással, és a hozzájuk rendelt követségi tisztviselők tulajdonképpen nem dolgozó hivatalnokok voltak, hanem rövidebb időre külföldre küldött urak, akiknek az volt a szerepük, hogy nevük fényével emeljék a követség tekintélyét. A viszonyok fokozatosan alakultak át annak a felismerésnek következtében, hogy a diplomáciai feladatokat olyan emberekre kell bízni, akik megfelelő szaktudással rendelkeznek, és akik képességeiket hosszabb időn keresztül alacsonyabb rangú diplomáciai állásokban már bizonyították. Így történt, hogy a diploma-

20 Vö. Somogyi, *Hagyomány és átalakulás*, 143–145., 149–152.

21 Rumpfer, *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918*, 50–51.

22 Au. Vortrag von Beust betreffend die Normierung des Rangverhältnisses des österreichischen diplomatischen Corps, 1868. november 14. HHStA, AR. Fach 6, Karton 1. [KZ. 4217].

ták lassanként az állami hivatalnokok speciális osztályává váltak, és fokról fokra elkezdték őket ugyanúgy kezelni, mint a többi hivatalnokot.

A kancellár tulajdonképpen ezt a már megindult folyamatot akarta előmozdítani és kiteljesíteni. A legfontosabb intézkedése a követségek hivattalá alakítása.²³ 1868-ig ugyanis az a gyakorlat állott fenn – fejtegeti 1868. novemberi emlékiratában Beust –, hogy a követségek beosztott tisztviselői minimális fizetést kaptak, és azon túl „freie Station”-t, azaz kosztot és lakást a misszió vezetőjénél, aki köteles volt szolgálati pótlékából fedezni beosztottai ellátását. Ez a rendszer célszerű lehetett akkor, amikor a misszióvezetők kíséretük számával és fényével reprezentáltak, amikor hotelben élni és étkezni kellemetlen és alantas dolognak számított, amikor arra törekedtek, hogy a fiatal diplomátákat visszatartsák a külvilággal való mindennemű érintkezéstől, abból a megfontolásból, hogy így óvják a politikai titkokat. Ma éppen ellenkezőjére váltott a közfelfogás. A legtöbb követségen összesen egy-két hivatalnok dolgozik, hivatal és születés szerint is magas állású emberek – magyarázza Beust. – Ma a diplomátáktól megkövetelik, hogy élénk és kötetlen kapcsolatot tartsanak a legkülönbözőbb körökkel, hogy képesek legyenek kormányukat a fontos eseményekről gyorsan és pontosan informálni.

Tarthatatlan – folytatja eszmefuttatását Beust –, hogy érett emberek éven keresztül kénytelenek legyenek másvalakinél bennlakó kosztosok lenni, napi programjukat egy másik ember kedve szerint beosztani. A követ pedig akarva-akaratlanul családjába fogadja azt, akit az állam utal ki számára, megosztja vele jó és rossz napjait. Egészen abszurd a házas emberek helyzete, akik főnöküknél kosztra és kvártélyra tarthatnak igényt, de csak ők maguk, feleségük abból ki van zárva. Természetes, hogy ez a korszerűtlen gyakorlat sok panaszra és tiltakozásra adott alkalmat, és károsan hatott magára a szolgálatra. E régi szisztémát más országokban általában már felszámolták, legutoljára éppen Poroszországban 1866-ban. A Monarchia számára is elodázhatatlan a változás. Ezért a miniszter tervet dolgozott ki, amely megszünteti a „freie Station” rendszerét, felemeli a beosztott tisztviselők fizetését és pótlékait, a misszióvezetők járandóságát pedig ennek megfelelően csökkenti.²⁴ Az átalakítás nem növeli az állami kiadásokat, éppen ellenkezőleg, szerény megtakarítást eredményez. Az 1870. évi költségvetést a közös pénzügyminiszterrel egyetértésben már az új rendszernek megfelelően fogja összeállítani. „Nem titkolhatom el – zárja elaborátumát –, hogy az új rendszer az *alkotmányos formáknak sokkal inkább megfelel*, mint a korábbi eljárás, és ezért várhatóan megkönnyíti a delegációban a költségvetés elfogadását.”

Beust elvileg is leszögezi, hogy korszerűtlen az a gyakorlat, amely nem választja el egymástól helyileg és szervezetenként a hivatalt és a magánháztar-

23 Denkschrift betreffend die Umgestaltung des Personalstatus und der Besoldungsverhältnisse der subalternen Beamten des diplomatischen Korps. o.D. [1868. november]. Uo.

24 Au. Vortrag von Beust über die Regelung der Bezüge der Beamten des diplomatischen Korps. 1868. október 11. Uo.

tást,²⁵ a két szféra elhatárolása más országokban már megtörtént, mégpedig mindenütt hosszú fejlődés eredményeképpen. A kancellár tehát tudatában volt annak, hogy terve több, mint pusztán a hivatali fizetések rendezése. Reformja az 1867–1868. évi nagy átalakítás része, amely sok elemében legalábbis megkísérelte polgárivá és alkotmányossá tenni a Habsburgok birodalmát. Mert szimptomatikus, hogy az átszervezésre a kiegyezést követő esztendőben és hangsúlyozottan a delegációk igényeire hivatkozva kerül sor, és az egész tervezet valójában egy delegációs előterjesztés részeként születik meg. A kancellár persze csak szándékát fogalmazta meg. A diplomáciai szolgálatot nem lehetett egyetlen rendelkezéssel polgári hivatallá alakítani. A társadalmi adottságok jellege (hogy tudniillik a diplomáciai kar arisztokrata testület maradt), a tradíció és a mentalitás mindig erősebb a cselekvő politikus szándékánál.

Beust elrendelhetette, hogy a követségi beosztott nem a nagy ember kísérete többé, hanem önálló felelős hivatalnok, akit csupán hivatali kötelemek fűznek előljárójához, s aki rangfokozatának megfelelő fizetést kap. A diplomáciai testület polgári bürokrata szervezetté válását azonban (itt ismét hangsúlyozzuk, hogy a szervezetről van szó és nem magukról a bürokratákról) két tényező erősen és – ha csökkenő mértékben is, de – az egész korszakban gátolta: 1. A misszióvezetők saját fiaikat vagy családjuk más tagjait vitték beosztottként a követségekre. Azok helyzete sokkal inkább emlékeztetett a nagy ember kíséretére, mint a hivatali alárendeltére. 2. A modern bürokrácia kialakulásának feltétele, hogy a hivatali állásokat közpénzből tartsák fenn. Ám a modern bürokrácia kialakulásának folyamata ebben a vonatkozásban valójában a Monarchia összeomlásáig nem zárult le.²⁶ A költségvetés nem biztosította teljes mértékben a követ vagy nagykövet kiadásait. A diplomaták felhasználták magánvagyonukat diplomáciai reprezentációra, ezt az állam tudomásul vette és bizonyos fokig el is várta. A diplomata Ferenc József személyes követe volt külföldi udvaroknál, és a császár jobban szerette, ha anyagilag független emberek képviselik, mint ha fizetésükre utalt beamterek.²⁷

A diplomataszolgálat jellege az évtizedek során, ha lassan is, megváltozott. Beust arra törekedett, hogy miután a diplomácia szaktudást igénylő, az ansziennitást²⁸ figyelembe vevő hivatallá vált, a diplomáciai állások is legyenek ugyanolyanok, mint a minisztériumiak. Első lépésként sikerült elérnie, hogy a misszióvezetők nyugdíj jogosultságát az államhivatalnokokra általában vonatkozó előírásnak megfelelően szabályozzák.²⁹ 1868 végén pedig azt javasolta, hogy a diplomáciában vezessenek be ugyanolyan rang- és fizetési kategóriákat, mint a minisztériumokban. A diplomatáknak – az elveszett presztízsért cserébe – Beust kárpótlást nyújtott: magasabb kategóriába sorolta

25 Vö Weber, *Gazdaság és társadalom*, 2/3. 62.

26 *Stimmer*, *Eliten in Österreich 1848–1970*, I. 57–58.

27 *Cormons*, *Schicksale und Schatten*, 80. ff.

28 Hivatali rangidősség, a hivatalban eltöltött évek száma.

29 Au. Vortrag von Beust wegen Behandlung diplomatischer Missionschefs bei ihrer Versetzung in den bleibenden oder zeitlichen Ruhestand, 1868. szeptember 16. HHStA, AR. Fach 6, Karton 1.

őket, mint a korábbi gyakorlat volt. Régen a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a minisztérium udvari tanácsosával volt egyenrangú, olyannyira, hogy a Hofratok, amikor diplomáciai szolgálatba kerültek, szívesen megtartották és használták minisztériumi rangjukat. Beust azonban tudomásul veszi, hogy megváltozott a dolgok rendje: a kk. rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (a IV. fizetési osztályban) legyen egyenrangú a minisztériumi osztályfőnökkel, az első osztályú követségi tanácsos az udvari tanácsossal, a többi követségi tanácsos a minisztériumi osztálytanácsossal, a követségi titkár pedig a minisztériumi udvari titkárral.³⁰

Ezzel a szabályozással Beust igyekezett felszámolni a két szolgálat közötti merev határt, kétségtelenül nem is eredmény nélkül. 1869-ben, majd 1880-ban, illetve 1895-ben szabályozzák „A minisztérium belső és külső szolgálatába való *felvétel* feltételeit.” Az előírás főként a diplomatavizsga részleteivel foglalkozik. Ebből kitűnik, hogy a minisztériumi és a külszolgálatra jelentkezőknek lényegében azonos vizsgát kell letenniük.³¹ A két szolgálat feltételei között mégis lényeges különbség marad: a külszolgálatra jelentkezőnek évi 4000 forint privátjövedelmet (járadékot) kell igazolnia.³² Hiába szentesítette tehát az uralkodó Beust 1868. évi javaslatait, a két szolgálat különbségét a kötelező privátjövedelem szükségképpen konzerválta. A diplomatavizsgákat szervező és felügyelő udvari tanácsos, Adolf Plason lovag évtizedeken át ostromolja feletteseit, az 1880-as években Kálnoky, majd hivatalba lépése pillanatától Gołuchowskit, hogy szüntesse meg a külszolgálati kötelező magánapanászt. Plason idősebb, más hivatalban gyakorlatot szerzett jelentkezőket venne fel a Monarchia első hivatalába, viszont azoknak, akiket felvettek, azonnal fizetett állást biztosítana.³³ Ez az egyetlen lehetőség arra – hangsúlyozza a szorgalmas hivatalnok, aki maga is hivatali szolgálatáért kapott nemességet –, hogy meggátolják a külügyi apparátus szakmai színvonalának hanyatlását.³⁴ Plason elgondolását sohasem sikerül megvalósítani. A két szolgálat közötti átjárás ügye a korabeli politikai diskurzusnak is része. A politika valamennyi szereplője tisztában van a probléma társadalmi tartalmával, és

30 Au. Vortrag von Beust betreffend die Normierung des Rangverhältnisses des österreichischen diplomatischen Corps, 1868. november 14. Uo.

31 A diplomatavizsgára jelentkezőnek egyesztendei belső vagy kétesztendei külföldi közigazgatási gyakorlattal kellett rendelkeznie.

32 Az összeget 1895-ben 6000 forintra emelik. Erfordernisse für den Eintritt in den inneren oder äußeren Dienst des k.u.k. Ministeriums des Äußern. *Jahrbuch des k.u.k. Auswärtigen Dienstes*, 1896. 261. ff. Tudni kell, hogy az 1870. évi fizetésrendezés után egy követségi tanácsos, tehát az első diplomáciai beosztott évi fizetése 3000–4000, míg egy kezdő attaséé 1000 forint volt, amihez még 1500–3500 forint pótlék járult.

33 Megszünteté a fizetés nélküli attasé, illetve udvari fogalmazói állásokat.

34 Adolf Ritter von Plason memoranduma 1895 nyarán: Ausblick nach einer Reform der diplomatischen Prüfung und der Dienstzweige des Ministeriums, és cím nélküli memoranduma 1900 márciusából. Fontos megjegyezni, hogy Plason a külügyminisztérium túlzott polgárosodását úgy akarja megakadályozni, hogy a diplomáciai és a konzuli szolgálat között vonna a korábrinál is merevebb határt. HHStA, AR. Fach 6, Karton 39.

éppen ezért felfogásának megfelelően érvel mellette, vagy éppen ellene. Rüdiger Biegeleben báró, aki az 1880-as években szófiai, majd 1888–1893 között tokiói követ, hosszú elaborátumban bizonygatta, hogy a ballhausplatzi és a diplomáciai szolgálat „szociális nivó különbségét” különleges képességekkel ki lehet ugyan egyenlíteni, de az esetek többségében egy egyszerű bécsi vagy különösen konzuli tisztviselő szükségképpen híjával van a diplomáciai szolgálathoz szükséges csiszoltságnak, érzéknek – tehát alkalmatlan a külszolgálatra.³⁵

Musulín altábornagy, akinek felmenői generációk óta katonák voltak a horvát határőrvidéken, szerette volna, ha fia követi a családi tradíciót. Sándornak azonban nem volt kedve a katonáskodáshoz, azt pedig a papa semmiképpen sem akarta, hogy a fiú Zágrábban maradjon, ahol a család abszolút császárhűsége a mozgalmas 1890-es években sokféle konfliktus forrása lehetett,³⁶ s ezért a Bécsben jogi doktorátust szerzett Sándort beajánlotta Kálnoky külügyminiszternek. 1891 őszén a fiatal Musulín diplomatavizsgára készült, s ebből az alkalomból apja egy teljesen szokásos és formális levelet írt a minisztérium személyi ügyekért felelős osztályfőnökének, Marius Pasetti-Friedenburg bárónak: fiamat eleve úgy neveltem, hogy diplomatapályára lépjen, s most a legnagyobb örömmre szolgál, hogy ezen a pályán indul el.³⁷ Pasetti gyorsan válaszol az altábornagynak. „Minden tévedés elkerülése végett szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy a belső fogalmazói szolgálat nem azonos a diplomata-, tehát a külföldi pályával.” Ez két egymástól elválasztott karrier, a diplomataszolgálathoz, tehát a külföldi képviseleten betöltött álláshoz a törvények a diplomatavizsgán túl másfajta követelményeket is előírnak.” Az Ön fiának írásban és szóban is olyan ígéretet tettünk, hogy sikeres vizsga után belső fogalmazói állásba vesszük fel.³⁸

Eszerint a század utolsó évtizedében olyan kapcsolat volt már a Ballhausplatz és a diplomataszolgálat között, hogy egy, a bürokráciában nem járatlan magas rangú katonát a két szféra különbségére kellett figyelmeztetni.

A két szolgálat közti különbség egyébként nem a Monarchia sajátossága volt. A diplomata- és a minisztériumi állások eltértek egymástól az erősen arisztokratikus brit Foreign Office esetében éppúgy, mint a francia diplomáciában. A két szolgálat közt ott is éppúgy társadalmi jellegű különbség volt, mint a Habsburg Monarchiában.

35 Biegeleben Kálnokyhoz, 1891. november 25. HHStA, PA. XL, Karton 325. (Schreiben des Sektionschefs).

36 *Musulín*, *Das Haus am Ballplatz*, 24–26.

37 Musulín Pasettinek, 1891. szeptember 26. HHStA, PA. XL, Karton 325. (Schreiben des Sektionschefs).

38 Pasetti Musulinnak, 1891. szeptember 30. Uo. A „diplomáciai karriert” általában értette, beleértve a minisztériumi szolgálatot is – válaszolja az altábornagy. 1891. október 6-án. Uo.

A DIPLOMATA AZ UDVART SZOLGÁLJA KÜLFÖLDI UDVAROKNÁL³⁹

Többször szoltunk arról, hogy a ballhausplatzi tisztviselő milyen szoros, ha tetszik, személyes kapcsolatban állt az uralkodóval, mégis alapjában az állam tisztviselője volt. Ez az újra és újra felmerülő probléma, azaz az állam vagy az uralkodó iránti lojalitás kérdése a külföldön szolgáló diplomata esetében másként merült fel, mégpedig nemcsak a Habsburg Monarchiában. A 19. században egész Európában tovább él az a korábban kialakult hagyomány, hogy a diplomata uralkodóját képviseli külföldi udvarokban. A Habsburg Birodalomban Ferenc József uralkodása a polgári forradalom ellenére (vagy annak következtében) amúgy is a monarchikus elv megerősödését hozta. Korántsem volt pusztán formalitás, hogy a Kaunitz-palotában, a Ballhausplatzon a Császári Ház⁴⁰ és a külügyek minisztériuma székelt. Ferenc József a diplomáciát kiváltképpen udvari hivatalnak tekintette, s itt különösen érvényt szerzett fel fogásának, amiről oly sokan és sokat írtak, hogy előnyben részesítette az arisztokratákat, s ők eleve, születésük következtében közelebb álltak hozzá, mint akár a legkiválóbb, a trónnak fontos szolgálatot tevő polgárok.⁴¹ A bécsi udvar elzárkózóbb volt a polgársággal szemben, mint az angol vagy akár a francia, s ez a diplomáciai kar arisztokrata voltát is erősítette.

A diplomatát az uralkodó idegen uralkodók mellé rendelt követének tekintették a szó szoros értelmében. 1860 őszén, amikor II. Ferenc, a szicíliai kettős királyság gyenge és a trónra alig alkalmas uralkodója Garibaldi vörösingesei elől a gaetai erődítménybe menekül, Széchenyi Imre gróf, Ferenc József követe porosz, szász és orosz kollégáihoz hasonlóan követi a királyt, majd amikor erre ismét lehetőség nyílik, vele együtt tér vissza a szicíliai udvarba.⁴² A diplomáciai ceremónia nagyon határozottan a két udvar, a két uralkodó kapcsolatáról szólt, s nem a két államéről. 1871-ben Károlyi Alajos gróft kinevezik az immár barátira változott berlini udvarba. Nyilvánvalóan megkönnyíti a kapcsolat újraépítését, hogy Károlyi a konfliktusok előtt is Ferenc József követe volt az akkori porosz udvarban, s ugyanattól a császártól kapott megbízólevelével tért vissza 1871-ben az akkor már német császári székvárosba.⁴³

³⁹ *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 156–159.

⁴⁰ 1895-től a minisztérium a Császári és Királyi Ház minisztériuma lesz. Ld. *II. fejezet*, 22. *jegyzet*.

⁴¹ *Hamann*, Der Wiener Hof und die Hofgesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, 61–78.; *Schneider*, Kaiser Franz Joseph I. und sein Hof, 36.; *Csáky*, Adel in Österreich, I. 212–219.

⁴² Széchenyi Rechbergnek, 1860. május 25.; 1860. szeptember 24.; Au. Vortrag von Beust, 1867. január 27. HHStA, AR. Fach 4, Ältere Personalia Graf Széchenyi.

⁴³ *Vö. Agstner*, Von der österreichisch-ungarischen Botschaft zum österreichischen Generalkonsulat Berlin, 264–265.

A kis német udvarokban fenntartott követségek a dinasztiai személyes kapcsolatának, nem az államok diplomáciai súlyának köszönhetőek létüket és jelentőségüket. Hiszen aligha lehetett udvari formaságnál többnek tekinteni, amikor a Monarchia követe biztosította Schwartzburg-Rudolfstadt herceget, hogy császára milyen fontosnak tartja a két udvar kapcsolatát. A drezdai követnek kellett képviselnie a Habsburg császárt és királyt kilenc kisebb német udvarban, részt venni az udvari ünnepélyeken. Valójában azonban Drezdának is mérsékelt diplomáciai súlya volt. Ám Ferenc József egy életen át személyes hálát érzett János szász király iránt azért, mert 1866 súlyos megpróbáltatásai idején mellette maradt, és emiatt a szász udvarral kitüntetett viszonyt ápolt. Így lett Drezda kifejezetten az uralkodóhoz közel álló személyek állomáshelye, vagy olyanoké, akiket valamilyen (társadalmi) ok miatt nem bocsáthattak el a diplomáciai szolgálatból, de alkalmatlanok voltak valódi politikai poszt betöltésére.⁴⁴ Az ottani diplomáciai misszióknak különös színt adott, hogy bizonyos konzervatív körökben Ausztriát nem tekintették idegen államnak. Heinrich Lutzow gróf drezdai követ elmeséli, hogy udvari fogadáson egy idős katonatiszt némi szégyenkezéssel mondta, hogy a szász politikát ma Berlinben csinálják, és ez talán így van rendjén, de a szászokat érzelmeik Bécshez kötik.⁴⁵

A követet vagy nagykövetet az uralkodóhoz akkreditálják, így ha az meghal, ugyanabban az udvarban ugyanannak a diplomatának új megbízólevelet kell átnyújtania. Széchenyi Imre gróf, aki 1879-től 1892-ig tölti be a nagykövetségi posztot Berlinben, három ízben kap megbízást: 1879-ben I. Vilmos császárhoz, 1888-ban III. Frigyeshez, majd néhány hónap múlva az uralkodó halálával ez a megbízatása is érvényét veszíti. 1888 júniusában II. Vilmos udvarába akkreditálják. Ez a gyakorlat a 20. század elején sem változott. Velics Lajos Drezdában György király halála után Frigyes Ágostnak új megbízólevelet nyújt át.⁴⁶

Az udvari kapcsolatok exkluzív jellege és bennük az arisztokrácia domináns szerepe a diplomácia hagyományos területein tovább élt. De a Monarchia külpolitikai érdeklődése az évtizedek során alapvetően átalakult, az új balkáni államok felé fordult. Különös jelentőségüket mutatja, hogy Bukarestben Agenor Gołuchowski gróf, Aloys Lexa Aehrenthal gróf és Ottokar Czernin gróf, Szófiában Burián István személyében olyan diplomaták tevékenykedtek, akik utóbb a Ballhausplatz élére kerültek. A bukaresti követség a hármas szövetség megkötése után különös jelentőségre tett szert, kifejezetten ugródeszkának számított Bécs felé.⁴⁷ Úgy is fogalmazhatunk, a Szentpéterváron meg a balkáni posztokon szolgáló diplomatákból lettek a külügyminiszterek, nem pedig az

44 Csáky, Vom Geachteten zum Geächteten, 91.

45 Lützow, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie, 78–82.

46 Gołuchowski felterjesztése az uralkodónak, 1904. december 12. HHStA, AR. Fach 4, Karton 363.

47 Rumpfer, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 48–51.

előkelő nyugat-európai állásokat betöltő nagykövetekből.⁴⁸ A Balkánon pedig teljesen másfajta emberekre, szakképzett, politikai és gazdasági ismeretekkel rendelkező diplomatákra lett szükség. A berlini kongresszus után függetlenné váló országok fővárosaiban a diplomataszolgálat alig hasonlított a francia vagy bajor udvarban betöltött pozícióhoz. A mindennapi élet olyanfajta megpróbáltatásokkal járt, amelyeket az „udvari” diplomaták korábban el sem tudtak képzelni. A század végéig a külképviseleteket csak a legnagyobb nehézségek árán tudták elhelyezni. Akkorra elkészültek a követségi rezidenciák, de a külügyminisztérium egyáltalán nem volt bőkezű az építkezések finanszírozásában. Balkáni szolgálatot csak azok vállaltak, akikben szakmai-politikai ambíció, olyanfajta teljesítményvágy élt, amely a hagyományos arisztokrata diplomatáktól egészen távol állt. Aligha véletlen, hogy az 1878-ban függetlenné váló Montenegróban két évtizeden át katonatisztek töltötték be a „Ministerresident” állást, tehát a Monarchia diplomáciai képviselőjét: Thoemmel Gustav, aki már 1867-ben kiváló könyvet publikált Boszniáról,⁴⁹ majd Millinković Theodor, vezérkari főhadnagy, aki tizenhárom esztendei cetinjei szolgálata alatt altábornagyi rangig jutott. Millinković szakmailag szintén jól felkészült ember, kiválóan ismeri a szerbhorvát nyelvet és a Monarchia déli határain fekvő országok belső viszonyait. Katonákat vettek át a külügyminisztériumba, hiszen ki más vállalta volna, hogy a világ végén négy kicsi és sötét szobában tartsa fenn magánlakását és hivatalát, egy olyan épületben, amelyben patkányok szaladgálnak, s amelynek egyetlen előnye, hogy száraz és fűthető, ami az adott körülmények között szerencsének számított. „Ebben a barakkszerű építményben lakom és vezetem a hivatalt, s magam sem tudom, hogy hol végződnek a priváthelyiségek és hol kezdődik a hivatal.”⁵⁰ Amikor 1895-ben Millinkovićot végre visszarendelik, Gołuchowski hangsúlyozza, hogy „mindenfajta nélkülözéssel járó posztját” kitűnően látta el.⁵¹

Bukarestet nem lehetett Cetinjéhez hasonlítani, és politikailag is nagyon fontos hely volt, ha formálisan csupán követségnek (azaz Gesandtschaft), jelentőségét tekintve nagykövetségnek (Botschaft) számított. Az ottani szolgálat a diplomáciai tisztviselők számára amolyan vizsgaterep volt. Aki ott megfelelt, magasabb osztályba léphetett.⁵² De azért a fiatal arisztokraták nem feltétlenül örültek a bukaresti kinevezésnek. Pálffy Móricz gróf, aki München-

48 Vö. *Agstner*, Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongreß.

49 *Thoemmel*, Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien, das ist das eigentliche Bosnien. Thoemmel irodalmi tevékenységéről részletesen ld. VIII. fejezet, 150–151. lap.

50 *Agstner*, Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongreß, 65. ff.

51 Millinković kiküldése Cetinjébe: Kálnoky felterjesztése, 1883. június 25. Felmentésével kapcsolatos külügyminiszteri felterjesztések: 1895. október 12.; 1895. november 5. HHStA, AR. Fach 4, Karton 221.

52 *Csáky*, Vom Geächteten zum Geächteten, 195.; *Musulín*, Das Haus am Ballplatz, 65.

ben a Zichy Tivadar gróf vezette követségen szolgált, amikor lehetősége nyílt a bukaresti előrelépésre, nem lelkesedett az alkalomért. Tudta, hogy karrier szempontból a román főváros sokkal fontosabb, mint a bajor. „És mint minden hivatalnok, aki előre akar jutni, én is igyekszem privát szempontjaimat háttérbe szorítani.” De azért mindent elkövet, hogy késleltesse áthelyezését, tart attól, hogy fiatal felesége számára, aki két gyerek születése után sokat betegeskedik, nehéz lesz megfelelő orvost találnia.⁵³ Pedig Bukarest a többi balkáni állomáshelyhez képest viszonylag kellemes franciás társasági életet, európai színvonalú mindennapokat ígért.⁵⁴

Ha nem is állítható, hogy a balkáni államokba akkreditált diplomaták alapján más társadalmi jeleget mutattak, mint az európai nagyhatalmakhoz kiküldöttek, mégis félreismerhetetlen, hogy a magyar diplomaták közül Bulgáriában Burián István és Müller László, Szerbiában Hengelmüller László, Thoemmel Gustav (eredetüket tekintve inkább polgárok, Hengelmüller 19. században megnemesített, Burián elszegényedett nemesi családból való), majd utánuk Forgách János gróf töltik be a követi posztot. Tehát semmiképpen nem érvényesült olyan arisztokrata-dominancia, mint más európai posztokon. Azaz a balkáni diplomácia felértékelődése nagymértékben hozzájárult a diplomáciai szolgálat, a diplomáciai kar jellegének átalakulásához, megkövetelte és természetessé tette a diplomáciai kar bizonyos „dezarisztokratizálódását”, ha a „polgárosodás” fogalmával nagyon óvatosan kell is bánnunk.

A KONZULI SZOLGÁLAT

Ez a kérdés magától vezet át az államközi kapcsolatok harmadik szférájához, a minisztériumi és – a kifejezett diplomáciai tevékenységtől keletkezéstörténetében és jellegében eltérő – konzuli szolgálathoz. A konzul feladata általában az, hogy állomáshelyén hazája állampolgárainak védelmet és segítséget nyújtson, illetve hogy a küldő és a fogadó ország kereskedelmi, gazdasági, később kulturális és tudományos kapcsolatait építse. A konzuli intézményt a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok fejlődése teremtette meg, s a 19. században a kereskedelmi és tőkeforgalom, a külföldi utazások, a migráció (ki- és bevándorlás) növekedésével a konzulok feladata megszorodott, a konzuli intézmény különös jelentőségre tett szert.

A Habsburg Monarchiában éppúgy, mint más államokban, a három szolgálati szféra; tehát a külügyminisztériumi, a diplomáciai és a konzuli elvált

53 Pálffy Méreynek, 1899. november 28.; 1900. október 30. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 15.

54 *Dumba*, Dreibund – und Entente politik in der Alten und Neuen Welt, 62 f.; *Csáky*, Vom Geachteten zum Geächteten, 195.; *Musulín*, Das Haus am Ballplatz, 65.

egymástól. A népes konzulátusok csak 1859-ben kerültek a külügyminisztérium fennhatósága alá. Akkor egy nagyobb kormányzati átalakítás részeként megszűnt a Kereskedelmi, Ipari és Építési Minisztérium, hatáskörét más minisztériumok vették át, a konzuli ügyeket a külügyminisztérium.⁵⁵ Korábban csak a Török Birodalom, Görögország és Varsó főkonzulátusa tartozott minden vonatkozásban a külügyminisztériumhoz, az összes többi konzulátus az említett kereskedelmi-ipari minisztérium alá. A politikai jelentéseket azonban, ha ilyenekre egyáltalán sor került, valamennyi konzulátus a külügyminisztériumhoz küldte és az ilyen jellegű utasításokat is a külügytől kapta.⁵⁶

A konzulátusok további sorsa szorosan összefüggött a birodalom szerkezeti átalakításával. 1861-ben újjászervezték a kereskedelmi minisztériumot, de a miniszter, Bernhard Wüllerstorff-Urbair báró hivatala hatáskörének egy részét, a külkereskedelmet eleve átengedte a külügyminisztériumnak. Wüllerstorff széles látókörű, sokirányú tapasztalattal rendelkező politikus volt, tengeri szakértő és tudós, fontosnak tartotta, hogy a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban a birodalom egészének érdekei jussanak érvényre, s azt gondolta, hogy ezt a külügyminisztérium keretében lehet és kell biztosítani. Tulajdonképpen ettől az időponttól kezdve növekszik meg a Ballhausplatzon a kereskedelempolitikai szekció jelentősége, amelynek az a feladata, hogy meghatározza a két ország: Cisz- és Transzlajtánia számára egyaránt kötelező kereskedelempolitikai irányt.⁵⁷ Wüllerstorff szerette volna elérni, hogy a kiegyezési alkudozások során a kereskedelempolitikát is közös ügynek ismerjék el, s minthogy törekvése sikertelen maradt, a kiegyezési tárgyalások lezárultával, még jóval az új osztrák (ciszlajtán) kormány megalakulása előtt, 1867. április 18-án lemondott tisztségéről. Egyébként Beust is fontosnak tartotta, hogy amit csak lehetséges, „közös”-nek mentsenek meg a kereskedelmi minisztérium ügyeiből.

A kiegyezés a kereskedelempolitikát „közös érdekű”, paktált ügynek ismerte el, amelyről a két országos kormány időről időre tárgyalásokat folytatott. Így különös fontosságot kapott, hogy a konzuli ügyek politikai vonatkozásai és főként a konzulok kinevezése a közös külügyminiszter kompetenciájába tartozott, míg a konzulátusok kereskedelmi tevékenységében a két ország speciális érdekei messzemenően érvényre juthattak.

Hangsúlyozni kell – amiről keveset szoktunk beszélni –, hogy az 1867. december 24-én jóváhagyott osztrák–magyar vám- és kereskedelmi szerződés IX. paragrafus a leszögezi: a konzuli szolgálat egésze a külügyminisztérium fennhatósága alatt áll, ám mindkét ország kereskedelmi minisztériumának

55 Ah. Entschließung v. 12. September 1859. Reichsgesetzblatt (RGBl) Nr. 195/1859. A Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten feladatait a külügyminisztérium, a belügyminisztérium és a pénzügyminisztérium veszi át. Ld. *Heindl*, Tabellen zur personellen Struktur des Ministerrates und der Ministerratskanzlei.

56 *Matsch*, Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920, 128–129.

57 *Goldinger*, Die Zentralverwaltung in Cisleithanien – Die zivile gemeinsame Zentralverwaltung, 138–140.

beeszlési joga van a konzuli hivatalok létesítésébe és megszüntetésébe, és instrukciókat adhat kereskedelmi ügyekben a konzulátusoknak. Mindkét kereskedelmi miniszter jogot kap arra, hogy oly gyakran, ahogyan szükségesnek látja, közvetlen kapcsolatba lépjen a konzulátusokkal, levelezést folytasson velük, és a konzulátusok kötelesek kereskedelmi ügyekben a szükséges információkat a minisztériumok rendelkezésére bocsátani. A külügyminiszter pedig hivatalból megküldi a konzulátusok rendszeres jelentéseit a két kereskedelmi miniszternek.⁵⁸

Ez azt jelentette, hogy a birodalom egészét érintő külgazdasági jellegű szerződések és megállapodások feltételeinek kidolgozása és a vonatkozó szerződések megkötése harmadik államokkal (azaz külállamokkal) a külügyminiszter feladata volt. De e téren minden lényeges kérdésben csakis a két kormány egyetértésével járhatott el. A gazdasági szerződéseket a külállamokkal ugyan a Monarchia kötötte (Ausztria–Magyarország, nem pedig Ausztria és Magyarország), legalábbis a századfordulóig,⁵⁹ de e szerződések jogilag érvényessé csak akkor váltak, amikor a két ország törvényhozása becsikelyezte azokat.

Az 1907. évi vám- és kereskedelmi szerződés – megerősítve a két országos kormány fenti jogosultságát – a földművelésügyi minisztériumoknak is a kereskedelmi minisztériuméhoz hasonló jogot biztosított.⁶⁰

A kiegyezés a konzuli ügyeket mint a diplomácia egy ágát tehát közös ügynek tekintette, ugyanakkor a konzulátusok tevékenységében a két ország speciális érdekeinek érvényre juttatását (képviseletét) is biztosította. Olyan szabályozás volt ez, amely megengedte, hogy a törvényt tartalommal az elkövetkező évek politikai gyakorlata töltse meg.

A konzulátusok államjogi helyzetének értelmezése magyarázza, hogy míg a diplomaták esetében a külügyminiszter elutasítja, hogy azok egyik vagy másik „birodalomfél”, azaz Ausztria vagy Magyarország speciális érdekeinek képviselői volnának – a diplomata csak a birodalmat képviselheti (bármelyik ország állampolgára is) –, ez a kérdés a konzuli tisztviselők esetében korántsem egyértelmű. Szécsen Miklós gróf, a külügyminisztérium személyzeti ügyekért is felelős első osztályfőnöke egy interpellációra azt válaszolja: „Ezek a tisztviselők közös hivatalnokok, akik az egyik államnak éppúgy szolgálatában állanak, mint a másiknak” – tehát a megfogalmazás nem arról szól, hogy a hivatalnokok a „közös állam” érdekét képviselnék, és legalábbis megengedő a két állam léte és külön érdekei vonatkozásában.⁶¹

58 Gesetz vom 24. Dezember 1867. RGBl, Nr. 4. ex 1868. In: *Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze*, 566.

59 *Somogyi, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*, 171–174.

60 *Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze*, 586 f.

61 Szécsen válasza Holló Lajos képviselőnek 1900. június 8. *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s Öfelsége által 1901. évi május 20-ára Bécsbe összehívott bizottság naplója*, 166.

A konzuli jelentések a külügyminisztériumba futottak be. Jogilag a konzulátusok a külügy fennhatósága alá tartoztak, a külügyminiszter nevezte ki hivatalnokait. De a konzulátusok a kiegyezés után érdemi és hatékony kapcsolatban valójában a két kereskedelmi minisztériummal álltak. Azt azonban a külügyminisztérium szigorúan elutasította, hogy a konzul igényt tartson a külpolitika befolyásolására. Ha egy konzul ebben a vonatkozásban átlépte hatáskörét, szigorúan figyelmeztették, hogy jelentéseiben szorítkozzék az általánosan használt formákhoz és keretekhez.⁶²

Ugyanakkor a konzul helyét és súlyát a hivatal szerkezetében nemcsak a külügyvel és a két kereskedelmi minisztériummal való kapcsolata határozta meg, hanem az is, hogy maga a külügyminisztérium mekkora figyelmet szentelt a konzuli tevékenységnek. Andrassy idejében a külügyminisztérium kereskedelempolitikai érdeklődése megnövekedett. 1873-ban Max Gagern, aki emberemlékezet óta irányította a minisztériumban ezt a területet, megvált hivatalától, s akkor Josef Schwegel vezetésével egy új és teljesen autonóm kereskedelempolitikai osztályt szerveztek, amely szoros kapcsolatban állt a diplomáciával.⁶³

Schwegel a külügyi szolgálat egészen kivételes figurája. Talán nem is polgári, inkább paraszti környezetből érkezik, a Monarchia egy távoli, szegény vidékéről, Krajnából, egy Bled melletti szlovén településről (Goraich). Diákkorában még e tájon is elevenen élt '48 nemzeti szelleme: Schwegel Žvegel néven szlovén nyelvű verseket publikált a gimnázium lapjában. S azután, ahogyan az a tehetséges, szegény, de nagyobbra hivatott fiatalok esetében lenni szokott, a ljubljana püspök ajánlásával nyílik meg számára a tanulás lehetősége: Bécsbe kerül a Konzuli Akadémiára. 1859-ben kezdi pályáját Alexandriában, itt alapozza meg hivatali karrierjét. 1870-ben Isztambulban főkonzul, nemesi címet kap, kitűnő személyes kapcsolatot teremt gazdasági és pénzügyi körökkel, különböző bankokban vállal igazgatósági tagságot – mindez hozzájárul gyors megdagodásához. 1871-től a bécsi világkiállítás szervezésében kap jelentős szerepet, a keleti osztály szervezője, munkájával általános sikert arat. A bécsi világkiállításról kerül a külügyminisztérium magas állásába, először egy osztály vezetője, 1877-ben pedig a minisztérium harmadik embere lesz.

1877 márciusában Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszter hosszú felterjesztést intézett az uralkodóhoz, amelyben minisztériuma átszervezé-

62 *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 48–50.

63 Schwegelről nagyon jó pályaképet nyújt: *Brown*, Heinrich von Haymerle. Austro–Hungarian Career Diplomat 1828–1881, 80–86. Újabban: *Rozman*, Josef Freiherr von Schwegel. Diplomat und Politiker, 187–205. Ld. továbbá: *Goldinger*, Die Zentralverwaltung in Cisleithanien – Die zivile gemeinsame Zentralverwaltung, 138–139. Schwegel 1879 után elhagyja a diplomáciai szolgálatot, politikai pályára lép, az alkotmányhű nagybirtokosok pártjának (egy arisztokrata, német-liberális pártnak) vezetője lesz. *Rathen*, Vom Primus zum Volkstribun. Die slowenische Parlamentarier in den Parlamenten der Habsburgermonarchie, 190.

sének jóváhagyását kérte.⁶⁴ A szöveg hangneme olyan volt, mint a hasonló aktáké általában. A miniszter hangsúlyozta, hogy nem akar lényeges változást, csak olyan reformot, amely a gyakorlatban már amúgy is végbement: a megtörténtek jóváhagyását, utólagos szentesítését. A hosszadalmas magyarázkodás mégis azt sejteti, hogy fontos dolgokról volt szó. Andrássy ebben a felterjesztésében szögezte le elvileg, hogy a dualista átalakítás hatást gyakorolt a külügyminisztérium szerkezetére és bizonyos fokig hatáskörére is. A külügyminiszter, egyben a közös minisztertanács, a közös kormány feje sajátos pozícióba került: olyan kapcsolatba a két ország kormányával és a két ország képviselő-testületeivel, a delegációkkal, amilyen korábban nem létezett. Ehhez pedig ismernie kell mindkét birodalomfél belső viszonyait. Az új szituáció azt hozta magával, hogy a korábban egységes államtitkári funkciót 1868-ban két tisztségviselő vette át, akik közül az egyik a nyugati, a másik mindig a keleti birodalomfélből származik és azt képviseli. Ezt a gyakorlatot a továbbiakban is fenn kell tartani. E vezető tisztségviselők osztályfőnöki titulust viselnek, mégpedig rangidősségüknek megfelelően első, illetve második osztályfőnökként sorolják be őket. Tekintettel azonban arra – és itt jön a bennünket most különösen érdeklő passzus –, hogy a külügyminisztérium hatáskörébe nagy mennyiségű és fontosságú kereskedelem-politikai és konzuli ügy tartozik, a felterjesztés szükségesnek tartja a korábbi kettő mellett egy új, harmadik osztályfőnöki állás létesítését. Az első osztályfőnök a miniszter helyettese, közös tanácskozásokon, amelyeken a miniszter nincsen jelen, ő elnököl, ő tartja fenn a kapcsolatot az udvari hivatalokkal. Külpolitikai ügyekben a két osztályfőnök egyenrangú, kölcsönösen helyettesíti egymást, a miniszter nevében egyaránt fogadja a külföldi diplomatákat. A harmadik osztályfőnök a saját reszortjában éppúgy kapcsolatot tart a külországok képviselőivel, valamint a két ország kormányával. – Andrássy szolgálati érdeknek tartja a minisztérium szerkezeti átalakítását, és egyben azt reméli, hogy e reformokkal eleget tesz a „a megváltozott viszonyoknak és a kor megnövekedett igényeinek”.

Emlékirataiban Schwegel minderről úgy számolt be, hogy a külállamokkal kötött kereskedelmi és hajózási szerződések megkötése volt legfontosabb feladata. Eredetileg ezekben az ügyekben a tárgyalásokat a két ország kormánya folytatta le, s a külügyminiszter csak a végső stádiumban kapcsolódott bele az ügyekbe. Vezetése alatt azonban megváltozott a helyzet, ő tárgyalt a két kormánnyal és a külképviselők vezetőivel is. Közvetlenül a császárnak készíthetett felterjesztéseket. A szervezeti reformmal magának a kereskedelempolitikának a jelentősége növekedett meg.⁶⁵ Schwegel

64 Andrássy felterjesztése az uralkodóhoz, 1877. március 13. HHStA, AR. Fach 4, Karton 452.

65 *Schwegel*, *Erinnerungen und Briefe*, 238–242. Schwegel szekciója két departmentból áll: a kereskedelempolitikai és a konzuli osztályból. A Sektionschef közvetlenül a miniszter fennhatósága alá tartozik. *Organisation der handelspolitischen Section des k.u.k. Ministerium des Außern*, 1876. július 7. HHStA, AR. Fach 4, Karton 450. [ohne Zahl]. A kereskedelempolitikai osztályt Konradshelm Wilhelm báró, a konzulit pedig Vavrik Gábor vezeti.

kísérte el Andrásst a berlini kongresszusra 1878-ban. Neve Andrassy esetleges utódként is felmerült.⁶⁶

Az 1877-es újjászervezésnek, a harmadik osztályfőnöki állás létesítésének közjogi jelentése is volt. Schwegel szerint Andrassy többször is kijelentette, ha újrakötnék a kiegyezést, a kereskedelmi és a közlekedési politikát ugyanúgy egységesen kellene szervezni és igazgatni, mint a kül- és katonai ügyeket; azaz egy közös kereskedelmi és közlekedési minisztériumot hozna létre. Állítólag ebből a meggyőződéséből nem csinált titkot.⁶⁷ Rumpler, Schwegel emlékiratától függetlenül, hasonlóan ítélt: Andrassy „csendben és nem zavartatva magát a hivatalos jogi vitáktól, amelyek a közös osztrák-magyar kormány léteről folytak”, a kereskedelempolitika vonatkozásában nagyon hatékonyan közös kormányzati intézményt hozott létre, megerősítette a közös minisztérium szerepét egy olyan területen, ahol az említett 1867-es törvények az országoknak nagyobb szerepet biztosítottak.⁶⁸

De nem pusztán erről volt szó. A kereskedelempolitikai osztály létesítése a hivatal modernizációja irányába is hatott. Megszűnt a „tiszta” politika elválasztása a kereskedelempolitikától, interdependencia jött létre a politikai és jogi területek, az állami és a magángazdaság között.⁶⁹

A konzuli szolgálat nemcsak eredetében tért el a tulajdonképpeni diplomáciai szolgálattól, hanem – minthogy a két ország kereskedelmi minisztériumához kapcsolódott – jellegében is. Konzulnak lenni polgári (nem arisztokrata) foglalkozás – ahogyan azt legszemléletesebben éppen Schwegel pályája mutatja. A konzuli és diplomáciai szolgálat társadalmi különbözősége evidencia – más az anyagi elvárás a konzulokkal szemben. A századvégen Szécsen Miklós osztályfőnök kormánypárti magyar interpellációra válaszolva hangsúlyozza: megvalósíthatatlan az az igény, hogy a diplomáciai kar utánpótlását a konzuli testületből biztosítsa. A konzuli kar nem is tudna megfelelni azoknak a pénzbeli igényeknek, amelyek a diplomáciai szolgálathoz megköveteltetnek. „De talán szükségtelen arra rámutatnom, hogy mindazok, akik tehetség, szorgalom által kitűntek, a szükséges kvalifikációval egyáltalán bírtak, azok a konzuli szolgálat révén is igen fényes karriert futottak be. Van akárhány nagykövetünk, sőt volt miniszterünk is, aki a konzuli karból került ki.”⁷⁰ Szécsennek természetesen igaza volt: a két szolgálat különböző volta és átjárhatósága vonatkozásában egyaránt. De a konzuli szolgálat mindenekelőtt jellegében tért el a diplomáciaitól: nem az uralkodó, hanem sokkal inkább az

66 Rumpler, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 57.

67 Schwegel, Erinnerungen, 238–242.

68 Rumpler, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 75.

69 Uo., 72–73.

70 Szécsen Miklós osztályfőnök válasza Papp Géza kormánypárti képviselő delegációs felszólására *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött s Őfelsége által 1899. évi november hó 30-ára Bécsbe összehívott bizottság naplója*, 47–49.

állam és az állampolgár érdekeinek képviselőjét jelentette (ha a diplomáciai törekvések részeként is). Ilyen feladatokra inkább lehetett polgárokat alkalmazni.⁷¹

Megjegyzendő azonban, hogy nemcsak a diplomáciai és konzuli szolgálat között mutatkozott jelentős társadalmi különbség. A jelenség bizonyos mértékig a központi apparátus egyes területei között is megmutatkozott. Azok, akik a minisztériumban gazdasági kérdésekkel, nemzetközi jogi problémákkal foglalkoztak, jelentős részben polgári környezetből érkeztek, az arisztokrata diplomaták nem tartották igazán fontosnak vagy érdekesnek, és főként nem rangjukhoz méltónak ezeket a feladatokat.⁷² „Végtelenül lenéztük a gazdasági és jogi osztályon nyüzsgő ismeretleneket – olvashatjuk Kleinwächter magyar kortársánál. – Tudtuk, hogy ők nem diplomaták, tehát nem is érdekesek, csak kis lélektelen csavarok a hivatal nagy gépezetében.”⁷³

A konzuli szolgálat feltétele, éppúgy, mint a diplomáciai szolgálaté 1851 óta, a befejezett jogi stúdium volt és konzuli vizsga, amelyet egyeztetendő gyakorlat után lehetett letenni.⁷⁴

1898-ban, Goluchowski idején sor kerül a Keleti Akadémia általános reformjára: az intézet egy általános és egy kifejezetten keleti szekcióra bomlik. Az oktatás egészét a teljesítményelvűség jellemzi, magas színvonalú nyelvi oktatás, szigorú vizsgarend. A szemeszterenkénti és éves vizsgákat a külügyminisztérium felügyelete alatt bonyolítják le.⁷⁵ Musulin egyenesen olyasmiről ír, hogy a konzuli tisztviselők tisztában voltak a Keleti Akadémián, később a Konzuli Akadémián szerzett különös képzettségük és szakmai ismereteik értékével, és éppen ezért külföldi állomáshelyeiken szenvedtek alantasabb társadalmi pozíciójuk miatt. Ezt a társadalmi(-lelki) nyavalyát nevezték tréfásan „morbus consularisnak”. Ambrózy Lajos báró, aki négy esztendei konzuli szolgálat után diplomata státuszba kerül, rendkívül ambiciózus és eszes fiatalember (1913-ban grófi címet nyer), bizalmas barátjának panaszkodik amiatt, hogy nem tud megszabadulni konzuli eredete szegényétől („Makel meiner konsularischen Abstammung”).⁷⁶ És sokan mások is szenvedtek a morbus consularistól; hogy a fogadó ország függetlenül teljesítményüktől alantasabbnak tekintette őket, mint a diplomataszolgálatban lévőket. Ha pedig sikerült átjutniuk a diplomáciai testületbe, alacsonyabb rangba kerültek, mint amit konzulként viseltek, fiatalabb diploma-

71 Vö. *Godsey*, *Der österreichisch(e)(-ungarische) Diplomatische Dienst zwischen Stände- und Nationalgesellschaften*, 1250–1254.

72 *Kleinwächter*, *Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 240.

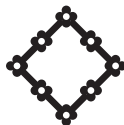
73 *Barcza*, *Diplomataemlékeim 1911–1945*, 28.

74 *Stimmer*, *Eliten in Österreich 1848–1970*, I. 421. A konzuli szolgálatba való belépés feltételeiről ld. *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes 1897*, 265–268. A konzuli vizsga lényeges elemeiben tért el a diplomatavizsgától, olyan fajta szaktudást biztosított, amivel a diplomaták nem (feltétlenül) rendelkeztek. Vö. *Musulin*, *Das Haus am Ballplatz*, 136–137.

75 A kérdésről részletesen ld. *VIII. fejezet*, 129–138. lap.

76 Ambrózy Méreynek, 1901. szeptember 21. Manchester. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 8.

tákkal kerültek egy sorba, ami természetesen megalázó volt számukra. A két szolgálat közti társadalmi (és társasági) különbség – úgy látszik –, ha voltak is törekvések annak kiegyenlítésére, maradandóbb az esetleges racionális-szakmai szempontoknál.⁷⁷

⁷⁷ Ld. Hoening O'Carroll hosszas levelezését konzuli szolgálatból a diplomáciai testületbe való átvétele tárgyában 1907 és 1909 között. HHStA, PA. I, Karton 142. A kérdésre a magyar hivatalnokok vonatkozásában még visszatérek.

IV. „BÉCS” A MAGYAR POLITIKAI TRADÍCIÓBAN

A HIVATALI BÉCS

„Bécs” a 19. századi – és valójában a későbbi – magyar szóhasználatban s tulajdonképpen a tradicionális magyar történetírásban nem egyszerűen egy város neve, hanem szimbolikus fogalom, a hatalom, a tőlünk messze lévő, éppen ezért idegen uralom jelképe.¹ A nemzeti ideológia konstruálta „Bécs” fogalomban a távoli múlt éppúgy benne rejlik, mint a tegnapi történeti tapasztalata. Arany János Ilosvai Selymes Péter históriás énekében lelte fel az ősi ellentétet a testvérpár, az erős, becsületes nemzeti hőssé stilizált Toldi Miklós és az idegenné lett testvér, György között, „ki Lajos királynál *fenn* [kiemelés S. É.] a tényért váltja”.²

A nemzeti frazeológiában Bécs fogalma elsősorban érzelmi töltésű, abban aligha jut hely a finomabb distinkcióknak, alig is van különbség a par excellence udvari hatóságok (Hofämter), a *birodalmi* hatóságok, államkancellária (Staatskanzlei), a valahol a kettő között helyet foglaló kabinetiroda és a Bécsben székelő *magyar* udvari kancellária, majd annak helyébe lépő felség személye körüli minisztérium fogalma, jelentése között.³ Ezek egyaránt „bécsi hivatalok” voltak. Hivatalnokai „Bécset” szolgálták, anélkül, hogy pontosan definiálták volna, hogy ez valójában mit is jelent; az uralkodót vagy azt, amit az uralkodó talán megtestesít, egy absztrakt államot.⁴

Ez a distinkció valójában nem is egyszerű.

A Habsburg-dinasztia legfontosabb intézménye az udvari kancellária, majd államkancellária a 18. század óta az osztrák birodalmi eszme (Reichsge-danke) bölcsője és formálója volt.⁵ Fokozatosan alakult ki az az állameszme, amelynek lényege, hogy a Habsburg Birodalmat nem pusztán az uralkodó

1 Ez persze nem csak a magyar felfogásra érvényes. Az osztrák bürokráciakutatás egyik meghatározó képviselője, Karl *Megner* könyvet írt *Beamtenmetropole Wien 1500–1938* címen. Vö. továbbá: *Boyer*, *The Position of Vienna in a General History of Austria*.

2 *Engel*, *Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon*, 318.

3 Az udvari hivatalokról, a kabinetirodáról és a felség személye körüli minisztériumról ld. *I. fejezet*.

4 Az állam és az uralkodó szolgálata közötti különbségtevés problémájára másutt még visszatérek.

5 *Redlich*, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I/1, 38–48.

közössége tartja össze, hanem létezik valami közös (hatalmi) érdek, amely összekapcsolja a Monarchia népeit (lakóit). Az osztrák állameszme Bécsből indul ki, abból a városból, mely századok óta a dinasztia rezidenciája és a hatalmi organizáció középpontja. Josef Redlich egész könyvet szentelt a Reichsgedanke kialakulásának, amely persze dinasztikus ihletésű volt. Amikor I. Ferenc 1804-ben az osztrák császári címet és rangot felvette és lemondott a német császári címről, megszületett az *osztrák birodalmi eszme*, amelynek lényege, hogy a Habsburg-ház európai nagyhatalmi állása osztrák tartományain nyugszik, azaz nem elsődlegesen a Német Birodalomban betöltött szerepén. A gondolatnak sajátos önfejlődése és következménye is lesz: ebből születik a teória, hogy a közép-európai nagyhatalom összeköti az itt élő népeket.

Ugyanakkor a fogalom ellentmondásos; valójában sohasem dől el és nem is eldönthető a Haus-Hof vagy a Staat, azaz a dinasztia vagy az állam primátusa. A jól ismert történet szerint Ferenc császár 1813-ban saját kezűleg húzta ki a franciák ellen indított felszabadító háború proklamációjából (*Az Istenért, a Császáráért, a Hazáért*) a haza szót, mert joggal tartott attól, hogy a birodalom sok nemzete közül valamelyik azon kezd majd gondolkodni, hogy valójában milyen hazáért is harcol.⁶

Mégis a Reichsgedanke (a birodalmi eszme), mutatis mutandis Staatsgedanke (az állameszme) új tartalma az – ahogyan főként 1815 után a biedermeier korszakban kialakul, s amelynek lényege, hogy nem pusztán az uralkodó közössége teremti meg az államot, hanem az belső kohézióval is rendelkezik –, amely eleve ellentétben áll a formálódó magyar nemesi nacionalizmussal, amely *csak* az uralkodó közösségét ismeri (el) és nem egy azon épülő absztrakt államét. Minthogy az állameszme (a Reichsgedanke) középpontja-formálója Bécs, eleve adott a magyar nemesi rendi-nemzeti mozgalom Bécs-ellenessége.

Ez akkor is így volt, ha „Bécs” nemcsak a központi hatóságokat jelentette, amelyeknek hatásköre az egész birodalomra kiterjedt, hanem magában foglalta a Bécsben székelő kifejezetten magyar hivatalt is. A Habsburg uralkodó egyes országa ügyeit ugyanis önálló kancelláriákban intézte, így Magyarországét a Magyar Udvari Kancelláriában (Erdélyét az Erdélyi Udvari Kancelláriában). A magyar kancellária feladatköre a századok során természetesen sokat változott, de jelentősége és, ha tetszik, funkciója a változások ellenére mindig megmaradt, és abban állt, hogy az egyetlen magyar kormány szerv volt, amely állandó kapcsolatban állt a (Bécsben székelő) magyar királlyal.⁷

A téma legjobb ismerője, Fazekas István szerint nehéz megítélni, hogy a Magyar Udvari Kancellária a messizi múltban (17–18. században) mennyiben volt a magyar rendiség bécsi exponense, és mennyiben a központi hatalom

6 Redlich, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, I/1, 54–55.

7 A kancellária történetéről Fazekas, Die Geschichte der Ungarischen Königlichen Kanzlei vom 16. bis 18. Jh., [megjelenés előtt]; Fazekas, A Magyar Udvari Kancellária (1527–1867) és az Erdélyi Udvari Kancellária (1695–1867) története, 49–65.

szolgálója.⁸ Az eddigi kutatások alapján Fazekas úgy ítéli meg, hogy a kancelláriai hivatalnok persze mindenekelőtt az udvart szolgálja, ez a feladata, karrierjének biztosítója és egyben identitása, ugyanakkor a magyar rendek bécsi exponense is; s a bécsi hivatalnok szoros kapcsolatban áll az otthon szolgáló magyar hivatali nemességgel. A helyzet a Vormärz idején azonban megváltozott. A Magyar Udvari Kancellária elzárkózott a magyarországi formálódó reformgondolatok elől, s így a megyei hivatalnokok (és nyilvánvalóan a politizáló közvélemény) szemében egyértelműen az udvari reakció képviselőjévé vált. 1848-ban az első felelős magyar kormány felszámolta az udvari kancellária intézményét, de nem vált meg hivatalnokaitól, azok jó részét tovább alkalmazta (főként a felség személye körüli minisztériumban).⁹

Az abszolutista centralizáció évtizede után a „Bécs” és Magyarország megegyezését kereső Októberi Diploma (1860) helyreállította a forradalom előtti alkotmányos kereteket, így a Magyar Udvari Kancelláriát is. Megítélése azonban a magyar közvéleményben a reformkorihoz hasonlított; számára a magyar kancellár „Bécs” embere volt és maradt.¹⁰

„Bécs” tehát a politikai hatalom intézményeit és az azt kiszolgáló hivatalnokkart jelentette.

A POLITIKAI BÉCS

Azt gondolhatnánk, volt egy másik Bécs is, a Reichsratban képviselt királyságok és országok központja. Ám ezzel a politikai Béccsel a dualizmus előtt a magyarok nemigen találkoztak, aminek valójában kettős oka is volt. A magyar közjogi felfogás értelmében a birodalom másik felével Magyarországnak nincsen dolga; kapcsolatunk Ausztriával pusztán a közös uralkodó. Ez a közjogi megfontolás is magyarázza azt, hogy az 1860-as években, amikor a Reichsratban képviselt királyságokban és országokban már működik egy

8 Tudni kell, hogy ez a kettősség korántsem pusztán magyar sajátosság volt. Bécs (a központi bürokrácia) és a tartományi hivatalok közti kapcsolatot tradicionálisan az ellentét jellemezte az egész birodalomban. *Hanisch*, *Beobachtungen zur Geschichte der österreichischen Burekratie*, 1–18.

9 A király személye körüli minisztériumról ld. *I. fejezet 21–30. lap.*

10 A Magyar Udvari Kancellária magyarországi megítéléséről legszemléletesebb leírást Szögyény-Marich László alkancellár nyújtja: Idősb *Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai*, III. 30–121., különösen 117–118. Jellemző a kancellárok sajátos helyzetére, az udvari szolgálat és a magyar támogatottság növekvő ellentmondására a kancellárok személyének gyakori változása. 1860 októberétől 1861 júliusáig Vay Miklós báró tölti be a pozíciót, az ő lemondása után utóda, Forgách Antal gróf 1864 áprilisáig marad hivatalban, Zichy Hermann gróf 1865 júniusáig. Az utolsó kancellár a felelős magyar kormány kinevezéséig, 1867 februárjáig Majláth György gróf.

alkotmányos alapú parlament, a magyar liberális politikusok elzárkóznak az elől, hogy osztrák-német elvarátaikkal a kapcsolatot és az együttműködés lehetőségét keressék.

De persze azért is nehéz a kiegyezés előtt a pártokba szervezett osztrák politikai erőkkel, az osztrák-német liberálisokkal találkozni, mert alig is léteznek. Nagyon nehezen alakul ki a tartományokon felülemelkedő, az egész németiséget átfogó olyanfajta politikai párt, amilyen Magyarországon a kiegyezést létrehozta. Bécs minden tradicionális szerepe ellenére az osztrák-német politizálásban (a parlamenti politikában) nem azt jelenti, amit Magyarországon Pest, s az 1860-as években az Angol Királynő Szálloda, Deák Ferenc lakóhelye.

A politikai Béccsel csak a kiegyezés után találkoznak a magyarok. Ennek a találkozásnak a szimbolikus helye a delegáció, mely egyaránt szolgál(hatna) az uralkodói hatalom abszolutista ambíciói korlátozására, és arra, hogy a birodalom két felének egymástól gyakran eltérő gazdasági érdekeit (Deák Ferenc kifejezésével élve) összhangzásba hozza.

De ez a Bécs nem része a hagyományos Bécs fogalomnak. És nyilvánvalóan nem azért, mert a delegációk a két fővárosban felváltva tartották üléseiket. Talán valami olyasmiről van szó, hogy a hivatali Bécs valahol fenn van, ahová „felmegyünk”. Ezzel a Béccsel szemben a magyar köztudatban mindig kitapintható egyfajta sajátos respektus és ugyanakkor kisebbségi érzés. A politikai Béccsel szemben viszont „mi, magyarok” vagyunk fölényben. Nagyon jellegzetes Weninger Vince megfogalmazása: „Van itt cseh, morva, steyr, tiroli stb. patrióta – de osztrák nincsen, kit széles Ausztriában ismernének, pártolnának, kedvelnének. – Szegény ezen Ausztria, ahány provincia, de mondhatni ahány ember, annyi párt, annyi érdek. Nálunk van elég baj, több, mint gondoltuk – de azért mégis különb emberek [vagyunk], mint ezek.”¹¹ A birodalom másik felében a permanens identitási válsággal, alacsonyabbrendűségi érzéssel küszködő osztrák-németiség körében Deák egy nemzet sikerének emblematikus figurája és irigységük tárgya volt. Nekik nem adatott Deákhöz mérhető vezető egyéniségük – panaszkodnak –, ezért voltak 1866–1867-ben folyamatosan vereségre ítélve.¹²

Azt gondolom, Weninger Vince (és hozzá hasonlóan sokan mások is) a fent idézett sorokban pontosan érzékelték az osztrák tudat, ma azt mondanánk, az osztrák identitás bizonytalanságát, és ez a magyar politikusokban sajátos önbecsülést, ha tetszik, egyfajta felsőbbrendűségi érzést ébresztett.¹³

11 Weninger Csengerynek, Bécs, 1870. május 12. OSZK, Kézirattár, Levelestár. [Mert mi nemzet vagyunk, szemben ezekkel – fűzhetnének értelmező magyarázatot Weninger megjegyzéséhez] – és Weninger nézete egyáltalán nem volt megalapozatlan.

12 A kérdésről részletesen: *Redlich*, Das österreichische Staats- und Reichsproblem, II. 576. ff.; 646. f.

13 Az osztrák identitás problémája a mai történeti kutatás egyik központi témájává vált. A kérdésről részletesen ld. *X. fejezet, 171–177. lap.*

A BÉCSI SZOLGÁLAT

1867 után politikai-államjogi alapját veszítve is tovább él a Béccsel szembeni ellenérzés, s a fenntartás a bécsi szolgálattal szemben. Két példát mutatnék be, olyan embereknek a helyzetét és felfogását, akik a kiegyezés után kerülnek Bécsbe mint a közös minisztériumok magyar osztályfőnökei [miniszterhelyettesei, államtitkárai], tehát arra vannak hivatva és az is a funkciójuk, hogy a magyar érdeket képviseljék az újonnan megszervezett bécsi hivatalokban, és akik maguk is úgy tekintik, ők ketten a magyar érdek bécsi exponensei. A már idézett Weninger Vincéről, közös pénzügyminisztériumi és Orczy Béláról, közös külügyminisztériumi osztályfőnökökről van szó.¹⁴

Ismeretes, hogy a közös pénzügyminisztérium új intézmény, kifejezetten a dualizmus terméke: a közös költségvetés és az államadósság kezelése tartoznak kompetenciájába. Nincsenek centralista hagyományai, a birodalmi gondolat szellemében szocializálódott tisztviselői. Minisztere, Franz Karl Becke báró azon kevesek közé tartozik, akik komolyan veszik a dualista paritást. Az első magyar delegációt magyar szavakkal üdvözli (amit persze a képviselők ovációval fogadnak), s akceptálja, hogy bár az uralkodó „birodalmi miniszternek” („Reichsminister”) nevezte ki, a magyarok „közösnek” tekintik.¹⁵

Weninger 1868-ban a magyar pénzügyminisztériumból kerül a közös minisztérium Himmelpfortgassei barokk palotájába, s ezen az alapon pályája akár tipikusnak is tekinthető. Mégsem az. Polgári származású, apja a főváros egyik elsőrendű leánynevelő intézetének alapítója. Vince 1850-ben iratkozik be a József Ipartanodába, ahol matematikát, építészetet és nemzetgazdaságtant tanul, majd a bécsi egyetemen építész és vasúti mérnök oklevelet szerez. Dolgozik szabályos építkezésen, de igazán a matematika és a nemzetgazdaság foglalkoztatja. 1857-ben megjelenik első könyve a kereskedelmi számvitel tárgykörében, amelyet hasonló tárgyú művek sora követ. 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja.¹⁶ 1858-tól a Pesti Kereskedelmi Akadémia tanára. Itteni kollégái közvetítésével kerül az Első Magyar

14 Weninger Csengerynek, Bécs, 1869. december 20. OSZK, Kézirattár, Levelestár; Orczy Lónyaynak, Bécs, 1869. november 2. MTAK, Ms. 5305/1; Weninger Lónyayhoz, Bécs, 1869. december 5. Uo. 5305/152; Weninger Lónyayhoz, Bécs, 1870. április 6. Uo. 5305/176. „Abban állapotunk meg Orczyval, hogy a krízis tartama alatt [a ciszlajtán kormányválságról van szó] felváltva, de naponta fogjuk a magyar minisztériumot értesíteni az ügyek állásáról (...) Orczy többször fog gróf Andrásynak írni, miután azon házban van, ahol többet lehet hallani.”

15 Goldinger, Die Zentralverwaltung in Cisleithanien – Die zivile gemeinsame Zentralverwaltung, 175–176.; Somogyi, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 32–34., 50–52. „Kezes miniszter lévén az urak minisztere is vagyok, s így nálam otthon vannak” – mondja Becke az első, 1868. januári delegációs ülés alkalmából tartott fogadáson Csengery Antalnak, a német szövegbe iktatva a magyar ’közös’ szót, amit persze nem tud helyesen kiejteni. Csengery Antal feleségének, 1868. január 24. OSZK, Kézirattár, Levelestár.

16 Jelenik, Weninger Vince élet és jellemrajza.

Általános Biztosítóintézethez, ahol éppen ekkor az életbiztosítás megszervezésén dolgoznak, s Weningerre bízzák a matematikai valószínűségszámítási feladatokat.¹⁷ Életútja tehát nagyon is eltér attól, ami a magyar hivatalnokok esetében szabályosnak tekinthető: a jogi tanulmányokat követő városi, megyei vagy minisztériumi alkalmazás, azután pontosan kiszámítható előrehaladás a hivatali számárlépcsőn. Weninger tanár, tudós, gyakorlati pénzügyi szakember, közgazdasági tárgyú szakkikkeket publikál a *Pesti Napló*ban a témában járatlan nagyközönség okulására.

Kapcsolatrendszere is eltér a megszokottól; nem atyafiai, családi protektorai segítik karrierjét, hanem az övéhez hasonló téren mozgó kollégái, akik a szakembert tisztelik benne. Weninger a kiegyezés nem múltó, sokszor formális közjogi vitái közepette kifejezetten gazdasági vonatkozásokat vizsgál: mennyivel kell hozzájárulnia Magyarországnak a közös kiadásokhoz, az udvartartás költségeihez, az államadóssághoz.¹⁸ Érveihez matematikai számításokat végez. A főszámvevőszék 1802 óta fennmaradt adatai alapján bizonyítja, hogy az évtizedek során a magyar korona országai a kiadásoknak körülbelül a 30 százalékát viselték. S az előző évtizedekben (1846 óta) az államadóssághoz az ország 22,5 százalékkal járult hozzá, míg az udvartartás költségeit a német–szláv tartományok [így nevezi őket] és Magyarország fele-fele arányban viselték. Az 1867-es kompromisszum realitása számára éppen abban áll, hogy az „a lefolyt félszázad államháztartási adataira van fektetve”.¹⁹

Weninger polgár, nemcsak származása, hanem értékrendje alapján is. Munkája adja élete fő értelmét, amelyet, úgy ítéli, hazája szolgálatában végez. Nem törekszik arra, hogy beilleszkedjen a még mindig rendies társadalomba. Nem kér bárói címet, pedig megtehetné.²⁰ De elfogadja a világot, amely körülveszi. „Ne éljünk illúziókban, még nem vagyunk ott, hogy a születési rangot ne vetnék nagyon is latba bizonyos helyeken, és bármennyire legyenek is védője az egyenlőségnek, mégis azt mondom, hogy az esetben, ha valami főúr többet tehet itt hazám érdekében, mint mi egyszerű polgárok, egy percig sem kell habozni, hanem keresni közöttük alkalmas egyéniséget.”²¹

Örül a bécsi szolgálatnak, hogy ott érvényesítheti a magyar érdeket. De nyomasztja az általános bizalmatlanság, amely Bécsben körülveszi („csak a magyar kormány által betölt kémeknek tartanak, és rosszul esik a németek-

17 *Pompery*, Az Első Magyar Általános Biztosító társaság fennállásának negyedszázados évfordulóján 1858–1883.

18 *Weninger*, Közös ügyek kérdése közgazdasági szempontból. A 36 oldalas tanulmány 1867. január elején jelenik meg, s fő mondanója az, hogy a két birodalomfél gazdasági érdekeinek egyeztetése, a kompromisszum keresése az elkövetkező időszak legfontosabb feladata.

19 *Weninger Csengeryhez*, 1869. december (nap nélkül), OSZK, Kézirattár, Levelestár; *Weninger Lónyaynak*, 1869. december 3. MTAK, Ms. 5305/151. *Jelenik*, Weninger Vince élet- és jellemrajza.

20 Közös szolgálatáért 2. osztályú Vaskorona Renddel tünteti ki az uralkodó, ennek alapján kérhetné a bárói címet. Ha hivatalban marad, talán meg is teszi.

21 *Weninger Csengeryhez*, 1869. december 20. OSZK, Kézirattár, Levelestár. Az új (Becke halála utáni) közös pénzügyminiszter kinevezéséről van szó.

nek, hogy eddigi provinciájukba hágtunk”,²² „mert hiába, a magyar most is csak túrt egyén itt, mert a német sógor, csakis a maga tulajdonának tekinti a monarchiát és annak ügyeit, és zokon veszi, hogy nem az ő clique-jükbe tartozó ember körmükre néz”),²³ „és ehhez még véreink éretlen ítélete”.²⁴

Valószínűleg az okozza a legnagyobb csalódást számára, hogy „vérei” nem méltányolják a bécsi magyarok igyekezetét.²⁵ Amikor bécsi szolgálata lejártával 1870-ben hazatér, a Legfelső Számvevőszék elnöki posztjára pályázik. Bécsben már befejezett ténynek tekintik magyarországi kinevezését, ám legnagyobb meglepetésre őt, a Deák-párt legnagyobb tudású pénzügyi szakemberét, aki személyes anyagi érdekeit feláldozva vállalta annak idején a közszolgálatot, a magyar képviselőház leszavazza.²⁶ Ha Bécsben magyarnak tekintették, itthon elbukott a magyar parlament belpolitikai csatározásaiban. A fontos állásra a magyar képviselőház „jó pajtást, jó fiút”, és főként közülük valót kívánt helyezni.²⁷ Weninger pedig, a volt bécsi hivatalnokot a legkevésbé sem tekintették annak. Nem kapta meg a Legfelső Számvevőszék elnöki posztját. Kénytelen volt elhagyni a közszolgálatot.

Hamarosan a Magyar Általános Hitelbank igazgatója lesz.²⁸ 1875-ben felépítteti a Sugár úti, nürnbergi és heidelbergi polgárházakat idéző, német reneszánsz stílusú, elegáns villáját.²⁹ Anyagi veszteség nem éri, csak politikai-emberi csalódás. Pályája talán azt példázza, hogy a sikeres bécsi szolgálat után alig is vezetett visszaút a pártérdek, személyes torzsalkodás uralta magyar politikai-hivatali világba.³⁰

22 Uo.

23 Weninger Csengeryhez, 1869. október 27. OSZK, Kézirattár, Levelestár.

24 Weninger Csengeryhez, 1869. január 25. OSZK, Kézirattár, Levelestár.

25 A probléma tulajdonképpen bécsi szolgálata kezdetétől foglalkoztatja. Az ugyanis, hogyan lehet összeegyeztetni politikai felfogását, tudományos meggyőződését a politikai pártok kicsinyes vitáival, a napi személyeskedő pártharcokkal. Úgy látja, erre még leginkább a Becke vezette közös pénzügyminisztériumban nyílik lehetősége (Weninger Lónyayhoz, 1868. június 30. MTAK, Ms. 5305/147), ahol 1869 utolsó hónapjaiban, amikor Becke báró már nagybeteg, s a ciszlajtán osztályfőnök, Lackenbacher váratlanul meghal, maga viszi az ügyeket.

26 Beust kitüntetését kér Weninger számára, „ki most a magyar Legfelső Számvevőszék elnöke lesz, tehát kiválik a közös pénzügyminisztériumból”. Beust felségfolyamodványa, 1870. május 20. HHStA, AR. Fach 5, Karton 1. A számvevőszék létrejöttéről, elnöki pozíciójáról, Weninger leszavazásának körülményeiről, abban szerepet játszó személyes intrikákról részletesen Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései, 296–319. Ld. továbbá Cieger kitűnő monográfiáját: Lónyay Menyhért 1822–1884, 238–244.

27 Csengery Weningernek, Pest, 1870. április 22. Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései, 312–313.

28 Tevékenységéről: Kövér, A pesti city öröksége, 179.; pályájáról összefoglalást nyújt ld. uo., 221–223.

29 Gábor, Az Andrássy út körül, 54., 275–277.

30 Van valami groteszk abban, hogy miután elbukik mint a főszámvevőszék elnökjelöltje, tehát annak az intézménynek a tervezett vezetője, amelynek hivatása a kormány pénzügyi politikájának alkotmányos ellenőrzése volt, őt meleg együttérzéssel éppen az uralkodó búcsúztatja. „Nagyon sajnálom – mondja neki a király –, hogy a történetek után el kell veszítenem egy ki-

A bécsi magyar hivatalnok emblematikus figurája Orczy Béla báró (1822–1917), a külügyminisztérium első magyar osztályfőnöke.³¹ Már 1846-ban hivatalnok Magyarországon, 1848-ban a forradalom oldalára áll és a bukás után felhagy mindenfajta közéleti tevékenységgel, visszavonul újszászi birtokára, írogat, fest, muzsikál, beutazza a fél világot. Az 1865. évi országgyűlésen tagja lesz annak a bizottságnak, amely formába önti a közösügyes törvényeket. Deák szűkebb köréhez tartozik, 1868-ban, negyvenhat esztendőskorában kifejezetten Deák és Andrássy javaslatára kerül a külügyminisztériumba. A külügyminisztérium sajtóosztályán tevékenykedő, roppant tájékozott Ludwig Przibram kifejezetten a magyar kormány emberének tartotta, aki a magyar kormány álláspontjáról ellenőrizte a külügyeket és informálta külügyminiszterét.³² Orczy maga azt írja, a minisztériumban mindenütt gyanakvással találkozott, kifejezetten akadályozták munkáját, nem engedtek betekintést számára a legfontosabb aktákba.³³ De szó sincs arról, hogy Orczy egyszerűen a „magyarok embere” lett volna. Hivatását töltötte be: közvetítő volt. Ő próbálta meg a magyar delegáció előtt a közös külügyminiszter álláspontját képviselni, ami korántsem volt egyszerű dolog. Beust méltányolta tevékenységét. Titkos tanácsosi címet akart kérni számára, Orczy azonban határozottan elutasította főnöke ajánlatát; azt mondotta, hazájához, az ottani politikai pártokhoz való viszonya szempontjából, „a jelen politikai körülmények között” a közös minisztériumi kitüntetés nem kívánatos számára.³⁴ Bizonyára pontosan mérte fel a bécsi magyar hivatalnok hazai megítélését.

Weninger és Orczy voltak a kiegyezés után az első vezető magyar tisztviselők a bécsi közös minisztériumokban, azokban a hivatalokban, amelyek most már a „mienk” is lettek. Rendkívül tisztességes, feddhetetlen, rokonszenves figurái a magyar közéletnek, mégis éppen funkciójuk miatt számolniuk kellett a magyar közvélemény eleve adott fenntartásával-idegenkedésével.³⁵

váló hivatalnokomat, annál is inkább, mert Ön lett volna a legalkalmasabb személy a legfelső számvevőszék élére.” *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*, 319.

31 *Somogyi*, Magyarok a közös minisztériumokban. (Báró Orczy Béla önéletírása 1890-ből), 233–243. Szerepére a következő fejezetben még visszatérünk.

32 *Przibram*, Erinnerungen eines alten Österreichers, 255–267.

33 Orczy Lónyaynak, 1869. november 2. MTAK, Ms. 5305/1.

34 A kérdésről részletesen: *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 40–48. Beust 1868. december 23-i felségfolyamodványában azt írta, hogy a minisztérium mint a császári ház minisztériuma működik, ezért indokolt, hogy a miniszter helyettese „szolgálati helyének megfelelő udvari rangot is viseljen”. „Mivel azonban Orczy félreérthetetlen módon értésemre adta, hogy egy ilyen kitüntetés hazájához és az ottani pártokhoz való viszonya szempontjából számára nem volna kívánatos, el kell tekintenem egy ilyen javaslatról.” HHStA, AR. Fach 4, Karton 137. (Personalia Leopold Hofmann.) Továbbá Beust Orczyhoz, 1868. december 27. HHStA, AR. Fach 4, Karton 241. (Personalia Orczy.)

35 A „hivatali” és a „politikai” Bécs mellett, volt persze egy harmadik is: Bécs, a Monarchia kulturális központja. Ennek jelentősége a magyar hivatalnokok számára fokozatosan növekedett. A kérdés vizsgálata nyilvánvalóan önálló tanulmányt érdemelne.

V. MAGYAROK A KÜLÜGYI SZOLGÁLAT KÜLÖNBÖZŐ SZFÉRÁIBAN

1867 előtt a Ballhausplatzon kevés magyar teljesített szolgálatot, ők is jelentős részben a feladat természetéből következően magyarországi németek voltak. Ezen a területen a kiegyezés, a dualista átalakulás hivatal és hivatalnok számára egyaránt alapvető fordulatot hozott. A Ballhausplatz hivatali szobáiban – mint látni fogjuk – 1867 után jelentek meg nagyobb számban magyar tisztviselők.

A diplomáciai szolgálatban más volt a helyzet. A 18. század óta hagyományosan számos magyar szolgált a diplomáciai karban. Zömmel nyugat-magyarországi, tradicionálisan aulikus arisztokrata családok tagjai, akik a bécsi Burg közvetlen közelében tartottak palotát, s akik legalább annyira kötődtek a birodalomhoz, mint a szűkebb Magyarországhoz. Esterházyak, Apponyiak, Zichyek, Pálffyak, Károlyiak és Széchenyiek fontos állomáshelyeken álltak missziók élén: a német államokban, a Szentszéknél. Ismeretes, hogy Londonban a forradalom előtti negyedszázadban Esterházy Pál herceg, Párizsban 1826–1848 között Apponyi Antal gróf képviselte Ausztria császárárt. Ezeknek az arisztokratáknak a pozícióját a magyar forradalom sem érintette, nem merült fel, hogy Apponyi Rudolf (Baden, 1847–1849), Esterházy Móric (Szentszék, 1848–1856), Esterházy György (Madrid, 1848–1855) grófoknak meg kellene szakítaniuk szolgálatukat pusztán azért, mert Debrecenben megfosztották trónjától a Habsburg uralkodót.¹

A konzuli szolgálatban sem jelentett érdemi változást a birodalom dualista átalakulása. Szóltunk a konzuli szolgálat speciális jellegéről, s arról, hogy a konzulok eredetileg a kereskedelmi minisztériumok fennhatósága alatt álltak, s ha megnövekedett is a külügyminisztérium szerepe a konzuli ügyek vitelében,² ettől egy Magyarországról származó konzul életében az új állami berendezkedés nem jelentett egy csapásra változást, ahogyan a konzuli kar nemzeti (helyesebben állampolgári) összetétele sem alakult át automatikusan a kiegyezés következtében.

1 *Sieder*, Österreichs Botschafter und Gesandte zwischen Wiener Kongress und Erstem Weltkriege; *Matsch*, Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (-Ungarn) 1720–1920.

2 Ld. III. fejezet.

A KIEGYEZÉS MINT CEZÚRA – A KÜLÜGYMINISZTERIUM ÚJ FUNKCIÓJA³

A ballhausplatzi hivatalnokok számára a kiegyezés fordulópont, hiszen a külügyminiszter és a külügyminisztérium szerepe és feladatköre (erről többször szóltunk) alapvetően megváltozott. A közös külügyminiszter hivatali kapcsolatba került a két ország kormányával és a két ország parlamentjéből választott delegációkkal. E funkciók betöltéséhez hivatalnokokra volt szüksége, mégpedig olyanokra, akik képesek az új feladatok ellátására. „A Monarchia dualista államrendezése és ennek következtében a császári ház és a külügyek minisztériumának kapcsolata a két birodalomfél kormányával megköveteli, hogy a külügyminisztérium kebelén belül mindkét fél viszonyai közelebbről ismertek legyenek, továbbá hogy a minisztérium képviseltesse magát az ugyancsak dualista módon szervezett delegációkban” – hangzik az Andrássy külügyminisztériumában készült felterjesztés 1877-ben.⁴ Az a tény, hogy a dualista Monarchia külpolitikájáért a külügyminiszter a delegációknak felelősséggel tartozott (interpellálhattak a delegációkban, a delegációk szavazták meg a közös költségvetést), olyan intézményes kapcsolatot kívánt a két országgal, amilyen korábban nem létezett. Ez hozta magával, hogy a korábban egy, lényegében államtitkári feladatot betöltő osztályfőnök (Sektionschef) helyett két ilyen státuszt hoztak létre. Beust, majd Andrássy osztályfőnökei széles körű politikai jogokkal rendelkeztek, közvetlen kapcsolatot tarthattak fenn az uralkodóval, elnökölhettek katonai konferenciákon, kapcsolatot tarthattak fenn külföldi diplomatákkal, tulajdonképpen a külügyminiszter helyettesei voltak.⁵

Andrássy közvetlenül a kiegyezés után, tehát magyar miniszterelnökként (1867–1871) mindent elkövetett annak érdekében, hogy magyar osztályfőnök kerüljön a Ballhausplatzra, és Beust külügyminiszter (1867–1871) ebben a vonatkozásban egyetértett és együttműködött vele.⁶

Andrássy nemcsak magyar államtitkárt remélt, hanem azt is, hogy a közös minisztériumokban általában sikerül növelni a magyar tisztviselők szá-

3 *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 26–32.

4 HHStA, PA. XL, Karton 326. Organisatorisches 1849–1880. A szöveg Andrássy 1877-es tervezetéből való (ld. III. fejezet, 64. jegyzet), HHStA, AR. Fach 4, Karton 452.

5 A szervezés elvi alapjait is deklaráló datálatlan Andrássy-korabeli „Organisationsentwurf”-ot Schwegel miniszteri tanácsos fogalmazta. HHStA, PA. XL, Karton 326. Organisatorisches 1849–1880. A későbbi években megnőtt az osztályfőnökök száma. A Gołuchowski-időszakban 6-7, a világháború előestéjén 15 osztályfőnököt neveztek ki.

6 Vö. GMRProt. v. 10. 1. 1868. GMCZ. 2.; GMRProt. v. 26. 1. 1868. GMCZ. 8.; GMRProt. v. 30. 1. 1868. GMCZ. 9. In: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie I/1, 1867–1870, 7–9., 48–56.*

mát.⁷ Nagyon is praktikus magyarázatot fűzött e kíváncsihoz. A közös miniszternek meg kell jelennie a magyar delegáció ülésén. Tulajdonképpen megengedhető volna, hogy ha nem tud magyarul, németül szóljon, csak hogy a delegáció tagjainak többsége nem veszi az erkölcsi bátorságot, hogy ezt elismerje. Ezért azt a praktikus megoldást ajánlja, hogy a külügyminiszter a delegáció bizottságaiban németül beszéljen, ezt ott nyugodtan megteheti, a plenáris üléseken viszont képviseltesse magát valakivel.⁸ – Vagyis a magyar tisztviselők alkalmazása a kiegyezést követő hónapoktól kezdve a hivatali-parlamentáris gyakorlat követelménye. Egyszerűen szükség lesz olyan tisztviselőkre, akik tudnak magyarul, ismerik a magyar közigazgatási gyakorlatot, használhatók a magyar hatóságokkal és a magyar képviselő-testülettel való érintkezésben.

MEG KELL NYERNI A MAGYAROKAT AZ ÚJ BERENDEZKEDÉSNEK

De nemcsak tényleges hivatali szükségletről volt szó, hanem politikai megfontolásról is. Egy alkalommal, amikor a közös minisztertanácson magyar tisztviselőknek a közös kormányzatbeli alkalmazásáról esik szó, Andrassy miniszterelnök határozottan leszögezi: „nem szabad elmulasztani az alkalmat, hogy jó szándékunkat demonstráljuk”⁹ (tudniillik a magyar közvélemény irányában). Nem kétséges, a magyar osztályfőnök kinevezését, a magyar tisztviselők alkalmazását Andrassy nem kizárólag szakmai, a hivatali ügymenet szempontjából tartotta szükségesnek, annak vitathatatlanul politikai gesztus értéket tulajdonított. Magyarországon magyar államtitkárt (osztályfőnököt) és magyar tisztviselőket várnak – mondja a közös minisztertanácson –, s ezt akceptálni kell. Még akkor is szükség van magyar hivatalnokok felvételére, ha esetleg vegyes elemek [azaz nem a legkiválóbban képzettek] kerülnek a minisztériumba. „Lassan kell e vonatkozásban előrelépni, talán pillanatnyilag nem is fogjuk megtalálni a megfelelő személyeket, ha azonban megtaláljuk, nem szabad elszalasztani őket.”¹⁰ A magyar államtitkári állás létesítése „megnyugvás volna Magyarország számára” – és személyekre is javaslatot tesz: eredetileg Szécsen Antal grófra gondolt, de ő nem vállalja a megbízatást, így merül fel Szögyén László, Széchenyi Imre gróf, majd Orczy

7 GMRProt. v. 10.1.1868. GMCZ. A minisztertanácson kifejezetten osztrák–magyar paritásról beszél. A „paritás” a dualista szóhasználatban mindig a közös ügyekhez való hozzájárulás arányát jelenti, azaz megközelítőleg 30 százalékot.

8 GMRProt. v. 26.1.1868.

9 GMRProt. v. 30.1.1868.

10 GMRProt. v. 26.1.1868.

Béla báró neve.¹¹ A nagy szervezés heteiben a delegációban is interpelláltak, mégpedig jellegzetes módon kormánypárti képviselők (Kerkápoly Károly és elvbarátai) a magyar államtitkár kinevezése érdekében.¹²

Andrássy többször fordul közvetlenül Beusthoz, hogy „a magyar hivatalnokvilágból fiatal munkaerőket” juttasson a közös minisztériumokba.¹³ A dualista és alkotmányos átalakítás elindít egy folyamatot, a magyar tisztviselők beáramlását vagy inkább beszivárgását a közös minisztériumokba. Nincsenek pontos ismereteink a folyamatról, csak esetleges adataink. A korai évekre vonatkozóan nem rekonstruálható a közös minisztériumi tisztviselők nemzeti hovatarozása.¹⁴ Személyes életutak vizsgálata alapján annyi tudható, hogy a külügyminisztérium magyar tisztviselői korábban is állami alkalmazásban álltak, a magyar kancelláriából vagy a helytartótanácsból kerültek 1867 tavaszán a magyar, majd a közös minisztériumokba. Beust birodalmi kancellár főként a király személye körüli minisztériumból kapta magyar munkatársait. Megnyerésükre ő maga is határozottan törekedett. Felismerte, hogy szüksége van olyan emberekre, akik mind a két nyelvet egyaránt bírják, és természetesen arra is, hogy – Andrássy szavaival élve – „jóindulatát” demonstrálja a magyarokkal szemben. Már az ő idejében több magyar került az elnöki osztályra, azaz a birodalmi kancelláriának abba a hivatalába, amely a birodalom belső dolgaival, a közös minisztertanáccsal és a delegációk ügyeivel foglalkozott, ahol a külügyminiszter mindennapos közeli munkatársai dolgoztak. Hogy az Andrássy-korszakban számuk tovább növekedett, nem igényel különösebb magyarázatot.

A magyarok számának emelkedése mellett két tendencia egyszerre érvényesült a minisztérium apparátusának kialakításában: tudniillik a régi hivatalnokok megtartása és új emberek megnyerése. És ez természetesen nem csak a magyarokra, illetve a közös intézményekre vonatkozik. Ebből a szem-

11 GMRProt. v. 26.1.1868.

12 Beilage zum GMRProt. v. 30.1.1868.

13 Andrássy Beusthoz, 1868. december 18. MNL OL, K-26, 1509/1868. Beust Andrássyhoz, 1868. december 24. Uo. 1544/1868.

14 A „Personalstand des Ministerium des Außern”-t csak 1876-tól kezdődően publikálják. A „Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes” 1897-től jelenik meg. Ezekon kívül a Haus-, Hof- und Staatshandbuch áll a kutatás rendelkezésére, de pusztán e szemlélet alapján a minisztériumi hivatalnokok nemzeti összetételében bekövetkezett változás nem állapítható meg, mint-hogy ezek a hivatalos gyűjtemények a nemzetiségre, vagy állampolgárságra való utalást nem tartalmaznak. A század végéről már pontos képet alkothatunk. 1897-től ugyanis a külügyminisztérium maga készítet összeállítást hivatalnokainak nemzeti megoszlásáról, hanem állampolgárságáról. (HHStA, AR. Fach 4, Karton 460. Staatsbürgerschaft der Beamten des Ministeriums des Außern.) A kimutatás a magyar delegáció követelésére született, és ennek alapján megállapítható a külügyminisztérium központi apparátusa, a diplomáciai és a konzuli szolgálat tisztviselőinek állampolgársága. Az 1890-es évek külügyminisztériumában a különböző rangú tisztviselők 15 százaléka, a diplomáciai és konzuli szolgálatban lévők valamivel nagyobb aránya volt magyar honos, azaz magyar állampolgár. Ezek a kimutatások azonban nem alkalmasak arra, hogy belőlük a korábbi évtizedekre vonatkozóan következtetéseket vonjunk le.

pontból bizonyára nem volt lényeges eltérés az országos és a közös hatóságok között. Benedek Gábor kutatásai valószínűsítik a magyar minisztériumok hivatalnoki karának kontinuitását a korábbi udvari hatóságokéval.¹⁵ Hasonló a helyzet Ausztriában is, ahol 1867 után a liberális kormányok átveszik a neoabszolútizmus korának apparátusát,¹⁶ pedig ott sem jelentett kevésbé éles cezúrát 1867, mint Magyarországon. Az osztrák bürokrácia számára 1867 a régi osztrák államkoncepció feladását, az alkotmányos viszonyok végleges megszilárdulását jelentette, és fokozatos eltávolodást egyfajta osztrák küldetés-tudatra épülő, poroszellenes politikától.¹⁷ Ezek a változások nem követeltek kisebb önfeladást az osztrák-német tisztviselőktől, mint amekkorát a magyar bürokráciától kívánt az udvari kancelláriából a felelős magyar minisztériumba s onnan a közös minisztériumokba vezető út.

1868 elején a külügyminisztérium elnöki osztályán 12 magas rangú (III–VI. fizetési osztályba tartozó) tisztviselő dolgozott, ezek közül három volt magyar „honos”. Érdemes felvázolni pályájukat, mert az az átalakítás jellegére tartalmára némi fényt derít.

Konradsheim Wilhelm báró erdélyi szász családból származott. Már apja, sőt nagyapja is állami szolgálatban állt, udvari tanácsosok voltak. Maga Konradsheim 1855-ben a nagyszebeni helytartóságon kezdte hivatali pályáját, rövid ideig a megalakuló magyar belügyminisztériumban szolgált, s innen került 1868-ban a közös külügyminisztériumba, titkári rangban. 1870-ben osztálytanácsos, 1873-ban miniszteri tanácsos. Az elnöki osztályon a közös minisztertanácsai jegyzőkönyvek vezetése volt a feladata. Ez korántsem valami alantas, technikai jellegű munka. A tanácskozáson gyakran csak ceruzával lejegyezte, amit hallott, s utólag formált belőle szabályos protokollumot. Rajta múltott a minisztertanácsai jegyzőkönyv végső formája, és neki kellett gondoskodnia arról, hogy azt a minisztertanács résztvevői többszöri körözés után végül is hitelesnek fogadják el.¹⁸

15 Benedek, Dzsentrí és Bach-huszár, 80–96.

16 Heindl, *Josephinische Mandarine*, 85–87.

17 Mindenesetre az osztrák kormány 1868 januárjában köriratot intézett hivatalnokaihoz, figyelmeztette őket, hogy a közigazgatásban az alkotmányosság szellemének kell uralkodni, s aki meggyőződésével nem tudja összeegyeztetni az új viszonyokat, mondjon le, aki viszont hivatalában marad, attól az új rend feltétlen támogatását kívánják. A hivatalnokoknak esküt kellett tenniük az új alkotmányra. Cserébe a politikai vezetés két dolgot ígért számukra: anyagi helyzetük javítását s a régi rendszerből maradt titkos minősítések megszüntetését. S hogy a bürokrácia alkalmazkodása korántsem volt problémamentes, azt az az 1868. szeptemberi körirat bizonyítja, amelyben a kormány ismételten óvja a hivatalnokokat attól, hogy ellenséges magatartást tanúsítsanak az új rendszerrel szemben. *Kolmer*, *Parlament und Verfassung in Österreich*, I. 315–316.

18 A feladat súlyát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy kezdetben a külügyminisztérium akkor még egyetlen osztályfőnöke, Hofmann, azaz Beust helyettese vezeti a közös minisztertanácsai jegyzőkönyveket. Konradsheim pályájáról: HHStA, AR. Fach 4, Karton 170. (Personalialia Konradsheim.) Később kereskedelempolitikai ügyekkel is foglalkozik. A minisztertanácsai jegyzőkönyvek vezetéséről a későbbi években: *Przibram*, *Erinnerungen eines alten Österreicherers*, I. 279.

Hasonlóképpen német származású a budai születésű Falke János, aki a budai helytartóságon kezdi pályáját 1856-ban. Egyike azoknak, akik 1860 őszen az Októberi Diploma megfogalmazásában is feladatot kaptak. A diploma archaikus barokk szófordulatai talán tőle is származtak. Leopold Hofmann viszi őt az elnöki osztály sajtóirodájába 1868-ban. A kül- és belföldi sajtó befolyásolása a feladata; lényegében 1868-tól 1895-ig, haláláig vezeti a minisztérium sajtóosztályát. Olyannyira élvezi felettesei bizalmát, hogy amikor Andrassy kerül a minisztérium élére, mint egykori Bach-huszár és pecsovics, felajánlja lemondását, de Andrassy ragaszkodik hozzá. Kétségtelen, hogy a magyarok németnek tartották, német kollégái pedig gúnyolták fellengzős magyar stílusát. Beust már 1868-ban udvari tanácsosi rangot kért számára, azaz az indokkal, amely ekkortájt szemében az egyik legfontosabb szolgálatnak számított, hogy tudniillik körültekintéssel képviselte a külügyminiszter álláspontját a magyar delegációban.¹⁹

Az elnöki osztály harmadik magyar állampolgárságú tisztviselője, Vavrik Gábor az egyetlen magyar nemzetiségű. Ő az udvari kancelláriából kerül a király személye körüli minisztériumba, majd onnan 1868 elején a közös külügyminisztériumba. Őt is alkalmazza a kancellár a delegációs ülészekon fordítói-fogalmazói munkára. 1869-ben Beust a magyar miniszterelnöktől nemesi címet kér az akkor udvari titkári rangban lévő Vavrik számára, nemcsak addigi szolgálatai elismeréseképpen, hanem a jövőre való tekintettel is; a tehetséges fiatal tisztviselőt ugyanis diplomáciai szolgálatra szánta, s ehhez a nemesi cím kívánatos volt számára.²⁰

Andrassy az évek során több fiatalembert vitt Pestről a közös külügyminisztériumba, különböző feladatok ellátására.²¹ Ezek egy része később jelentős szerephez jutott. Ilyen mindenekelőtt közeli munkatársa, Dóczy Lajos, aki osztályfőnökségig vitte,²² az ígéretes pályakezdés után fiatalon elhunyt Péchy Imre,²³ Okolicsányi Sándor, aki hágai követként és meghatalmazott

19 *Rottensteiner*, Das literarische Bureau, 6–7.; *Kosáry, Németh G.*, A magyar sajtó története, II/1, 340–341.; *Przibram*, Erinnerungen eines alten Österreichers, I. 200–201. Beust felterjesztése, 1868. március 12., amelyben udvari tanácsosi címet kér Falke számára: HHStA, Kab. Kanzlei, KZ. 893/1868. Falke későbbi tevékenységéről: *Kammerhofer*, Diplomatie und Pressepolitik 1848–1918, 479–480.

20 HHStA, AR. Fach 4, Karton 362. (Personalalia Vavrik.) A minisztérium felterjesztése a nemesítés tárgyában, 1869. július 25. Uo. A külügyminisztérium a magyar miniszterelnökhöz fordul az ügyben, mert a nemesi rangra emelésre (magyar állampolgárról lévén szó) a magyar miniszterelnöknek kellett felterjesztést tennie. Präsidialsection des Ministerium des Äußern vom 25. 7. 1869. HHStA, AR. Fach 4, Karton 362. 1869. szeptember 28-án „Heves” előnévvel nemesi rangra emelik.

21 Már 1871. december 14-én felterjesztésben kéri két hivatalnok átvételét a magyar miniszterelnökségről, Okolicsányi miniszteri titkárát és Péchy miniszteri fogalmazóját. S hogy alkalmazásuk ne gátolja a külügyminisztériumi tisztviselők szabályos előrejutását, „extra Status”-ban kívánja a fiatal magyarokat alkalmazni. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

22 Egészen sajátos életútjáról: *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 120–136.

23 A tisztviselők személyi anyagát az úgynevezett Administrative Registratur őrzi a Haus-, Hof- und Staatsarchivban. Péchy Imre aktái: HHStA, AR. Fach 4, Karton 250.

miniszterként fejezi be majd pályáját.²⁴ Az 1870-es évek második felében lép a közös minisztérium szolgálatába Gömör Antal (szintén fiatalon meghalt);²⁵ Tallián Dénes, aki 1912-ben miniszteri tanácsosként megy nyugdíjba;²⁶ Gombos Gregor, aki eredetileg katona volt, s 1889-ben hivatali szobájában lett öngyilkos.²⁷

Nagyon nehéz és valójában nem is lehet elválasztani egymástól az új hivatalnokok felvételénél szerepet játszó két tényezőt: azt ugyanis, hogy az új állami struktúra, az alkotmányos dualista átalakulás, a hivatali szükség követelte-e a magyar osztályfőnökök, valamint a különböző rangú magyar tisztviselők alkalmazását, vagy a politikai szükség, hogy megnyerjék a magyarokat a közösügyes rendszernek. A két tényező összefüggését és egymástól elválaszthatatlan voltát az első magyar osztályfőnök, a már említett Orczy Béla báró életpályája szemléletesen példázza.²⁸

Orczy úgy emlékezik, Andrassy kívánta, hogy a külügyminisztérium egy tisztviselője „a külpolitika menetéről folyamatosan tájékoztassa”, s Andrassy és Deák ajánlották őt az osztályfőnöki posztra.²⁹ Helyzete kezdetben nagyon kellemetlen volt. A minisztériumban gyanakvással fogadták, csak Andrassy emberét akarták látni benne. Alig tudta végezni a munkáját, mert kollégái egyszerűen nem engedtek betekintést a számára fontos iratokba.³⁰ „Beust mindig féltékenyen tekint azon bizalmas viszonyra – írja még 1869-ben is Lónyay Menyhértnek –, melyben Andrassyval meg veletek vagyok, és kinek mindig azon aggodalma van, hogy én a háta mögött veletek másként szólok, mint veletek nyíltan.”³¹

Pedig korántsincs arról szó, hogy Orczy egyszerűen a magyar politika bécsi ágense lett volna, s az is kérdéses, egyáltalán az volt-e. Beust tudta, szüksége van Orczyra és a hozzá hasonló emberekre.³² A kancellár külügyminiszter a parlamenti, azaz a delegáció előtti felelősséget súlyos tehernek érezte, hiszen nem szokott a parlamenti csatározásokhoz. A magyar delegáció bizottságaiban még csak elboldogult, hiszen ott szakszerű vita folyt, és német nyelven. A plenáris üléseken viszont magyarul beszéltek. S a felelős miniszter

24 Uo., Fach 4, Karton 238.

25 Uo., Fach 4, Karton 110.

26 Uo., Fach 4, Karton 345.

27 Uo., Fach 4, Karton 108.

28 Orczy pályájáról: *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 46–48. Ld. IV. fejezet, 74. lap.

29 Orczy önéletrajzi vázlat 1890-ből: Nachlaß Klarwill, HHStA. E hagyaték létre dr. Elisabeth Springer, a bécsi levéltár egykori munkatársa hívta fel a figyelmemet. Kiadva: *Somogyi*, Magyarok a közös minisztériumokban. (Báró Orczy Béla önéletrajza 1890-ből.)

30 Uo.

31 Orczy Lónyaynak, 1869. november 2. MTAK, Ms. 5305/1.

32 Beust felterjesztése az uralkodónak, 1868. május 19. HHStA, PA. I, Karton 560. Nr. 564. A felterjesztés szerint az „ő feladata lesz, hogy politikánkat a magyar delegációban képviselje, s ehhez lehetősége lesz valamennyi diplomáciai aktával megismerkedni”. Ez utóbbi – mint látuk – némi nehézségbe ütközött.

végighallgatta, vagy inkább végignézte, hogy a számára többnyire ismeretlen magyar képviselők hol halkán visszafogottan, hol széles gesztusokkal kísérve szónokoltak. Az ő tevékenységéről, gyakran ellene, de mindenképpen a részvétele nélkül. „Nem bírom, ebbe bele fogok örülni” – tört ki egyszer, amikor a tanácskozás szünetében a miniszteri szobába lépett. A teremben ott ült mellette Orczy, de nem egyszerűen tolmácsként. Ennél súlyosabb feladat hárult rá. Az ő tiszte volt, hogy nyilatkozzon minisztere nevében. S amikor pedig lefordították Beust számára Orczy elhangzott szavait, a külügyminiszter rendszerint elégedetlen volt azokkal. Orczy rendkívül bő lére eresztve adta elő főnöke álláspontját, s főként hangulatát tekintve nem pontosan azt, amit Beust szeretett volna.³³ – Orczy valószínűleg jobban tudta, mit kell mondani a magyar képviselőknek. Az évek során Beust azért belátta, hogy a magyar osztályfőnök nem egyszerűen „a magyarok” embere, hanem a dualista berendezkedés nélkülözhetetlen eleme. Valójában ezt fejtegeti az uralkodónak, amikor 1871 januárjában titkos tanácsosi rangot kér osztályfőnöke számára.³⁴ „Ha a dualista szisztémának általában az a hátrányos oldala van, hogy szélesebb és komplikáltabb apparátust követel meg, mint amilyen a gyors és üdvös kezelés szempontjából kívánatos volna, akkor ez a hátrány a külügyminisztérium vezetésében még fájdalmasabb, mert az akarat és a cselekvés egysége ebben a szférában a megfelelő eredmény abszolút szükséges előfeltétele.” A külügyminiszternek az alkotmány szerint a két ország miniszterelnökével egyetértésben kell eljárnia. A két ország részéről azonban rendszerint eltérő nézetek, a miniszteri felelősséggel kapcsolatban aggályok merülnek fel, amelyeket nem lehet egyszerűen félresöpörni, mert akkor magát a rendszert veszélyeztetnék, „azt a rendszert, amelyet ma Ausztria–Magyarország számára abszolút szükségesnek ismerünk el”. Ugyanakkor ezeket az egymásnak ellentmondó nézeteket alá kell rendelni az összbirodalom érdekeinek. „Ha nekem eddig sikerült – folytatja –, nem minden nehézség nélkül, kifogni a szelet az oly sok irányzat vitorlájából, akkor ebben nagy szerepe volt báró Orczy osztályfőnöknek. Ha nem egy abszolút megbízható ember áll mellettem, ki tudja, mi történt volna...”

Nyilvánvaló, hogy Orczy kiválóan tette a dolgát. Személye szimbolikus jelentőségű: ő testesítette meg az új rendszert. Ő állt a delegáció elé és képviselte a „Gesamtmonarchie” külpolitikáját, és ő volt a magyar a közös külügyminisztériumban. Ennek a furcsa szerepnek a kiegyezés utáni első években, amikor a rendszer működését kellett kipróbálni, nyilvánvalóan különleges súlya volt. S Orczy emberi kvalitásai (szerénysége, hogy soha nem akart több lenni, mint amit ráérték, a személyes intrika számára megközelíthetetlen volt) hozzájárultak ahhoz, hogy feladatának megfelelhessen.

33 *Przibram*, *Erinnerungen eines alten Österreichers*, I. 290–294.

34 Beust felterjesztése az uralkodónak, 1871. január 30. HHStA, AR. Fach 4, Karton 241. (Personalia Orczy.)

Figyelemre méltó, hogy Orczy Andrásy külügyminiszteri kinevezése után is, bár felajánlotta lemondását, hivatalában maradt. Új főnökének tolmácsra nyilván nem volt szüksége. Azt viszont fontosnak tartotta, hogy a birodalom mindkét fele képviselve legyen a közös minisztériumban, hogy legyen egy magyar osztályfőnök, aki a kapcsolatot tartja a magyar kormánnyal. Ez a hivatali szerkezet, a közösügyes rendszer, a paritás követelménye volt. A feladatra Andrásy Orczyt abszolút megbízható munkatársnak találta. Orczy tizenegy és fél évig maradt a külügyminisztériumban, egészen addig, amíg 1879-ben a magyar kormány tagjává, a felség személye körüli miniszterre nevezte ki őt az uralkodó.³⁵

Az osztályfőnök mellett mindig voltak a miniszter közvetlen közelében olyan alacsonyabb beosztású tisztviselők is, akiknek a delegációkkal való kapcsolattartás volt a feladatuk.

Ilyen Beust idején a már említett Konradsheim és Vavrik, később Okolicsányi Sándor, aki utóbb külszolgalatba kerül; Gömör Antal, aki Bécsben katonatiszti családban született abszolút kétnyelvű volt.³⁶ Kiemelkedő figurája ennek a csoportnak Teschenberg Ernst (1837–1886), eredetileg a *Wiener Zeitung*³⁷ főszerkesztője. 1868-ban a külügyminisztérium elnöki osztályán nyer alkalmazást, ám munkája ettől érdemben nem változik: továbbra is szerkeszti a hivatalos lapot, és ugyanakkor rendkívüli megbízatásokat is kap. Beust nagyra értékeli, méltányolja műveltségét, politikai taktikai érzékét és főként „patriotizmusát”, vagyis azt, hogy irodalmi tevékenységével a kormány törekvéseit támogatja, s 1867–1868 mozgalmas időszakában írásaival jelentős mértékben hozzájárul az államjogi átalakulás megfelelő értelmezéséhez és méltatásához a közvélemény fórumain.³⁸ Teschenberg Andrásy külügyminisztersége idején jegyzőkönyvvezetőként gyakran jelen volt a közös minisztertanácson. Sok olyasmit tudott, amit az akták nem tartalmaztak. A hivatalnokok egy sajátos csoportjához tartozott, amelynek tagjai szabályos tisztviselők s egyben publicisták voltak; a külpolitika szóvivői-értelmezői, akik – amennyire a hivatali titoktartás engedte – bennfentes információkat is felhasználtak írásaikban. Ilyen, a publicisztika és a hivatali működés határmezsgyéjén tekintélyt szerzett személyiség több is akadt a Ballhausplatzon: Teschenberg mellett Andrásy már említett bizalmasa, Dóczy Lajos,³⁹ vala-

35 *Somogyi*, Magyarok a közös minisztériumokban. (Báró Orczy Béla önéletrajza 1890-ből.)

36 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 110.; továbbá: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten, Qual. Fasc. szám nincsen.

37 A *Wiener Zeitung* a kormány hivatalos lapja.

38 Vö. Beust felterjesztése az uralkodónak, 1868. szeptember 17. HHStA, AR. Fach 4, Karton 348. (Personalia Teschenberg.) Zahl 1089. Beust az uralkodó előtt is dicsérte Teschenberg 1870. őszi delegációs szereplését. Beust felterjesztése, 1871. február 10. HHStA, Kab. Kanzlei, KZ. 467/1871. Vö. továbbá: *Przibram*, Erinnerungen eines alten Österreichers, I. 279.

39 Szögyény-Marich László beszélgetése Friedjunggal 1898-ban. In: *Friedjung*, Geschichte in Gesprächen, I. 165. Mindketten hátrahagytak olyan, eredetileg hivatalos használatra készült írásokat, amelyek utóbb a történetírás meghatározó forrásaivá váltak. *Díószegi* idézi Bismarck és Andrásy című könyvében a 421. lapon Teschenberg emlékiratát: Denkschrift über die

mint Falke János.⁴⁰ Maga Teschenberg gyorsan emelkedik a hivatali pályán. 1872-ben már udvari és miniszteri tanácsos, a német ügyek referense,⁴¹ s amikor 49 évesen váratlanul meghal, felesége és három kiskorú gyermeke a rendkívüli követ és meghatalmazott miniszternek járó nyugdíjat élvezhetik.⁴²

MAGYAROK A KÜLÜGYMINISZTERIUMBAN A DUALIZMUS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK ÉVTIZEDEIBEN

Az alkotmányos dualista átalakulás megkövetelte, hogy a külügyminiszter folyamatos kapcsolatot tartson fenn a két kormánnyal és a két delegációval; hogy ismerje a két ország belső viszonyait, amelyek szükségképpen determinálják a külpolitika feltételeit és lehetőségeit, s kapcsolatban kell állnia a két országos kormánnyal, mert politikájához az ő egyetértésükre-támogatásukra van szüksége. Ilyenkor – talán bizonyos nemzeti elfogultságból vagy fontosság tudatból, annak feltételezéséből, hogy a dualizmus minden gondját a magyarok okozták – magától értetődően a külügyminiszter és a magyar kormány kapcsolatára szoktunk gondolni. Persze azért is, mert csak a magyar kiegyezési törvény írja elő, hogy a külpolitikát „mindkét fél minisztériumával egyetértésben azok beleegyezése mellett” kell intézni (az osztrák törvényszöveg ezt a kritériumot ismeretesen nem tartalmazza).⁴³ Holott a maga alkotmányos helyzetével olyannyira elégedetlen Gustav Kálnoky gróf külügyminiszter egyáltalán nem csak a magyar politikával szemben érezte magát kiszolgáltatottnak.⁴⁴ Gyakran idézik kijelentését, miszerint a külügyminiszter helyzete Ausztria–Magyarországon eltér a normalistól és azért rendkívül nehéz, mert mindkét kormánnyon kívül áll, nincsen kapcsolata azzal, ami a két országban történik. Márpedig a belső viszonyok ismerete és – tegyük hozzá, mert benne van érvelésében – annak lehetősége nélkül, hogy azokra a közös külügyminiszter befolyást gyakorolhasson, nem lehet eredményes diplomáciai tevékenységet folytatni.⁴⁵ Ám Kálnoky idézett aggálya nemcsak a Magyarorszá-

Orientpolitik Österreich-Ungarns auf Basis der vom Grafen Andrassy für dieselbe entworfene Grundlage. Wien 2. 8. 1884. HHStA, PA. I, Karton 49. *Somogyi* idézi Hagyomány és átalakulás című könyvében a 129. lapon, Hofrat v. Doczis Memoire „Zur Genesis des ungarischen Ausgleiches von 1867”, 1892. April. HHStA, PA. I, Karton 636. VIII/c-6.

40 Ld. *feljebb*.

41 Andrassy felterjesztése, 1872. március 27. HHStA, AR. Fach 4, Karton 348.

42 HHStA, AR. Fach 4, Karton 348.

43 1867:XII. tc. 8. §. Vö. *Bernatzik*, Die österreichischen Verfassungsgesetze, 333.

44 Kálnoky nézetei a külügyminiszter helyzetéről a dualista-alkotmányos viszonyok között ld. *II. fejezet*, 40. lap.

45 Kálnoky Taafféhoz, 1893. október 15. *Skedl*, Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe, 307–309. Az irat eredetije: HHStA, PA. I, Karton 469. Liasse XXIII. Nr. 12.

gal szembeni „kívülállására” vonatkozott. Az osztrák miniszterelnökkel, Eduard Taaffe gróffal legalább annyi nézeteltérése volt, mint a közjogi harcot folytató magyar politikusokkal. Taaffe – kissé leegyszerűsítve – konzervatív föderalista politikus volt, míg Kálnoky németebb, Ausztriában (Ciszlajtániában) a német hegemoniára inkább törekvő irányzat híve volt. A miniszterelnök ellenzéke, az osztrák-német centralisták álltak hozzá közel.⁴⁶ Tehát nem egyszerűen az volt a gondja, hogy nem befolyásolhatta az ausztriai belső viszonyokat, hanem, hogy azok véleménye szerint rossz irányban alakultak,⁴⁷ kissé sarkítva: szembementek a két vezető nemzet (az osztrák-német és magyar) hegemoniájára épülő dualista rendszerrel. Vagyis Kálnoky tisztában volt a rendszer sebezhetőségével és ezért is szeretett volna a külügyminiszternek nagyobb hatalmat, birodalmi kancellári szerepet biztosítani.

Érdekes módon a külügyminisztérium szervezeti rendjében nem juttatta érvényre ambícióit. Ahogyan az minden új külügyminiszter esetében szokás volt, ő is új hivatali rendet vezetett be (Kanzleiverordnung), de ebben, legalábbis kezdetben, nincsen nyoma valamifajta „birodalmi kancellári” hivatal, elnöki osztály létesítésének (ami annak idején Beust számára oly fontos volt). Kálnoky a „belső elnöki ügyeket” – tehát a közös minisztertanáccsal, a delegációkkal kapcsolatos tárgyakat – egyszerűen besorolta az egyik Departementbe.⁴⁸

Kálnoky hivatalba lépése pillanatától tartott a külügyminiszter birodalmi miniszterelnöki feladataitól, fontolgatta, hogy egyáltalán szabad-e a megbízatást elfogadnia. Úgy érezte, a diplomáciai tevékenységre hosszú szolgálata alatt kellőképpen felkészült; a közös minisztertanács elnöke szerepére azonban nem.⁴⁹

Így lett különös súlya és jelentősége annak, hogy milyen magyar tisztviselők dolgoztak a közelében. A századvégen Heinrich Friedjung Kálnoky-biográfiájának előmunkálataként, az oral history módszerét megelőlegezve egy sor interjút készített vezető osztrák és magyar személyiségekkel. Szinte egybehangzóan az volt a véleményük, hogy Kálnokynak szüksége lett volna olyan magyarra, akivel rendszeresen konzultálhat. Szögyény-Marich László mesélte Friedjungnak: „Az 1882-től 1890-ig tartó években tulajdon-

46 Ernst Plenerrel, az osztrák-német liberális alkotmánypárt vezető alakjával állt személyes barátságban még az idő óta, hogy az 1860-as években együtt szolgáltak a londoni követségen. *Plener, Erinnerungen*, I. 111 f.

47 Kálnoky általános politikai felfogásáról, viszonyáról az osztrák politikai irányzatokhoz: *Friedjung, Graf Gustav von Kálnoky*, 345. ff.

48 *Kanzleiverordnung*, 1882. január 21. HHStA, AR. Fach 4, Karton 416. (Ugyanez az irat megtalálható uo. Fach 5, Karton 2.) Később e vonatkozásban némi változás következett be: az 1886 májusában keletkezett *Kanzleiordnung*ban már létezik „elnöki hivatal”. Ld. HHStA, AR. Fach 4, Karton 416.

49 Emil Jettel von Ettenach külügyminisztériumi osztálytanácsos beszélgetése Friedjunggal 1898. február 22–23. In: *Friedjung, Geschichte in Gesprächen*, I. 53–57.; továbbá: *Friedjung, Graf Gustav von Kálnoky*, 333. Klemens Erb szerint a hosszú külföldi szolgálata következtében nem ismerte megfelelően a belső viszonyokat és főként nem rendelkezett parlamenti rutinnal. *Geschichte des Außenministeriums 1848–1918*, HHStA, Nachlaß Erb, Manuskript, 452. ff.

képpen a tanácsadója voltam [Kálnokynak]. Nem akarok szerénytelen lenni, de mindent megbeszéltem velem. Teljesen megbízott bennem.”⁵⁰ Amikor Szögyényt az uralkodó a felség személye körüli miniszternek nevezte ki, nem sikerült olyan embert találni, aki az ő örökébe léphetett volna. Cziráky Bélát, a Ballhausplatz első számú magyar hivatalnokát Kálnoky egy eszten-deig nem nevezte ki osztályfőnöknek, mert nem találta megfelelő súlyú személyiségnek. Ezzel azonban közjogi botrányt provokált, amit bizonyára nem kívánt, s véglegesen le kellett mondania arról, hogy magyar osztályfő-nökében támaszt nyerjen.⁵¹ S más munkatársában sem találhatta azt meg. Akik erre beosztásuk szerint esetleg hivatva lettek volna, mint például Dó-czy vagy Teschenberg, nem álltak kellő személyes kapcsolatban a külügy-miniszterrel, már csak azért sem, mert túlságosan kötődtek Andrássyhoz, az egykori magyar külügyminiszter búvkörében éltek, amit Kálnoky bizo-nyára tudott róluk és nem vehetett jó néven. De ettől függetlenül sem be-csülte túlságosan az írogató hivatalnokokat, s valójában magát a sajtó intéz-ményét sem.⁵²

Az 1880-as években egy sor magyar szolgált az elnöki hivatalban (azaz a miniszter közvetlen környezetében), ám alacsony rangban. Ilyen volt a már említett Gömör Antal (1852–1889), aki 1884-től udvari és miniszteri titkár;⁵³ Gombos Gregor (1843–1889), aki csak 1879-ben, viszonylag idős korában teszi le a diplomatavizsgát – eredetileg ugyanis katona volt, s onnan vették át a külügybe, ami korántsem tekinthető kivételnek, de egy sikeres külügyi pálya megalapozásának sem⁵⁴ –, Tallián Dénes (1852–1919), aki Kálnoky idején a minisztérium viszonylag fiatal tisztviselője udvari és miniszteri titkári ran-gban, és mások. Ezek a tisztviselők természetesen nem voltak alkalmasak arra és nem is volt a hivatásuk, hogy a miniszter mellett politikai tanácsadó szere-pet töltsenek be. A hivatalos formula szerint „a magyar országos bizottság és a közös külügyminisztérium közötti közlekedést” kellett biztosítaniuk.⁵⁵ Tal-lián Dénesnek egész pályáját tulajdonképpen ez a tevékenység töltötte ki.⁵⁶

50 Szögyény 1882-től 1890-ig osztályfőnök a külügyminisztériumban, második, majd 1883 máju-sától első osztályfőnök. Ld. Szögyény beszélgetése Friedjunggal, 1898. május. In: *Friedjung, Geschichte in Gesprächen*, I. 160–165. Hasonlóképpen ítéli meg Szögyény szerepét a magya-rokkal szemben inkább fenntartásokkal viseltető *Erb* is, *Geschichte des Außenministeriums* 1848–1918, HHStA, Nachlaß Erb, Manuskript, 458.

51 Cziráky pályájáról részletesen *Somogyi*, *Hagyomány és átalakulás*, 104–107.

52 *Friedjung*, Graf Gustav von Kálnoky.

53 Gömör személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 110. Gömör a beregszászi magyar ki-rályi pénzügy-igazgatóságon kezdte hivatali pályáját.

54 Gombos személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 108. 1882-ben lesz udvari és miniszté-riumi fogalmazó. HHStA, Kab. Kanzlei, 1882. KZ. 5759.

55 A külügyminisztérium minden esztendőben hivatalosan közölte a delegációval, kik azok a tisztviselői, akikre e feladat hárul. Ld. *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által ki-küldött, s őfelsége által összehívott bizottság naplóját az évek rendjében*.

56 Amikor harminckilenc évi szolgálat után minisztere Szent István-rendre terjeszti fel, külön kiemeli, hogy harminc éven át a külügyminisztérium és a magyar delegáció közti közvetítésre

A Kálnokyt mindig is foglalkoztató problémát, hogy a birodalom megfelelő vezetéséhez birodalmi kancelláriára lenne szükség, a század végén Gołuchowski külügyminiszternek sikerült megoldania.⁵⁷ 1895. augusztus 10-én írja alá Gołuchowski az új „Präsidential-Bureau (Cabinet des Ministers)” hivatali szabályait, amely számos vonatkozásban Beust elnöki szekciójára emlékeztet. A Cabinet feladata eszerint az, hogy gondoskodjék a miniszter személyes levelezéséről; hatáskörébe tartoznak a közös minisztertanács dolgai, így a teljes levelezés az osztrák és a magyar kormánnyal; a delegációk összehívásának előkészítése; a közös minisztertanács jegyzőkönyveinek vezetése stb.⁵⁸

A Cabinet élén Szécsen Miklós gróf állt, helyettese Mérey Kajetán. Ugyanakkor mindketten a külügyminisztérium valamelyik politikai ügyosztályát is vezették, amint annak idején, Beust kancelláriájában Hofmann és Orczy is tettek. Csakhogy a viszonyok a dualizmus három évtizede során lényegesen átalakultak. 1867 után Andrássy magyar miniszterelnök nagy vívmánynak tekinthette, hogy magyar osztályfőnököt neveztek ki a bécsi külügyminisztériumba, aki a magyar delegációval, a magyar kormánnyal tartotta a kapcsolatot. A század végére a körülmények alapvetően átalakultak. Már korántsem volt egyértelmű, hogy ki a magyar osztályfőnök, és ki az osztrák-német, ki tölti be Orczy, és ki Hofmann szerepét.

Szécsen Miklós gróf elmagyarosodott horvát arisztokrata családból származott. Apja az a Szécsen Antal, aki 1848 előtt a magyar udvari kancellária tisztviselője, a forradalom után a magyar ókonzervatívok egyik meghatározó személyisége, s akinek jelentős szerepe volt az Októberi Diploma kidolgozásában. Anyja pedig annak a Franz Lamberg grófnak a leánya, akit 1848 szeptemberében mint a magyar fővárosba rendelt császári főparancsnokot a pesti nép felkoncolt...⁵⁹

Mérey Kajetán régi magyar nemesi család sarja, Somogyban voltak birtokaik. Apja Mérey Sándor János, közös pénzügyminisztériumi tisztviselő, titkos tanácsos, anyja Standach Emma osztrák bárónő. Kajetán Bécsben született 1861-ben, huszonhárom éves korában lépett a közös külügyminisztériumba, felváltva dolgozott a Ballhausplatzon és külállamokban, különféle diplomáciai posztokon. 1895-ben Konstantinápolyból tért haza Gołuchowski külügy-

volt rendelve. HHStA, AR. Fach 4, Karton 458. Burián felterjesztése, 1912. december 14. Tallián nyugdíjazása után még ugyanabban az esztendőben az akkor már negyvenhét éves Szapáry Tibor osztálytanácsost jelölik ki a delegációval való kapcsolattartásra. (Szapáry korábban a király személye körüli minisztériumban szolgált.) HHStA, AR. Fach 4, Karton 338.

57 Ld. II. fejezet, 41. lap.

58 Kanzleiverordnung, 1895. augusztus 10. HHStA, AR. Fach 4, Karton 450. Az iratot többen elemezték, így *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 80.

59 Szécsen személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 339–340. Pályájáról: *Somogyi*, Hagymány és átalakulás, 107–108., illetve X. fejezet, 204–205. lap. Talán mégsem véletlen, hogy Szécsen Miklós gróf azon kevés magyarok egyike, akik iránt Ferenc Ferdinánd trónörökös nem viseltett ellenszenvvel. *Kann*, Erzherzog Franz Ferdinand Studien, 118. A kérdésre Szász Zoltán hívta fel a figyelmemet.

minisztériumába.⁶⁰ Tartósan sohasem élt Magyarországon. Jóval a Monarchia felbomlása után, nagy magányban (sohasem alapított családot), Bécsben halt meg. Anyjával németül, a magyar politikusokkal a tanult nyelven, magyarul levelezett.

Ki volt kettejük közül a „magyar”? – Nem a család, a pálya, az érzelmi-tudati kötöttség, hanem egyszerűen a hivatali beosztás, a feladatkör alapján lesz Szécsen a Cabinet „osztárak”, Mérey pedig annak „magyar” referense. Az ő feladata, hogy Gołuchowskit magyar ügyekben befolyásolja, visszatartsa például attól, hogy 1903-ban a magyar katonai vitákba túlzottan beleavatkozzon. Hozzá írja Tisza István magyar miniszterelnök leveleinek sorát közjogi vitás kérdésekről, abban a reményben, „hogy köztünk [tudniillik Mérey és a magyar kormány között] legalább teljes legyen az összetartás”.⁶¹

A Mérey-hagyaték és a Cabinet des Ministers aktáit olvasva úgy tűnhet, hogy a Cabinet nem pusztán formai jegyek alapján, hivaltörténetileg, hanem tartalmilag, azaz funkciójában is Beust kancelláriájának örököse. Egy lényeges vonatkozásban mégis alapvető különbség mutatkozik a két intézmény között: Gołuchowski hivatalába nem a magyar kormány küldi, a közös minisztérium pedig mintegy hivatali kötelességként fogadja el és fogadja be a vezető magyar tisztviselőket (mint annak idején Beust kancelláriájában történt). A Cabinet des Ministersben eleve adott a közös külügyminisztérium kapcsolata a két birodalomféllel, a kapcsolattartás hivatali feladat, amelyet a Cabinet valamelyik erre kijelölt tisztviselője *egy birodalmi tisztviselő hivatali beosztásaként* (nem valamilyen nemzeti-politikai küldetésből) lát el. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar osztályfőnök feladatát egy olyan tisztviselő látja el, akinek *az a funkciója, hogy magyar*, hogy a paritás igényének, követelményének megfelelően ő „a magyar elem” a közös minisztériumban.

A Gołuchowski-érában félreismerhetetlen fordulat következett be. 1895 után soha többé nem esik meg az a nemzeti sérelem, hogy nem neveznek ki magyar osztályfőnököt a Ballhausplatzra. Theresianumban tanult, diplomatavizgát tett, tehát a Ballhausplatzon szocializálódott, szakképzett hivatásos bürokraták kerülnek a magyar osztályfőnöki posztra és egyéb fontos pozíciókba. A Ballhausplatz felneveli a maga apparátusát, a magyar honos közös tisztviselőket. Az új generációt szükségképpen másfajta kapcsolat fűzi a magyar politikához, mint azt, amelyik a pesti pártklubban vagy valamelyik megyében tanulta a közéletet. Szécsent, Méreyt, Müller Lászlót, Esterházy Pált külszolgálat után rendelik a Ballhausplatzra, Szécsent és Méreyt először a Cabinet des Ministers élére, tehát afféle közös miniszterelnökségi hivatalnoknak, s csak aztán magyar osztályfőnöknek. Nem a magyar kormány, hanem közös minisztériumi felettesük protezsálja őket, Méreyt különösen Marius

60 Ld. X. fejezet, 205–207. lap.

61 *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 81.

Pasetti-Friedenburg osztályfőnök,⁶² Müllert Heinrich Calice báró, aki hosszú konstantinápolyi szolgálata idején volt hivatali főnöke, Esterházy Pált Aehrenthal.

A külügyminisztérium személyzeti ügyei az első osztályfőnök hatáskörébe tartoztak.⁶³ S a Ballhausplatzon huszonnyolc esztendőn át magyar volt az első osztályfőnök. Valamennyien tudták, hogy nemcsak azért kell törekedni megfelelő számú és színvonalú magyar honos tisztviselő alkalmazására, hogy a birodalmi kormányzat demonstrálja jó szándékát a magyar közvélemény irányába, s mert a hivatali ügymenet igényelte a magyar nyelvben és viszonyokban jártas tisztviselőket. A Bécsben szolgáló magas rangú hivatalnokoknak természetesen nagyon különböző volt a világfelfogásuk. Egy dologban azonban valamennyien feltétlenül egyetértettek, nevezetesen abban, hogy a magyarok pozícióját kell erősíteni a birodalom vezetésében, nem pedig a magyar különállás tényleges és szimbolikus elemeiért folytatni kétes tartalmú és hatású csatározásokat. Annak a levelezésnek, amelyet Mérey Kajetán Tallián Dénessel, Müller Lászlóval, Szécsen Miklóssal folytatott, központi témája, hogy bizonyos állásokra magyart kellene alkalmazni, ám nehéz találni megfelelő embert.⁶⁴

A diplomatavizsga bizottságának elnöke rendszerint az első, tehát hosszú éveken át a magyar osztályfőnök volt, akinek ekkor alkalma nyílt találkozni a magyar jelöltekkel, figyelni azokra, akik a tehetségük vagy más tényezők alapján külügyi szolgálatra megfeleltek. A magyar osztályfőnököknek így szerepük volt a vizsga anyagának összeállításában, abban, hogy legalábbis a 20. század elejétől a hallgatók megismerkedhettek a magyar közjogi nézetekkel, az 1867. évi törvények magyar értelmezésével.⁶⁵ A diplomatavizsgán a gazdasági kérdéseket külső szaktudós tette fel, egy jó évtizeden keresztül az a Wickenburg Márk a magyar kereskedelmi minisztériumból, aki utóbb a külügyminisztérium első osztályfőnöke lett. (Elődje a diplomatavizsgákon a szintén magyar Láng Lajos.)⁶⁶ A Konzuli Akadémia ösztöndíjas helyeinek elosztásában az első osztályfőnököknek szintén döntő szava volt. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar osztályfőnököknek módja volt arra, s bizonyos fókig hivatali

62 Gyakran írja anyjának, hogy Pasetti és Aehrenthal a pártfogója és jóakarója a minisztériumban, nekik köszönheti ballhausplatzi meghívását. Vö. 1895. május 20.; május 28. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 6. Hasonlóan ír 1892-től apjának is egy sor levelében. Uo. Figyelemre méltó, hogy az apa, Mérey Sándor is mindenkor Pasettivel és nem Cziráky Béla magyar osztályfőnökkel tárgyal fia dolgairól.

63 Ideértve természetesen a külszolgálatot is.

64 HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 14, 16, 17.

65 A kérdésről: HHStA, AR. Fach 6, Karton 39: Diplomataprüfung. Vö. Thallóczy összeállítását: a magyar közjogra vonatkozó kérdések a konzuli vizsgán. OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1684. Ld. később VIII. fejezet.

66 Láng Lajos kitüntetése a diplomatavizsgákon való sokévi közreműködése elismeréseképpen 1896-ban: HHStA, AR. Fach 6, Karton 39. Vö. *Godsey*, *Aristocratic Redoubt*, 57.

teendői közé is tartozott, hogy gondoskodjék a „magyar elem” képviselétéről a közös minisztériumban.⁶⁷

Az az igény, hogy a diplomáciai szolgálatban megfelelő számú magyar alkalmazzanak, politikai követelményként 1892-ben merült fel a magyar delegációban. Ennek hatására kezdi el a minisztérium számba venni tisztviselői állampolgárságát.⁶⁸ A külügyminiszter felszólítja valamennyi külképviselet vezetőjét, tegyen jelentést arról, beosztottjai közül ki a magyar⁶⁹ – nem arról tehát, hogy ki tud magyarul levelezni, kinek van magyar közigazgatási gyakorlata és ennek megfelelő nyelvismerete, mint amiről korábban volt szó. A külügyminisztériumban a nyelvtudás, a „Landeskenntnis” – amit az ország vagy inkább a vidék ismeretének nevezhetünk – szokásos alkalmaztatási kritérium volt, de hogy „ki magyar”, azt eleddig senki sem kérdezte.

A misszióvezetők persze pontosan értették, nem magyar nemzetiségről, hanem magyar állampolgárságról van szó. Jellegzetes a stockholmi követ válasza: Hammerstein báró követségi titkár „minthogy Magyarországon született, és Magyarországon vannak a birtokai, azt gondolja, hogy magyar állampolgárságra tarthat igényt”.⁷⁰ Tehát a magyar állampolgárokat veszik számba. De hogy az állampolgárság számon tartandó minősítési szempont lesz, az annak bevallása és akceptálása, hogy a nemzetfelettinek óhajtott és hirdetett birodalmi bürokráciát mégiscsak nemzetek fiai vagy legalábbis a két állam polgárai alkotják. A következő esztendőkből a közösügyes tárgyalások fontos témája lesz a magyarok alkalmazása a külképviseleteken.⁷¹ A számtalan e tárgyban folytatott polémiából egyetlen, nagyon jellegzetes esetet említek.

1903-ban Széll Kálmán magyar miniszterelnök azzal a kéréssel fordul Gołuchowski külügyminiszterhez, hogy a romániai konzulátusokon nagyobb számban alkalmazzanak magyarokat, mert csak így érhető el siker abban a

67 Mindezzel csupán a magyar osztályfőnök funkciójára utaltunk. Hogy a gyakorlatban milyen arányban voltak képviselve a magyarok a külügyminisztériumban, az természetesen más kérdés.

68 Staatsbürgerschaft der Beamten des Ministeriums des Außern, 9. 10. 1893. HHStA, AR. Fach 4, Karton 460.

69 A külügyminiszter körirata, 31665/2/1892. HHStA, AR. Fach 6, Karton 34.

70 Hammersteint a különböző hivatalnoki kimutatások alkalmával mindig magyarnak tekintik, valószínűleg nemcsak magyarországi birtokai, hanem anyja jogán is (Bánhidya). Állampolgársága azonban korántsem volt eldöntött dolog. Hammerstein személyi iratai: HHStA, AR. Fach 4, Karton 123. A kérdéstről részletesen ld. X. fejezet, 193–194. lap.

71 1901. június 8-án Holló Lajos interpellációjára Szécsen Miklós osztályfőnök válaszolt. A közös külképviseleteken körülbelül 30 százalék a magyarok aránya. Azért nem nagyobb, mert nincsen több jelentkező. *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és ő felsége által 1901. május 20-ára Bécsbe összehívott bizottság naplója.* 1904. február 16-án a delegáció vitájában Ugron Gábor interpellál a magyar konzuli tisztviselők tárgyában. Müller László azt válaszolja, nincsen elég magyar jelentkező a konzuli szolgálatra. *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és ő felsége által 1903. december 15-ére Bécsbe összehívott bizottság naplója.* Ugyanez történik május 28-án, amikor Lovász Márton interpellál. *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és ő felsége által 1904. május 14-ére Budapestre összehívott bizottság naplója.*

nagy akcióban, amelyet a Romániában élő magyarok megmentéséért indítottak.⁷² (Ez tehát a magyar kormány óhaja, s nem a delegációban feltűnni igyekvő, esetleg ellenzéki képviselőké.) Gołuchowski terjedelmes válaszát⁷³ a közös kormány elvi álláspontjának tekinthetjük.⁷⁴ Nem kívánatos – írja –, hogy bizonyos konzulátusokon csak vagy túlnyomó többségben magyar vagy éppen osztrák állampolgárt alkalmazzanak. „És egyáltalán nem látom célszerűnek, hogy közös hivatalnokok állampolgárságának túlzott jelentőséget tulajdonítsunk. Tárcám hivatalnoki karának mindig is legjobb hagyományai közé tartozott, hogy valamennyi közös hivatalnokot, legyen az akár osztrák, akár magyar állampolgár, az a kötelességtudat hatotta át, hogy mindkét állam polgárainak érdekeit ugyanazzal az igyekezettel és ugyanazzal a lelkiismeretességgel kell képviselnie. Különös gonddal fogok törekedni arra, hogy a közös tisztviselők kötelességének ilyen értelmezéséhez a jövőben is szigorúan és maradéktalanul ragaszkodjunk. Másrészt azonban a legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy a Monarchia érdekeinek a külföld irányában történő közös képviseletét nemzeti szempontok ne kérdőjelezhessék meg.”⁷⁵

De hát ezt a koncepciót a magyar kiegyezéssel felfogás a legkevésbé sem kérdőjelezte meg. A magyar közösügyes felfogás szerint „a birodalom diplomáciai (...) képviseltetése a külföld irányában” a közös külügyminiszter, a *közös külügyi apparátus feladata, amely egy és oszthatatlan*, a külön magyar érdek, amennyiben egyáltalán van, oly módon jut érvényre, hogy a közös miniszter „mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett jár el”.⁷⁶ A közös (birodalmi) külpolitika ilyen értelmezése teszi lehetővé, hogy a dualizmus évtizedeiben tovább élt a diplomáciai kar összbirodalmi identitása, s a kiegyezés után felnevelkedett diplomatanemzedékek magyar volta és összbirodalmi küldetése komolyabb konfliktus nélkül élt egymás mellett.

A fentieknek nem mond ellent, hogy a magyar kormányok, különösen majd a századfordulón, igényt támasztanak a magyar diplomaták számának növelésére. A magyar politika nyomására és hatására, kinevezésnél, előléptetésnél formálisan és informálisan egyre gyakrabban merül fel szempontként a tisztviselő nemzeti hovatartozása. Mérey Sándor azt írja fiának, „neked mint magyarnak előnyöd van a poszt megszerzésénél”.⁷⁷ Kitüntetések, nemesítések alkalmával nemcsak abban az esetben említik a jelölt állampolgárságát, amikor az ügyet a magyar miniszter hatáskörébe utalják. A közös miniszter is

72 Széll Kálmán miniszterelnök Gołuchowski külügyminiszternek, 1903. április 6. HHHStA, PA. I, Karton 630. V/14. 123/C.d.M. Romániai birtokvásárlásról van szó.

73 Gołuchowski Széllhez, 1903. április 25. Uo.

74 Az irat eredeti helyéről kiemelve abban a gyűjteményben található (HHHStA, PA. I, Karton 630.), amely a nagyobb államjogi vitákat tartalmazza.

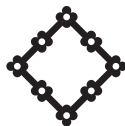
75 Nem érdektelen, hogy a Széll Kálmán és Gołuchowski közötti levélváltás szövege a külügyi levéltár speciális állagában található, ahol az államjogi kérdéseket érintő iratokat gyűjtötték egybe – azaz Gołuchowski is elvi jelentőségűnek tekintette a maga nyilatkozatát.

76 1867. évi XII. tc. 8. §. Magyar Törvénytár.

77 Mérey Sándor a fiának, 1892. július 8. HHHStA, Nachlaß Mérey, Karton 7.

meg akar felelni: „Számára, mint magyar számára különös elismerés volna a Szent István-rend” – írja Berchtold, Nemes Albert gróf, a balkáni ügyosztály vezetőjére vonatkozó felterjesztésében.⁷⁸ A szolgálati szabályzat összekapcsolhatóvá teszi az országos és közös minisztériumi karriert, a pesti szolgálat beleszámít a bécsi nyugdíj éveibe. A század elején olyan rendelkezést hoznak, hogy a közös tisztviselő nem negyvenedik, hanem már harmincötödik szolgálati évük után teljes fizetéssel vonulhatnak nyugalomba, s teszik ezt kifejezetten azzal az indokolással, hogy a bécsi szolgálatból hazatérve részt vehessenek a magyarországi közéletben.⁷⁹

A birodalomban nem egyszerűen elfogadott lesz, hogy a tisztviselők egy része magyar, hanem, ha tetszik, követelmény. Átalakul az, amit a Ballhausplatz szellemének szoktak nevezni; a századvégtől ennek a szellemnek részévé válik, hogy a magyarokat bizonyos arány megilleti a közös hivatalokban. Ezzel a Habsburg Hausmacht alaptradíciója változik meg, az a doktrína ugyanis, hogy a Habsburg-hatalmat (osztrák-)német hivatalnokok képviselik-testesítik meg. A magyar(honos)ok jogigényének elismerése a közös hivatali posztokra olyan jelentőségű, amit csak magának a '67-es kiegyezésnek a jelentőségével lehet összemérni. És hangsúlyozni kell, itt nem egyszerűen a magyar honos hivatalnokok számának növekedéséről van szó (természetesen arról is), hanem annak elismeréséről, hogy a magyarok jelenléte a közös hivatalokban nem pusztán a magyarok követelése, hanem a birodalom érdeke is.⁸⁰

78 Berchtold felterjesztése az uralkodóhoz, 1913. július 7. HHStA, AR. Fach 4, Karton 338.

79 Vö. Tallián Dénes levele Thallóczynek: élve az új lehetőséggel, amiért maga is harcolt, nyugalomba vonul. 1912. szeptember 9. OSZK, Kézirattár, Fond XI/977.

80 Vö. Kleinwaechter figyelemre méltó fejtegetéseit a Habsburg Hausmacht tradíciójáról: *Kleinwaechter, Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 104–107.

VI. A KÜLÜGYI TESTÜLET TÁRSADALMI JELLEGÉNEK ÁTALAKULÁSA

Korábban lényegében azokat a politikai döntéseket igyekeztem bemutatni, amelyek hatottak a diplomáciai kar alakulására: a diplomáciai szolgálat szabályos hivatallá válását, a ballhausplatzi és a diplomáciai szolgálat merev elkülönítésének felszámolását.¹ A következőkben azt igyekeztem megragadni, hogy e tényezők, valamint a bécsi magas bürokrácia hagyományai milyen mértékben éreztették hatásukat a diplomáciai kar, mégpedig a magyar honos külügyi tisztviselők társadalmi jellegének formálódására.

Mintegy száz magyar honos (magyar állampolgárságú) hivatalnok pályaképét sikerült rekonstruálnom, azoknak az életútját, akik legalább tíz esztendeig szolgáltak a minisztériumban és/vagy legalább titkári rangig jutottak.² Természetesen a hosszú pályát befutott személyekről, akik jelentős pozícióba jutottak, lényegesen több információval rendelkezünk, mint azokról, akik csak néhány évet töltöttek külszolgálatban; több jelentés szól róluk, és maguk is több nyomot hagytak hátra. Alapvető forrásom a nyomtatott anyagokon túl³ a diplomatáknak a külügyminisztériumban található személyi anyaga,⁴ továbbá, akiknek volt ilyen, katonai minősítési iratai.⁵ Igyekeztem feltárni hőseim családi iratait, személyes levelezését és esetleges tudományos vagy publicisztikai tevékenységét. Nem törekedtem viszont diplomáciai jelentéseik tanulmányozására – ez ugyanis megvalósíthatatlan vállalkozás lett volna. Diplomáciai működésükre vonatkozóan csak a diplomáciatörténeti irodalomra építtem.

Munkám e fejezete nem kollektív biográfia, nem vállalkozom prozopográfiai elemzésre;⁶ mégpedig nem pusztán azért nem, mert – ahogy emlí-

1 Ld. III. és V. fejezet.

2 „Külügyi tisztviselő” egyaránt jelenti a központi apparátusban és a külföldi diplomáciai poszton szolgálókat.

3 Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie (Wien 1874–1914) 40 Bde. Jahrbuch des k.u.k. auswärtigen Dienstes (Wien 1897–1917) 21 Bde.

4 HHStA, Administrative Registratur, Fach 4, Personalakten.

5 KA Kriegsministerium, Wien, Qualifikationslisten.

6 A történettudomány metodológiai fordulatát jelentette jó négy évtizeddel ezelőtt Lawrence Stone munkássága, amikor az 1970-es évek elején a kollektív biográfia fogalmát, illetve annak a történettudományban való alkalmazását kidolgozta. Stone szinonimaként használta a kollektív biográfia és a prozopográfia kifejezést, amiért utóbb sok bírálat érte. *Stone*, *Prosopography*, 107–140.; *Stone*, *The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History*, 3–24. Továbbá: *Schröder*, *Kollektiv Biographien in der historischen Sozialforschung*, 7–17. Vö. továbbá: *Neitzel*,

tettem – szereplőimről nagyon különböző jellegű források álltak rendelkezésemre (ami egyébként az ilyen jellegű vizsgálatoknál rendszerint felmerülő probléma), hanem azért sem, mert nem a magyar honos külügyi tisztviselők együttese képezi vizsgálatom tárgyát. Éppen azt szeretném megmutatni, hogy a vizsgált időszakon belül, tehát 1867–1914 között hogyan, mennyiben változott meg ezeknek a tisztviselőknek a háttere.

Négy időmetszetben vizsgáltam a tisztviselők életútját: 1. Akik 1871 előtt léptek hivatalba; 2. Akiket Andrassy hozott a külügyminisztériumba; 3. Akik a dualizmus megszilárdulásának éveiben, 1879–1895 között kerültek a Ballhausplatzra; 4. Akik a Goluchowski–Aehrenthal időszakban léptek közös szolgálatba. A dolgok lényegéből következően (az 1890-es évektől lényegesen megnövekedett a minisztériumban a magyar honosok száma) nagyon különböző a vizsgált csoportok létszáma. Ha ezeket a csoportokat a sztandardizált kérdésekkel próbálnám meg leírni (ami az én esetemben a társadalmi háttér és annak változásai a szolgálat folyamán, a szolgálat következtében; a szakképzettség alakulása; a tisztviselők a külügy mely szférájában tevékenykedtek, illetve volt-e átjárás az egyes területek között; a közös tisztviselők hivatali elő- és utóélete), bizonyosan félrevezető eredményre jutnék. Maradok ezért annál a hagyományos megoldásnál, hogy egyszerűen felsorolom szereplőimet, és igyekszem társadalmi jellegüket-eredetüket tekintve jellemezni az egyes csoportok tipikusnak vagy jellemzőnek ítélt tagjait.

AKIK 1871 ELŐTT LÉPTEK HIVATALBA⁷

Ennél a generációnál még élesen elválik egymástól a minisztériumi (ballhausplatzi) és a diplomataszolgálat, ami, mint korábban láttuk, korántsem csupán munkaköri-beosztásbeli kérdés volt, hanem legalább annyira társadalmi meghatározottságú tény: a Ballhausplatzon hivatalnokok dolgoztak, bürokraták, ami függetlenül attól, hogy az állást ki tölti be, jellegét tekintve

Diplomatie der Generationen? Kollektivbiographische Perspektiven auf die internationalen Beziehungen 1871–1914, 84–113. A magyar történeti irodalomban különösen *Kövér*, A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai, 373–374.

⁷ Apponyi Rudolf gróf (1812–1876), Apponyi Sándor gróf (1844–1925), Bernáth Géza (1844–1882), Falke, János (1827–1895), Hammer Anton Freiherr von (1809–1889), Hengelmüller László (1845–1916), Hunyady Alajos gróf (1842–?), Kállay Béni (1839–1903), Károlyi Alajos gróf (1825–1889), Konradshaim Wilhelm Freiherr von (1834–1907), Nadherny Julius (1821–1900), Orczy Béla báró (1822–1917), Rosty Florián (1846–1894), Rosty Zsigmond (1844–1893), Széchenyi Imre gróf (1825–1898), Teschenberg Ernst (1837–1886), Vavrik Gábor (1837–?), Zichy Ferenc gróf (1811–1900), Zichy Tivadar gróf (1847–1927).

polgári foglalkozás volt, vagy legalábbis abba az irányba mutatott;⁸ a külszolgálat (különösen a magasabb posztokon), az udvar képvisellete külföldi udvaroknál olyan feladat, amellyel az uralkodó természetesen az arisztokrácia tagjait bízta meg, olyan embereket, akik képesek személyes vagyonukat is felhasználni a diplomáciai reprezentációra. Az a tradíció, hogy az uralkodót anyagilag független emberek képviseljék az idők során, alig változott.⁹

A minisztériumi szolgálat társadalmi jellegét legszemléletesebben az ott dolgozók pályafutása világítja meg. Hét személyről van szó, olyanokról, akik szolgálatukat mindvégig a Ballhausplatzon látták el, és különböző okok miatt nem is aspiráltak arra, hogy külföldi szolgálatba kerüljenek (talán Vavrik Gábor lehetett volna a kivétel). Falke János, Hammer Anton, Konradsheim Wilhelm, Nadherny Julius, Orczy Béla, Teschenberg Ernst, Vavrik Gábor.

A legfontosabb magyar tisztviselőről, báró Orczy Béla osztályfőnökről más vonatkozásban már szóltunk.¹⁰ Ő, aki a magyar politikai közéletből érkezik, s majd oda is tér vissza, ennek a társaságnak az egyetlen kifejezetten magyar arisztokrata tagja.

A legöregebb ballhausplatzi tisztviselőnk, az 1809-es születésű Hammer Anton báró,¹¹ magyarországi (bánati) német nemesi családból származott, Brünnben született 1809-ben. Apja katonatiszt. Ő maga Wiener Neustadtban, majd Bécsben járt gimnáziumba, 1831-ben elvégezte az akkori Házi, Udvari és Államkancellária mellett működő Keleti Akadémia ötéves kurzusát, és rövid ideig Konstantinápolyban szolgált, mint kezdő tolmáctiszt, hogy azután hosszú hivatali pályája során a minisztérium keleti ügyosztályának különféle beosztásaiban tevékenykedjen, ahol az akadémián megalapozott gazdasági és nyelvi ismereteit kamatoztathatja. 1846-ban már udvari titkár, 1853-ban udvari és miniszteri tanácsos. 1868-ban új feladatot kap: a Császári Ház ügyeinek referense lesz, s így az uralkodóház különböző tagjainak házasságkötéssel, halálozással, örökléssel kapcsolatos pénzügyeit intézi. Amikor 1875-ben nyugállományba helyezése alkalmából Andrassy felterjesztést intéz az uralkodóhoz, megemlíti, hogy Hammer az egész Monarchia rangidős udvari és miniszteri tanácsosa, ezért, bár az egy udvari tanácsos (Hofrat) esetében nem szokásos, mégis titkos tanácsosi címet kér számára. Andrassy arra is utal, hogy ilyen uralkodói kegyben az utóbbi időben több udvari tanácsos részesült, s nem éreztelen, hogy Ludwig von Biegeleben, Roger von Aldenburg és Max von Gagern esetére utal, a külügyminisztérium olyan nagy tekintélyű tisztviselőire, akik kortársai voltak Hammernek, hozzá hasonlóan a metternichi korszakban vagy a forradalom utáni években szocializálódtak, s ugyanúgy sok évtizeden át szolgálták uralkodójukat, s akik valamennyien azért

8 *Somogyi*, Modern bürokrácia a közös külügyminisztériumban, 7–11.

9 Az egész korszakban követelmény, hogy a diplomata megfelelő privát jövedelemmel rendelkezzen. Ld. III. fejezet, 32. jegyzet. Az 1914. január 20-i rendelet szerint ez évi 12 000 korona volt. *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* 1916, 463. *Cormons*, Schicksale und Schatten, 80. ff.

10 Ld. V. fejezet, 81–83. lap.

11 Hammer személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 123.

váltak meg posztjuktól, mert nehezen viselték el, vagy egyáltalán nem tudtak megbarátkozni a Monarchia 1870–1871-ben bekövetkezett poroszbarát politikai fordulatával.¹²

Nadherny Hammerhez hasonló társadalmi közegeből érkezett még a metternichi érában. Csak a Ballhausplatzon teljesített szolgálatot. Talán nem véletlen, hogy Kálnoky külügyminiszter legnagyobb hivatali teljesítményének azt tekintette, hogy Beust idejében részt vett a minisztérium elnöki osztályának megszervezésében, és sokat tett a közös hivatalnokok nyugdíjrendszerének kidolgozásáért.¹³ Olyan területen tevékenykedett tehát, amely inkább a birodalmi miniszterelnökségi, mint a diplomácia szervezésének körébe tartozott.

Kondradsheimről,¹⁴ Falkéről,¹⁵ Teschenbergről¹⁶ korábban szóltunk. Nemesemberek voltak, akiknek társadalmi pozícióját azonban inkább hivatali beosztásuk határozta meg. Vavrik az egyetlen magyar nemzetiségű és polgár a társaságban. 1869-ben ugyan éppen egy esetleges diplomáciai küldetésre való tekintettel nemességet kapott, mégsem került külszolgálatba. Miniszteri tanácsosként 1898-ban a Ballhausplatzról vonult nyugalomba.¹⁷

Ez a társaság szakemberekből állt, különféle szakmai tudásra-ismeretekre épült a karrierjük, valamennyien (Vavrik kivételével) kismemesi származásúak voltak, a családok egy része feltehetően korábban hivatali-katonai szolgálattal szerezte a nemességét. Személyi anyaguk hivatali pályájukról ad információt, vagyoni helyzetükről nem esik szó, nyilvánvalóan azért nem, mert ez nem segítette elő, de nem is gátolta pályájukat.

Ettől a társaságtól alapszabályban eltér a diplomáciai szolgálatot teljesítők 12 fős csoportja. Az Apponyi, Károlyi, Széchenyi, Zichy grófok társadalmi hovatartozása (a 12 fős társaság hét tagjáról van szó) magától értetődő. Ezek az emberek a magyar történeti arisztokrácia tagjai.

Apponyi Rudolf négy évtizedet szolgált különböző európai udvarokban, a Ballhausplatzon azonban sohasem.¹⁸ S a minisztérium nyilván természetesen tekintette, hogy fiát, Sándort maga mellé kérte a párizsi követségre. Jól érzékelteti a szolgálatban uralkodó hangulatot-léghőrt Apponyi grófnak miniszteréhez címzett levele: „Tőlem mint főnöktől esetleg rossz néven is

12 *Somogyi, Hagyomány és átalakulás, 137–138.* Hammer személyi anyagában olvashatunk egy szokatlanul terjedelmes afféle önéletrajzot, vagy pályarajzot: Zusammenstellung der wesentlichsten Momente aus dem Verlaufe meiner Dienstzeit 1875. Ebben előadja, hogy 1848 márciusában, amikor senki nem mert bemenni a hivatalába, ő, egy szolgálójával együtt bizony rendszeresen bejárt és teljesítette kötelességét. Szórakoztató olvasmány lehetett ez Andrássy Gyula számára.

13 Nadherny személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 230. Kálnoky felterjesztése 1882. szeptember 24. Uo.

14 Ld. V. fejezet, 79. lap.

15 Ld. V. fejezet, 80. lap.

16 Ld. V. fejezet, 83. lap.

17 Ld. V. fejezet, 80. lap.

18 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 11. 1856–1871 között londoni, 1871–1876 között pedig párizsi nagykövet.

vehető – írja –, hogy saját fiamat dicsérem, mégis meggyőződéssel és örömmel mondhatom, hogy képessége és képzettsége, szorgalma és magatartása alapján fiam a szolgálatnak csak hasznára válhat. Könnyen érthető, hogy amíg csak lehet, magam mellett akarom tartani.” „Mégis kérem, ne mint amatőr diplomatára tekintsen Sándor fiamra, aki csak azért lépett be a szolgálatba, hogy együtt lehessen szüleinevel, hanem úgy, mint egy törekvő valódi hivatalnokra, aki szorgalmasan végzi feladatát, és ezért adott alkalommal éppúgy megérdemli a bátorítást és támogatást [Beförderung], mint bárki más.” Apponyi Rudolf 1875-ben vonul nyugalomba, a következő évben meg is hal. Apja halála után Sándor visszavonul a család lengyeli birtokára, használja ugyan a „szolgálaton kívüli császári és királyi követségi tanácsos” (k.u.k. Legationssecretär a. D.) titulust, de egészen más tevékenységnek (tudománynak, művészetnek) és bizonyos fokig a magyar politikai közszereplésnek szenteli életét.¹⁹

Nemcsak az eshet meg, hogy a nagy tudású apa veszi maga mellé akár anyagi áldozattal is – bizonyos értelemben a család presztízst is növelendő – saját fiát.

Zichy Ferenc gróf diplomáciai karrierjét, ha egyáltalán rendelkezett ilyennel, 1849-ben alapozta meg. Ő tárgyalt ugyanis Szentpéterváron Ferenc József császár nevében az orosz megszállás költségeiről, amiért a cártól magas kitüntetést kapott. Utána sok mindent csinált, de a diplomáciával nem állt kapcsolatban. Ahhoz nemcsak szakképzettsége hiányzott, hanem állítólag a francia tudása is. Csakis az osztrák–orosz barátkozással lehet magyarázni, hogy az egykori „muszkavezető” Andrássy Gyula 1874-ben Konstantinápolyba küldte nagykövetnek,²⁰ de ha már így történt, bölcsen tette, hogy Berlinben szolgáló fiát, Tivadart is Konstantinápolyba küldte.²¹ Ő ugyanis apjával ellentétben jól képzett, önálló gondolkodású, amellet szeretetreméltó ember volt. És az a furcsa helyzet adódott, hogy nemcsak Nyikolaj Ignatyev orosz nagykövet, hanem a szultán is tulajdonképpen rangján felül kezelte őt. Meghívta fogadásokra és kezet nyújtott neki, ami hivatali rangja szerint egyáltalán nem illette meg.²² A Zichyek esete azért sajátos, mert abban a családban a fiú volt a karrierdiplomata, az apa pedig a maga módján műkedvelő.

Széchenyi Imre húszévi szolgálat után, a nápolyi udvar bukásával diplomáciai feladat nélkül maradt. Fel sem merült, hogy minisztériumi beosztást kaphatna.²³ Károlyi Alajos 1866-ban akkor hagyta el berlini állomáshelyét, amikor császára megszakította a diplomáciai kapcsolatot Poroszországgal. Rendelkezési állományba került. 1871-ig várt, amíg ismét nagykövetségi posztot

19 Alexander Graf Apponyi k.u.k. Legationssecretär a. D. bittet um die Verleihung der kk. Kämmererwürde, 1883. május 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 11.

20 *Diószegi*, Bismarck és Andrássy, 183.

21 Zichy Tivadar 1870-ben lépett szolgálatba. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 392.

22 *Przibram*, Erinnerungen eines alten österreichers, II. 37–41. *Laky*, Graf Franz Zichys Rolle in der Balkanpolitik Österreich-Ungarns 1874–1880.

23 Ld. *Diószegi*, Bismarck és Andrássy, 328.; Széchenyi Imre személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton. Pályájáról részletesen ld. *X. fejezet*, 180–182. lap.

kapott a német fővárosban. Nem hivatali állásra volt szüksége. A legendásan gazdag Károlyi Alajos minden újabb diplomáciai megbízásakor érvként merült fel nagy vagyona, amely különösen alkalmassá tette őt az éppen esedékes állás betöltésére.²⁴ Ezek az emberek diplomata nagyurak, s nem beamterek voltak, őket nem lehetett egyszerűen „szolgáltatételre a minisztériumba rendelni”.²⁵

És kik voltak e korai időszak nem arisztokrata diplomatái?

E csoport öt tagja változatosabb múlttal rendelkezik, és eltérően alakult karrierje is. A törzsökös Abaúj megyei családból való Bernáth Géza 1867-ben szabályosan induló pályája furcsa, de korántsem példa nélküli zsákutcába jut. Hivatali felettesei kezdetben elégedettek vele, csak betegeskedése miatt panaszkodnak, májbajáról, majd bonyolult kölcsönügyleteiről érkeznek hírek, adósságait időnként a követség kénytelen kifizetni. Amikor helyzete Madridban teljesen tarthatatlanná válik, és a miniszter, hogy a szolgálatból végleg felmentse, hazarendeli, útközben egy hotelszobában véget vet életének. A hivatali kommuniké a minisztérium jó hírét védendő mint „nyugalmazott” követségi titkár öngyilkosságáról ad hírt. S azután pontosan számfejtik a nyugalmazott követségi titkárt tizennégy évi, hat hónapi és huszonöt napi szolgálat után megillető nyugdíj összegét.²⁶ Bernáth Géza kellemetlen figura volt a császári adminisztráció számára, hiszen nyilvánvalóan nem növelte a hivatal tekintélyét.

Nem úgy a ragyogó pályát befutott Hengelmüller László. Az ő családja ugyan nem volt olyan előkelő, mint Bernáthé. A Hengelmüllerek csak 1826-ban szereztek nemességet. Hengelmüller László pedig anyai ágon bécsi zsidó családból származott, még ha bankárok és nagyiparosok voltak is a felmenői. Neki magának sikerült hivatali pályája elismeréseképpen washingtoni nagykövetsége idején, 1906-ban bárói rangot szereznie.²⁷

A Rosty fivérek: barkóczi Rosty Zsigmond és Florián családi birtokai Vas és Zala megyében feküdtek. Apjuk is hivatalnok volt, 1848 után azonban csak

24 Beust felségfolyamodványa, 1868. augusztus 13. HHStA, AR. Fach 4, Karton 158.

25 Ahogyan a hivatalos szöveg hangzott.

26 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 24. Bernáth kölcsönügyleteiről, konfliktusairól: HHStA, Ministerium des Äußern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 1. Figyelemre méltó, hogy Bernáth Kállay osztályfőnökhöz címzett kétségbeesett levelében hivatkozik arra, hogy a diplomata hosszú ideig kénytelen fizetés nélkül szolgálni, s ez az ő esetében tizenkét évig tartott. Bernáth Kállaynak, 1880. június 1. HHStA, Ministerium des Äußern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 1. [Azt is mondhatjuk, igaza volt a magas minisztériumnak, hogy privát vagyonhoz kötötte a diplomaták alkalmazását.] Vö. Szabó, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895, 299–307.

27 Hengelmüller magyar bárói címét Tisza István miniszterelnök kezdeményezte (1905. március 7-én a külügyminiszternek írt levelében), mégpedig kifejezetten a magyar kivándorlók ügyében kifejtett washingtoni tevékenységéért. Érdekes módon 1906-ban olyan pletykák terjedtek a bécsi és a washingtoni sajtóban, hogy a báróság afféle kárpoztlás, mert vissza fogják hívni posztjáról. Bizonytalan, hogy mi volt a híresztelés alapja, de végül csak 1913-ban, negyvenhét évi szolgálat után hívják vissza Washingtonból, és vonul nyugalmába. HHStA, PA. I, Karton 644. Nyugdíjazásának ügyéről: a Cabinet des Ministers határozata, 1912. december 18. Uo. 467.

birtokainak meg irodalmi munkásságának élt. Mindkét fia diplomata pályára lépett és szabályos karriert futott be: Zsigmond 1865-től egy sor európai követségen szolgált, 1890-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter a perzsa udvarban.²⁸ Florián 1866-ban a Magyar Udvari Kancelláriában kezdte, onnan került a külügybe 1869-ben, követségi tanácsossáig jutott.²⁹ Anyagi helyzetükről pontos információink nincsenek. Zsigmond, amikor Kairóból Teheránba, a perzsa udvarba helyezik, részletes beszámolót küld a minisztériumnak az áttelepüléssel és a követség berendezésével kapcsolatos kiadásairól, s ez teljesen természetes, amint az is (így szokás), hogy hangsúlyozza, kímélni igyekezett az állam pénzét, s ezért saját vagyont is felhasználta. Mintegy megnyugtatóan igyekszik főnökét, a reprezentációban semmiképpen sem akar konkurálni az angol vagy orosz kollégáival.³⁰ Nem az öröklött családi háttér, hanem házasságuk teremtett vagy teremthetett volna társadalmi különbséget a testvérpár két tagja között.³¹ Florián Forgách Ilona grófnőt, az egykori magyar udvari kancellár, Forgách Antal leányát veszi nőül, amit a minisztérium természetesen nagyon helyénvalónak tart. Nem így Rosty Zsigmond. Követségi tanácsos Rómában, amikor beleszeret „a tisztességes, feddhetetlen életű, de teljesen vagyontalan” Reichenheim-Ulramen Bertába. Bizonyos lehet abban, hogy házasságkötéséhez a minisztériumtól nem kapja meg a szükséges engedélyt, ezért mielőtt elhagyná Itáliát, pápai felmentvényvel rejtett (occultum), de jogilag érvényes házasságot köt, amelyből azután két gyermeke is születik. Ha Floriánt előkelő házassága láthatólag nem különösebben segítette pályáján, Zsigmondot sem hátráltatta furcsa kalandja. Az aszszony természetesen nem követte urát, Nizzában maradt. Zsigmond feljebbvalói talán létezéséről sem tudtak. Ám amikor a követ 1893-ban Teheránban váratlanul meghalt, jelentkezett a minisztériumnál Rimely Károly püspök, Rosty tanítómestere és bizalmasa: a követ nála helyezte letétbe végrendeletét, amelyben vagyont feleségére és gyermekeire hagyta. A bizalmas barát kérésére a külügyminisztérium felkutatta az özvegyet, és számára, valamint kiskorú gyermekeinek özvegyi és árvaellátást állapított meg.³² Az özvegyek és árvák láthatólag nem veszélyeztették a hivatal és hivatalnok fényét, rangját és tekintélyét.³³

28 Kálnoky felterjesztése az uralkodóhoz, 1890. október 18. HHStA, AR. Fach 4, Karton 292. (Rosty Zsigmond személyi iratai.)

29 Rosty Florián személyi iratai: HHStA, AR. Fach 4, Karton 291.

30 Rosty Zsigmond Kálnoky miniszternek Teheránból, 1891. március 17. HHStA, AR. Fach 4, Karton 292.

31 A házasságról mint a társadalmi státuszt befolyásoló tényezőről a következő fejezetben szólok részletesen.

32 Rimely Károly püspök levele a külügyminiszterhez, 1893. augusztus 4. HHStA, AR. Fach 4, Karton 292.

33 A családét talán igen. Rosty Zsigmond gyászjelentését Florián és felesége, Forgách Ilona grófnő adja ki a család nevében, a szegény nizzai özvegyet és az árvákat, ha a minisztérium nem is, a Forgách rokonság nyilván restellte.

Figyelemre méltó, hogy ennek a diplomata generációnak nem arisztokrata tagjait sem rendelték minisztériumi szolgálatra, holott például Rosty Zsigmond maga ajánlkozott erre.³⁴

A kivétel e tekintetben Kállay Béni volna, aki diplomataként kezdte és utóbb osztályfőnök lett a külügyminisztériumban, tehát diplomáciai szolgálatból került a Ballhausplatzra. Formálisan valóban így történt, a dolgok meritumát tekintve azonban más volt a helyzet.³⁵ Kállay – mint kollégái rendszeren – régi magyar nemesi családban született, apja, akit még gyermekkorában elveszített, Csanád vármegye adminisztrátora volt. Kállay Béni nem a rangfokozatból rangfokozatba lépő, szabályos pályát befutó hivatalnok, inkább tudományos érdeklődésű politikus. A kiegyezés után, amikor keresték a magyarokat a közös állásokra, Andrassy magyar miniszterelnök a művelt tudóst, a liberalizmus eszmerendszerének, a szerb történelemnek kiváló kutatóját hivatali előélet nélkül belgrádi főkonzulnak ajánlotta. Kállay 1875-ig szolgált Belgrádban, akkor egészségi okokra hivatkozva otthagyta állomáshelyét, rendelkezési állományba került.³⁶ Valójában elege lett a belgrádi hivatalból. Az 1870 után kialakult nagyhatalmi konstelláció nem kedvezett többé az ő (és persze Andrassy) korábbi elgondolásának, a szerb fejedelemség támogatásának. Kállay elkerülhetetlennek tartotta a balkáni nemzeti átalakulást, és azt gondolta, hogy a Monarchiának ebben a folyamatban meghatározó szerepet kell játszania. A Szerbiához való viszony azonban a Monarchia és Oroszország kapcsolatának függvényévé vált. S nem illett, hogy egy diplomatának önálló politikai nézetei legyenek, ezt Kállay legfeljebb magyar parlamenti politikusként engedhette meg magának. Így azután Kállay Béni Sennyey Pál báró körének konzervatív programjával képviselői mandátumot szerez a magyar parlamentben, s csak négyéves szünet után, 1879 szeptemberében lép ismét külügyi szolgálatba: második, 1880 végén pedig első politikai osztályfőnöknek nevezi ki őt az uralkodó,³⁷ hogy azután élete végéig külügyminisztériumi osztályfőnökként, majd 1882-től 1903-ig közös pénzügyminiszterként *a magyar* legyen a közös kormányban.

Ha összefoglaló képet akarunk adni az első generációról: az összesen 19 hivatalnok közül 7 arisztokrata volt, 11 nemes (közülük 1 fő szolgálata elismerésképpen kap bárói címet), 1 polgár (de pályája kezdetén nemesi címet kap); azaz a közös külügyminisztérium magyar honos hivatalnokainak 42 százaléka arisztokrata, 58 százaléka nemesember volt.

34 Rosty Kállayhoz, [1880.] október 13. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay.

35 Kállay Béni pályájáról kiváló összefoglalást nyújt: Röss, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban, 230–242. Vö. továbbá: Röss, Kállay Béni belgrádi diplomáciai működése 1868–1871 között, 96–126., 235–280.

36 HHStA, AR. Fach 4, Karton 156. (Personalialia Kállay.)

37 Haymerle felségfolyamodványa, 1880. november 29. Uo.

AKIKET ANDRÁSSY VITT A KÜLÜGYMINISZTERIUMBA

Pontosabban fogalmazva, ebben az alfejezetben azokról esik szó, akik Andrassy külügyminisztersége idejében (1879-ig) letették a diplomatavizsgát,³⁸ tehát formálisan alkalmassá váltak a külügyi szolgálatra.³⁹

Több vonatkozásban szóltunk arról, hogy Andrassy a kiegyezés megkötésének pillanatától fontosnak tartotta a magyarok számának növelését a közös minisztériumokban. Úgy gondolta, ez előfeltétele annak, hogy a magyar politikai elit megbékéljen a közösügyes rendszerrel. A külügyminiszter Andrassy pedig törekedett társadalmi tekintetben is átformálni a Ballhausplatzot. Közön-séges magyar nemes fiatalokat igyekezett megnyerni a közös szolgálat számára, olyanokat, akiket szoros szálak fűztek a magyar nemzeti politikához.

E megállapításhoz azonban két előzetes megszorító megjegyzést kell tennünk. Az első magától értetődik: az 1870-es évek alkalmazási szempontjai csak lassan formálták át a tisztviselői kar jellegét, hiszen a hivatalnokok az ansziennitást szigorúan tiszteletben tartó rendszerben harminc-negyven évi szolgálat után jutottak el pályájuk csúcsára, kerültek olyan helyzetbe, hogy befolyást gyakorolhattak a Ballhausplatz vagy a külszolgálat jellegének-mentálisának alakulására.

A második megszorításunk a külügyminiszter mozgásterére vonatkozik, arra, hogy Andrassy elvi megfontolásai milyen mértékben érvényesülhettek a gyakorlatban. Ezt az 1870-es években szolgálatba lépők bemutatásával igyekszünk érzékeltetni-illusztrálni. Tizennyolc magyar állampolgárságú személy került 1879-ig a minisztérium hivatali állományába. Közülük legfeljebb tizenkét személy esetében lehetett a külügyminiszternek kezdeményező és elhatározó szerepe.

Talán egyszerűbb bemutatni azok történetét, akik – legalábbis feltehetőleg – nem tartoztak az „Andrassy-boyok” körébe, azaz nem Andrassy kezdeményezésére-támogatásával kerültek a minisztériumba. Demelić Fedort

38 A diplomata- vagy konzuli vizsga megszerzéséről mint a hivatali alkalmazás előfeltételéről ld. VIII. fejezet.

39 Ambró Béla (1849–?), diplomatavizsga: 1875; Burián István (1851–1922), konzuli vizsga: 1872; Demelić Fedor (1832–1900), diplomatavizsga: 1872; Dóczy Lajos (1845–1919), jogot tanult Bécsben, nincsen diplomata végzettsége; Eperjessy Albert (1848–1916), diplomatavizsga: 1872; Gombos Gregor (1843–1889), diplomatavizsga: 1879; Gömörly Antal (1852–1889), diplomatavizsga: 1876; Grubissich Antal (1853–1922), diplomatavizsga: 1877; Hammerstein Arnold báró (1854–1904), diplomatavizsga: 1879; Jezernický János (1852–1913), diplomatavizsga: 1879; Mezey Sándor (1850–1898) diplomatavizsga: 1875; Müller László (1855–1942), diplomatavizsga: 1879; Okolicsányi Sándor (1838–1905), jogi végzettségű, nincsen diplomatavizsgája; Pallavicini János örgróf (1848–1941), diplomatavizsga: 1874; Péchy Imre (1846–1884), jogi végzettségű, nincsen diplomatavizsgája; Schöfer Gyula (1851–1916), diplomatavizsga: 1874; Tallián Dénes (1852–1919), diplomatavizsga: 1877; Thoemmel Gustav (1831–1902), katona, katonai végzettséggel, nincsen diplomatavizsgája.

(1832–1900) Sztojkióvić Arsenus szerb patriarcha, károlyvárosi és budai püspök ajánlotta 1871-ben: „Hivatva vagyok arra, hogy adandó alkalommal nemzeti és hittársaim érdekében szavamat hallassam. Demelić de Panyova jelenleg magánzó, Bécsben él, anyagi helyzete biztosított, művelt, tanult ember, sok nyelven tud, kiválóan ismeri a szláv tartományok viszonyait” – fogalmazott a patriarcha.⁴⁰ Demelić 1872-ben fogalmazói gyakornok, 1878-ban miniszteri titkár lesz, de még ebben az esztendőben áthelyezik a kabinetirodába.⁴¹ Schöfer Gyula (1851–1916) egy alsó-ausztriai pénzügyi hatóságból érkezik a minisztériumba, már (fizetés nélküli) követségi attasé Rómában, amikor apja osztrák honossága ellenére magyar állampolgárságot akar szerezni. (Talán foglalkozott a gondolattal, hogy magyar állami szolgálatba lépne.) Kérelmét a magyar hatóságok kezdetben elutasítják, végül Sopron város és érdekes módon a külügy támogatásával sikerül magyar honosságot szereznie.⁴² Valószínűleg helyesen döntött, mert a tanult, szakképzett polgár hivatali tevékenysége elismeréseképpen 1881-ben magyar nemességet kapott.

Aligha gondolt a magas külügyi hivatal arra, hogy egy későbbi jelentős magyar diplomatát alkalmaz, amikor az 1879-ben a konzuli vizsgát tett pesti patikárius fiát, Müller Lászlót konzuli szolgálatba vette; Skutariba, majd Szalonikibe küldték, ahol lényegében tolmácsolási feladatokat látott el hosszú éveken át. Müller nyilvánvalóan nem tartozott azok sorába, akikkel Andrassy a minisztérium jellegét akarta átalakítani, hiszen még hosszú időn át kivétel-számba ment, ha konzuli tisztviselő diplomáciai szolgálatba jutott.⁴³

Nehéz megítélni a külügyminiszter elhatározásának motívumait a katonai szolgálatból átvettek esetében, amilyen Gombos Gregor volt, aki majd harmincesztendő, amikor a katonai szolgálatot külügyire váltja, vagy Hammerstein Arnold báró, illetve Thoemmel Gustav esetében, akik mindketten egyben hivatásos katonák is voltak, s valójában váltották a kétféle szolgálatot. Ezek az emberek nyilván nem voltak hivatva arra, hogy annak a bizonyos Andrassy képzelte, új típusú, magyar háttérű Ballhausplatz-bürokráciának a formálói legyenek.⁴⁴

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a hivatalnoki és a tiszti pálya egybeépülése egyáltalán nem volt kivételes. A diplomáciai testület számotte-

40 Sztojkióvić Arsenus a külügyminiszternek, Károlyváros, 1871. április 4. Demelić Fedor személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 69.

41 Uo. Demelić anyagi viszonyairól és Kállay Bénivel való kapcsolatáról: *Kövév*, A pesti city öröksége, 58–60.

42 Schöfer személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 306. Schöfer Gyula 1891-ben időleges, majd végleges nyugállományba vonult, ekkor kapta meg a követségi tanácsos titlust. Nem csinált nagy karriert. 1897-ben a külügyminisztérium támogatja, hogy fia felvételt nyerjen a Theresianum magyar alapítványi helyére, nemcsak Schöfer szolgálati érdemeire való tekintettel, hanem azért is, mert „igen szerény anyagi körülmények között él”. HHStA, PA. I, Karton 644. 350/C.d.M.

43 *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 111.

44 Bár Thoemmel Andrassy javaslatára veszik át a hadseregtől: Andrassy felterjesztése, 1879. február 16. HHStA, AR. Fach 4, Karton 351.

vó részben hagyományosan a tisztikarból verbuválódott. Voltak olyan diplomáciai posztok, amelyekre csak katonák vállalkoz(hat)tak.⁴⁵ De a kétféle szolgálat egybekapcsolódásának nemcsak praktikus magyarázata lehet; hanem az is, hogy a két testületet közös lojalitás fűzte össze, amely az állam (s az uralkodó) szolgálatára a két testület tagjait egyaránt alkalmassá tette.⁴⁶

Ha már most a szóban forgó hivatalnokok társadalmi hátterét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a tizenyolc tisztviselők közül egyetlen akadt, aki a hagyományos arisztokrata diplomaták közé tartozott: Pallavicini János őrgróf. Családjá Genovából származott, s ő maga is Itáliában töltötte fiatalságát, azután Bécsben jogot tanult, és abban az időben a bécsi belváros egyik legszebb terén, a Josefsplatzon álló Palais Pallaviciniben lakott.⁴⁷ Kiváló felkészültségű, szabályszerű szakmai végzettséggel is rendelkező férfiú volt,⁴⁸ mégis a régi típusú, összmonarchiai kötődésű arisztokrata diplomaták közé tartozott, akiknek honossága inkább kartotékadat, hiszen sok évtizedes szolgálat után sem vállalkozott arra, hogy a magyar delegációban megszólaljon magyarul.⁴⁹ Rajta kívül arisztokrata volt még Hammerstein-Gesmond Arnold báró.

A társaság zöme magyar nemesi családból érkezett, jobbára nem különösebben előkelő és nem is nagyon vagyonos családokból. Közülük kerültek ki azok, akiket Andrassy a magyar miniszterelnökségről kifejezetten a maga kancelláriájába (Präsidual-Section) vitt, mégpedig „extra statum”-ba, hogy a már ott dolgozó hivatalnokok jogos igényét a szabályos előléptetésre ne sértse meg.⁵⁰ Okolicsányi Sándor, Péchy Imre, Vavrik Gábor, Gömörly Antal tartozik ebbe a körbe.

45 Ld. III. fejezet, 58. lap.

46 *Stimmer*, Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite, 119. A katonai és diplomáciai szolgálat összefüggésének kérdése a külügyi vezetést kezdettől fogva foglalkoztatta. Beust inkább óvott attól, hogy alacsonyabb beosztású irodai tisztviselőket (Kanzleidienst) túl nagy számban átvegyenek a hadseregtől. Beust felterjesztése, 1871. augusztus 28. HHStA, PA. XL, Karton 326. [KZ. 308]. *Godsey*, (Aristocratic Redoubt, 72. ff.) a katonai és a diplomataszolgálat jelentős társadalmi különbségét hangsúlyozza. Valószínűleg nincsen maradéktalanul igaza. A katonai és a bürokrataszolgálat mentalitásának rokonságára utal, hogy a hivatali gyakorlatban megszokottak a katonaságtól átvett elemek. Tulajdonképpen a rangosztály (ld. alább), az egyenruha a hadseregtől ered, de az olyan kifejezések is, hogy a hivatalnok valahol „állomásozik” (stationiert). *Kielmansegg*, Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker, 36.

47 Pallavicini személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 245.

48 *Cormons*, Schicksale und Schatten, 126.; *Würl*, Die Tätigkeiten Markgrafen Pallavicini in Konstantinopel.

49 Maga az uralkodó utalt egy alkalommal arra, hogy Pallavicini nem tud kellőképpen magyarul. Ez 1911-ben történt, amikor felmerült, hogy ő lehetne Aehrenthal külügyminiszter utóda. *Hantsch*, Leopold Graf Berchtold, I. 247. Természetesen nem arról volt szó, hogy a külügyminiszternek tudnia kellett volna mindkét állam nyelvét, hanem hogy a diplomatától, akit magyar honosként tartottak számon, elvárható volt, hogy a magyar képviselő-testület előtt magyarul szóljon.

50 Ld. V. fejezet, 21. jegyzet; Andrassy felségfolyamodványa, 1871. december 14. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238. (Personalia Okolicsányi.)

Három polgár kerül a minisztériumba: Dóczy Lajos⁵¹ Andrassy személyes munkatársa, rajta kívül az említett Müller László és Schöfer Gyula. Müller 1896-ban nemességet szerez, 1910-ben pedig, akkor éppen a Ballhausplatzon teljesít szolgálatot, a magyar bárók sorába emelkedik.

Figyelemre méltó, hogy a tizenhárom köznemes közül pályája során, szolgálataért három kapott bárói, illetve grófi címet: a Trencsén megyei nemesi családból származó Burián István 1900-ban (athéni követként) bárói, majd 1918-ban grófi címet; a szintén nemesi családból való Eperjessy Albert pályája végeztével, 1909-ben, Tallián Dénes pedig bécsi szolgálataért 1911-ben magyar bárói címet.

A második generáció pályájáról összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy egy gróf és egy báró volt közöttük, öten szolgálataikért kaptak bárói, illetve grófi címet, a többiek köznemesek voltak, vagy polgárból azzá lettek. A valóságot nem túl árnyaltan mutató statisztika szerint a második generáció tagjainak 39 százaléka volt, illetőleg lett az idők (a szolgálat) során arisztokrata, és 41 százaléka közönséges nemes, tehát látszólag nem következett be érdemi változás a bürokrácia társadalmi összetételében, bár a részletes elemzés egyáltalán nem ezt mutatta.

A ballhausplatzi és a külföldi szolgálat közti kapcsolatban sem történt döntő változás. Dóczy, Jezernicky, Péchy és Tallián csak a minisztériumban szolgált, Ambró, Eperjessy, Hammerstein, Mezey, Schöfer, Thoemmel csak követségeken, de feltűnő, hogy éppen a nagy karriert befutók, amilyen Pallavicini vagy Müller, hol külképviseleteken, hol a minisztériumban szolgáltak. Nem állt többé, hogy egy arisztokratát nem lehet egy követség éléről egyszerűen Bécsbe rendelni. Pallavicini fontos európai posztokon teljesít szolgálatot, főnökei már az 1880-as évek végén a leendő követet látják benne.⁵² Péterváron első osztályú követségi tanácsos, amikor a Ballhausplatzra rendelik egy politikai ügyosztály vezetésére.⁵³ 1906-tól a Monarchia konstantinápolyi nagykövete, de 1911-ben, amikor Aehrenthal súlyos beteg lesz, kifejezetten az ő kérésére, helyettesítésével az uralkodó nem a minisztérium egyik osztályfőnökét, hanem Pallavicinit bízta meg (pedig ott lenne Müller László osztályfőnök – de ő talán túlzottan polgár e feladathoz). Az örgróft hívják haza a török fővárosból.⁵⁴

51 Részletes pályarajza: *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 120–136.

52 Thoemmel belgrádi követ Kálnoky külügyminiszternek, 1890. szeptember 21. HHStA, AR. Fach 4, Karton 245. (Personalia Pallavicini.)

53 Gofuchowski felterjesztése 1897. december 19. Egyben címzetes követ és meghatalmazott miniszteri titlust kér számára, amit – annak rendje szerint – meg is kap. Uo.

54 Aehrenthal felterjesztése az uralkodónak 1911. február 27. Uo. A megbízatás „zur Führung der Amtsgeschäfte” és nem „Leitung”-ra szól. Nem érdektelen, hogy a jól tájékozott Mérey, aki akkor éppen Rómában nagykövet, mint a „magas külügyminisztérium provizórikus vezetőjét” üdvözli Pallavicinit, és biztosítja – amint illik –, hogy ameddig ő vezeti a hivatalt, mindenben intenciói szerint fog eljárni. Mérey Pallavicininak, 1911. március 14. HHStA, PA. I, Karton 642. IX/a–6. Mérey tehát feltételezi, hogy esetleg Pallavicini lesz Aehrenthal utóda. Müllert „rendkívüli” megbízatással küldik Konstantinápolyba. Vö. [Flotow, Ludwig von], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 302. Pallavicini mint konstantinápolyi nagykövet te-

AKIK A DUALIZMUS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK ÉVEIBEN KERÜLTEK A BALLHAUSPLATZRA⁵⁵

Ha egy futó pillantást vetünk e rendkívül népes táborra, azonnal feltűnik, hogy Andrassy szándéka a diplomáciai kar átfelmérésére az utána következő másfél évtizedben, Haymerle és Kálnoky minisztersége idején megtorpanni, sőt egyenesen visszajára fordulni látszik. A hivatalba lépő 38 tisztviselőből 23 arisztokrata, ha nem is mindnyájan a nagy múltú arisztokrata családok ivadékaik. Nemes Albert gróf atyja, Vince (1830–1896) cs. kir. kamarás, főrendiházi tag; anyja ugyan bárónő, Wodianer Gabriella, Wodianer Móríc leánya, azaz Nemes Albert gróf anyai ágon zsidó nagyiparos családból való. Duka Géza és Inkey Imre „csupán” bárók. Hoenning O’Carroll Ottónak 1911-ben, akkor már 1. osztályú követségi tanácsos, sikerül külföldi főnemesi címét magyarra

geződő, baráti hangú leveleket küldött Aehrenthal külügyminiszternek (például 1910. december 16.). Egy sor ilyen írás található: HHStA, PA. I, Karton 643. IX/b–16. Vö. továbbá: *Cormons, Schicksale und Schatten*, 126.

- 55 Ambrózy Lajos báró (1868–1945), konzuli vizsga: 1891, 1913-ban grófi címet kap; Batthyány Béla gróf (1863–1949), nem tett diplomatavizsgát; Berchtold Lipót gróf (1863–1942), diplomatavizsga: 1894; Cziráky Béla gróf (1852–1911), jogi végzettségű, nincsen diplomatavizsgálata; Demelić Georg (1866–?), diplomatavizsga: 1895; Duka Géza báró (1867–1913), konzuli vizsga 1890; Esterházy Pál gróf 1861–1932), diplomatavizsga: 1885; Forgách János gróf (1870–1935), diplomatavizsga: 1892; Gáspárdy Géza (1864–?), konzuli vizsga: 1887; Hadik Miksa gróf (1868–1921), diplomatavizsga: 1893; Hoenning O’Carroll Otto báró (1861–1926), konzuli vizsga: 1886; Inkey Imre báró (1870–1934), diplomatavizsga: 1893; Joannovics Simon (1868–?), konzuli vizsga: 1892; Kánia Kálmán (1869–1945), konzuli vizsga: 1892; Kolossa Ferenc (1869–1934), konzuli vizsga: 1890; Lónyay Elemér gróf (1863–1927), diplomatavizsga: 1885; Lónyay János gróf (1860–1937), diplomatavizsga: 1884, nem fut be karrierre, 1892-ben attasé, 1893-ban viszont rendelkezési állományba kerül és nem tér vissza a szolgálatba, 1895-ben egészségi okokra hivatkozva időleges nyugállományba helyezik. HHStA, AR. Fach 4, Karton 196.; Mérey Kajetán (1861–1931), diplomatavizsga: 1885; Mihailovich János (1843–1917), jogi végzettségű, nincsen diplomatavizsgálata; Musulin Alexander (Sándor) (1868–1947), 1912-ben bárói címet kap, diplomatavizsga: 1892; Nemes Albert gróf (1866–1940), diplomatavizsga: 1890; Pálffy Móríc gróf (1869–1948), diplomatavizsga: 1894; Pálffy Sándor gróf (1865–?), diplomatavizsga: 1889; Rakovszky Béla (1860–1916), konzuli vizsga: 1883; Suchanek Eduard (1862–?), diplomatavizsga: 1886; Szapáry Lőrinc gróf (1866–1919), diplomatavizsga: 1890; Szapáry Péter gróf (1861–1906), diplomatavizsga: 1886; Szapáry Tibor gróf (1865–1928), diplomatavizsga: 1894; Széchenyi Dénes gróf (1866–1934), diplomatavizsga: 1889; Széchenyi Lajos gróf (1868–1919), diplomatavizsga: 1893; Széchenyi Manó gróf (1858–1926), nem tett diplomatavizsgát; Szécsen Miklós gróf (1857–1926), diplomatavizsga: 1881; Szögyény-Marich László (1841–1916), 1910-ben grófi címet kap, nem tett diplomatavizsgát; Trettina Árpád (1867–?), diplomatavizsga: 1895; Ugron István (1862–?), konzuli vizsga: 1886; Velics Lajos (1857–1917), diplomatavizsga: 1880; Wodianer Rudolf (1859–1932), konzuli vizsga: 1881; Wolf Károly (1842–1919), 1902-ben magyar nemességet kap, nem tett diplomatavizsgát.

váltania; magyar báróságot szereznie.⁵⁶ Musulin Sándor még polgárként született. Kisgyermek, amikor határőrvidéki ezredes apja, Emil magyar nemességet kap,⁵⁷ ő maga pedig hivatali szolgálataért 1912-ben bárói címet. Tíz nemes ember és öt polgár nyer felvételt a külügyminisztériumba,⁵⁸ s az utóbbiak közül ketten tevékenységük elismeréseképpen nemességet kaptak: a főkonzul Joannovics Simon 1914-ben, Wolf Károly pedig 1902-ben. Wolf nemcsak származását, hanem hivatali beosztását tekintve is polgár volt, pénzügyi szakember, akit a tudásáért, ismereteiért a Legfelső Számvevőszéktől hívott apparátusába a miniszter. Wolf akkor már ötvenesztendő, az igazi diplomaták ebben az életkorban már a visszavonulásukat tervezik. Wolf nyilván elismerésnek tekintette külügyminisztériumi alkalmazását s hogy azonnal a VI. fizetési osztályba léphetett.⁵⁹ Egy évtized múltán az uralkodó nemességgel jutalmazta ügybuzgalmát. Kánia Kálmán szintén polgárként kezdte pályafutását, apja, a jómódú soproni ügyvéd 1898-ban kap nemességet, tehát amikor fia már elindult a pályán.⁶⁰ Kolossa Ferencnek ugyan sikerült konzuli szolgálatból diplomáciai státuszba kerülni, de nemesi címet nem szerzett, ahogyan a mindvégig a Ballhausplatzon szolgáló Suchanek Eduard sem.⁶¹

Pusztán számszerű kimutatás szerint ennek a generációnak a 61 százaléka arisztokrata, 26 százaléka nemes, 13 százaléka polgár volt. A legfeltűnőbb változás az arisztokraták számának növekedése, tehát mintha a két, polgári „sorban” maradt hivatalnok léte ellenére, éppen a polgárosodással ellentétes folyamat zajlott volna ebben a periódusban. A valóság azonban mégsem egészen ez volt.

56 A magyar belügyminiszter értesíti erről Aehrenthal külügyminisztert 1911. április 20-án. HHStA, AR. Fach 4, Karton 136. (Personalia Hoenning O'Carroll Otto.) Hoenning apja Alsó-Szászországból való, anyja a Prágában született Anna Deym-Strilez grófnő. A család talán magyarországi birtokai alapján magyar állampolgárságot szerzett. S bár a törvények megengedik, hogy a magyar állampolgárságot szerzett külföldi nemesek vagy főnemesek külföldi címüket külön engedély nélkül is használhassák, úgy látszik, Hoenning O'Carroll magyar báró akart lenni. Aehrenthal külügyminiszter hosszabb levelezést folytatott e tárgyban a magyar belügyminiszterrel. Uo.

57 MNL OL, K-27, 31/MT/1873. 1873. június 12-én Musulin Emil honvéd alezredes, hivatkozva néhai atyjának, Musulin Raymund cs. kir. őrnagynak negyvennégy esztendei katonai szolgálatára, valamint a maga érdemeire, amelyeket huszonnégy évi szolgálata alatt szerzett, magyar nemességet kér és kap *gomorjei* előnévvel.

58 A polgárok: Joannovics Simon, Kánia Kálmán, Kolossa Ferenc, Suchanek Eduard, Wolf Károly.

59 Kálnoky felterjesztése Wolf besorolása ügyében, 1892. január 13. HHStA, AR. Fach 4, Karton 384. (Personalia Wolf.)

60 Kánia József érdekes módon „a közös ügyek terén szerzett érdemei elismerésül” kap *kányai* előnévvel nemességet. Érdemeinek közelebbi tartalmáról nincsenek információink. A magyar minisztertanács határozata, 1898. július 13. MNL OL, K-27, 28/MT/1898.

61 Suchanek egyébként osztrák állampolgár volt, s csak második házassága révén szerzett magyar honosságot. Katonatiszt apja a königrätzi csatában elesett. De nagybátyja, Johannes Suchanek, aki udvari titkári rangban vonult nyugalomba a külügyminisztériumból, vállalta, hogy megfelelőképpen gondoskodik unokaöccséről, amíg az fizetett állásba kerül a minisztériumban. HHStA, AR. Fach 4, Karton 336. (Personalia Suchanek.)

A pályájukat az 1880-as években kezdők, lényegében családi háttérüktől függetlenül, tehát az arisztokraták is, szabályos hivatali pályát futottak be: azaz megszerezték az előírt szakképzettséget, végigjárták a szabályos hivatali ranglétrát. Ezt Károlyi Alajosról, Széchenyi Imréről vagy Zichy Ferencről – tehát az első generáció tagjairól – a legkevésbé sem mondhattuk el.

Esterházy Pál huszonnégyszeres éves korában diplomatavizsgát tett, s ezt követően tizenhét esztendő alatt fokozatosan első osztályú követségi tanácsossáig jutott; pályájában tehát addig nem volt semmi rendkívüli.⁶² Aehrenthal külügyminiszterségével azonban életében fordulat következett be. A külügyminiszter még szentpétervári közös szolgálatuk idejéből ismerte a nagy műveltségű, kisékülönc magyar arisztokratát, és rendkívül sokat tartott felőle.⁶³ 1907 elején Bécsbe hívta, osztályfőnöki állást kínált neki és rendkívül széles hatáskörrel ruházta fel.⁶⁴ Am Esterházy aligha érezte a szokványos értelemben vett *hivatali állásnak* a bécsi szolgálatot, őrizte a nagyúr függetlenségét. Pártfogóját, barátját és miniszterét (és persze az uralkodót) szolgálta a Ballhausplatzon, amit saját elhatározásából abba is hagyhatott. 1912. február 16-án, egy nappal Aehrenthal halála és Berchtold kinevezése előtt sietve lemondott állásáról.

Különleges képességekkel ki lehetett ugrani (ez arisztokraták esetében is megtörténhetett, ahogy Esterházy Pál, majd Forgách János pályája is mutatja), de szó sincs arról, hogy ez a magas arisztokratáknak automatikusan kijárt volna. Többségük rangidősségüknek megfelelően haladt előre, előléptetésüknél a döntő argumentum az ansziennitás volt, mint nem arisztokrata társaik esetében is. Szapáry Tibor gróf például, aki magyar megyei tisztviselő, majd a király személye körüli minisztériumból kerül a külügybe, olyan karriert csinál, mint bárki más, sok éven át tartó kisebb külföldi megbízatásokból hazatérve a minisztériumban a delegációkkal való kapcsolattartás a feladata, mégpedig a köznemes Tallián Béla beosztottjaként. Miniszteri tanácsossáig jut. Ha ez nem felelt volna meg társadalmi ambícióinak, elhagyhatta volna a pályát, ahogyan ezt egyébként viszonylag sokan, éppen az arisztokraták közül, különböző okokból meg is tették.⁶⁵

62 Éppen ellenkezőleg. Amikor 1901-ben hosszabb szabadságolását (rendelkezési állományba vételét) kéri birtokügyi rendezése érdekében és egészségügyi problémáira hivatkozva, írásából bizonyos sértettség érződik: kortársai közül néhányan nála látványosabb pályát futottak be. Egyébként előkelő helyeken szolgált: 1885–1889 között Londonban, 1889–1894 között Szentpéterváron, majd 1894–1901 között Párizsban. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 85. Életútjáról: *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 112–113.

63 *Baernreither*, *Fragmente eines politischen Tagebuches*, 90.; *Lükow*, *Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie*, 47.; James *Treichel* szerint ifj. Andrassy Gyula és Széll Kálmán is ajánlják Esterházyt Aehrenthalnak: *Magyars at the Ballplatz*, 97–98.

64 Aehrenthal beszélgetése Friedjunggal, 1907. április 29. *Friedjung*, *Geschichte in Gesprächen*, II. 64–67.

65 Batthyány Bélát pénzügyi bonyodalmai miatt elbocsátják, Inkey Imre adósságot csinál, elhagyja a pályát, Lónyay Imre személyes okokból vonul vissza, Lónyay János azért, mert elégedetlen az előmenetellel. (Ld. kimerítő levelezését e tárgyban Mérey Kajetán osztályfőnökkel 1896–1897-ből: HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 13.) Pálffy Sándor betegségére hivatkozva harminckilenc

A modernizáció még egy vonatkozásban feltétlenül érezhető volt: a konzuli szolgálat fokozatosan elveszítette társadalmilag alacsonyabb rendű voltát, azaz a konzuli szolgálatból át lehetett lépni diplomáciaiba. Ezt mutatja a gyakorlat, még akkor is, ha jól tudjuk, sohasem pusztán presztízs-különbség létezett a két szolgálat között.⁶⁶ A dolog meritumát Szapáry Lőrinc (Szapáry Gyula magyar miniszterelnök fia) története jól jellemzi. Lőrinc Keleti Akadémiát végzett és konzulként kezdte pályafutását. Amikor azonban megürült egy Lőrincnek való diplomataállás, a külügyminiszter hajlandó volt azt a fiatal konzulnak felajánlani, s e döntéséhez osztályfőnöke, Cziráky Béla közvetítésével az apa véleményét kérte: „Kálnoky gróf megbízásából fordulok hozzád a jelen sorokban – szól a külügyi osztályfőnök magyar nyelvű levele a volt magyar miniszterelnöknek. – Óhajodat fejtetted ki a miniszter előtt több ízben, hogy Lőrinc fiad a konzuláris szolgálatból diplomáciaiba vétessék át. Most erre alkalom van. Mielőtt azonban határozna, véleményedet, mint atyjáét ismerni kívánná, különösen a pénzügyi momentumot illetően, mely e részben elsősorban irányadó. Amíg a konzuláris pályán ezen szempont tekintetbe alig jön, addig a diplomataakra nézve ez egy elkerülhetetlen sine qua non. Lőrinc jelenleg mint kezdő konzuli tisztviselő évi 1100 forint fizetést húz, míg mint attasé, mely rangfokozatilag az eddig betöltött állásánál egy fokkal magasabb, néhány éven át egyáltalán nem kapna fizetést. Kálnoky grófnak ugyan az az elve, hogy akinek már megszabott fizetése van, ezt elvenni nem méltányos, ezért hajlandó módot találni arra, hogy Lőrinc a konzuli fizetését az átvétel után is megtarthassa.” „Mindezek mellett azonban tekintettel arra is, hogy a diplomáciai alkalmaztatásban Lőrincnek többszöri áthelyeztetése szolgálati érdekből esetleg elkerülhetetlen lesz, légy szíves az iránt nyilatkozni, ill. válaszodban azon előírt biztosítást nyújtani, hogy fiadnak az állásnak megfelelő megélhetéshez szükséges jövedelmet juttatni (a fennálló szabványokban 4000 forint évi jövedelem van mint minimum előírva) hajlandó vagy.”⁶⁷ Az apa természetesen biztosította fia számára az előírt apanázst (bár a baráti hangú levélben megvallja, nem bánta volna, ha Lőrinc még egy ideig konzulként kereskedelmi és jogi gyakorlatot szerez). Az már minden

évesen vonul vissza, a dúsgazdag Szapáry Péter huszonkilenc éves korában. Ugyanez gyakran előfordul a következő generációban is: Esterházy Rudolf herceg harminckét éves korában hagyja el a pályát, nyilvánvalóan azért, mert elégedetlen a beosztásával. *Tuczay*, Die magyarischen Diplomaten im Dienste der österreichisch-ungarischen Monarchie vom 1895 bis 1918, 280–288. (Talán mégis elindult a polgárosodás útján a diplomáciai szolgálat. Müller László osztályfőnök inti le a beosztásával elégedetlenkedő Esterházy Rudolf herceget. Uo. 285.)

66 Ld. III. fejezet, 64–66. lap.

67 Cziráky levele Szapáry Gyulához, 1894. február 19. HHStA, AR. Fach 4, Karton 338. (Personalia Lőrinc Szapáry.) Szapáry Gyula 1890–1892 között miniszterelnök.

bizonytal a volt magyar miniszterelnök fiának szólt, hogy már néhány héttel e levélváltás után diplomáciai státuszba vették.⁶⁸

Azt vizsgáljuk, mennyire érezhető a polgárosodás folyamata a Monarchia külügyi apparátusában annak ellenére, hogy az évtizedek során – néhány, politikai törekvések által determinált esztendő (Andrássy külügyminisztersége) kivételével – a külszolgálatba (a minisztériumba és a diplomáciai szolgálatba egyaránt vagy nagyon hasonlóképpen) többségükben arisztokraták kerültek. Mégis a modernizáció jellegzetes megnyilvánulása volt, hogy megszűnt a merev határ a diplomáciai és a konzuli szolgálat között. E folyamatnak több magyarázata lehetséges. Egy ilyet kínál Hoening O'Carroll életútja.

Hoening O'Carroll Keleti Akadémiát végez, 1886-ban teszi le a konzuli vizsgát. Egy évtized múlva már varsói főkonzul. 1903-ban Sydney-be helyezik a főkonzulátus élére. Fontos szerepe lesz az Ausztráliába irányuló export előmozdításában.⁶⁹ Ő szervezi át a londoni nagykövetség fennhatósága alatt álló konzulátust, amelynek hatásköre a század elején már egész Ausztráliára és Új-Zélandra kiterjed.⁷⁰ Nem vagyonos ember, és tisztában van azzal, hogy ez gátja karrierjének. „Tévedés azt hinni, hogy néhány posztot kivéve saját vagyon nélkül előre lehet jutni.” „Semmi más pályán nincs a vagyonnak akkora jelentősége, mint nálunk.”⁷¹ Főnökei nagyon elégedettek tevékenységével, a miniszter róla szóló szövegeiben nem a sztereotíp „ügybuzgalom”-ról (Pflichteifer) olvashatunk, hanem Hoening érdemi tevékenységéről.⁷²

1906-ban New York-i főkonzul. Ez az az időszak, amikor az Amerikában tevékenykedő diplomaták felismerik az ottani konzuli szolgálat rendkívüli jelentőségét, a gazdasági kapcsolatok fontosságát és az egyre növekvő amerikai kivándorlással kapcsolatos feladatok súlyát. Úgy tűnik, Hoening méltó partnere a széles látókörű Hengelmüller washingtoni nagykövetnek.⁷³ Ugyanakkor, mint New York-i főkonzult, nyomasztja a két szolgálat különbsége, és ter-

68 Szapáry Gyula levele Cziráky Bélának, 1894. február 21. Uo. (Mindkét levél német fordítása is mellékelve.) Calice konstantinápolyi nagykövet a konzulátusról 1894. március 28-án diplomáciai státuszba veszi, s erről az apát is értesíti. Más forrásból egyébként úgy tudjuk, korántsem magától értetődő, hogy Szapáry Gyula anyagi felelősséget vállalt fiáért. Rövid pórázon tartotta az ifjúkorában meglehetősen meggondolatlan fiatalembert, s a már diplomata, követségi tanácsosi rangban lévő fiának házasságon kívül született gyermekei sem okozhattak különösebb örömet a rigorózus apának. [Flotow, Ludwig von], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 31.

69 Hoening O'Carroll a Cabinet des Ministershez (a minisztérium kabinetirodájának), 1907. január 2. HHStA, PA. I, Karton 642. 88/C.d.M.

70 Gotuchowski felterjesztése az uralkodónak, 1903. november 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 136. (Personalialia Hoening O'Carroll.)

71 Hoening O'Carroll Méreyhez, 1904. október 6. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 12.

72 Gotuchowski a sydney-i konzulátus újjászervezéséről, 1907. december 12. HHStA, AR. Fach 4, Karton 136.

73 Hengelmüller Hoening tevékenységéről: Hengelmüller a miniszternek, 1907. november 18. HHStA, PA. XXXIII.

mészetesen törekszik a diplomáciai státuszra. 1908-ban áthelyezik Tokióba. Minthogy a japánok rossz néven veszik, hogy a Monarchia nem megfelelő súlylyal képviselteti magát a japán fővárosban,⁷⁴ Aehrenthal azt javasolja, Hoening kapjon követségi tanácsosi címet (egyelőre 2. osztályút).⁷⁵ Tehát diplomáciai szolgálatba veszik. 1909-ben első osztályú követségi tanácsos lesz, s az V. fizetési osztályba kerül.⁷⁶

Hoening története annak példája, hogyan lehet konzuli szolgálatból diplomáciaiba lépni úgy, hogy az nem pusztán hivatali előléptetés, előresorolás, a szolgálat elismerése, hanem a szolgálat követelménye. Természetesen nem az európai udvarok hagyományos diplomáciai pozícióiról van szó ez esetekben, hanem a világpolitikába újonnan belépő államokban teljesítendő szolgálatról, amely országokkal a Habsburg Monarchia elsősorban gazdasági érdekei miatt tartott fenn kapcsolatot. Vagyis a diplomáciai kapcsolatok jellege-tartalma változott meg. A diplomata ez esetben nem az udvart képviselte más udvaroknál, hanem az állam polgárait, azok gazdasági igényeit, mégpedig a maga széles körű szakmai tapasztalatait, ismereteit felhasználva. Az ilyenfajta küldetés jellegzetes példája Hoening életútja, akkor is, ha iratai egész sorában elmélkedik azon, hogy a diplomáciai szolgálatba vétel jog-e vagy kedvezmény (Recht oder Gunst); a dolgok természetes menete-e.⁷⁷

De konzuli vizsgát tett tizenegy hősöm idővel diplomata lett, tehát az nem volt olyan rendkívüli dolog, mint annak idején Müller László esete. S ez nemcsak az arisztokratákra (mint Ambrózy Lajos vagy Duka Géza), hanem a közönséges nemesekre és a polgárookra is igaz, sőt az olyan figurákra is, amilyen maglódi Wodianer Rudolf volt. Az ő apja, Wodianer Béla bajor, majd württembergi konzul, aki 1869-ben kapott magyar nemességet.⁷⁸ Nincsen nyoma annak, hogy maglódi Wodianer Béla ez alkalomból keresztény hitre tért volna. De 1859-ben született fia katonai minősítési lapján már római kato-

74 A követi, majd nagyköveti posztot 1899–1908 között Ambró Béla báró, 1909–1911 között Guido Call báró tölti be.

75 Aehrenthal felségfolyamodványa, 1908. december 31. HHStA, AR. Fach 4, Karton 136.

76 Aehrenthal felségfolyamodványa, 1909. július 13. Uo.

77 Amikor végre sikerül diplomáciai státuszba jutnia, ez a nagy műveltségű, irodalmi ambíciókkal is rendelkező hivatalnok a kor ízléséhez és rítusához képest is túl alázatosan mond köszönetet miniszterének és méltatja tevékenységét: minél távolabb van hazájától, annál inkább érzi, hogy az elmúlt esztendőkből mennyire megnőtt a Monarchia presztízse, más hatalmi tényezővé vált. Hoening O'Carroll a miniszterhez, Tokió, 1909. április 19. HHStA, PA. I, Karton 642. 307/C.d.M. Persze a szöveg másként is értelmezhető: egy hivatalos (nem privát) levélben a minisztert dicsérni bizonyos fokig az egyenjogúság (a kölcsönösség) megnyilvánulása.

78 Wodianer Béla mérnökkari tisztként szolgált a szabadságharcban. A bukás után birtokot vásárolt Maglódon, ahol mintagazdaságot létesített. 1853-ban Pesten kereskedelmi irodát nyitott, gabonakereskedelemből gazdagodott meg, s utána lépett állami szolgálatba.

likus vallásúként szerepel,⁷⁹ és szépen halad a pályán: 1908-ban főkonzul Bukarestben, 1912-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.⁸⁰

Három olyan arisztokrata tagja van ennek a csoportnak, aki nem rendelkezett a diplomáciai álláshoz törvényben rögzített végzettséggel: Széchenyi Manó gróf, Cziráky Béla gróf és Szögyény-Marich László – de valójában vitatható, hogy ezek az emberek külügyi-diplomáciai állást töltöttek-e be.

Széchenyi Manó apja kérésére ugyan „provizorikus attasé” a berlini követségen,⁸¹ a külügyminiszter azonban figyelmeztet, ez a beosztás a fiatal gróftól nem jogosítja fel semmiféle további igényre. Három év múlva viszont teljesen szokatlan módon azt ajánlja az uralkodónak, hogy Széchenyi Manó gróf esetében, aki a néhai császári-királyi főistálló-mester Karl Grünne gróf unokája, s aki eddigi állomáshelyein, Berlinben és az olasz udvarban ismételtelen bizonyosságát adta a diplomáciai szolgálatra való alkalmasságának, bizvást eltekinthetnek attól, hogy képzettségét elméleti vizsga próbája alá vessék. 1886. szeptember 29-én az uralkodó elfogadja a külügyminiszter felterjesztését. – Tehát nem kellett diplomatavizsgát tennie. Kálnoky indokolása akár egy fél évszázaddal korábban is íródhatott volna. Különösen figyelemre méltó az akkor már elhunyt nagyapára való hivatkozás, arra a Grünne-re, aki ismeretesen a bécsi udvar „rossz szelleme” volt, a császár anyjának kedvence, aki főhadsegédként a korai években a fiatal uralkodóra is nagy hatást gyakorolt. Ilyen nyíltan hivatkozni a jelölt családjának aulikus voltára, a császárnak tett szolgálataira civil (nem katonai) állásokra való kinevezésnél a századvégen már nem volt szokás. Széchenyi Manó azután mégsem futott be ragyogó diplomáciai karriert. 1897-ben elhagyta a külügyi pályát, a király személye körüli minisztériumba került, és rövid államtitkárság után 1898–1900 között a bécsi magyar minisztérium vezetője, a felség személye körüli miniszter lesz.

Széchenyi Manón kívül nem tett diplomatavizsgát a két magyar osztályfőnök, Cziráky Béla és Szögyény-Marich László sem. Mindketten magyar politikusként eleve osztályfőnöki rangban kerültek a minisztériumba, tehát egyáltalán nem szabályos hivatali pályát futottak be.⁸²

79 A külügyminisztériumi személyi anyagokban vallásra utaló megjegyzés rendszerint nem szerepel. Wodianer személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 383. Katonai minősítése: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten, Karton 3818.

80 Igaz, a nem sokkal korábban létesített sziámi követségen tölti be e tisztséget, tehát nem túl előkelő helyen. A háború alatt majd a magyar miniszterelnökségen nyer alkalmazást.

81 Kálnoky felterjesztése, 1883. november 16. HHStA, AR. Fach 4, Karton 341. (Personalia Széchenyi Manó.) Széchenyi Manó Kálmán k.k. kamarás fia, Széchenyi Pál, a nagy Széchenyi testvérének az unokája.

82 A magyar osztályfőnökökről *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás a Ballhausplatzon, 99–114.

AKIK A GOŁUCHOWSKI–AEHRENTHAL IDŐSZAKBAN LÉPTEK KÖZÖS SZOLGÁLATBA⁸³

A külügyminisztérium első osztályfőnöke 1908-ban utasítást kért miniszterétől, hogy milyen szempontokat vegyen figyelembe a fiatal tisztviselők felvételénél. Ekkor mondta Aehrenthal: „Csak a képesség számít, a diplomáciai testület nem nemesi kaszinó” („Nur die Befähigung soll entscheiden, die Diplomatie des Ministeriums des Äußern ist kein Adelskasino”).⁸⁴ A kijelentés Ballhausplatz-szerte megütközést keltett, mindenki döbbenten idézte a miniszter újítási vizsketegét. 1908-at írtak ekkor, és a Monarchia jövődiplomáciai karát tervezték. Az új szempontok érvényesítése (hogy tudniillik csak a képesség számít) persze továbbra is nagyon bizonytalan volt, mégpedig nem pusztán a gyakorlatban. A misszióvezetőknek jelentést kellett írniuk az alacsonyabb rangú beosztott hivatalnokokról (Legationssekretäre és Gesandtschaftsattache), s ehhez a minisztérium időről időre kibocsátotta a minősítés szempontjait. A kérdések részint szakmai jellegűek voltak, nyelvtudásra, speciális ismeretekre vonatkoztak, valamint arra, hogy a hivatalnok mennyire képes önálló munkavégzésre; részint azonban „társadalmiak”: a hivatalnok társasági magatartását, privát (családi) viszonyait, és főként pénzügyi helyzetét tudakolták. S bár a század elején már magáról a titkos minősítési rendszer

83 Bárczy Loránd (1876), diplomatavizsga: 1902; Bethlen-Mattyasovszky Dezső (1863–?), nem tett diplomatavizsgát; Brusselle-Schaubeck Félix gróf (1874–?), diplomatavizsga: 1899; Csáky Imre gróf (1882–1961) konzuli vizsgát tesz: 1904-ben, de lényegében azonnal diplomáciai státuszba kerül; Csekonics Iván gróf (1876–1951), diplomatavizsga: 1901; Dóczy Péter báró (1881–1962), diplomatavizsga: 1908; Esterházy Rudolf herceg (1880–1962), diplomatavizsga: 1906, 1912-ben elhagyja a pályát; Felméry Lajos (1876–1961), nem tett diplomatavizsgát; Forster Gyula báró (1874–1929), diplomatavizsga: 1900; Gömöry-Laiml László (1876–?), diplomatavizsga: 1903; Malcomes Gyula báró (1878–?), nem tett diplomatavizsgát; Millinković Theodor (1843–1903), katonai végzettségű, 1895 novemberében kormány megbízott Cetinjében, átvészlik a külügybe; Pejácsevich Elemér gróf (1883–1927), diplomatavizsga: 1906; Praznovszky Iván (1883–1971), diplomatavizsga: 1908; Rubido-Zichy Iván báró (1874–1964), diplomatavizsga: 1900; Somssich József gróf (1864–1941), konzuli vizsga: 1898. Nagyon idős korában teszi le a konzuli vizsgát, viszont azonnal diplomáciai státuszba kerül; Szapáry Frigyes gróf (1869–1935), diplomatavizsga: 1896; Szentiványi Móric (1876–?), diplomatavizsga: 1901; Szilassy Gyula (1870–1935), diplomatavizsga: 1895; Török Béla (1880–?), diplomatavizsga: 1908; Török Sándor gróf (1881–?), diplomatavizsga: 1907; Wickenburg Márk gróf (1864–1924), nem tett diplomatavizsgát.

84 Heinrich Friedjung beszélgetése Kánia Kálmánnal, a külügyminisztérium sajtóosztályának helyettes vezetőjével, 1909. január 30. Kánia Aehrenthal és Emil Jettel eszmecserejéről számol be Friedjungnak. *Friedjung, Geschichte in Gesprächen*, II. 190. Ismeretes persze, hogy Aehrenthal gondolata nem új, egyidős a modern osztrák bürokrácia születésével. II. József rendeli el, hogy a hivatali kinevezéseknél ne a származást és a vallást, hanem a képességeket mérlegeljék. Figyelemre méltó, hogy míg a katonai minősítési lapokon az egész korszakban szerepel a felekezet, a külügyi tisztviselőkkel kapcsolatban ilyen kérdés alig merül fel. Ld. Wodianer esetét, 79. jegyzet. Vö. *Marczali, Hivatalképesség és vizsgálat*, 13–16.

megengedhető voltáról vita folyt, legalábbis az osztrák delegációban, feltűnő, hogy a kvalifikáció irányelvei az évtizedek során semmit sem változtak.⁸⁵ Éppen úgy, ahogyan a Gołuchowski–Aehrenthal korszakban hivatalba lépők társadalmi háttere sem.

A huszonkét magyar honos hivatalnok közül ebben a generációban is tizenöt arisztokrata volt. Bár közülük Szilassy Gyula nem született annak. Ez a neveltetés és a világról alkotott felfogását illetően sajátos férfiú (igen előke-lő, svájci és angol környezetben nőtt fel, nem voltak magyar érzelmi kapcsolatai, annál inkább formálódó nézetei a Monarchia szükséges átalakításáról) csak 1918-ban, az összeomlás előtt szerzett bárói címet.⁸⁶ A generáció hét közönséges nemes tagja közül Gömör-Laiml László polgárként kezdte pályáját. Apja, Gömör Sándor, a Salgótarjáni Vasmű Társaság bányaigazgatója, 1885-ben meghalt. Anyja második férje, dedinai Laiml Sándor lovag, nyugalmazott őrnagy örökbe fogadta, s így ő is nemes lett,⁸⁷ azaz megkímélte a ballhausplatzi hivatalnokgárdát attól, hogy polgárt kelljen soraiba engednie. Tehát a háború előtti utolsó nemzedék, amelynek jó része már a Monarchia idejében nem is juthatott el pályája csúcsára, 68 százaléka arisztokrata, 32 százaléka nemes ember.

Olyan szereplőnk viszont már nem akad, aki megfelelő végzettség nélkül diplomatává vált volna. Aki nem rendelkezett diplomata- vagy konzuli vizsgával, pénzügyi, mezőgazdasági, jogi szakemberként dolgozott a Ballhausplatz megfelelő osztályán, s fel sem merült, hogy más feladatot bízhatnának rá.⁸⁸

Láthattuk, a külügyminisztérium magyar tisztviselőinek több mint a fele az egész korszakban arisztokrata, vagy szolgálata elismeréseképpen azzá válik, polgárok viszont az egész korszakban szinte csak mutatóban akadnak. Rögtön felmerülhet a kérdés: ilyenfajta társadalmi háttér csupán a magyar honos közös tisztviselőket jellemezte?

Ha a fenti adatokat a Monarchia diplomáciai karának általános viszonyaival vetjük össze, megállapíthatjuk: az arisztokrata dominancia nem feltét-

85 A külügyi tisztviselők minősítéséről, 1887. április 26.; 1907. december; 1913. november 8. HHStA, AR. Fach 6, Karton 100. Fontos tudni, hogy itt beosztott, alacsony rangú, külföldön szolgáló hivatalnokokról van szó. 1910-ben Josef Wolfgang Dobernig a Német Nationalista Szövetség (Deutschnationale Vereinigung) karintiai képviselője szót emelt az osztrák delegációban, hogy szüntessék meg a titkos minősítést. Aehrenthal azonban visszautasította a karintiai politikus érveit: a külszolgálatot teljesítő hivatalnokok nem állnak a minisztérium közvetlen ellenőrzése alatt, ezért használhatóságuk, képességeik megítélésében a minisztérium rá van utalva közvetlen hivatali főnökük felelősségteljes írásbeli véleményére. HHStA, PA. I, Karton 578. A kérdés részletesebb elemzését ld. *XI. fejezet*.

86 Pályájáról: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 229–231.

87 Ez azonban csak feltételezésem, mert Laiml László 1908-ban meghal, és fogadott fia csak 1910-ben lesz nemes. De nem valószínű, hogy néhány évi hivatalnokoskodás után, udvari titkárként kapta volna a nemesi címet. Ilyenre nem láttunk példát.

88 A kérdésről részletesebben ld. *VIII. fejezet*. Bethlen-Mattyasovszky Dezső, Felméry Lajos, Malcomes Gyula és Wickenburg Márk példájáról van szó.

lenül a magyar honosságú tisztviselők specifikuma. A rendelkezésünkre álló vizsgálatok szerint a Monarchia diplomatáinak döntő többsége nemes, sőt kifejezetten arisztokrata volt.⁸⁹ A diplomáciai kar egészére vonatkozó elemzés ugyan Nikolaus Preradovich úttörő munkája óta nem született, ő pedig kétségbe vonta a szakirodalomban közhelynek számító tételt a diplomáciai kar arisztokrata jellegéről. Szerinte a 19. század közepén a diplomaták 28 százaléka polgári eredetű volt, és ez az arány a világháborúig 44 százalékra növekedett.⁹⁰ Gernot Stimmer vizsgálatai szerint viszont a Keleti Akadémia 1850–1903 között végzett hallgatóinak 54 százaléka volt nemes (15 százaléka arisztokrata), míg 46 százaléka polgár. S ez az arány – szerinte – nagyjából megfelel a magas bürokrácia szociális struktúrájának az adott időszakban.⁹¹ A kérdés szinte egyetlen monográfusa, Godsey, aki a világháború előtti évtized diplomatáiról tényleges és részletes felméréseket készített, inkább Arno Mayer felfogását erősíti meg, azt a nézetet, amely újraértékeli a preindusztriális európai elit szerepét a francia forradalomtól 1914-ig, és Európában mindenütt nagyobb jelentőséget tulajdonít a tradicionális elitnek, tehát az arisztokráciának, mint az korábban szokás volt.⁹² Godsey nem elméleteket fejt ki, hanem nagyon is konkrét számokkal dolgozik, s azt állítja, hogy abból a 251 tisztviselőből, aki 1906 és 1914 között minisztériumi és diplomáciai szolgálatban tevékenykedett az Osztrák–Magyar Monarchiában, mindössze 26 jött a középosztályból, és közülük is tízen pályájuk során nemességet szereztek, s a 163 diplomatából 12 rendelkezett polgári háttérrel.⁹³ Hasonlóképpen vélekedik Winfried Baumgart is,⁹⁴ hangsúlyozva, hogy korántsem a Monarchia „elmaradottsága” (vagyis „feudális” jellege) volt az oka annak, hogy a diplomáciai kar oly kevésbé vált polgárivá – hiszen Nagy-Britanniában is az arisztokrácia uralta ezt a testületet. Bár Godsey számba vette a Monarchia utolsó időszakának diplomatáit, fogalomhasználata elég bizonytalan. Nem mindig von határt arisztokrata és nemes között, és elmosódott a középosztály-fogalma is.

89 A kérdés szélesebb összefüggéseire: *Hoffmann, Wie bürgerlich war die Habsburgermonarchie*, 134–138.

90 *Preradovich, Die Führungsschichten in Österreich und Preußen 1804–1918*, 10–11.

91 *Stimmer, Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite*, 106–107., 110–111. Persze tudjuk, hogy a külügyi tisztviselők a magas bürokraták között is egészen speciális csoportot alkottak, valamint, hogy a Keleti Akadémia bizonyos fokig a társadalmi emelkedés lehetőségét nyújtotta.

92 *Mayer, The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, 79–129. A kérdésről érdekes vita zajlott 1990-ben a *Geschichte und Gesellschaft* című folyóirat hasábjain. Sonderheft 13 (1990).

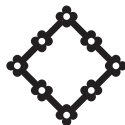
93 *Godsey, Aristocratic Redoubt*, 18. ff. Vö. továbbá: *Uő, Der österreichisch(e)-ungarische Diplomatische Dienst zwischen Stände- und Nationalgesellschaften*, 1248–1251. Kifejezetten a Ballhausplatz társadalmi „modernizációjának” megakadásáról, az arisztokrácia súlyának megerősödéséről ír („verstärkte Aristokratisierung des diplomatischen Korps”), ami Haymerle korszakától volt érezhető. Vö. továbbá: *Stekl, Der erbländische Adel*, 985–988.

94 *Baumgart, Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830–1878*, 122–129.

Egyrészt ezért, másrészt mivel Godsey vizsgálata csak az Aehrenthal–Berchtold időszakra terjed ki, az összbirodalmi és a magyar adatok számszerű összehasonlításának nem sok értelme van, a tendencia hasonlósága viszont nyilvánvaló.

A diplomatakar és a ballhausplatzi tisztviselők, azaz a külügyi apparátus nem vált polgárivá, mégis annak modernizációja több területen félreérthetetlenül megmutatkozott. Az évtizedek során egyre inkább és növekvő mértékben szakképzett hivatalnokok kerültek a külügyminisztérium alkalmazásába; a végzettség nemcsak formálisan, hanem a gyakorlatban is az alkalmazás feltétele lett.⁹⁵ Megszűnt a merev határ először a ballhausplatzi és a külszolgálat, a korszak végén pedig a konzuli és a diplomáciai szolgálat között. A hivatalnokok társadalmi helyzetüktől függetlenül hasonlóképpen haladtak előre a hivatali pályán.⁹⁶

Lehet, hogy a hivatalnokok társadalmi háttérüket tekintve kevésbé változtak, csakhogy a külügyi szolgálat jellege az évtizedek során – mint láttuk – mégis megváltozott. Márpedig a külügyi szolgálat mint intézmény, mint hivatal és az a személyi stáb, amely működteti a hivatalt, elválaszthatatlan egymástól; a hivatalnok bele van ágyazva abba a kapcsolati hálóba, kölcsönös függőségi rendszerbe, amelyet a hivatal teremt.⁹⁷ Norbert Elias elmélete fontos számunkra, mert hozzásegít annak megértéséhez, hogy a császári ház és a külügyek minisztériuma, annak tradíciója, az idők során változó funkciója formálta a hivatalnokokat, és ugyanakkor a hivatalnokok (azok társadalmi meghatározottsága) hatottak az intézményre.

95 A képzettség tartalmi vonatkozásairól ld. VIII. fejezet.

96 A kérdésről részletesen ld. IX. fejezet.

97 Vö. Elias, *Az udvari társadalom*, 67., 93. Az osztrák bürokrácia vonatkozásában Heindl, *Bürokratisierung und Verbürgerlichung: Das Beispiel der Wiener Zentralbürokratie seit 1780, 193–202.*; Uő, *Bureaucracy, Officials, and the State in the Austrian Monarchy: Stages of Change since the Eighteenth Century*, 35–57.

VII. A HÁZASSÁG MINT A TÁRSADALMI HELYZET EGYIK MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐJE¹

Amikor Mária Terézia megteremtette a modern tisztikart és bürokráciát – az állam odaadó, hűséges hivatásos támaszát – és gondoskodott e kiváltságos rendek olyanfajta létbiztonságáról, amelyen korábban ismeretlen volt, egyidejűleg szabályozta alattvalói életének minden mozzanatát, hiszen azok egész lényüket ajánlották az állam szolgálatára. A nyugdíj intézményének, az özvegyek és árvák ellátásának állami garanciája együtt járt a házasság feltételeinek szigorú megszabásával.² S ha Mária Terézia és II. József óta el is telt egy évszázad, a személyes szabadság polgári jogeszménye nem hatolt be oly mértékben a köztudatba, hogy komolyabban megkérdőjelezte volna az államnak, a mi esetünkben a külügyminisztériumnak a jogát arra, hogy előírja, hivatalnokai milyen feltételek mellett, kivel köthetnek házasságot. A rangnak megfelelő (standesgemäß) házasság az egész korszakban a hivatalba lépés törvényben rögzített feltétele volt. Szó sincs arról, hogy a századforduló átalakulásai a házasságkötés feltételeit érdemben és elvileg módosították volna.³

1910-ben hangzott el először olyan interpelláció az osztrák delegációban, amely kifogásolta, hogy a külügyminisztériumi tisztviselőknak engedélyt kell kérniük házasságkötésükhöz. Akkor Aehrenthal külügyminiszter azt mondta, hogy a házassági engedély rendszerét, a minisztérium befolyását az annyira exponált tisztviselők házasságkötésére feltétlenül meg kell őrizni.

1 Somogyi, Hagyomány és átalakulás, 164–169.

2 A nyugdíj intézményéről ld. XII. fejezet.

3 Az 1891. évi szabályozás szerint a házassági engedély feltétele az, hogy a kérelmező és a menyasszony jövedelme, beleértve a kérelmező hivatalos illetményét, elérje a 2800 osztrák értékű forintot. *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes*, 1896, 289. A konzuli szolgálatban 1893-ban feloldják a VIII. fizetési osztályban, vagy annál alacsonyabb beosztásban lévők házassági tilalmát és kvótát határoznak meg: a konzulátusok alkalmazottainak egyharmada köthet házasságot. A rendelkezés szövegéből is kitetszik, hogy a „Normen, betreffend die Ehebewilligung für effektive k.u.k. Consularbeamte” alkalmazkodik az élet valóságához. Uo. 290. Vö. továbbá: Verordnung des k.u.k. Ministeriums des k.u.k. Hauses und des Äußern vom 18. Mai 1909, Z. 47.784/2 betreffend die Erfordernisse für den Eintritt in den Konzeptdienst dieses Ministeriums oder in den diplomatischen Dienst. In: *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes*, 1912, 433. Ezt az előírást 1914-ben módosították. Akkor a korábbi megszabástól eltérően nem a 40., hanem a 30. életévüket még be nem töltött személyek jelentkezhetnek külügyi szolgálatra, s ezzel egyidejűleg előírták, hogy a jelentkezőknek nőtlennel kell lenniük. Verordnung des k.u.k. Ministeriums des k.u.k. Hauses und des Äußern vom 20. Jänner 1914, Z. 10/2. betreffend die Erfordernisse für den Eintritt in den Konzeptdienst dieses Ministeriums oder in den diplomatischen Dienst. In: *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes*, 1916, 463.

„Szükség van a privátjövedelem igazolására, mert a külügyminisztériumnak nincsen módja arra, hogy a létfenntartásnak a házasságkötés következtében megnövekedett költségeit az államkasszából megfelelő mértékben fedezni tudja.”⁴

A házassági előírások és szokások vizsgálata természetesen egyrészt a szűkebb értelemben vett társadalmi mobilitás (vagy éppen fixáció) szempontjából lehet érdekes, tehát abból a szempontból, hogy a Monarchia magyar honos külügyminisztériumi tisztviselőinek-diplomatáinak házassága hogyan hatott társadalmi helyzetükre. Ezért fontos, hogy hőseink milyen társadalmi körből választották hitvesüket. Másrészt nyilvánvaló, hogy különösen a külföldiekkel kötött házasság befolyásolta a hivatalnok pozícióját, és bizonyos fokig nemzeti és birodalmi identitását, ezért érdemes számba venni a hitveseknek nemcsak a társadalmi, hanem a nemzeti kötelekeit is.

Nem kellett mindenkinek engedélyt kérnie házasságkötéséhez. Zichy Ferenc gróf hatvanhárom esztendő, amikor Andrassy Gyula külügyminiszter minden diplomáciai előképzettség nélkül Konstantinápolyba küldi nagykövetnek. Évtizedekkel korábban nősült, fiai már felnőttek. Szögyény-Marich László túl a negyvenen szintén házasemberként került a Ballhausplatzra. Akadtak arisztokrata nagyurak, akik hosszú diplomáciai pályájuk szünetében kötöttek házasságot, nekik sem kellett engedélyt szerezniük. Így történt ez Károlyi Alajos gróffal, aki a porosz udvarnál képviselte császárat, s amikor 1866-ban a két állam között megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok, hazatért Magyarországra, és feleségül vette Erdődy Fanny grófnőt, hogy aztán a németekkel való kibékülés után hitvesével térjen vissza Berlinbe. Esterházy Pál gróf elégedetlenül előmenetelével, tizenhat évi szolgálat után hosszabb szabadságot kért, majd rendelkezési állományba került. Ez időben, 1905-ben nősült meg, felesége egy német grófnő lett, majd házasemberként, Aehrenthal hívására vállalt ismét hivatalt a Ballhausplatzon.⁵

A diplomaták jelentős része azonban egyáltalán nem kötött házasságot. Aki fiatalon lépett szolgálatba, és szabályos pályát futott be, kezdetben nemigen nősülhetett. Bár 1868-ban formálisan megszüntették, mégis évtizedekig továbbélt az a gyakorlat, hogy a fiatal diplomata a követ háza népéhez tartozott, nem kapott szabályos fizetést, csak kosztot és lakást főnöke házában. Ezt a rendszert Beust, mint láttuk, felszámolta ugyan, de azért a kezdő diplomátától elvárták, hogy ne terheljék családi kötelezettségek.⁶

Az általam vizsgált személyek közül sokan viszonylag fiatalon elhagyták a pályát, még mielőtt elérték az életkort, amelyben már családot alapíthattak

4 HHHStA, PA. I, Karton 579. folio 546–547. Josef Wolfgang Dobernig karintiai képviselő, a Deutsche Nationale Vereinigung tagja interpellált.

5 Ld. VI. fejezet, 107. lap.

6 *Godsey*, *Aristocratic Redoubt*, 90–91.

volna,⁷ többen korán meghaltak,⁸ sokan aggregények maradtak (talán Kálnoky külügyminiszter példáját követve), mint Mérey Kajetán, Mihalovich János vagy Müller László.

A diplomaták persze tudták, kit szabad feleségül venniük, és rendszerint olyan frigyhez kértek engedélyt, amelyhez meg is kapták. Csak üdvözlheti Kálnoky külügyminiszter, amikor Zichy Ferenc fia, Tivadar Felix Wimpffen gróf egykori követ leányát kívánja feleségül venni.⁹ A gyors karriert befutó Szapáry Frigyes, Aehrenthal jobbkeze, a háború előtt szentpétervári nagykövet, 1908-ban egy Windischgrätz hercegnőt vezet oltár elé, Hedwiget, apósa az osztrák urak háza (Herrenhaus) elnöke. Házasságkötése „a szolgálat szempontjából felállított követelményeknek kiválóan megfelel”.¹⁰

De nem csak az arisztokrácia szépreményű tagjai kötnek a minisztériumnak tetsző frigyét. Demelić Georg harminchárom éves minisztériumi fogalmazó 1899-ben bejelenti, hogy szeretné feleségül venni a cseh Westbahn egykori igazgatójának, Jarsch udvari tanácsosnak a leányát;¹¹ a polgár Schöfer Gyula harmincévesen vette el annak az Anton Pohlnek a leányát, aki Albrecht főherceg katonai irodájában pénztárosi teendőket látott el (Hofzahlmeister volt).¹² A magas minisztérium mindkét esetben a szokásos lakonikus határozatot hozza: a kérelmezőnek és a menyasszonynak anyagi viszonyai lehetővé teszik a rangjuknak megfelelő életvitelt.¹³

Aligha meglepő, hogy nagyon sok diplomata házassága erősítette hivatalban betöltött pozícióját: diplomatacsaládba nősült vagy házassága révén a magyar politikai élet vezető szereplőivel került rokoni kapcsolatba.

Berchtold Lipót még külügyi szolgálata előtt vette nőül Károlyi Ferdinandine grófnőt, az akkor már elhunyt Károlyi Alajos berlini, majd londoni nagykövet leányát (akinek anyja Erdődy Fanny grófnő volt). A házassággal nemcsak jelentős magyarországi vagyont szerzett, hanem, ami karrier szempontjából nem kevésbé fontos, széles körű rokoni kapcsolatot a magyar arisztokráciával.¹⁴ És nem csak a magyar első társasággal. Nandine kislánykorában, az 1880-as években apjával, a századfordulón pedig férjével, a követségi tanácsossal élt a brit fővárosban. Emlékezetében az emberek, események és főként a személyes kapcsolatok szinte egybeolvadnak, ahogy nyilván a valóságban is. Kislánykora baráti társaságába vezet be férjét, Bechtold Lipót kö-

7 Mint Lónyay Elemér vagy Lónyay János grófok.

8 Bernáth Géza 38 évesen, Gombos Gregor 46 éves korában öngyilkos lett. Gömörly Antal 37 éves korában, Péchy Imre 38 évesen halt meg.

9 HHStA, AR. Fach 4, Karton 392.

10 Aehrenthal felterjesztése, 1908. március 17. HHStA, AR. Fach 4, Karton 338.

11 HHStA, AR. Fach 4, Karton 69.

12 HHStA, AR. Fach 4, Karton 306.

13 Ha a hivatalnok külföldön teljesít szolgálatot, az engedély rendszerint külön hangsúlyozza, hogy anyagi körülményei lehetővé teszik, hogy állomáshelyén az ottani követelményeknek megfelelő színvonalon éljen.

14 *Hantsch*, Leopold Graf Berchtold, 12.

vetségi tanácsost, ő lesz a kapocs ezzel a tarkaságában is az állandóságot őrző londoni arisztokrata diplomata világgal.¹⁵

A jómódú dunántúli birtokos nemes családból való Somssich József a magyar belügyminisztériumban kezdi pályafutását (1888–1893), 1898 szeptemberében lép külügyi szolgálatába, Berlinbe helyezik. 1899. január 9-én feleségül veszi Szögyény-Marich László nagykövet leányát, Kamillát. A berlini esküvő diplomáciai esemény, meg – ha a sajtónak hinni lehet – a magyar diplomácia ünnepe. Megjelenik II. Vilmos császár, és ott vannak a Berlinbe akkreditált diplomaták a világ minden tájáról. Hetyey Sámuel pécsi püspök, Kamillának gyermekkorá óta gyóntató atyja magyar nyelven celebrálja a szertartást. A fiatalok magyar rítus szerint kezüket a feszületre téve kérik Isten áldását és fogadnak örök hűséget egymásnak. A német császárt magával ragadja a magyar szertartás.¹⁶

Somssich viszonylag későn kerül a külügybe, és harminchét évesen még csak attasé, amit nehezen visel. A minisztérium magyar osztályfőnökeit, Mérey Kajetánt, Szécsen Miklóst zaklatja előléptetésért, s amint Méreyhez írt leveleiből kitűnik, apósa is a minisztert. „Kétségtelen – írja Méreynek –, hogy az ember mint főispán, de akár e méltóság nélkül is, csak mint egy szép nagy birtok vezetője, nagyobb úrnak érezheti magát, mint ha az én koromban, a közeli előrelépés reménye nélkül attaché vagy követségi titkár. És mit használ annak a hangsúlyozása, hogy a minisztérium nagyon sajnálná esetleges távozásomat, hogyha ennek jelenleg semmi hasznát nem vehetem, és a jövőben sincsen kilátásom arra.” Hogy mégis ingadozik elhatározásában (tudniillik, hogy elhagyja-e a pályát), annak az az oka, hogy tekintettel kell lennie anyósára és apósára, akik nem szívesen válnának meg leányuktól. És persze az is – írja bécsi felettesének, ahogyan az illik –, hogy jelenlegi foglalatosságát élvezzi, örömét leli benne, különösen azóta, hogy apósa igénybe veszi közreműködését a politikai jelentések elkészítésénél. „A mai küldeményt is nagyrészt magam fogalmaztam.”¹⁷

Berlin után más német városokba, Drezdába, Münchenbe helyezik, hogy apósához közel legyen. Amikor egy távoli poszt lehetősége merül fel, biztosítja főnökét, hogy apósának nincsen kifogása ellene. 1909-ben talán túl határozott hangnemben sürgeti főnökét, mentse fel római posztjáról, az itáliai nyarak betegge teszik, a „szolgálati igyekezet” (a „Diensteifer” állandóan vissza-

15 A londoni diplomatavilág társas érintkezéséről érdekes képet nyújtanak Ferdinandine Berchtold 1951-ben készült emlékiratai: HHStA, Nachlaß Leopold Graf Berchtold, Karton 13. Ez a kép csak megerősíti a történeti irodalom állítását, hogy a különböző országokból érkező diplomatacsaládok szoros kapcsolatot tartottak egymással és az adott ország udvari társadalmával. Vö. *Pfusterschmid-Hardtstein*, *Die orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918*, 81. A nagy műveltségű Nandine grófnőről mint a társasági élet középpontjáról: *Fritsche*, *Bilder aus dem österreichischen Hof- und Gesellschaftsleben*, 265–266.

16 *Országos Hírlap* 1899. január 10.

17 Somssich levele Méreyhez, 1901. február 15., 1901. április 24., 1901. május 17. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16.

térő kifejezés) nem követelheti, hogy az ötödik nyarat Rómában töltse. Aehrenthal külügyminiszter megrovó válaszát – talán a nyomaték kedvéért – nem Somssichnak, hanem apósának, Szögyénynek címezi.¹⁸ – Mintha a külügyminisztérium egyetlen nagy család lenne. – „Kiváló ízlésével tűnt ki és nem volt szellemi képességek híján – írja Somssichról kollégája és nyilván irigye –, öntelt volt és hajlamos a maga képességeit túlértékelni, hiányzott belőle a diplomatáknál oly fontos taktikai érzék. Karrierjét inkább apósa protekciójának, mint a maga diplomáciai képességének köszönhette.”¹⁹ S ha elfogult volt is Ludwig Flotow ítélete, s ha bármilyenek voltak is Somssich adottságai, bizonyos: Szögyény-Marich László berlini nagykövet veje volt, annak is tekintették, akként kezelték.

A rendkívül törekvő Burián István, aki akkor főkonzul Szófiában, 1891-ben feleségül veszi Fejérváry Géza tábornok, magyar honvédelmi miniszter, „Ferenc József barátja” (Krúdy kifejezése) leányát.²⁰ Ezzel a lépésével egy jó úton járó karriernek ad újabb lökést; ahogyan valószínűleg Szilassy pályáját is segítette a Fejérváry rokonság.²¹ A példák sora folytatható.²²

De azért előfordult, hogy a diplomaták megszegték a szabályokat. Ilyen volt Rosty Zsigmond már említett esete,²³ és némileg hasonló az igazán első társaságból való Pallavicini János örgrófé is. Pallavicini 1879-ben harmincegy éves és fizetés nélküli attasé a londoni nagykövetségen, eljegyez egy jó házból való, ám teljesen vagyontalan angol leányt, Miss Crow-t. Úgy gondolja, a házasságkötéshez kénytelen elhagyni a külügyi szolgálatot. Pallavicinit rendelkezési állományba veszik. Ám e ponton furcsa dolog történik, ami talán érzé-

18 Somssich levele a minisztériumhoz, 1909. április 12. A miniszter válasza Szögyényhez, 1909. április 26. HHStA, PA. I, Karton 644. 268/C.d.M. (Egy negyvenes éveiben járó diplomata ügyeiről van szó.)

19 [Flotow, Ludwig von], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 66. ff. Egyébként anyósa sem volt különösen jó véleményrel Somssich képességeiről: *Matsch*, Sechs Außenminister, die aus dem alten Österreich kamen, 172–176.

20 Kálnoky felségfolyamodványa (1891. június 4.) szerint a főkonzul kellő jövedelemmel rendelkezik a rangjához méltó háztartás vezetéséhez és ezt biztosítják jövendő felesége vagyoni viszonyai is. Ezért a házasságkötésnek nincsen akadálya. HHStA, Fach 4, Karton 44. (Personalia Burián.)

21 Szilassy Gyula leánytestvére, Laura ment feleségül Fejérváry Géza fiához, s a frigy révén Burián Istvánnal is rokonságba került. Fejérváry 1862-ben kötött házasságot Biedermann Saroltával és házasságukból négy gyermek született: 1863-ban Gizella, 1866-ban Imre. Ő veszi el Szilassy Laurát. 1867-ben született Olga, akinek férje 1891-ben Burián István lesz. A legkisebb leány, Irma 1869-ben született. Szilassy testvére tehát beházasodik a Fejérváry családba, s így kerül Gyula is rokonságba Fejérváryval meg Buriánnal is. Vö. Szilassy levelei Mérey osztályfőnökhöz: HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16.

22 Tallián Dénes felesége, Mariann Rakovszky, Rakovszky Béla első osztályú követségi tanácsosnak a testvérhuga. HHStA, Fach 4, Karton 345. (Personalia Tallián.) A sógorok politikai, vagy legalábbis a karriert érintő konfliktusáról számol be Tallián barátjának, Mérey Kajetánnak 1904. november 7-én. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 17. Rakovszky Béla sajátos életútjáról részletesen ld. XI. fejezet, 230–232. lap.

23 Ld. VI. fejezet, 99. lap.

kelteti a minisztérium sajátos szellemét. Haymerle külügyminiszter a rendelkezési állományban lévő, nagyon törekvőnek és tehetségesnek tartott fiatal tisztviselő (nem mellékesen egy Pallavicini örgrófról van szó, akinek családja biztosítja a minisztert János örgróf megfelelő anyagi támogatásáról) házasságának utólagos jóváhagyását kéri az uralkodótól. Pallavicini mezalianszt köt, de a minisztérium tudomásul veszi a szabályszegést; nem veszi vissza a szolgálatba, de meg akarja őrizni a visszatérés lehetőségét.²⁴

Végso soron hasonlóképpen járt el a magas minisztérium a társadalmi státuszában egy örgrófhhoz nem hasonlítható, szerencsétlen Gáspárdy Gézával. Gáspárdy Heves megyei nemesi családból származott, atyja ügyvéd és földbirtokos,²⁵ anyja Okolicsányi lány. Konzuli szolgálatban kezdi pályáját, 1896-ban veszik át a diplomáciai testületbe, és mindig a világ végére helyezik.²⁶ 1904-ben követségi tanácsos lesz Mexikóban. Akkor már két gyermeke van egy fiatal spanyol kislánytól, s minthogy a gyermekeket házasságkötés nélkül nem adoptálhatja, feleségül veszi a lányt.²⁷ Utólag kéri házassága tudomásulvételét. Mexikó köztársaság, amellyel a császárgyilkosság után a Monarchia csak néhány évvel korábban, 1900-ban vette fel ismét a diplomáciai kapcsolatot, s amellet borzasztó messze van. Más szabályok érvényesültek itt, mint az európai udvarokban, vagy a követ, Gilbert Hohenwart gróf volt megértő a maga közép-amerikai száműzetésében? – Ki tudja? – Gáspárdy bevallja neki bűnét. A gróf látni akarja a spanyol asszonykát, a grófné villásreggelire hívja, majd viszozozza a látogatást. „Hohenwart gróf szerint ügyem itt Mexikóban formailag rendben van, s ezért ha majd az itteni külügyminisztérium az idegen diplomaták jegyzékét összeállítja, nőmet hivatalosan is be fogja jelenteni.” Az asszonyka egyébként Gáspárdyval együtt Mexikótól félóránnyira egy kisvárosban él, és „betegeskedvén”, hivatalos alkalmakon nem szerepel. Gáspárdy levelek sorával ostromolja a minisztériumot, vegye tudomásul házasságát, és a követ biztatására sem meri prejudikálni Bécs határozatát, nem tesz úgy, mintha megkapta volna az engedélyt. Végül 1905. október 2-án megszületik a lakonikus döntés: mexikói szolgálatából felmentve. Visszahívják állomáshelyéről, mert ott, ahol ez a skandalum történt, nyilván nem maradhatott. Gáspárdy valószínűleg ezt várta. Némi meglepetés akkor érhetette, amikor decemberben Gołuchowski előléptetést kért számára, másodosztályú követségi tanácsosból kerüljön az első osztályba, „csak jó véleményt állíthat ki

24 Pallavicini személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 245. Haymerle felségfolyamodványa, 1880. február 3. Pallavicini 1887-ben tér vissza a szolgálatba, követségi titkári állásba (extra statum) a belgrádi követségre. Kálnoky felterjesztése az uralkodónak, 1887. március 30. Uo.

25 OSZK, Kézirattár, Gyászjelentés id. Gáspárdy Gézáról.

26 MNL OL, K-59. Külügyminisztérium Elnöki Osztálya 13. kötet.

27 A feleséget, Arias Joaquinát minden bizonnyal lisszaboni szolgálata idején ismerte meg (1897–1899). Leánya, Mária 1899-ben, Olga pedig 1903-ban született. A családra vonatkozó iratokat Dr. Gáspárdy László bocsátotta rendelkezésemre, ő hívta fel a figyelmemet a Joaquinával való kapcsolat korábbi helytelen datálására is, amiért ezúton is köszönetet mondok.

róla”.²⁸ De az új besorolás nem változtatott azon, hogy Gáspárdy „megromlott egészségi állapota miatt” kénytelen feladni diplomáciai állását. Hosszabb szabadságra utazik, majd 1907 elején a gondoskodó minisztérium (vagy az új külügyminiszter) beajánlja a magyar kereskedelmi minisztériumba: húsz évig szolgált európai és Európán kívüli országokban – írja róla Aehrenthal Kossuth Ferenc magyar miniszternek –, munkája során széles körű gazdasági ismereteket szerzett. Családi okok miatt hagyta el a külügyi szolgálatot, kiválóan alkalmas szakreferensi tevékenységre.²⁹

Gáspárdy köszönetet mond miniszterének a „kegyes támogatásért”, amire utolsó audienciáján – mint írja – nem mert számítani. „Nem volnék azonban őszinte, ha nem adnék kifejezést sajnálkozásomnak, hogy Excellenciád hivatalba lépésekor nem határozott úgy, hogy engem, mint a Keleti Akadémia egykori ösztöndíjas növendékét, aki diplomáciai hivatalnokként is többnyire konzuli posztokon teljesített szolgálatot, a konzuli karrierben megtartsom.” Nem személyes ambíciói miatt fájlalja a történeteket, hanem főként ártatlan gyermekei jövője miatt aggódik, akiknek nem annyira rendhagyó születésük miatt lesz majd részük megvetésben (geächtet werden), hanem azért, mert apjukat eltávolították a szolgálatból. Ettől szenvedni fognak egész életükben és haszontalannak fogják tekinteni az áldozatot, amit ő értük hozott.³⁰ Tulajdonképpen irigyelhetné korábbi konzuli kollégáit – írja –, akik a minisztérium utólagos jóváhagyásával kötöttek rangon aluli házasságot, anélkül, hogy gyermekeik törvényesítésével mentették és igazolták volna lépésüket.³¹ (Vagyis a konzuli tisztviselőkre a házasságkötésnél éppúgy más szabályok voltak érvényesek, nem kellett rendelkezniük a diplomáciai tisztviselőkéhez hasonló privát jövedelemmel.)

Gáspárdy 1907-től a Magyar Kereskedelmi Minisztérium alkalmazottja, spanyol és portugál ügyek szakreferense, hogy aztán néhány év múlva, akkor már szegény Arias Joaquinától különválva, visszavegyék a diplomáciai testületbe.³² Valójában, azt hiszem, arról van szó, hogy a diplomáciai kar zárt rendi jellege, amely a Monarchia felbomlásáig alig változott, a sok előírás mellett sajátos védelmet is nyújtott azok számára, akik esetleg vétettek a szabály ellen. Ez történhetett Gáspárdy Gézával is.³³

28 Gotuchowski felterjesztése, 1905. december 18. HHStA, AR. Fach 4, Karton 417.

29 Aehrenthal Kossuth Ferenc magyar kereskedelmi miniszternek, 1907. február 16. HHStA, PA. I, Karton 645.

30 Tudniillik, hogy minisztériumi engedély nélkül kötött házasságot.

31 Gáspárdy Aehrenthalnak, 1907. március 3. HHStA, PA. I, Karton 645.

32 Házasságának történetét Mérey Kajetán osztályfőnökhöz írt leveleiből ismerjük. Mérey azokban az években a személyzeti ügyek felelőse volt, s amellet sajátos emberi kapcsolat fűzte a nála alacsonyabb rangú Gáspárdyhoz. (1893–1894-ben mindketten Konstantinápolyban szolgáltak, valószínűleg innen datálódik Gáspárdynak a szokásosnál közvetlenebb kapcsolata Méreyvel.) HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11.

33 A magas hivatalnoki kar rendi jellegéről: *Wehler*, *Wie bürgerlich war das Deutsche Kaiserreich?* 246–248.; *Stimmer*, *Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite*, 119. Előfordult persze olyasmi is, hogy a diplomata magas rangba jutott,

A Gáspárdy-történetnek van egy mellékszála is: Arias Joaquina tizenhét éves spanyol vagy portugál leányka volt, azaz külföldi, nem a Monarchia valamelyik felének állampolgára. A külföldivel kötött házasságok (nem az ilyen rangon aluliak persze) különös mérlegelést igényeltek. A nagykövetek feladata volt, hogy tájékozódjanak a menyasszony anyagi helyzetéről, az esetleg rá váró későbbi örökségről és természetesen a család társadalmi állásáról. 1897-ben Pálffy Móricz gróf, attasé feleségül akart venni egy Konstantinápolyban élő lengyel leányt, Janina Suchodolskát. A nagykövet kimerítő jelentést küldött külügyminiszterének. A leány apja, Peter von Suchodolski a lengyel légió tagjaként részt vett az 1848. évi magyarországi harcokban, menekülnie kellett és török katonai szolgálatba állt. Húsz éve meghalt, özvegyet és két leánygyermeket hagyva maga után. Az asszony, született Csajkowska, testvére Muzafer pasa, vezérkari főnökként 1877-ben Plevna ostrománál tüntette ki magát, jelenleg az állami mentelep főigazgatója. Az idősebbik leány egy svájcihoz ment nőül, aki hamarosan meghalt, most újabb házasságot tervez, ezúttal egy k.u.k. haditengerészeti orvossal készül egybekelni. Hosszú özvegysége alatt viselt dolgairól különféle pletykák keringenek, amelyeknek nem kell feltétlenül hitelt adni. „Az viszont mindenki egybehangzóan állítja, hogy a kisebbik testvér, Janina rendes, művelt és jól nevelt leány, fellépése és magatartása kifogástalan. A család anyagi helyzete viszont rendkívül szerény.”³⁴ – A külügyminiszter valószínűleg úgy ítélte, hogy Suchodolski fél évszázaddal korábbi bűnei elévültek, ezért nem terhelte az uralkodót a régi történettel, egyszerűen kifejejtette felterjesztéséből előéletét, sőt a család szerény körülményeit is, annál inkább hangsúlyozta a katonai érdemeket szerzett nagybácsit, majd lakonikusan annyit írt: „Minthogy a menyasszony családja megbecsült [achtbar], nem emelhetek kifogást a kapcsolat ellen.”³⁵

A régi Trencsén megyei nemesi családból származó és rendkívül törekvő Ambró Béla pályája kezdetén egy Csáky nagynénje révén még számíthatott valami örökségre. Minthogy elveszítette az örökösödési pert, már úgy tűnt, hivatali javadalmából kell megélnie. Római szolgálata idején azonban megis-

együtt élt egy szegény lánnyal, gyermeket nemzett, de kapcsolatát titokban tartotta. Ezt tette Szapáry Lőrinc, a miniszterelnök fia, aki 1912-ben chilei követ lett. Magával vitte „családját”, felesége és gyermekei szállodában laktak és hivatalosan nem lehetett tudni róluk. [Flotow, Ludwig von], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 31–32. Jellemző, hogy 1918. augusztus 29-én, amikor az ötvenkét esztendőes követ nyugalomba vonul, Burián miniszter az uralkodótól a Szapáryt hivatalosan megillető nyugdíjnál valamivel magasabb összeget kér a kiváló hivatalnok számára, amit természetesen meg is kap. HHStA, AR. Fach 4, Karton 338. Flotow emlékirata szerint a háború után elhunyt követ nem gondoskodott családjáról, amire pedig – korábbi példákön láttuk – lett volna bizonyos lehetősége.

34 Heinrich Calice nagykövet Gołuchowski külügyminiszternek, 1897. március 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 243.

35 Gołuchowski felterjesztése, 1897. március 8. Uo. Legfelső elhatározás, 1897. március 17. Uo. A miniszter maga viszont akceptálta Suchodolska kisasszony szerény anyagi helyzetét és Pálffyt Párizsból a kevésbé drága Münchenbe helyezte. Pálffy a miniszternek, 1897. február 8. HHStA, PA. I, Karton 643. 80/C.d.M.

merkedett Cavaletti-Rodini-Belloni márki leányával, Filoménával. A menyasszony nemcsak Róma egyik legelőkelőbb családjának sarja, hanem „anyagi viszonyai olyanok, hogy a jövődő létfeltételei minden irányban biztosítva vannak”. A Monarchia szentszéki nagykövete, Ludwig Paar gróf széles körű és pontos információkat gyűjtött a menyasszonyról és a legmelegebben ajánlotta a házasságot.³⁶

A nagy műveltségű Eperjessy Albert, teheráni, lisszaboni, majd stockholmi követ egy már elhunyt porosz királyi altábornagy leányát vette nőül, akinek vagyona és jó udvari kapcsolatai voltak.³⁷ A bizonyos értelemben „második társaságból” érkezett Hengelmüller László washingtoni követ karrierjének nyilván jól tett, hogy egy lengyel grófnővel kötött házasságot.³⁸ Velics Lajos Nógrád megyei birtokos nemesi családból származott, Haynald Lajos kalocsai érsek unokaöccse. Athénben szolgálva gyúlt lángra a görög király kabinetirodája titkárának leánya, Edith Messala grófnő iránt. Az athéni követ a legkedvezőbb információkat nyújtotta a leány társadalmi állásáról; ami pedig vagyoni helyzetét illeti: „Haynald érsek gondoskodni fog arról, hogy [Velics] életkörülményei diplomáciai állásának megfelelőjenek.” Kálnoky felségfolyamodványa az anyagi szempontok mérlegelésén túl pontosan leszögezi a minisztérium álláspontját: „Bár nem kívánatos – így a külügyminiszter –, hogy diplomatáink idegenekkel kössenek házasságot és ráadásul olyan országban, ahová akkreditálva vannak”, most mégis eltekint ettől a szemponttól. Velics követségi titkár ugyanis, ha nem kapná meg a minisztérium engedélyét, elhagyná a szolgálatot, márpedig a minisztérium súlyt helyez arra, hogy a minden szempontból kiváló hivatalnokát megtartsa; ezért megegyezett vele, hogy szabadságának lejártá után más posztra helyezik, ahol nem fenyeget az a lehetőség, hogy hivatali állása összeütközésbe kerül családi kapcsolataival.³⁹

Megjegyzendő, hogy a külképviselők nemcsak a külügyi tisztviselők leendő hitvesei társadalmi állásának kérdéseivel foglalkoztak. 1907-ben Széchenyi László gróf (1879–1938) eljegyezte Miss Gladys Vanderbiltet, egy amerikai milliomos leányát. Ambrózy Lajos követségi tanácsos nemcsak részletes és alapos információt küldött Bécsbe a menyasszony társadalmi állásáról, hanem – kicsit mentegetőzve, hogy túllépi kompetenciáját – egész tanulmányt szentelt a tervezett házasság ügyének. A Monarchia arisztokráciája elzárkózóbb az amerikai milliomosok irányában, mint akár a francia, akár az angol. Miss Gladys hatalmas összeggel gyarapíthatja Magyarország vagyonát, amiről nem szabad lemondani még a kifogástalan Stambuch érdekében sem.

36 Kálnoky felterjesztése, 1884. augusztus 13. HHStA, AR. Fach 4, Karton 8.

37 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 83.

38 Hengelmüller László személyi anyaga nem található az Administrative Registraturban. Levelei Aehrenthalhoz, 1899. december 12., 1900. február 19., 1900. október 6. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, 179–180., 205–207., 227–228.; *Godsey*, Aristocratic Redoubt, 95. Hengelmüller társadalmi helyzetéről ld. VI. fejezet, 27. jegyzet.

39 Kálnoky felterjesztése Velics házassága ügyében, 1887. május 8. HHStA, AR. Fach 4, Karton 363.

Valójában azt kellene elérni, hogy Széchenyi hitvese udvarképes lehessen. Széchenyi házassága fordulatot hozhatna a monarchiai arisztokrácia magatartásában, megkönnyíthetné és megerősíthetné kapcsolatát az amerikai első társasággal. Széchenyi László, aki Imre egykori londoni nagykövet legfiatalabb fia, Dénes koppenhágai követ testvéröccse volt, 1908-ban New Yorkban feleségül vette Gladys Vanderbiltet.⁴⁰

Az idegennel s ráadásul a fogadó ország exponált személyiségeivel kötött házasság problémái legjellegzetesebben Okolicsányi Sándor esetében merültek fel.⁴¹ Okolicsányi a kiegyezés után a magyar miniszterelnökségen kezdte pályafutását. 1868-ban néhány hónapig ő vezette a magyar sajtóhivatalt és ő készítette az országgyűlési beszámolókat az uralkodó számára. Rendszeresen elkísérte Andrássy miniszterelnököt bécsi hivatalos útjaira – az „Andrássy-boyok” meghatározó figurája volt. Abba a fiatal magyar társaságba tartozott, amelynek tagjait a külügyminiszter magával vitte bécsi elnöki irodájába,⁴² s amely élénk személyes kapcsolatban állt a külügyminisztérium vezető magyar tisztviselőivel, Orczy Bélával, Kállay Bénivel. A Ballhausplatzon szolgált, nem is volt diplomatavégzettsége. Mégis úgy adódott, hogy egy haláleset miatt szükség volt rá a szentpétervári nagykövetségen, s így hangsúlyozottan átmeneti jelleggel oda helyezték.⁴³ Az orosz fővárosban került kapcsolatba, talán szerelembe Olga Lobanov-Rostovszkaja hercegnővel, a cárné egykori udvarhölgyével, akinek anyja Paszkievics hercegnő, a volt marsall leánya,⁴⁴ testvérbátyja pedig Lobanov herceg, Oroszország londoni nagykövete.⁴⁵ Ha volna a mezaliansznak ellentéte, akkor Okolicsányi ilyen házasságra készült: rangján felülire. Hivatali főnöke, Ferdinand Langenau báró nagykövet nem ellenezte a frigyet. Elmagyarázta, hogy Okolicsányi nem diplomata, hanem a Ballhausplatz alkalmazottja: a minisztérium elnöki titkárságának követségi tanácsosi címmel ellátott tisztviselője. A belső szolgálat házassági szabályai vonatkoznak rá, tehát mások, mint a diplomatákra, így „minden szempontból nagyon kívánatosnak tekinti” a házasságot. Okolicsányi meg is kapta az engedélyt.

40 Ambrózy a külügyminiszternek, Washington, 1907. október 14. HHStA, PA. XXXIII. Széchenyi László a két világháború között Magyarország washingtoni követe lesz, de házasságkötése idején még legfeljebb leendő diplomatának volt tekinthető, nem volt diplomáciai rangja.

41 Pályájáról informatív képet nyújt: Szabó, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895, 360–378. Ld. továbbá: V. fejezet, 80–81. lap; VI. fejezet, 103. lap.

42 Andrássy felségfolyamodványa, 1871. december 14. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238. (Personália Okolicsányi.)

43 Andrássy felségfolyamodványa, 1877. január 16. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

44 Arról a Fjodor Ivanovics Paszkievics marsallról van szó, aki 1849-ben a magyar szabadságharc leverésére küldött orosz csapatok főparancsnoka volt.

45 Alekszej Boriszovics Lobanov-Rostovszkij herceg utóbb (1882–1895) Oroszország bécsi nagykövete lesz. A családi viszonyokról Okolicsányi Kállay Béninek, 1881. október 25. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay.

Igaz, hogy a diplomáciai szokásoknak nem felelt meg, hogy egy diploma annak az államnak polgárát vegye nőül, amelyben szolgált, Okolicsányival azonban egyelőre nem volt gond, mert hiszen nem tartozott definitíve a követséghez. Hamarosan megváltozott a helyzet, amikor szóba került esetleges áthelyezése a diplomáciai testületbe. A külügyminisztérium figyelmeztetésére Langenau nagykövet állást foglalt e várható fejleménnyel kapcsolatban is. Azt javasolta a miniszternek: Okolicsányinak úgysis szüksége van orvosi kezelésre, a legjobb volna visszahívni.⁴⁶ Ez a rangon felüli és politikai szempontból nyilvánvalóan problematikus házasság sajátos következményekkel járt. Okolicsányit átveszik a diplomáciai testületbe,⁴⁷ negyvenévesen ő a legfiatalabb (másodosztályú) követségi tanácsos, s bár szeretne maradni, visszahívják Oroszországból. Madridba helyezik.⁴⁸ Magánlevélben később azt írja Kállaynak: „Amikor orosz feleséget vettem, Andrássy azt mondta, nem maradhatok Péterváron, holott ott tudtam a legjobban megfelelni.”⁴⁹ Hangsúlyozza, nincsenek feleségén keresztül intim orosz kapcsolatai, és minden indiszkrétciót elkerülendő soha semmilyen politikai ügyet nem beszél meg hitvesével. Ennek az állításnak némiképpen ellentmondanak ugyan a levél következő sorai: szeretne Londonba menni, ahol „Lobanov által, ha egy szót sem beszélne politikáról, oly jól lennék informálva muszka tervek iránt, mint senki, mert ismerem a muszkát könyv nélkül és amennyit lehet, kihúzóok belőle”.⁵⁰ A feltűnően szép asszonnyal Okolicsányi vagyont és komoly politikai kapcsolatokat szerzett, amit persze igyekezett hasznosítani, meg gondokat is vett a nyakába. A fiatalasszony társasági botrányba keveredett, emiatt kénytelenek voltak elhagyni a spanyol fővárost, de aztán a hercegnő megkomolyodott, beletörődött az európai, zömmel protestáns udvari világ feszes fegyelmű mindennapjaiba.⁵¹

Azt igyekeztem érzékeltetni, hogy a diplomaták rendkívül gyakran hoztak külföldről feleséget, s a házasság a társadalmi pozíció fontos tényezője volt.⁵² Ez természetesen nem csak a magyar és magas rangú diplomatákra vonatkozik. Godsey felmérése szerint az általa vizsgált periódusban az összes diplomata 44 százaléka kötött külföldivel házasságot.⁵³ Európa szinte minden

46 Langenau a külügyminiszternek, 1878. május 28. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

47 1878. június 13.

48 1878. június 16.

49 Okolicsányi Kállay Bénihez, 1882. május 28. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay.

50 Okolicsányi Kállay Béninek, 1881. január 12. Uo.

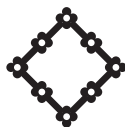
51 1896-ban meghal Lobanov herceg. A gyászszertartás a nemzetközi politika eseménye, amelyről Okolicsányi hivatalos levélben számol be miniszterének. A jelentés meghatározó eleme, hogy Lobanov 1889-ben kelt végrendelete szerint a vagyon jelentős része Olga hercegnőt illetné, a végrendeletnek azonban egyelőre nyoma veszett, s ha azt nem sikerül fellelni, Olga Lobanov-Rostovszkaja hercegnő a remélnél kisebb vagyont fog örökölni. Okolicsányi a miniszternek, Hága, 1896. szeptember 29. HHStA, PA. I, Karton 643. 430/ C.d.M.

52 A Monarchia másik feléből származó (osztrák állampolgár) hölgyeket természetesen nem tekintem „külföldinek”.

53 Godsey, *Aristocratic Redoubt*, 92.

országából hozták asszonyaikat. A dolog alig igényel magyarázatot. A fiatal diplomaták állomáshelyeiken találtak a helyi társadalom előkelőségeivel, s egy monarchiabeli követségi tisztviselő jó partinak számított. Arisztokrata családokban egyébként is gyakori volt a rangbeli külföldivel kötött házasság.

A külföldiekkel kötött házasság az európai diplomáciai szolgálatban általában problémát jelentett. Otto Bismarck kancellár szigorú feltételekhez kötötte, gyakorlatilag megtiltotta a német diplomatáknak, hogy külföldieket vegyenek nőül, mert félt, hogy a feleség hatására a diplomata nem képviseli majd kellő odaadással a német érdekeket.⁵⁴ Ilyen aggály esetenként a Monarchiában is felmerült.⁵⁵ A hasonló konfliktusok ellenére itt mégsem gondoltak azzal, hogy korlátozzák a külföldivel kötött házasságot. Hogyan is teheték volna? A lengyel arisztokrata Gołuchowski külügyminiszter, aki felesége, Anna Murat hercegnő révén a napóleoni arisztokráciával állt rokonságban, írta volna elő, hogy nem lehet nem osztrákkal (mutatis mutandis nem magyarokkal) házasságot kötni? Ferenc József egy drezdai látogatása alkalmából ebédközi beszélgetésen, amikor a német diplomaták házassági tilalmáról esett szó, a követ, Heinrich Lützow gróf feleségéhez fordult, aki holland bárónő volt, és mosolyogva azt mondta neki: mi ilyet nem teszünk.⁵⁶ A Monarchia vezető tisztviselői között mindig rengeteg külföldi, különösen német volt, mint a Szászországból érkezett Beust külügyminiszter. Ferenc József természetesen tartotta, hogy aki szolgálatába állt, neki tartozik hűséggel, s az minden más fajta hűségnél előbbre való. Mélyen rendi-feudális felfogásával összeegyeztethetetlen volt a nemzeti kötöttségnek a 19. században modern kategóriája. A Monarchia diplomatái a császárt és a birodalmat képviselték külföldön, meghirdetetten *nem* nemzeti érdeket, hogyan lehetett volna nemzeti szempontoknak éppen a házasságkötésekben teret engedni.

54 Cecil, *The German Diplomatic Service 1871–1914*, 88–89.

55 Eperjessy Méreynek, 1905. április 19. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10.

56 Lützow, *Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie*, 83–84.

VIII. SZAKKÉPZETTSÉG ÉS MŰVELTSÉG

A SZAKKÉPZETTSÉG

A szakképzettség és funkciójának ellentmondásos volta

A diplomácia polgári hivatallá alakulása hosszú folyamat volt, amely nem zárult le a Monarchia felbomlásáig. A diplomaták jó része mindvégig az arisztokrácia soraiból jött. A külügyminisztérium mint intézmény őrizte a rendi korszak hagyományát: tisztviselői ugyan rangosztályokba sorolt fizetett alkalmazottak lettek, mégis bizonyos értelemben továbbra is tulajdonuknak tekintették a hivatalt, arra saját vagyonukból is áldoztak. A diplomaták a külföldi állomáshelyeken az uralkodó személyes küldöttei, ami egy olyan korban, amikor már a hivatalnokot általában „a közjó”, „az állam”, egy elvont hatalom képviselőjének tekintették, kétségtelenül anakronizmusnak hatott.

Mégis, a Monarchia alkotmányos-dualista átalakulását követően, azzal nyilvánvaló összefüggésben Friedrich Ferdinand Beust külügyminiszter – mint erről szólunk – nagyszabású tervet dolgozott ki minisztériuma modernizálására, hangsúlyozva, hogy az idők során Európában mindenütt átalakultak a viszonyok. Felismerték, hogy a diplomáciai feladatokat olyan emberekre kell bízni, akik megfelelő szaktudással rendelkeznek. A kancellár ezt a már megindult folyamatot igyekszik előmozdítani.¹ Az 1860-as évektől kezdve sok ok miatt, többek között Beust fáradozásai következtében is, megindult a diplomáciai szolgálat és a diplomatakar „bürokratizálódása”. E folyamat meghatározó eleme és félreérthetetlen jele, hogy a szakképzettség lesz az alkalmazás előfeltétele.²

Mit jelent a valóságban, azaz tartalmában a szakképzettség? Gernot Stimmer több kiváló tanulmányában mutatta be a szakképzettségnek mint követelménynek a *társadalmi* tartalmát és annak ellentmondásait. Azt ugyanis, hogy

1 Ld. III. fejezet, 51. lap.

2 Max Weber a modern nyugati állam magvát, a racionális uralom alapját a szakképzett bürokratikus igazgatásban és tisztviselői karban látja. Ld. *Weber, Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, 2/3. 61–99. Vö. továbbá: *Schluchter, Rationalität – das Specificum Europas?* 241–244.

míg a szakmai tudás egyfelől a polgárosodás követelménye és egyben feltétele (nem elég születni egy hivatali pozícióra, diplomáciai küldetésre, arra felkészültséggel, tudással, teljesítménnyel kell érdemessé válni); ugyanakkor a szakképzettség preferálása egy sajátos dilemmát hoz felszínre: jól kvalifikált, teljesítményorientált bürokráciát kell nevelni (és itt most már a nevelésen van a hangsúly), és ugyanakkor a képzésnek garantálnia kell a hivatalnokelit zárt rendi jellegének a megőrzését (rendi tudat, ennek megfelelő mentalitás kialakítását), ezáltal valójában bizonyos fokig ellensúlyozni a polgárosodás folyamatát.³ Egyre nagyobb szerep jut a képzésen belül az ideológiai elemeknek, hogy fenntartsák a szociálisan homogén és politikailag lojális hivatalnoki testületet.

A Stimmer által jelzett ellentmondást egy további tényező bonyolítja: a hivatalnokelit polgárosodása, vagy akárcsak dezarisztokratizálódása szükségképpen erősíti annak nemzeti kötődését, vagy legalábbis kapcsolatát a birodalmat alkotó nemzetekkel. A szakképzésnek éppen ezért nemcsak a hivatalnokelit zárt rendi jellegének őrzését kellett szolgálnia, hanem lehetőség szerint azt is, hogy a változó viszonyok között is fennmaradjon annak összbirodalmi (Habsburg) állami patriotizmusa.

A következőkben a szakképzésnek e (természetesen csak elméletben, az elemzés kedvéért elválasztható) különböző területeit kíséreljük meg bemutatni; tehát egyfelől a szakképzés tartalmát, másfelől ideológiai funkcióját: megőrizni a magas bürokrácia ideológiai zártságát, rendszerstabilizáló jellegét, nemzeti indifferentizmusát.

A diplomatavizsga

Nyilvánvalóan szimbolikus jelentőségű, hogy a Habsburg Monarchiában, ahol a bürokráciának meghatározó szerep jutott a modern egységállam kialakulásában és ahol a hivatalnoki karnak éppen ezért nagy súlya és presztízse volt, éppen a forradalom után szabályozták egységesen a közsolgálatba lépés feltételét. 1851-ben írták elő, hogy a külügyminisztériumba jelentkezőnek megfelelő iskolai végzettséggel kell rendelkeznie: a három államvizsga letétele után jogi doktorátust kell szereznie, mégpedig a Monarchia valamely egyetemén,⁴ majd diplomatavizsgát kell tennie. Közvetlenül a kiegyezés után szabályozták részletesen a diplomata-, illetve a konzuli vizsga rendjét mint az alkalmazás előfeltételét.⁵

3 Stimmer, *Eliten in Österreich 1848–1970*, I. 65–71. *Uő*, *Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite*, 105. ff.

4 RGBl, Nr. 21/1851. Karl Ferdinand Buol-Schauenstein gróf külügyminiszter módosítja a törvényt: RGBl, Nr. 96/1856. Minthogy hazai (monarchiabeli) jogi ismeretekre volt szükség, a külföldi diplomát nem fogadták el, ahogyan magyar állami hivatalba sem vettek fel kizárólag bécsi végzettséggel rendelkezőket.

5 1869. április 11-én, majd 1880. december 13-án szabályozza a minisztérium a felvételi feltételeket. Ez a rendelkezés marad érvényben Aehrenthal 1909. május 18-i rendeletéig. *Jahrbuch des*

A diplomatavizsga „posztgraduális” volt, jogvégzett fiatal emberek jelentkezhetnek rá. Az aspiránsok először egy kvalifikációs vizsgát (elővizsgát) tettek, egy két-három oldalas zárthelyi dolgozat megírásával francia nyelvtudásukat kellett bizonyítaniuk. Ha nem sikerült, ismételhettek. Csak kancelláriai nyelvtudást követeltek a jelöltektől, beszédkészségüket, szövegértésüket nem vizsgálták. De azért mindenki tudta, hogy a nyelvtudás nem pusztán hivatali akták fogalmazására való, s ezért különösen a jobb módú fiatal emberek francia nyelvterületen igyekeztek tökéletesíteni tudásukat.⁶

Akik megfeleltek az elővizsgán, próbaidőre fogalmazói gyakornokok lettek. Vagy belső hivatalban kellett eltölteniük egy esztendő, vagy külképviseleten legalább kettőt. Ez az idő bizonyos gyakorlati ismeretek megszerzésére szolgált, meg arra, hogy az aspiránsról feljebbvalói véleményt alkothassanak. A későbbi alkalmazásnál nagy súllyal esett latba a hivatali előljáró véleménye, amelyet a jelölt szorgalmáról, társasági magatartásáról-beilleszkedéséről, életviteléről, látható anyagi viszonyairól alkotott.⁷ A gyakornoki esztendők alatt, majd azt rendszerint meghosszabbítva néhány hónappal, esetleg esztendővel készültek fel a fiatal emberek a diplomatavizsgára, amelyre évente kétszer, májusban vagy novemberben került sor. A korszak végén a külügyminisztérium szabályos tanfolyamot szervezett a diplomatavizsgára készülők számára.

A minisztérium nagy gonddal állította össze a vizsgabizottságot, élén a minisztérium személyi ügyekért felelős első osztályfőnökével.⁸ Tagjai magas rangú minisztériumi emberek és egyetemi tanárok voltak, egy sor olyan főosztályvezető, aki hivatali munkája mellett tudományos tevékenységet is folytatott: a történész Alfred Arneth, a Staatsarchiv igazgatója, Johann Vesque báró,

k.u.k. Auswärtigen Dienstes 1896, 261–264.; Jahrbuch des k.u.k. Auswärtigen Dienstes 1912, 433–436. Vö. Máthé, A magyar közigazgatási képzés történeti modellje, 117–121.

6 A külügyminisztériumnak jó kapcsolatai voltak a dijoni egyetemmel, különösen Louis Eisenmann professzorral, az 1904-ben megjelent *Le compromis austro-hongrois de 1867* című nagy hírvélemény szerzőjével. Eisenmann művét dolgozva Ausztriában és Magyarországon is felkereste azokat az államférfiakat és parlamenti politikusokat, akik felvilágosítást adhattak neki a két ország államjogi kapcsolatairól. Így jutott el Gołuchowski külügyminiszterhez is. Eisenmann talán viszonzásképpen is segítette azokat a Monarchiából érkező fiatal diplomatajelölteket, akik az ő egyetemén akarták tökéletesíteni nyelvtudásukat, megismertette őket a hasonló körökből és céllal érkezett angol, amerikai és birodalmi német kollégáikkal. Vö. Csáky Gusztáv gróf dijoni tanulmányairól: HHStA, AR. Fach 4, Karton 61.

7 Ld. VI. fejezet, 85. jegyzet.

8 Az 1870-es években rendszerint Johann Vesque báró osztályfőnök, 1879–1881 között Kállay Béni, az 1880-as években Szögyény-Marich László és Marius Pasetti báró felváltva elnököltek, az azt követő esztendőkből, minthogy gyakorta magyar az első osztályfőnök, sokszor volt magyar elnöke a vizsgabizottságnak, akinek jelentős szerepe lett abban, hogy végül is kittek fel a minisztériumba. A diplomatavizsgára vonatkozó anyagok: HHStA, AR. Fach 6, Karton 39. A kérdéstről más vonatkozásban ld. V. fejezet, 89. lap.

Adolf Plason és Emil Jettel.⁹ Valamennyien jogi szakmunkákat írtak, kézikönyveket, amelyeket az aspiránsok a vizsgára való felkészüléshez is használhattak.¹⁰

A nyolcórás írásbelin német és francia nyelven kellett egy-egy témát dolgozni. A rendkívül széles témakört felölelő dolgozatokat ma is őrzik a külügyminisztérium személyi iratai között. Godsey szerint a dolgozatok alkalmasak voltak arra, hogy a magas bizottság információt nyerjen a jelölt politikai szimpátiájáról.¹¹ Akár igaza is lehet Godseynek, de aligha találni nyomát annak, hogy az a jelölt felvételében szerepet játszott volna. Amúgy is elég bonyolult dolog a politikai rokonszenv kérdése ebben a birodalomban. Vajon mit kellett válaszolni 1901-ben „A parlamenti kormányzati rendszer előnyei és hátrányai” című esszékérdésre? Akkor – kivételesen – nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában is liberálisok voltak kormányon. Agenor Gołuchowski gróf volt a külügyminiszter, aki komolyan vette a parlamenti felelősséget – kénytelen volt, hiszen másként a dualista intézményrendszer nem működött. De ő maga éppúgy, mint minisztériuma vezető tisztviselői, nyúgnak érezték az alkotmányos kötöttségeket.

Bizonyos politikai színezetűk volt persze az olyan kérdéseknek is, amelyek a jelölt speciális ismereteit tudakolták, azt, amit a hivatalos minősítésekben „Landeskenntnis”-nek neveznek és egyszerűen „országismeret”-nek szokás fordítani. Az ilyen kérdések azt igazolják, hogy bármennyire „nemzetfeletti” volt is a diplomácia, a külügyminisztériumban mégis számontartották a jelöltek nemzeti kötöttségeit és ezekből adódó tudását. Ha a szerb patriarcha azzal ajánlja szerb ortodox honfitársát a külügyminiszter figyelmébe, hogy a fiatal-

-
- 9 Nagyon jellemző, hogy a vizsgabizottság tagjai rendszerint maguk is végigjárták a pályát, amelyet majdan tanítványaiktól is elvárnak. Jettel polgári sorból került a hivatalba 1871-ben. Gyakorlati tevékenysége mellett korán jogelméleti tanulmányokat publikált. 1879-ben, amikor a közös pénzügyminisztériumban önálló osztályt létesítenek az okkupált tartományok kormányzására, Jettelt is odahelyezik, (ez a feladat több külügyi tisztviselő karrierjének része lesz), majd a külügyminisztérium jogi osztályának az élére. 1894-ben hangsúlyozottan jogi-tudományos tevékenységére tekintettel kér számára nemességet Kálnoky külügyminiszter. Kálnoky felterjesztése, 1894. december 21. HHStA, AR. Fach 4, Karton 151. (Personalalia Jettel.)
- 10 Vö. Plason felterjesztése a miniszterhez 1895 nyarán: *Ausblick nach einer Reform der diplomatischen Prüfung und des Dienstzweige des Ministeriums*. HHStA, AR. Fach 6, Karton 39. Kiegészítés ehhez a tervhez, 1895. november 12. Uo. A vizsgáztatók fontosabb kézikönyvei: *Emil Jettel von Etenach*, *Handbuch des internationalen Privat- und Strafrechts mit Rücksicht auf die Gesetzgebung Österreichs, Ungarns, Croatiens und Bosniens* (Wien 1902); *Johann Vesque von Püttingen*, *Übersicht der Verträge Österreichs mit den auswärtigen Staaten von dem Regierungs-Antritte Maria Theresia's angefangen bis auf die neueste Zeit* (Wien 1854, 1868); *Adolf de Plason de la Woestyne*, *Recueil des traites et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances etrangeres depuis 1763 jusqu'à nos jours*. (Publ.) par Leopold Neumann [Adolph de Plason] Tom 1–32, Nouvelle suite Tom 1–26. (Leipzig, Vienne 1855–1912.)
- 11 Maximilian von Riedl dolgozatáról: *Godsey*, *Aristocratic Redoubt*, 44.

ember jól ismeri a szláv országok nyelvét, kultúráját, belső viszonyait, akkor nyilvánvalóan azért teszi, mert a jelölt szempontjából ezt előnyösnek tartja.¹²

A szóbeli vizsga jogi, történeti, közgazdasági tárgyakból állt és több napig tartott.¹³ Tartalma az évtizedek során jócskán megváltozott.¹⁴ A korai években nemzetközi jogból, diplomáciatörténetből, különös hangsúllyal a Német Szövetség jogából, osztrák büntetőjogból és közigazgatásból kellett vizsgázni. Az 1860-as évektől új téma a kereskedelem- és iparpolitika, miközben a Német Szövetség jogrendszerének oktatása elveszíti jelentőségét, megnövekszik viszont a magyar vonatkozású ismeretek súlya.¹⁵ 1905-ben a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter a kormányfővel egyetértésben nyomatékkal kéri, hogy a diplomatavizsga tárgyai közé vegyék fel az osztrák közjog mellett a magyart is. Elengedhetetlen – írja Lukács György miniszter Goluchowskinak –, hogy azok, akik az osztrák és a magyar államok jogait a külfölddel szemben képviselni fogják, ismerjék ezeknek az államoknak a jogrendszerét. Ezt a tudást a jogi tanfolyamok elvégzése önmagában nem garantálja, mert a Monarchia mindkét államának jogi főiskoláin csak az illető állam közjogát tanítják, a másik államról csupán a kiegyezési törvények ismertetésénél emlékeznek meg.¹⁶ A magyar közoktatási miniszter igénye logikusnak és egyszerűnek tűnik, valójában azonban a legkevésbé sem az. Hiszen – mint erre később még visszatérünk – nem pusztán a két önálló állam jogáról volt szó, hanem a közös birodaloméről is, amelyet ismeretesen Ausztriában és Magyarországon egymástól eltérően értelmeztek. A jogi tárgyakon túl diplomácia- és államtörténeti ismereteiről kellett a jelöltnek számot adnia: az európai államrendszer alakulásáról a vesztfáliai békétől, valamint az Észak-amerikai Egyesült Államok történetéről a függetlenség kikiáltásától a legújabb időkig. Önálló tárgyat képezett – nyilván az idők szavát figyelembe véve egyre nagyobb súllyal – a nemzetgazdaság és pénzügytan, különös tekintettel a kereskedelmi és forgalmi politikára, az államadósság ügyére, a hitel- és pénzügyi szervezetek ismeretére. Az első két tárgykörből (a hagyományos diplomáciai ismeretekből) a jelöltnek francia nyelven kellett számot adnia.¹⁷

12 Sztojčković Arsenus érsek hivatali kötelességére és a tradícióra hivatkozik, amikor Fedor Demelićet ajánlja a miniszter figyelmébe 1871. április 1-jén. HHStA, AR. Fach 4, Karton 69. (Personalia Demelić.) Demelić 1872-ben leteszi a diplomatavizsgát, és alkalmazzzák a minisztériumban. Ld. VI. fejezet, 102. lap.

13 Erfordernisse für den Eintritt in den inneren oder äußeren Dienst des k. und k. Ministeriums des Außern. In: *Jahrbuch des auswärtigen Dienstes 1897*, 261–264.

14 Erlaß des Ministeriums des Außern von 6. Juni 1856. RGBI, 25 (1856) 322–324.

15 Leitfaden für die Candidaten der Diplomatenprüfung 1870. Vö. *Godsey, Aristocratic Redoubt*, 56. ff.

16 Lukács György Goluchowskinak, 1905. június 18. HHStA, AR. Fach 6, Karton 39.

17 A *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* magyar nyelven is megjelent: *A cs. és kir. külügyi szolgálat évkönyve* címen. Ebben olvasható az 1880. december 30-i rendelet „a minisztérium belső vagy külső fogalmazási szolgálatába való belépéshez megkívánható feltételek tárgyában”. Ez az 1869. évi április 11-i rendelet módosítása. *A cs. és kir. külügyi szolgálat évkönyve 1908*, 339–342.

A diplomatavizsga komoly dolog volt, amelyen a jelölt nemcsak tárgyi tudásáról, nyelvi felkészültségéről adott számot, hanem általános műveltségéről és szellemi érettségéről is. Hangulatát Thallóczy Lajos naplója érzékelteti:¹⁸ „Hat ablakos, az udvarra nyíló nagy terem empire izlésben. Hosszúkás téglaveres posztóval bevont asztal. Három jelölt szurkol velünk szemben. Az első egy Dipauli [így!] nevezetű,¹⁹ szőke, csinos, kihevült fiatalember. Galambszín kesztyűs kezét az asztalra fekteti, s élénken figyel. Sokat olvasott, törekvő ember, aki még szerepet fog játszani. Még sebesen, gondolatait kissé összehányva beszél, de látszik, hogy lelkiismeretesen felkészült. A másik egy Grigorcea²⁰ nevű fekete, hosszú képű oláh. Ez sem rossz alak, akinek úgy látom, jó »puskázói« voltak. A harmadik a kis Morlin.²¹ Szabályos embermajom forma, bajusztalan honfitárs, aki sokat tanult, de úgy tetszik, hogy felhalmozta és nem annyira átgyúrta a tanultakat. Izgatottságában a fiatalember sárgás színt vált.

Bizony tortúra ez, erős run, ahol kiveszik az illető zsírját. Az elnök Müller Laci,²² aki bizonyos jóindulattal hallgatja, ill. hallgat minket. Ha rajta múltnék, rövidebbre fogná az időt. Legelőbb Fuchs²³ kezdi, az öreg folyton javít, s nem nagyon firtatja őket. Húsz perc kell neki. A nemzetközi jogász már magyarázva kérdez. Wickenburg barátom maga tesz vizsgát.²⁴ Majd Jettel²⁵ kerül sorra. Jól, s aktuálisokat kérdez. Sajnos, hogy nagyon kevés az általános képzettsége e fiatal jelölteknek. A kérdések egyetemet (was darum und daran ist) nem értik meg. Látszik, hogy készültek, de nem fogtak agyukba olyat, amit hallottak, láttak. Ezért mielőbb behozandók a kurzusok.²⁶ Jettel után én jövök. Ma könnyű dolgokat kérdek. A magyar a leggyöngébb, bizonyára doktorátust tett, tehát elfeledte. Osztrák kollégám kissé teoretizál, nehéz felelni neki. Jó két órát tart a kínzás, én éhes vagyok, s várom a végét.”

S a „hosszúkás téglaveres posztóval bevont asztal” másik oldaláról? – Nem meglepő, hogy később a diplomaták levelezésében, emlékirataiban oly gyakran találni utalást diplomatavizsgájukra, fiatalkoruk e nyilvánvalóan legnagyobb megpróbáltatására. A legfiatalabb nemzedékhez tartozó Barcza György szerint jártak a tanfolyamra és tanultak otthon, szorgalmasan olvas-

18 Thallóczy Lajos naplója. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 2459 12. kötet, 1909. május 21.

A részletre Cieger András hívta fel a figyelmemet, ezúton is hálásan köszönöm.

19 Di Pauli bárót a diplomatavizsga után felveszik a minisztériumba, 1912-ben lesz követségi titkár.

20 Georg Grigorcea lovagot is felveszik a minisztériumba és hasonlóképpen 1912-ben lesz követségi titkár.

21 Erwin Morlin 1913-ban lesz követségi titkár.

22 Müller László minisztériumi osztályfőnök.

23 Adalbert Fuchsot, az akkor már nyugdíjas vezető diplomatát 1907-ben meghívták a diplomatavizsgabizottságba. Fuchs nemcsak széles körű jogi ismeretekkel rendelkezett, hanem a statisztikában is jártas volt.

24 Wickenburg Márk 1909-ben külügyminisztériumi osztályfőnök.

25 Ld. 9. jegyzet.

26 A diplomatavizsgára felkészítő, szervezett minisztériumi tanfolyamról van szó.

ták a diplomácia akkori fő lapját, a *Le Tempst*, amelynek vezércikkei számukra egy diplomáciai jelentés mintájául szolgáltak, s egyben arra is, hogy tájékozódjanak az őket körülvevő világban. „A vizsgát Müller osztályfőnök és Wickenburg Márk előtt tettem le, ő kérdezett nemzetgazdaságból, a nagybátyám volt... Wickenburg néhány nappal előbb Pestről Bécsbe érkezett, bezárkózott Imperial-beli szobájába és tanult, mert ő sem tudta, hogy mit kell majd kérdeznie. A vizsga ünnepélyes keretek között folyt le. A vizsgáztató urak mind fekete redingotban ültek a külügyminisztérium egy nagy termében egy hatalmas asztal egyik oldalán, középen Müller nagykövet, szemben velük mi, a remegő jelöltek. Egész délelőtt nyaggattak, déli egy órára készen voltunk és röviden rá ki is hirdették az eredményt.”²⁷

Az idősebb miniszteri tisztviselők pályájuk elismerésének tekintették, ha tagjai lehettek a vizsgálóbizottságnak, s egy kicsit – mint Wickenburg – maguk is megmérettettek egymás előtt.

A konzuli vizsga

A külügyminisztérium későbbi alkalmazottainak számottevő hányada azonban nem a posztgraduális diplomatavizsgát tette le, hanem a Keleti Akadémián folytatott tanulmányok végeztével konzuli képesítést szerzett.²⁸ A Keleti Akadémiát a 18. században (1754-ben) Mária Terézia alapította a Török Birodalommal való gazdasági kapcsolatokhoz szükséges nyelvi és gazdasági ismeretek elsajátítására. A mi időnkben az Akadémia a külügyi szolgálat képzési intézménye. 1883-ban akkori igazgatója Constantin Trauttenberg báró így fogalmazta meg az intézmény hivatását: „Az Akadémia egy szakmai és speciális iskola, amely fiatal emberek diplomáciai és konzuli szolgálatra való felkészítésére szolgál, különös tekintettel a Keletre, valamint Bosznia és Hercegovina közigazgatására.”²⁹ Ez a meghatározás önmagában mutatja, hogy a képzés területén, ahogy a gyakorlatban is, megszűnt a merev határ a két szolgálat között, továbbá hogy a „Kelet” a Monarchia (konzuli) tisztviselői számára immár nemcsak Levantét jelentette, az ottani szolgálatot, hanem az okkupált tartományok közigazgatását, az arra való felkészülést is. Egykori konzuli akadémistákkal népesíti be Kállay Béni Bosznia-Hercegovina hivatalait – írja a rendkívül felkészült hivatalnokokról nagy elismeréssel Przibram.³⁰ Az öt-éves bentlakásos iskolában az alapképzésen túl (amibe egyébként a vívás és tánc is beletartozik) jog- és államtudományokat oktatnak (kereskedelmi és

27 *Barcza*, *Diplomataemlékeim 1911–1945*, I. 15–16. Barcza 1911-ben tette le a diplomatavizsgát, akkor már a szabályos minisztériumi tanfolyam elvégzése után.

28 A Keleti Akadémia történetéről részletes feldolgozás: *Pfusterschmid-Hartenstein, Heinrich*, *Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung*.

29 *Erlach*, *Die Orientalische Akademie in Wien*, 74.

30 *Przibram*, *Erinnerungen eines alten Österreichers*, II. 59.

tengerészeti jogot), továbbá politikatudományokat és nagyon sok idegen nyelvet: franciát (a diplomácia és a nemzetközi szerződések nyelvét), olaszt (a földközi-tengeri jog és kereskedelem nyelvét), a levantei szolgálatban ehhez jön még a török mint fő nyelv, valamint az arab, a perzsa és az újjörög. A nagy múltú intézmény alkalmazkodik a változó viszonyokhoz; az 1880-as évektől kötelező a magyar nyelv ismerete. (A paritás követelménye, hogy minden konzulátushoz lehessen magyarul is fordulni.) 1883-ban a fakultatív nyelvek közé felveszik a szerbhorvátot, az orosz, majd az angolt, és ez utóbbi hamarosan kötelezővé teszik.³¹

1898-ban Gołuchowski újjászervezi az Akadémiát, ekkor veszi fel a Konzuli Akadémia nevet. Az új szisztéma lényege, hogy az Akadémia egy általános (nyugati) és egy keleti szekcióra oszlik. Az oktatásnak három egymással összefüggő, egymást kiegészítő területe lesz: gazdasági-kereskedelmi, jogi és történeti-politikai ismereteket tanítanak, valamint nyelveket.³² Az átszervezés a gazdasági ismeretek elmélyítését szolgálja, s egyben azt is, hogy a hallgatókat, akik nyugati szolgálatra készülnek, mentesítse a sok keleti nyelv tanulásától. A reform a szükségletek megváltozásából, annak felismeréséből eredt. Ugyanakkor megmaradt a jezsuita kollégiumokból ismert és örökölt rigorózus fegyelem, a teljesítmény követelménye, a szemeszterek és a tanév végi szigorú vizsgákkal. Az akadémiai élet komoly fizikai és szellemi követelmények elé állította a fiatalokat.

Az ötéves kurzus elvégzése után a majdani tisztviselőknek egyéves jogi vagy közigazgatási gyakorlatot kellett szerezniük, amelynek során az önálló munkára készültek fel. Az intézmény nemzetközileg elismert szakmai felkészültséget biztosított növendékeinek.

Bár az Akadémia a Jakobinerhofban működött, ahol a Theresianum is, s egy ideig (1883–1904) a két intézmény közös gazdasági és adminisztratív vezetés alatt állt, oktatási szempontból megtartotta önállóságát. Mindvégig a külügyminisztérium fennhatósága alá tartozott, minisztériumi osztályfőnökök döntöttek a felvételi ügyekben, az alapítványi helyek elosztásában (tehát valójában abban a kérdésben, hogy az intézmény szociális jellege hogyan alakul),³³ a minisztérium képviselői ellenőrizték az akadémiai záróvizsgát.

Ismételten felmerült, hogy az Akadémiát mint zárt internátus jellegű intézményt megszüntessék, és feladatát az egyetemek vegyék át. A külügyminisztériumnak és az Akadémia mindenkori igazgatóinak – alkalmazkodva a

31 A külügyminiszter 1902. október 11-i rendelete a magyar nyelvet a Konzuli Akadémia valamennyi évfolyamán kötelező tárgynak nyilvánította minden, tehát nem csak a magyar állampolgárságú hallgató számára. HHStA, AR. Fach 6, Karton 39.

32 Gołuchowski felterjesztése, 1898. június 30-án. HHStA, Kab. Kanzlei, KZ. 2624/1898. Vö. *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907*, 107. A cs. és kir. Konzuli Akadémia részletes tantervét ld. *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve* 1908, 343–348.

33 Vö. Nachlaß Kállay. HHStA, PA. XL. Karton 334.

változó viszonyokhoz – mégis sikerült megőrizniük a főiskola önállóságát.³⁴ Pedig ez valójában nem volt egyszerű dolog. A megszüntetés mellett mindekenélőtt gazdasági érvek szóltak; a képzés ugyanis rendkívül drága volt. Rendszerint 30-40, legfeljebb 50 hallgatóra ugyanannyi oktató és segédszemélyzet jutott. A hallgatók kisebb hányada tanult saját költségén, a többieknek államilag finanszírozott vagy alapítványi hely jutott.³⁵ Költséges volt az intézet elhelyezése is. A Jakobinerhofban a Theresianum területén felépítettek egy épületszárnyat, az úgynevezett konzuli traktust, a 20. század elején pedig Ferenc József úgy határozott, hogy a Rudolf trónörökös által életre hívott Kronprinzwerk: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című sokkötetes munka bevételét egy új Konzuli Akadémia építésére fordítják. Két év alatt készült el a Mária Terézia kori barokk stílusban tervezett épület a Waisenhausgassében (ma Boltzmanngasse), amely a Ringstrasse-hotelek színvonalának felelt meg. Minden hallgatónak saját szoba jutott, előadótermek, vizsgaszoba, gazdag könyvtár, amelyben muzeális darabokat meg keleti kéziratokat is őriztek, biliárd- és zeneszoba állt a hallgatók rendelkezésére, s a legkülönbeféle sportolási lehetőségek.

Az előkelő körülményeknek funkciója volt. Az Akadémia a leendő diplomátákat a rangjuknak megfelelő életmódra készítette fel. Libériás inas fehér kesztyűben, egyenruhás akadémisták, neves, fontos műveket publikáló, külföldi kapcsolatokat ápoló professzorok (egy részük kezdetben maga is hivatalnok volt, s azután habilitált és lett ordinárius). A mindennapi életben használt sokféle nyelv társadalmi és szellemi igényességre nevelt. Ennek a világnak állít irodalmi emléket Heimito von Doderer *Die Strudlhofstiege* című regényében. A Robert Schumann nagy fizs-moll zongoraszonátáját játszó Teddi Honegger játéka betölti az intézet folyosóit; és társaiban rendkívüli tiszteletet ébreszt. Teddi Honegger persze külön, zenél és Otto Weininger olvas, filozófiai olvasmányairól beszélget Swoboda docenssel, a humanizmus korából véletlenül itt maradt

34 *Pfusterschmid-Hartenstein*, Von der Orientalischen Akademie zur k.u.k. Konsularakademie, 137–190.; *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 96–101.

35 *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve* 1908, 343–348. lap szerint 1908-ban a Konzuli Akadémián az évi eltartási díj 2600 korona. Tíz 2600 koronás és tizenöt 2000 koronás alapítványi hely létezett ekkor. (Akit 2000 koronás helyre vesznek fel, a különbözetet maga fizeti.) A jelentkezőnek (a szülőnek vagy gyámnak), meg kell jelölni, ha a pályázó csak alapítványi helyre aspirál. A hallgató az oktatás mellett lakásban, eltartásban, fűtésben, világításban, kiszolgálásban és orvosi kezelésben részesül. Az intézettől kapja a ruházatot, a fehér-, asztal- és ágyneműt, a tanszereköket és toalett szereket, az intézet viseli a ruhamosás, borotválás és a hajnyírás költségeit. „Az intézet a hallgatókat minden szükségességgel egyenlően és külön szabályzat előírta módon szereli fel.” Minden belépő hallgató tartozik magával hozni belépésekor 18 inget, 12 alsónadrágot, 18 pár harisnyát, 24 zsebkendőt, 5 pár cipőt, 1 pár papucsot, 1 pár nadrágtartót, 1 hajkefét, 1 ruhakefét, 1 körömkéfét, 1 fogkefét, 1 fésűt, 1 sűrűfésűt, 1 körmöllöt, 1 mosdószivacsot és 1 útibőröndöt.

entellektüellel.³⁶ De a Konzuli Akadémia nem a véletlenül itt maradt múlt, éppen nem az. A ház szelleme, a műveltség tisztelete arra volt hivatva, hogy a kiválasztottság érzetét felkeltse és ébren tartsa hallgatóiban.

A Konzuli Akadémia intézményét sokan bírálták, a hivatalosságok azonban mindenkor védelmükbe vették. Mindkét felfogásnak ideológiai alapja volt. A liberális gazdasági szakemberek azt kívánták, hogy a konzulokat szabad oktatási intézményekben, egyetemeken képezzék. Szolgáltatást vártak tőlük, információt árukról és árakról, börzei árfolyamokról, az üzleti partner hitelképességéről.

A konzuli tevékenység súlypontja azonban még a mi korszakunkban is sokáig a Levantében volt, s ott a konzulok felségjogot is gyakoroltak és jogi tevékenységet láttak el honfitársaik ügyeiben, azaz hivatali szerepet tölthettek be. S a minisztérium elvi aggályokat táplált a tekintetben, hogy a hivatalnoknak egyáltalán szabad-e túlságosan belebonyolódnia gazdasági ügyekbe, az nem veszélyezteti-e integritását.

A Konzuli Akadémia védelmezői emellett az intézmény nevelő hatását hangsúlyozták.³⁷ Mert hiszen az Akadémia nem pusztán a szakképzettséget biztosította, hanem a diplomáciai és konzuli tisztviselők hivatalon belüli szocializációját is. A vizsgára felkészülve sajátították el a fiatal aspiránsok azt a tudást és mentalitást, azt a rendi tudatot, amit a szolgálat megkövetelt. A hallgatókat megóvták az egyetemeken uralkodó liberális nézetektől, majd az ott egyre erősödő nacionalizmustól. Ahogyan Gernot Stimmer írja: „A Konzuli Akadémia hallgatói elsősorban a hivatalnoki elit tagjainak tekintették magukat, politikai magatartásuk a dinasztia és az állam iránti alapvető lojalitásra korlátozódott, és távol tartották magukat a keletkező parlamenti pártokban való aktív részvételtől.”³⁸ A Konzuli Akadémia a polgári teljesítményelvűség és a napi politikától magát távol tartó rendi kiváltságtudat együttes őrzésének az intézménye volt. A 20. század elején (1908-tól), amikor a birodalom létét fenyegető eszmék már a bürokrácia alsóbb rétegeit is megfertőzték, a diplomatavizsga előkészítő tanfolyamát is a Konzuli Akadémia Habsburg-tradíció nyugvó épületében és az intézmény tanulmányi

36 *Heimito von Doderer* (1896–1966) *Die Strudlhofstiege oder Melzer und die Tiefe der Jahre* című regénye 1951-ben jelent meg, magyarul Tandori Dezső magyar fordításában (A Strudelhof-lépcső) Pécssett a Jelenkor Kiadó gondozásában 1994-ben. A magyar szépirodalomban nem született Dodereréhez hasonló mű. Talán egyetlen regényben tűnik fel egy fiatal tisztviselő, aki áhítattal lép be a Szürke Házba, Andrassy külügyminiszter szolgálatába: Berkovics István alakjában, akinek apja – a regény szerint – Andrassy (zsidó) háziorvosa volt. *Lesznai*, Kezdetben volt a kert, 110–117.

37 Ld. Barb udvari tanácsosnak, aki 1871 óta állt a Konzuli Akadémia élén, 1880-ban kelt szervezési javaslatát, (*Organisations-Vorschläge*), amelyben részletesen indokolja a zárt internátusi képzés fenntartásának fontosságát. HHStA, AR. Fach 4, Karton 474.

38 *Stimmer*, Zur Herkunft der höchsten österreichischen Beamtenschaft. Die Bedeutung des Theresianums und der Konsularakademie, 318.

rendjébe iktatva tartják meg, mégpedig az Akadémia professzorai, az Akadémia igazgatójának felügyelete alatt.³⁹

Amikor 1904-ben felavatják a Konzuli Akadémia új épületét, a magyar sajtó ünnepel. Köszönti azokat a magyar külügyi tisztviselőket, akik egykor az Akadémia diákjai voltak: Burián István báró közös pénzügyminisztert, Rakovszky Béla, Gáspárdy Géza, Szapáry Lőrinc gróf, Duka Géza báró, Ambrózy Lajos báró követségi tanácsosokat és titkárokat, és főként azt, hogy az intézet tanrendszere Gołuchowski külügyminiszter „irányítása folytán teljesen átidomult a paritás azon követelményei szerint, hogy mint közös intézmény államjogi jellegének és a magyar nemzet igényeinek megfelelően”.⁴⁰ A valóság azonban a politikai vezetés minden jó szándéka ellenére sem volt ilyen ellentmondásoktól mentes és idilli.

A Monarchia államjogi alapjának ellentmondásai. Hivatalos államjogi munkák

Nyilván a magyar kormány kezdeményezésével függött össze, hogy Thallóczy Lajos közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök 1904-ben megbízást kapott egy közjogi kézikönyv összeállítására.⁴¹ Thallóczy hosszú időn keresztül oktató a Keleti Akadémián, vizsgabizottsági elnök is volt, szerepet játszott az utánpótlás kialakításában.⁴² Könyve egyfelől a maga és környezete identitásának megfogalmazása, másrészt persze tudományos mű, amit a szerző a felnövekvő diplomatanemzedék tankönyvének szán. Dolgozata azonban mindenél jobban bizonyítja, hogy mennyire nehéz, valójában lehetetlen volt egy olyan patriotizmus tudományos alapelveit kidolgozni, amelyet minden hallgató Lajtán innen és túl magáénak érezhetett-vallhatott.

A történész-politikus Thallóczy nagy lendülettel és őszinte küldetéstudattal látott munkához. Művét „kézirat gyanánt” kinyomtatták, de nem került könyvtári forgalomba. Német nyelvű példánya fellelhető a Haus-, Hof- und Staatsarchiv könyvtárában, magyar nyelvű változata többek között a Fővárosi

39 Verordnung des k.u.k. Ministeriums des k.u.k. Hauses und des Äußern vom 19. Mai 1909, betreffend die Erfordernisse für den Eintritt in den Konzeptdienst dieses Ministeriums oder in diplomatischen Dienst. In: *Jahrbuch des k.u.k. auswärtigen Dienstes 1912*, 433. ff. Az oktatás tárgya: osztrák és magyar államjog, heti egy-egy óra, diplomáciatörténet, heti három óra, nemzetközi jog, heti három óra, nemzetközi gazdaságpolitika, heti három óra.

40 *Vasárnapi Ujság* 1904. november 13. Másfél évtizeddel korábban a magyar közoktatási miniszter még kifogásolja, hogy a Konzuli Akadémia tanterve egyoldalú, nem veszik kellőképpen figyelembe Magyarország törvényeit és közjogi helyzetét. A kérdéssel 1891. június 3-án a magyar minisztertanács is foglalkozik: A Keleti Akadémia tantervi hiányainak kiküszöbölése. MNL OL, Sektion K–27.

41 Ld. 16. jegyzet.

42 *Ress*, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban, 240–242.

Szabó Ervin Könyvtárban.⁴³ A *Das Verhältnis Ungarns zu Österreich*, illetve *Magyarország és Ausztria viszonya* alapján az 1867. évi XII. törvénycikk elemzése. A szöveg címe is jelzi a magyar nézőpontot, a munka a kiegyezési törvény magyar értelmezését nyújtja.

Az 1867-es nagy liberális nemzedék tisztában volt azzal, hogy a törvény keret, amelyet tartalommal az életnek kell megtöltenie, és optimista volt a jövő vonatkozásában. Deák szerint: „Nem az írott törvények biztosítják az országot... a törvény csak akkor nyújt biztont, ha annak a nemzet ereje szolgál támaszul. De a törvény, mint a jognak alapja, mindig nagy fontosságú.”⁴⁴ Thallóczy valójában azt akarta bemutatni, mit tett az élet a '67-es törvényekkel, a „nemzet ereje” milyen tartalommal töltötte meg azokat. Amikor barátainak arról írt, hogy a közös ügyekkel kapcsolatos alapfogalmak tisztázásához – hogy mit jelent a „közös kormány”, ki a közös minisztertanács elnöke, hogyan érvényesül a közös miniszterek felelőssége – „csak az aktákhoz fordulhatunk”,⁴⁵ Deák gondolatát fogalmazta újra. Négy évtized alatt a politikai gyakorlat tartalmát és jelentést adott a közösügyes törvényeknek. Erről a gyakorlatról folytatott diskurzust Thallóczy a közös hivatalokban szolgáló magyar barátaival, kollégáival, Mérey Kajetánnal és Müller Lászlóval, akik hozzá hasonló szerepet töltöttek be – magyarok voltak a közös hivatalokban. Thallóczy kézikönyve nyilván az ő közjogi felfogásukat és politikai tapasztalataikat is tükrözi.

A könyv központi problémája a közös ügyek kezelése, ami természetesen nem elvont jogi probléma, hanem a Monarchia jellegének lényegét érinti: létezik-e a két állam fölött egy birodalom és ennek megfelelően egy közös (birodalmi) kormány, vagy pusztán bizonyos részterületek igazgatásával megbízott közös miniszterek viszik a közös ügyeket. Thallóczy szerint az Osztrák–Magyar Monarchia két állam szövetsége, amely kifelé nagyhatalomként lép fel, belpolitikájában pedig őrzi az államok önállóságát. Elutasítja a birodalom létét, a „Reich” megnevezést – a „Gesamtstaatsidee” nem felel meg a magyar államjogi fejlődésnek és '67 szellemének. A Monarchiának vannak közös ügyei, a közös ügyek léte azonban nem teremt birodalmi közösséget.

Ha elolvassuk a Thallóczy által is idézett törvényszöveget, nyilvánvaló, hogy abban implicite benne foglaltatik, hogy a közös miniszterek együttesen egy grémiumot, kormányt alkotnak, minthogy közös elhatározásaikért közösen tartoznak felelősséggel. A valóság (a gyakorlat) azonban az évtizedek során úgy alakult, hogy magyar politikusok, például Andrássy Gyula magyar miniszterelnök, majd közös külügyminiszter egyaránt tett olyan kijelentést,

43 Előbb ismertem Thallóczynak a könyvvel kapcsolatos levelezését, mint magát a szöveget. A német változatra Fazekas István hívta fel figyelmemet, akkor, amikor a Magyar Országos Levéltár bécsi delegátusa volt; a magyar változatra pedig Ress Imre, amiért ezúton is köszönetet mondok mindkettőjüknek.

44 Deák Ferencnek a kiegyezést előkészítő tárgyaláson tartott beszéde 1867. január 30-án. *Könyvi, Deák Ferenc beszédei*, IV. 259.

45 *Somogyi*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 55.

amely a miniszterek közös felelősségét hangsúlyozza (tehát elismeri „kormány” voltukat) és olyat is, amely tagadja azt.

A századfordulón, amikor a magyar politika „közjogi vívmányokat” igyekezett elérni, nagyobb befolyásra törekedett a közös ügyekben, különös hangsúlyt kapott a közös kormány problémája. Thallóczy Müller Lászlóval folytatott levelezéséből nyilvánvaló: „A mi felfogásunk azt vallja, hogy kabinetról szó sincsen. Éppen ezen magyarázat alapján áll az, hogy egyik miniszter elbocsátás, vagy eltávozása nem függ az elnök akaratától, mint az a parlamenti kormányoknál van uzusban...”⁴⁶ S mi hozzátehetjük, hogy a külügyminiszter-váltás valóban egyáltalában nem jelentette azt, hogy új „közös kormány” alakult volna új programmal, vagy akár azzal a nyilatkozattal, hogy töretlenül folytatni kívánja az előző kormány politikáját.

Az 1867. évi dualista és egyben alkotmányos átalakulás magyar felfogás szerint azt jelentette, hogy a két önálló államot a közös ügyek összekapcsolják ugyan, de a közös ügyek léte nem teremt egységes közös birodalmat. Ausztriában viszont tovább élt a birodalmi egység hagyománya, azt gondolták, hogy Magyarország belkormányzati önállóságának elismerése következtében a korábbi egység megmaradt, ám az a külpolitikára és a hadsereg ügyeire szorult vissza. Az osztrák-német politikai elit, a polgárság, a magas állami bürokrácia azért fogadta el a magyarokkal való kiegyezést, amiért az uralkodó is: mert bízott benne, hogy a külpolitikában és a hadseregben sikerül megőriznie a régi egységes birodalmat. Ők úgy értelmezték a kiegyezéssel a két ország felett egy birodalom áll, élén egy tényleges birodalmi kormánnyal.⁴⁷

Thallóczy értette '67 szellemét: Deák és nemzedéke úgy gondolta, a kiegyezés kompromisszum volt, nem tökéletes alkotás, de jogbiztosítás, amely utat teremt a jövő számára. A dualizmus évtizedei során azután szakadatlan küzdelem folyt a kiegyezés „továbbfejlesztéséért”. A magyarok úgy gondolták, nagyobb teret kell szerezniük a közös ügyek irányításában, és úgy hittek, erre lehetőségük is van. Thallóczy is ezt tekintette a bécsi magyarok küldetésének.

A bécsi joghallgatók, a leendő ciszlajtán („osztrák”) állami tisztviselők a századfordulón Edmund Bernatziktól tanulták a közjogi alapismereteket. *Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen* című munkája több kiadást ért meg és számos szövegváltozatot.⁴⁸ Bernatzik nem vitatta, hogy a magyar

46 Thallóczy Müllerhez, 1904. július 2. HHStA, PA. I, Karton 623. 410/C.d.M.

47 Vö. többek között: *Dantscher von Kollesberg*, *Das staatsrechtliche Verhältnis zwischen den Reichsratsländern und Ungarn* (Wien 1906), *Tezner*, *Wandlungen der österreichisch-ungarische Reichsidee* (Wien 1905).

48 1906-ban, majd 1911-ben jelent meg Bécsben a kézikönyve, később ebből a kötetből kiemelte a nemzetiségi viszonyokra vonatkozó fejezeteket és részletes kommentárral látta el: *Das österreichische Nationalitätenrecht* (Wien 1917).

dualizmusértelmezésnek sok vonatkozásban törvényi alapja van.⁴⁹ Úgy vélte azonban, hogy az a tény, hogy a két törvény bizonyos pontokon szövegszerűen eltért egymástól, s az évtizedek során annyira különbözően értelmezték azokat, nagyon káros volt az „összbirodalom” számára. Hiszen a viták eldöntése valójában mindig hatalmi kérdés volt, és – szerinte – mindig Magyarország volt abban a helyzetben, hogy a maga álláspontját a gyakorlatban érvényre juttathatta.⁵⁰ Bernatzik örökölte a '67-es német liberális nemzedék vereségérzetét (német testvéreik cserbenhagyták őket, a Poroszországgal 1866-ban kötött prágai békével német háttérüket elveszítették) és alacsonyabbrendűségi komplexusát. Azt mondta, az osztrák-németségnek nem sikerült (és a történeti adottságok miatt nem is sikerülhetett), amit a magyar nemzetiségi törvény keresztülvitt: egységes politikai nemzetet teremtenie. Amikor Magyarországon egy nemzet uralmát vezették be, Ausztriában – szerinte – a nemzetek egyenjogúságát, s még csak a német államnyelv sem juthatott érvényre.

Thallóczyt még a dualizmus „továbbfejlesztésének” lehetősége foglalkoztatja. Egy alkalommal hivatali főnöke és bizonyos értelemben szellemi példaképe, Kállay Béni gondolatvilágán elmélkedve azt írja: „Előtte nem a kis táblabírák által Isten jóvoltából nyomoréknak megtartott dualisztikus Magyarország lebegett: benne élt a hit, hogy ez a faj s hazája életre s nagy célokra van hivatva. Az az ábránd, mely minden igaz magyarnak a szíve belső kamrájában dobban, hogy »felvirrad még valaha«, mely elvégre *nekiünk realistáknak* [kiemelés S. É.] is vigasztalásul szolgál, amikor azt a folytonos küzdelmet látjuk e vegyes fajú és érdekű Monarchiában.”⁵¹

Bernatzik már túllépett ezen, és korántsem volt egyedül. A századfordulón Bécsben az osztrák államjog teoretikusaiból kialakult egy csoport, amely a dualizmus jelentkező válságtünetei hatására a német centralizmus (Karl Ludwig Bruck, Anton Schmerling) hagyományaihoz nyúlt vissza: a jogállamot tekintették a modern soknemzetiségű társadalom alapjának, de határozottan német vezetéssel. Bernatzik mellett Fiedrich Tezner, Ivan Žolger, Ernst Mischler e jozefinista tradíció nyugvó összosztrák állameszme képviselői. Nézetük aligha egyeztethető össze a dualizmus továbbfejlesztésének magyar programjával.⁵² Bernatzikot Ausztria belső struktúrájának problémái izgatták, és bizonytalanul ingadozott a meghirdetett német nacionalizmus (tehát a dualizmus teljes feladása) és az „Ausztria mint a népek szövetsége” teória („Idee Österreich als Völkerband”) között.⁵³ 1912-ben Hannoverben tartott két nagy

49 Tulajdonképpen sokkal megengedőbb a magyar jogfelfogással szemben, mint a tradicionális német centralista felfogású Tezner vagy Dantscher.

50 *Bernatzik*, Die österreichischen Verfassungsgesetze, 452.

51 Thallóczy Lajos naplója. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 2459. 1889. évi bejegyzés.

52 *Rumpler*, Die intellektuellen in Cisleithanien, 1149–1151.; *Goller*, Österreichische Staatswissenschaft um 1900. Aus Briefen Edmund Bernatzik an Georg Jellinek (1891–1903), 203–249.

53 *Lindstörn*, Empire and Identity, 81.

hatású előadást. Akkor és ott még azt fejtegette, a nemzetiség már nem származási közösség – ha a nagy többség még így érzi is –, hanem kulturális összetartozás, amely személyes vállaláson épül.⁵⁴ – Tehát – ha jól értelmezem – van választási lehetőség, akár a dualista monarchia is választható. Ő maga azonban mindinkább a maga németiségét vállalta-választotta. Bernatzik identitásvállalásának és identitásváltozásának összevetése Thallóczyval persze bizonyos értelemben hamis: Bernatzik ugyanis Thallóczyval ellentétben megérte Ausztriának mint a népek szövetségének felbomlását. Josef Redlich, a régi Ausztria nagy történetírója, az „Österreichische Staats- und Reichsproblem” teoretikusa,⁵⁵ szemrehányással és szomorúan állapította meg, hogy ez a nagy tudású, szarkasztikus ember, akitől a birodalom tisztviselői évtizedeken át tanulták az osztrák államjogot, feladta Ausztria eszméjét. Mi jelképesnek tekinthetjük, hogy 1919. április 3-án a hivatalosságok mellett a német nacionalista diákszervezet, a Silesia Burschenschaft képviselői állták körül Bernatzik koporsóját.⁵⁶

Az évtizedek során a Habsburg Monarchiában kialakult egy összbirodalmi bürokrata elit, rendkívül művelt, szakképzett, az összosztrák birodalom iránt elkötelezett, jövőjéért felelősséget érző réteg, amely az utolsó pillanatig hitt abban, vagy áltatta magát azzal, hogy Magyarország közjogi súlyának növelése vagy éppen ellenkezőleg, annak visszaszorítása a soknemzetiségű Habsburg Monarchia meghatározó problémája. Legfeljebb Bernatzik (éppen azért, mert Ausztria belső viszonyai alapjaikban tértek el a magyartól) előbb ismerte fel, hogy a valóság ezt a problémát fokozatosan meghaladta.

A Thallóczy–Bernatzik ellentét szimbolizálja, milyen törékeny volt az az elvi (államjogi) alap, amelyen a leendő külügyi tisztviselők nevelése nyugodott. Ha a Thallóczy–Bernatzik vitának nem is kell túlzott jelentőséget tulajdonítani, azt mégis félreérthetlenné teszi, hogy a bürokrata elit egységes, rendi állampatriotizmus szellemében való nevelése korántsem volt problémamentes és egyszerű dolog. A századvégre felszínre kerül az osztrák birodalmi patriotizmus fogalmi bizonytalansága. Thallóczy és Bernatzik ugyanannak a birodalomnak a szolgálatában állnak, bizonyos értelemben tiszteletben tartják és akceptálják egymás nézeteit, azok mégis érdemben térnek el egymástól. Természetesen nem hisszük, hogy kettejük ellentétének a hivatalnokok nevelésében meghatározó jelentősége lett volna. Lützowra hivatkozhatunk, a kötelességtudat nem engedte felszínre jutni az átlag tisztviselő kételyeit-bizonytalanságát.⁵⁷ A vita mégis jelzi, hogy a birodalmi lojalitás követelményét-normáit a nemzeti kötöttség a századfordulótól bizony megkérdőjelezte.

54 *Bernatzik*, Die Ausgestaltung des Nationalgefühls im 19. Jahrhundert. Rechtsstaat und Kulturstaat. Zwei Vorträge, gehalten im April 1912.

55 *Redlich*, Das österreichische Staats- und Reichsproblem című, kétkötetes monumentális munkája a problémakomplexum máig alapművének tekinthető.

56 *Redlich*, Schicksalsjahre Österreichs. Die Erinnerungen und Tagebücher 1869–1936, II. 339. Bernatzik temetéséről: Neue Freie Presse 3. April 1919.

57 *Lützow*, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie, 88.

A hivatalnokok szakképzettsége

Lássuk ezek után, hogy a valóságban, a gyakorlatban mennyiben feleltek meg a magyar honos külügyi tisztviselők a képzettség hivatalosan előírt feltételeinek.

Az első generáció (19 fő) tagjai közül csak az apja oldalán nagyon tudatosan diplomatának készülő Zichy Tivadar tett diplomatavizsgát 1871-ben;⁵⁸ rajta kívül még Hunyady Alajos és a Rosty fivérek rendelkeztek az előírás szerinti végzettséggel. Hunyady meglehetősen kalandos előzmények után letette ugyan a diplomatavizsgát, ám annak előfeltételével, a három jogi államvizsgával nem rendelkezett. Csak egyet sikerült megszereznie, a másik kettőt Franz Nopcsa báró, Erzsébet királyné főudvarmestere közbenjárására ajándékba kapta.⁵⁹ Ismeretes, hogy ebben az időszakban a ballhausplatzi szolgálat és a külföldi küldetés élesen elvált egymástól. Akik csak Bécsben szolgáltak, bizonyosan nem rendelkeztek diplomáciai végzettséggel, de nem is aspiráltak arra, hogy külföldi szolgálatba kerüljenek.⁶⁰ A legöregebb tisztviselőnk, az 1809-es születésű Hammer Anton báró bizonyos fokig kivétel.⁶¹ Ő 1831-ben elvégzi a Keleti Akadémia ötéves kurzusát és rövid ideig Konstantinápolyban szolgál, s onnan kerül a bécsi hivatalba.

A diplomatavizsga ugyan a minisztériumi és külszolgálati alkalmazás előfeltétele, ezeknek az előírásoknak a hatása a dualista átalakítás, a közös minisztériumok megszervezése időszakában még nem feltétlenül érezhető. A tizenkilenc fős társaságból öten rendelkeznek konzuli vagy diplomatavizsgával.

A második generáció végzettsége (18 fő) már másként alakult. Az Andrássy külügyminisztersége idején hivatalba lépők névsorára pillantva szembevetűnik, hogy a szabályos hivatali pálya, tehát a hivatal keretei között letett diplomata- (vagy konzuli) vizsga az 1870-es évekre általánossá vált.⁶² Az 1870-es években a külügyminisztériumba felvettek 72 százaléka rendelkezett diplomata- vagy konzuli vizsgával. A felsorolt tisztviselők közül öten nem tettek diplomatavizsgát. Közülük három személy pályáját közvetlenül a dualista átalakulás politikai következményei határozták meg. Andrássy vitte őket a magyar miniszterelnökségről Bécsbe, a minisztérium elnöki osztályára, azaz saját személyes stábjába 1871 decemberében. Szüksége volt arra – hangzik

58 Pályájáról ld. VI. fejezet, 97. lap.

59 1874-ben részletesen szabályozták a jogi doktorátus megszerzésének feltételeit. Az első szigorlat a jogi, a második az államtudományi tárgyakat tartalmazta, míg a harmadik jelentette a tulajdonképpeni doktorátust. Vö. Máthé, A magyar közigazgatási képzés történeti modellje, 118–119. Hunyady anyja, Henriette Liechtenstein hercegnő Erzsébet császár és királyné udvarhölgye. A meglehetősen zavaros múltú fiatalember érdekében Nopcsa közvetlenül a miniszterhez fordul. Nopcsa Beusthoz, 1871. május 6. HHStA, AR. Fach 6, Karton 71. Hunyady pályájára más vonatkozásban még visszatérek.

60 Falke János, Hammer Anton, Konradsheim Wilhelm, Nadherny Julius, Orczy Béla, Teschenberg Ernst, Vavrik Gábor.

61 Hammer személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 123.

62 Ld. a VI. fejezet 39. jegyzetében közölt névsort.

indoklása –, hogy nyomon kövesse a magyar sajtót, a magyar lapok külpolitikai tárgyú írásaira befolyást gyakoroljon, s erre a feladatra az ottani viszonyokban jártas Dóczy Lajos minisztériumi titkárt tartotta a legalkalmasabbnak.⁶³ Miniszteri titkári rangban szolgált a magyar miniszterelnökségen Okolicsányi Sándor, Péchy Imre pedig fogalmazó volt. Tehát elindultak már a hivatali pályán, méltánytalan lett volna utólag alkalmasságot igazoló papírt kérni azoktól, akik korábbi szolgálati helyükön már bizonyítottak.⁶⁴ Az persze figyelemre méltó, hogy közülük Okolicsányi később külszolgalatba került. Péchy Imre viszont fiatalon, harmincnégy esztendőskorában meghalt, Dóczy pedig sokféle beosztásban és növekvő rangban ugyan, mégis pályája végéig a minisztérium sajtóreferense maradt.⁶⁵ Rajtuk kívül nem tett diplomatavizsgát Gömör Antal sem, aki pénzügyi és jogi ismeretei, valamint széles körű nyelvtudása alapján került 1875-ben a külügyminisztériumba, majd minisztériumi titkári rangban a korfui konzulátusra, s ott halt meg harmincnégy esztendősen.⁶⁶ Természetesen nincsen diplomatavizsgálója az idős korban a külügybe átvett katonatisztnek, Thoemmel Gustavnak sem.⁶⁷

A másfél évtized során hivatalba lépő harmadik generáció 38 tagjából 32 tisztviselő (84,2 százalék) szabályos végzettséggel rendelkezett.⁶⁸ Tulajdonképpen egyetlen olyan arisztokrata diplomata akadt, Széchenyi Manó gróf, aki pusztán társadalmi rangjának, arisztokrata voltának köszönhette karrierjét.⁶⁹ Rajta kívül nem tett diplomatavizsgát a két magyar osztályfőnök, Cziráky Béla és Szögyény-Marich László. Mindketten magyar politikusként eleve osztályfőnöki rangban kerültek a minisztériumba, tehát egyáltalán nem szabályos hivatali pályát futottak. Kifejezetten gazdasági szakemberként hívja Kálnoky 1892-ben a magyar kereskedelmi minisztériumból Mihalovich Jánost,⁷⁰ majd Wolf Károlyt. Mihalovich a budapesti egyetemen szerzett jogi doktorátust és hosszú miniszteri pályafutása alatt elmélyült kereskedelempolitikai ismereteket. Wolf jogi doktorátussal nem, csak pénzügyi végzettséggel

63 Andrásy felterjesztése, 1871. december 12. HHStA, AR. Fach 4, Karton 74.

64 Andrásy felterjesztése, 1871. december 14. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

65 Dóczy életútjáról részletesen: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás 120–136*. Sok év múlva, amikor Dóczy már a sajtóosztály élén áll és a külügyminiszterrel irigyelten jó kapcsolatba kerül, főnöke nem hajlandó „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter” címet adományozni neki (*nem állást*), mert nem volt diplomata múltja. Nyilván csak bon mot-nak szánja, amikor Friedjungnak azt magyarázza, hogy ő tulajdonképpen semmit sem tanult, sem történelmet, sem közjogot, azt sem tudja, mikor volt a vesztfáliai béke. (A vesztfáliai béke volt, ahogyan arra már utaltunk, az a határpont, ahonnan a nemzetközi kapcsolatok történetét kezdték a diplomatavizsgán.) *Friedjung, Geschichte in Gesprächen*, I. 373.

66 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 110.

67 1849-től 1879-ig a hadseregben szolgált, amikor átveszik a külügybe. Cetinjében miniszteri megbízott lesz (Ministerresident), majd követ Teheránban és Belgrádban.

68 Ld. VI. fejezet, 55. jegyzet.

69 Széchenyi Manóról ld. VI. fejezet, 81. jegyzet.

70 Mihalovich személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 218.

rendelkezett.⁷¹ Batthyány Béla kilenc évig szolgált a minisztériumban vizsga nélkül, sorozatos botrányok közepette, amíg végül eltávolították. Róla azonban a deviánsokkal foglalkozó fejezetben szólunk részletesen.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az 1880-as évektől csak magyar politikai állásokban, a magyar minisztériumokkal való kapcsolattartásra, valamint pénzügyi-gazdasági szakértő feladatokra alkalmaztak a külügyminisztériumban diplomatavégzettséggel nem rendelkező személyeket. De ezek az emberek is szakképzettek voltak. A minisztérium kifejezetten külpolitikai jellegű funkcióiba vagy diplomataposztokra csak jogi doktorátussal s a hivatal keretein belül letett diplomata- vagy konzuli vizsgával rendelkezők kerülhettek. Ez a kritérium az 1880-as évektől lényegében a hivatalnok társadalmi státuszától függetlenül érvényesült. A végzettség nem pusztán egy kötelező előírás betartását jelenti, hanem azt is, hogy a hivatal gondoskodik a leendő hivatalnok intézményen belüli szocializációjáról: olyan képzésről, amely biztosítja az alapvető hivatali értékrend elsajátítását és elfogadását. A diplomatavizsga az első lépés a hivatali hierarchiába való beépülés útján.

A negyedik, a századvégen szolgálatba lépő generációból (22 fő) csak öten akadtak, akik nem rendelkeztek diplomáciai végzettséggel, kizárólag olyanok, akik korábbi állásaikban, majd a külügyminisztériumban is gazdasági jellegű, nem pedig külpolitikai-diplomáciai feladatokat láttak el.⁷² Kétségtelen viszont, hogy a gazdasági szakemberek száma és szerepe a századfordulón megnövekedett. Aehrenthal különösen fontosnak látta a gazdasági külkapcsolatokat, és arra törekedett, hogy közvetlenül az üzleti életből hívjon szakembereket a minisztériumába.⁷³

Wickenburg Márk a magyar állam szolgálatában kezdte. Pénzügyminisztériumi tiszviselő, 1898-ban a Magyar Államvasutak igazgatója, 1902-ben kereskedelmi minisztériumi államtitkár, majd országgyűlési és delegációs képviselő. 1912-ben, negyvenhat esztendőskorában hívják a külügyminisztériumba a kereskedelempolitikai szekció élére, s ami gyakran megesett, ebben a funkcióban látta el egyben a magyar osztályfőnök tisztségét is.⁷⁴ Bethlen-Matytyasovszky Dezső 1907-ben, huszonnyolc évi szolgálat után került a külügyminisztériumba. Eredetileg a magyar honvédségnél pénzügyi szakember, a külügyben is ilyen feladatokat lát el. Felméry Lajos csak egyetemet végzett, mezőgazdasági szakember a magyar földművelésügyi minisztériumban. 1913-ban lép a külügyminisztériumba az ugyancsak mezőgazdasági szakértő Jezernicky halála után. Kifejezetten magyar ügyekkel: állampolgársági, család-

71 Wolf Károly személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 384. Ld. VI. fejezet, 106. lap.

72 E generáció tagjait ld. VI. fejezet, 83. jegyzet.

73 Erről beszél a delegáció előtt 1906. december 12-én. *Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrates 41. Session, Budapest 1906–1907*, 3. Vö. Godsey, Aristocratic Redoubt, 105–111.

74 Pályájáról részletesen: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 113. Személyi iratai: HHStA, AR. Fach 4, Karton 378.

jogi és hagyatéki kérdésekkel foglalkozik.⁷⁵ Pénzügyi szakember Malcomes Gyula is. Millinković pedig katona, akit cetinjei szolgálata során vesznek diplomáciai státuszba.⁷⁶

Lássuk adatainkat egységes táblázatba foglalva (3. táblázat).

3. táblázat. A szakképzettség

Végzettség	1. generáció	2. generáció	3. generáció	4. generáció
	fő			
Nincsen végzettség	14		2	
Konzuli vizsga	1	1	10	2
Diplomatavizsga	4	12	22	15
Egyéb végzettség		5	4	5
Összesen	19	18	38	22

A dualizmus évtizedei során tehát a külügyminisztérium központi apparátusában és a diplomáciai szolgálatban a szaktudás és az arról tanúskodó bizonyítvány az alkalmazás általános feltételévé válik. Ez elsődlegesen jogi és az azt követő konzuli-diplomata képzést jelenti. De főként a balkáni diplomáciai állásokban feladatokat kaptak katonák, mint Thoemmel vagy Millinković, akiket a hadseregtől vett át a külügyminisztérium. A külügyminisztérium sajátos feladata a Monarchia kereskedelempolitikájának irányítása és bizonyos pénzügyi feladatok ellátása, amelyekre pénzügyi-gazdasági szakembereket alkalmaztak. Ezekből az állásokból azonban semmiképpen nem vezetett út diplomáciai posztokra. Az alkalmazás feltétele mindenkor valamilyen végzettség, de nem pusztán a bizonyítvány maga. A tudás a pályára lépésben és az előrejutásban is meghatározó tényező.

A szakképzett, főállású hivatalnok lesz a dualizmus kora Ballhausplatz-bürokráciájának jellegzetes, ha nem is kizárólagos alakja, ami a modernizáció fontos, meghatározó eleme, ám ez a változás a tisztviselők társadalmi összetételét alig érintette. A diplomaták többsége – mint mindenütt Európában – továbbra is arisztokrata volt, s e tekintetben az egész korszakban nem következett be érdemi változás.⁷⁷

⁷⁵ Felméry személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 88 és 459.

⁷⁶ Millinkovićről ld. *III. fejezet, 51. jegyzet.*

⁷⁷ Vagy talán mégis? – Legalábbis a mentalitás bizonyos változását jelzi, hogy a századfordulótól nemcsak a nemesi, bárói, grófi titulusokat használják, hanem a hivatalos iratokban rendre feltűnik a doktori cím is.

A MŰVELTSÉG

Az előzőekben azt igyekeztünk bemutatni, hogy a hivatali pályán a szakképzettség követelménye a polgárosodás feltétele és egyben jele is. Ugyanakkor a szakképzettségnek biztosítania kellett, hogy a hivatalnokelit a polgárosodás ellenére zárt rendies közösség maradjon.

A következőkben azt kívánjuk röviden felvázolni, hogy a szakképzettség e sajátos kettős funkciójában a szorosan vett szakmai felkészültségen túli, az általánosabb értelemben vett műveltségnek milyen szerep jutott. Azaz a műveltség mennyiben része a szakmának, a szakmai tudásnak, ebben az értelemben tehát mennyire „polgári” követelmény, és mennyiben járul hozzá a diplomataelit zárt rendi jellegének megőrzéséhez.⁷⁸

A műveltség, ha része is a szakképzettségnek, ha összefügg is vele, nyilvánvalóan egészen más dolog. Bizonyos műveltséget meg kell szereznie a diplomatának; a konzuli iskola tanterve, a diplomatavizsga szabályai előírták azt. A karrierben számított a „műveltség”, az a tudás, amit a modern fogalmak szerint a műveltség részének tekintünk, olyan irodalmi, zenei, képzőművészeti és akár filozófiai ismeretek, amelyek a kommunikáció bázisát és részét képezik.⁷⁹ A diplomatától elvárják, hogy „művelt ember” legyen, olyan életformát alakítson ki, olyan életvitelt folytasson, amely megfelel rangjának és hivatala tekintélyének.⁸⁰

A szakképzettségnek és a műveltségnek, a kettőnek együtt a mi korszakunkban különös jelentősége lesz. A diplomatapálya bizonyos polgárosodásával párhuzamosan a közös tudásnak és műveltségnek meghatározó szerepe lesz abban, hogy a társadalmilag már nem homogén magas bürokráciát szocio-kulturális közösséggé–egységgé forrassa: a képzettség és a tudás, az életforma és értékrend közössége teremt a társadalmilag fokozatosan nyitottabbá váló, nemzetileg heterogén külügyi tisztviselő karból egységes státuszcsoporthot („Statusgruppe”-t).⁸¹ Ebben az életformában és értékrendben egyre nagyobb jelentősége lesz a szellemi alkotásnak. Hőseimben félreérthetetlenül él

78 A kérdésről nagyobb elemző tanulmányt publikáltam *Szakképzettség és műveltség. A vezető diplomaták irodalmi tevékenysége* címen: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 209–237. Fejtegetéseim részben ennek a tanulmánynak az adataira épülnek.

79 *Kaschuba, Deutsche Bürgerlichkeit nach 1848*, III. 9–44.

80 Talán nem éréktelen utalni arra, hogy a diplomáciai testület élén álló, hivatalos végzettséggel nem rendelkező külügyminiszterek tisztelettel viseltetnek a műveltség iránt. Nemcsak az idősebb Andrásyra kell gondolnunk, hanem például Gustav Kálnoky grófra, aki nem folytatott egyetemi tanulmányokat, autodidakta volt, de már fiatal huszártisztként az 1850-es évek elején egy láda könyvvel érkezett galíciai állomáshelyére. Módszeresen olvasott. Londoni követési titkár korában, majd követési tanácsosként az 1860-as években komoly könyvtárat gyűjtött, ritka és értékes könyvekkel. *Plener, Erinnerung*, I. 111. ff.

81 Vö. *Weber, Gazdaság és társadalom*, 2/3. 97–98.; *Rüschmeyer, Bourgeoisie, Staat und Bildungsbürgertum*, 101–108. A kérdés szélesebb összefüggéseiről, az állami szolgálat és a

az a vágy, hogy a tudást, amit szakmai tevékenységük során, hivatali működésük részeként, kiegészítő elemeként összeszedtek, megosszák másokkal, leírják és közreadják. A csaknem száz külügyi tisztviselő, diplomata mintegy harmada fejtett ki rendszeres irodalmi tevékenységet és/vagy rendelkezett olyan művészeti jártassággal (a képzőművészet, szépirodalom, zene területén), amelyet környezete számon tartott, amelyet hivatali munkája során a hivatal javára hasznosított. Ez azt mutatja, hogy a szellemi alkotást korántsem lehet kivételes egyéni ambíciónak és kedvtelésnek tekinteni. A külügyminisztériumi szolgálattól semmiképpen sem volt idegen a tudományos munka, a minisztérium – mint erről később még szólunk – értékelte azt.

Úgy tűnik, hogy a polgárok inkább írnak, mint az igazi arisztokraták, de ez is inkább csak tendencia. És az is lehet, hogy nem a polgári eredetű hivatalnokok polgári entellektüel attitűdjéről, „Bildungsbürger” voltáról és öntudatáról van szó, hanem egyszerűen arról, hogy az arisztokraták olyan helyeken szolgáltak, ahol nem kellett tudományos tevékenységgel agyoncsapni az időt; ahol nagy lehetőség volt társasági életre, hogy a fiatal arisztokrata diplomaták könnyebben kaptak meghívásokat a helyi arisztokrata körökbe,⁸² s így kevesebb idejük maradt olvasásra-kutatásra. Mindenképpen másfajta kulturális passzióknak hódol egy diplomata Münchenben vagy Párizsban, mint Cetinjében, Mexikóban vagy akár Washingtonban.

A következőkben a műveltség speciális területeit vesszük számba.

Országismeret

A minősítési lapokon fontos rovat az „országismeret”. Természetes módon adódott, hogy az állam szolgálainak egy része otthonról (Horvátországból, a Határőrvidékről vagy éppen az orosz határ menti tartományokból) hozta szűkebb hazája vallási-nyelvi kultúráját. Mások munkájuk során szereztek speciális ismereteket. A balkáni tájékozottság különösen fontos volt, hiszen a Monarchia hivatalnoka úgy tudta, hogy a Balkánon civilizációs küldetése van. Ezt nevelték belé a Konzuli Akadémián, a diplomatavizsgára felkészítő speciális kurzusokon. A fiatal diplomaták közül sokan elsajátították a balkáni népek nyelvét és jelentős történeti, néprajzi ismereteket gyűjtöttek olvasmányaik során és a gyakorlatban.⁸³

A magyar történeti köztudat – teljes joggal – Kállay Béni és Burián István közös pénzügyminisztereket, valamint Thallóczy Lajost, a pénzügyminisztérium levéltárának igazgatóját tartja számon a balkáni viszonyok szak-

tudományos tevékenység szimbiózisáról kitűnő elemzést nyújt *Heindl*, *Josephinische Mandarine*, különösen 175–176.

82 *Musulim*, *Das Haus am Ballplatz*, 27. ff.

83 Vö. *Stachel*, *Der koloniale Blick auf Bosnien-Herzegowina in der ethnographischen Populärliteratur der Habsburgermonarchie*, 259–275.; *Oberhuber*, *Zur Konstruktion bürgerlicher imperialer Identität*, 277–288.

értőjeként. Többen elemezték irodalmi tevékenységüket.⁸⁴ Ismeretes, hogy Kállay élete egy rövid szakát, Burián nagy részét a külügyminisztériumban töltötte.⁸⁵ Teljesen nyilvánvaló, hogy Balkán-tanulmányaik és politikai szerepük elválaszthatatlan egymástól. Tudományos tevékenységük érdemi elemzésétől itt mégis eltekintünk, nem pusztán azért, mert ők nem annyira hivatalnokok, mint inkább politikusok voltak, hanem főként azért, mert nem a külügyi tisztviselők tudományos-művészeti tevékenységének tartalmát-önértékét kívánjuk bemutatni, hanem műveltség és karrier összefüggését a hivatali pályán.

Kállaynál, akit a származás, családi kapcsolatok és a képesség eleve politikai vezető szerepre predesztinált, a tanulás nem állt közvetlen kapcsolatban a pályával.⁸⁶ Ő nem azért olvasott, járta be a fél világot, mert ez karrierjének jót tett, hanem mert az ő köreiben ez szokás volt, s mert kedvét lelte benne. Andrassy magyar miniszterelnök viszont a Balkánra vonatkozó ismeretei, tudása alapján ajánlotta hivatali előélet nélkül belgrádi főkonzulnak, kinevezésekor pedig Beust külügyminiszter nyomatékosan hangsúlyozza: „Komoly tanulmányokat folytatott és irodalmi működést fejtett ki”⁸⁷ – azaz szakismeretét a diplomáciai kinevezés meghatározó tényezőjének tekintette.

Burián Pozsony megyei, jószerével ismeretlen nemesi családban született. 1872-ben elvégezte a Keleti Akadémiát. Pályája a szabályoknak megfelelően indult: Alexandriában, Bukarestben, Szófiában, Moszkvában töltött be konzuli állásokat.⁸⁸ Ez más világ volt, mint az arisztokrata ifjoncnak fenntartott nyugati fővárosok, ahol a Burián korú fiatal emberek élvezve az életet, az előkelő társaságot, valójában semmit sem csináltak.⁸⁹ Burián dolgozott, tanult és nagyon igyekezett. A Kállay-iskolához tartozó Balkán-szakértő volt. Thallóczyval folytatott több évtizedes levelezését olvasva, ha nem ismernénk, kutatónak gondolhatnánk, aki odaadással és érdeklődéssel igyekszik megismerni a meglátogatott országok történeti múltját, etnikai és vallási viszonyait. Szisztematikusan olvas, és készül élete nagy céljára: „Nem tudom, lesz-e valamikor belőlem konstantinápolyi nagykövet, de készülök rá, s törekszem, hogy akkorra ideáim legyenek, pedig olyanok, amelyek révén valami ered-

84 *Ress*, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban, 229–242.; *Uő*, A nemzeti küldetés magyar és horvát értelmezése: Kállay Béni és Franjo Rački, 122–131. *Németh G.*, Reálpolitikus és utópista egy személyben, 20–23.; *Mester*, John Stuart Mill a kiegyezés utáni évtizedek magyar politikafilozófiai gondolkodásában, 203–217.

85 Kállay 1868–1875 között belgrádi főkonzul, 1875–1879 között magyar országgyűlési képviselő, 1879–1882 között külügyminisztériumi osztályfőnök, 1882–1903 között közös pénzügyminiszter. Burián 1872–1895 között konzuli, 1895-től 1903-ig diplomáciai státuszban volt, majd 1903–1912 között közös pénzügyminiszter, 1913–1915 között a király személye körüli miniszter, 1915–1916-ban közös külügyminiszter.

86 Kállay pályájáról ld. *VI. fejezet*, 100. lap.

87 *Thallóczy*, Kállay Béni emlékezete, 331.

88 Kitűnő jellemzését adja *Ress*, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban 236–239. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 44.

89 *Csáky*, Vom Geachteten zum Geächteten, 91.; *Musulín*, Das Haus am Ballplatz, 27.

ményt is el lehessen érni.”⁹⁰ Örül athéni küldetésének: „Az ország s népe érdekel. Érdekel a múltja is.”⁹¹ „Itt a hatáskör nagyon korlátolt, megpróbálom az időt értelmesen eltölteni, és gyarapítani a görög viszonyokban való tájékozottságomat, és akkor tulajdonképpen már valamennyi Balkán-államot ismerem Crnagora kivételével, azt majd könyvből megtanulom.”⁹² Gyulai Pál nagy tekintélyű lapjában, a Budapesti Szemlében publikál, és ügyel arra, nehogy írásaival akadályt gördítsen majdani diplomáciai küldetése útjába.⁹³ Rendszeresen olvas magyar szépirodalmat, újakat meg klasszikusokat is, foglalkoztatja a magyar eredetmonda kérdése, kortárs történetírók munkái, s általában a magyar történelem. Ha valaki, Burián pontosan értette, hogy a szak-képzettség és a műveltség a pályán való előrejutás feltétele, és magasra ívelő karrierje ennek az összefüggésnek a bizonyítéka.

Ám nemcsak a később vezető politikusok, mint Kállay Béni vagy Burián István, hanem a hozzájuk karrierben nem mérhető Thoemmel Gustav esetében is a szellemi-tudományos érdeklődés az előrejutás természetes feltétele. Thoemmel (1829–1902) Nagyszombatban született, feltehetően német családban, de születésének helye szerint természetesen magyar „honos”, és 1848-ban egy ideig a magyar honvédség soraiban harcolt,⁹⁴ mígnem valamikor a győri csata után (1848. december 27.) átállt a császáriakhoz. Három évtizeden át szolgált Ferenc József hadseregében, részt vett a korszak valamennyi hadi eseményében.⁹⁵ Különböző szláv nyelvek ismerete miatt került a vezérkarhoz, 1862 és 1865 között felderítőtsízt a szarajevói konzulátuson.⁹⁶ Ekkor szerzett tapasztalatait tette közzé *Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien* című könyvében.⁹⁷

A Monarchia katonai és politikai vezetésében a porosz háborúban (1866) elszenvedett vereség jelentős szemléleti átalakulást hozott: megnövekedett a szakszerűség, a szakmai ismeretek követelménye és tisztelete. A katonai döntésekbe specialistákat igyekeztek bevonni. Ezért támogatta a hadügyminisz-

90 Burián Thallóczynek, Athén, 1897. január 21. OSZK, Kézirattár, Fond XI/166.

91 Burián Thallóczynek, Athén, 1898. november 9. Uo.

92 Burián Thallóczynek, Athén, 1899. január 16. Uo.

93 Eredetileg egy nagyobb könyvet készült írni Oroszországról, de elállt szándékától, nehogy az későbbi oroszországi tevékenysége szempontjából hátrányos legyen. Burián Thallóczyhoz, Moszkva, 1885. január 22. OSZK, Kézirattár, Fond XI/166.

94 Ezt természetesen nem katonai minősítési lapjából tudjuk, hanem Przi Bramtól, aki a magyar ügygel nem, Thoemmellel azonban feltétlenül szimpatizált. *Przi Bram*, *Erinnerungen eines alten Österreichers*, I. 375.

95 Ezt nyugdíja megállapításánál megfelelően méltányolják: HHStA, AR. Fach 4, Karton 351.

96 KA Kriegsministerium, Qualifikationlisten, Qual. Fasc. 2982.

97 Wien 1867. Vö. *Przi Bram*, *Erinnerungen eines alten Österreichers*, I. 375. ff. hangsúlyozza Thoemmel fontos szerepét a Monarchia balkáni politikájának formálásában. Przi Bram (1840–1916) maga újságíró és diplomata, a *Wiener Zeitung*, a *Prager Zeitung* és a *Pester Lloyd* munkatársa. 1867-től a külügyminisztériumban fogalmazó, élénk tevékenységet fejt ki a külügyminisztérium sajtóosztályán. Az 1880-as években konzuli tisztviselő. 1898. évi nyugalomba vonulása után két kötetben kiadja rendkívül szuggesztív és informatív emlékiratait. Vö. továbbá: *Glaise-Horstenau*, Franz Josephs Weggefährte, 158.

térium Thoemmel boszniai kutatásait. Így kapott szerepet az okkupáció előkészítésében az 1870-es években. 1876-ban katonai attasé lett Montenegróban, az ő feladata volt, hogy megértesse és elfogadtassa Miklós montenegrói fejedelemmel a Monarchia balkáni területi igényeit. Részt vett a berlini kongresszus munkájában, valamint az okkupáció gyakorlati keresztülvételében.⁹⁸ Andrassy javaslatára vették át a hadseregtől a külügyminisztériumba, s amikor a Monarchia diplomáciai képviselőt létesített Montenegróban, őt nevezte ki a császár Cetinjébe kormány megbízottnak, 1889-ben pedig Kálnoky javaslatára Hengelmüller utódként Belgrádba követnek.⁹⁹

Thoemmel esetében aligha lehet elválasztani egymástól a hivatali feladatokat és az irodalmi tevékenységet. 1867-ben publikált könyve részint történeti jellegű, amelyhez mások munkáit is felhasználja. Fontosabbak azonban – az ő megítélése szerint is – statisztikai leírásai és elemzései, amelyek részben a török közigazgatás számításaira, főként pedig saját tapasztalataira épültek. Igyekezett pontos képet adni a lakosság számáról, nemzeti-vallási megoszlásáról, az ország társadalmi szerkezetéről, gazdasági viszonyairól. A publikált adatokra a későbbi években ismételtlen visszatért, épített rájuk azokban az emlékiratokban, amelyeket a katonai kabinetiroda és a vezérkar számára készített.¹⁰⁰

Thoemmel ragyogó pályát futott be. Katonából lett diplomata. Végül rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, karrierjét jelentős részben irodalmi tevékenységének köszönhetette, ahogyan Demelić Fedor minisztériumi alkalmazásában is bizonyosan szerepet játszott tudományos érdeklődése, nyelvtudása. Demelić fiatal magánzóként Bécsben élt, a balkáni viszonyok tanulmányozásával foglalkozott.¹⁰¹ Így kerülhetett kapcsolatba Kállay Béni-vel.¹⁰² 1876-ban egy jogi-történeti, antropológiai művet publikált Párizsban a délszlávok szokásjogáról, a boszniai, hercegovinai, horvátországi és dalmáciai viszonyokról.¹⁰³

98 Vö. Kos, Die Politik Österreich-Ungarns während der Orientkrise 1874/75–1879, 135–139.

99 Andrassy felterjesztése, 1879. február 16. HHStA, AR. Fach 4, Karton 351. Kálnoky felterjesztése, 1889. július 25. Uo.

100 Vö. 1878. május 1. keltezésű emlékirata: Charakteristik der topographisch-statistischen, administrativen und ökonomischen, ethnographischen und politischen, dann kirchlichen, endlich der materiellen und sonst maßgebendsten Verhältnisse der bosnischen Ländergebiete. Kiadva: *Gavranović*, Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine, 100–127. Az emlékiratban kifejezetten hivatkozik 1867-ben megjelent könyvére.

101 Demelić Fedorról ld. *VI. fejezet, 101–102. lap*. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 69.

102 *Ress*, Kállay Béni belgrádi diplomáciai működése 1868–1871 között, 103.

103 *Demelić*, Le droit coutumier des slaves méridionaux d'après les recherches de M. V. Bogišić. (Paris 1876).

Gazdasági ismeretek

Mint láttuk, a külügyminisztérium a hivatali szervezetében is érvényre juttatta a gazdaságpolitika fontosságát. 1877-ben külön osztályfőnöki státuszt létesítettek a kereskedelempolitika irányítására,¹⁰⁴ és a későbbiekben is, a minisztérium gyakori szerkezeti-hatásköri átszervezései során a gazdasági-külkereskedelmi ügyek mindig fontos helyet kaptak. Rendszerint nem diplomatákat neveztek ki a gazdasági jellegű osztályok élére, hanem olyan szakembereket, akik kizárólag a Ballhausplatzon szolgáltak, gyakran kifejezetten gazdasági (és nem csak a hagyományos jogi) képzettséggel rendelkeztek és nem ritkán magyar vagy Lajtán túli országos minisztériumban szereztek előzetes gyakorlatot.¹⁰⁵ A minisztérium hivatalból figyelemmel kísérte az olyan tudományos-publicisztikai írásokat, amelyeknek gazdaságpolitikai jelentőségük volt. A századfordulótól rendszeresen, de esetenként korábban is rendelt gazdasági természetű, tudományosan megalapozott tanulmányokat.

Maguk a ballhausplatzi tisztviselők követték a minisztérium falain túl folyó vitákat a kül- és külkereskedelem-politikáról, és jó néhányan közzétettek a tárgyban tudományos vagy publicisztikai írásokat, ezzel is hozzájárulva a Monarchia külpolitikai koncepciójának alakításához. Az ilyen tevékenységet folytató diplomaták sorát nyilván Joseph Hammer-Purgstall báró nyitotta, majd a Monarchia balkáni törekvései kidolgozásában meghatározó szerep jutott Julius Zwiedineck-Südenhorst bárónak és természetesen Kállay Béninek.¹⁰⁶

Jezerniczky János 1887-ben publikált könyve, *Az Alsó-Duna mint magyar piac*¹⁰⁷ tehát megfelelt a hivatali tradícióknak. Jezerniczky középiskoláit Veszprémben és Budapesten végezte, jogi és politikai tanulmányait a bécsi egyetemen. 1877-ben doktorált, majd a párizsi Collège de France-ban nemzet-

104 Rumpler, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 72–75.; Ld. még *III. fejezet*, 63. lap.

105 A hatásköri beosztásra (Geschäftseinteilung) vonatkozó gyakran változó miniszteri rendelkezések megtalálhatók: HHStA, AR. Fach 4, Karton 401., 416., 456. Az összeállítás rendszerint tartalmazza az egyes osztályokra beosztott tisztviselők nevét is. Vázlatos áttekintést nyújt a minisztérium hatásköri és ügyrendi beosztásáról *Stropp*, Die Akten des k.u.k. Ministeriums des Äußern, 390–401. Az osztrák kereskedelmi minisztériumból hívják a külügybe például Guido Call bárót, Viktor Riedlt, Mauritz Roeßlert. A magyar kereskedelmi minisztériumból Kálnoky hívja a külügybe Mihalovich Jánost, Berchtold pedig Wickenburg Márk grófot, mindketten végül minisztériumi osztályfőnökök lesznek. A pénzügyi szakember, az erdélyi szász Wolf Károly a magyar számvevőszékről kerül a Ballhausplatzra, és pályája végén osztályfőnöki címmel tünteti ki az uralkodó. (Ld. korábban, 144–145. lap; továbbá: *Godsey*, *Aristocratic Redoubt*, 106–111.)

106 Ezt a sorrendet Rumpler állítja fel: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 117–118. Joseph Hammer-Purgstall báró (1774–1856) diplomata Konstantinápolyban, az osztrák Keletkutatás megalapítója. Julius Zwiedineck-Südenhorst (1833–1918) 1873-ban bárói címet kap. Számos művet publikált az Oszmán Birodalom gazdasági viszonyairól.

107 Budapest 1887.

gazdasági és kereskedelempolitikai stúdiumokat folytatott, nagyobb tanulmányutat tett Közép-Franciaországban, hogy az ország ipari viszonyait közelebbről megismerje. Egy hivatalos pályázatához csatolt önéletrajzában azt írta: tud németül és franciául, angolul és olaszul megéri a hivatalos iratokat. „S szabadidőmben a fenti nyelveken nemzetgazdasági műveket olvasok.”¹⁰⁸ 1878-ban a külügyminisztérium szolgálatába lép és néhány év múlva feltűnést keltő művet nyújt be a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára, elnyeri a Dóra-féle alapítványi díjat. A következő esztendőben minden bizonynyal a minisztérium támogatásával újra beutazza az al-dunai országokat, s így módja lesz a publikálás előtt tökéletesíteni írását.

A dolgozat némi történelmi bevezetés után gyakorlati tanácsokat igyekszik adni a magyar kereskedőknek, segítséget nyújtani az al-dunai piacok megtartásához és kiterjesztéséhez. A mi szempontunkból elsődleges jelentősége nem annak van, hogy a kötet az al-dunai országok, Románia, Szerbia, Bulgária, Kelet-Rumélia gazdasági viszonyait, forgalmi statisztikáit mutatja be, hanem hogy azt „Cs. és kir. közös külügyminiszteri hivatalnok” írja,¹⁰⁹ célzottan a magyar állam kereskedelmi politikájáról, a magyar kormányok feladatáról a magyar kereskedelem támogatása terén. Jezerniczky nézetei nem álltak ellentétben korának birodalomfelfogásával, a külön magyar gazdasági érdekek létezését az 1867-es jogalkotás és a napi politikai gyakorlat is elismerte, mégis figyelemre méltó, hogy a közös hivatali karrier a tudományos tevékenység számára milyen tág lehetőséget biztosított.

1881-ben Jezerniczky áthelyezését kérte a közös külügyből a magyar Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba, néhány hónap múlva azonban visszavonta pályázatát.¹¹⁰ Jó okunk van feltételezni, hogy a kiváló hivatalnokot előljárói tartóztatták a Ballhausplatzon, és jutalmazták hűségét talán soron kívüli előléptetéssel.¹¹¹ Jezerniczky végül is a szokásos utat futotta be. Harminc-egynéhány évi szolgálat után miniszteri tanácsosként fejezte be pályáját.

Jezerniczkyhez hasonlóan gazdasági-pénzügyi szakember volt Wickenburg Márk gróf, aki rendszeresen publikált közgazdaság-tudományi írásokat.¹¹² Gazdasági szakértőként – mint erről szólunk – éveken át részt vett a diplomatavizsga bizottságában, tehát bécsi szolgálata előtt is kapcsolatban

108 Jezerniczky személyi anyaga, HHStA, AR. Fach 4, Karton 152. Jezerniczky levele a magyar Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, 1881. július 11. A levél német fordítása található a személyi anyagban.

109 Ez áll a mű címlapján Jezerniczky neve után.

110 A vonatkozó iratok Jezerniczky személyi anyagában találhatóak, tehát a minisztérium hivatalos tudomásulvételével születtek.

111 Akkor éppen Kállay Béni volt az ügyben illetékes osztályfőnök. Gyakornokból sietve fogalmazóvá léptették elő.

112 Vö. A német birodalom valutareformja (Budapest 1891); A bankkérdéshez. In: Budapesti Szemle 1907 (132) 337–344.; Le budget Hongrois (Budapest 1908).

állt a külügyminisztériummal.¹¹³ Hoenning O' Carroll Otto báró Ausztrália gazdasági és szociális viszonyairól készült nagyobb tanulmányt írni, olyan munkát, amely a konzuli szolgálatban is használható. Ezzel, a minisztérium számára nyilván akceptálható indokkal kérte, hogy hosszabb ideig Sidneyben maradhasson.¹¹⁴

Történelmi ismeretek

A történelem (állam- és jogtörténet) ismeretesen a diplomatavizsga fontos részét alkotta. De a formális követelménytől függetlenül is a történelmi érdeklődés – ha a diplomata hisz abban, hogy tevékenysége a történelem menetére is bizonyos befolyással lehet – természetes dolog.

Hengelmüller László washingtoni nagykövetet nyilván politikai érdeklődés vezette, amikor a Rákóczi-szabadságharc nemzetközi összefüggéseivel kezdett el foglalkozni, majd Károlyi Alajos története kapcsán az 1850–1870 közötti két évtized nagy nemzetközi átalakulásával.¹¹⁵ Nem a diplomáciai tevékenység kiegészítő részeként írt, nem azért, hogy tudományos munkásságával is érdemeket szerezzen. Pályája csúcán publikálta történelmi tanulmányait. S írásaival tulajdonképpen meghaladta a megengedettet: önálló felfogása volt a Monarchia nemzetközi helyzetéről, ami nem volt illendő dolog. „Hosszú pályafutásom alatt sehol sem éreztem olyan élénken, mennyire elmaradtunk más hatalmak mögött, mint éppen itt. Európa nagy posztjain a régi emlékek és az irányunkban megmutatkozó szimpátia valami módon kiegyenlíti a hatalmi eszközök hiányát, a Balkánon pedig még mindig nagy urak vagyunk. Itt azonban nincsen szentimentális tradíció, történelmi ideál, csak a tények és érdekek realitása, és eszerint bennünket nagyon is másodrangú hatalomnak tekintenek.”¹¹⁶ Neki a hivatali protokoll szerint jelentéseket kellett küldenie állomáshelyéről a minisztériumba, nem pedig politikai koncepciót fogalmaznia. S minthogy az önálló véleményformálásban korlátozva volt, talán menekült a történelembe, ahol kereshette a magyarázatot arra, milyen okok következtekben, hogyan vált a Monarchia másodrangú hatalommá.

Létezik a történetírásnak más műfaja is, amely nem kíván sokévi megfeszített munkát, s amely közelebb áll a napi hivatali teendőkhöz, a szalonbeli csevegéshez, mint a forrásoktól béklyóba vert szaktörténelem. Ilyesmivel

113 Ld. 74. jegyzet. Gazdasági ismereteiről és befolyásáról elismeréssel ír *Redlich*, Schicksalsjahre Österreichs, I. 452. Pályájáról: *Kövér*, Bankárok és bürokraták, 103–104.

114 Hoenning O'Carroll a minisztérium kabinetirodájának, 1907. január 2. HHStA, PA. I, Karton 642. 88/C.d.M.

115 Hengelmüller történetírói tevékenységéről részletesen *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 211–221.

116 Írta Washingtonból, 1898. február 22-én, ahol 1894-től 1913-ig követi, majd nagyköveti rangban szolgált. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, 127–128. Aggodalmait természetesen nem hivatali főnökének, hanem barátjának Aehrenthal szentpétervári nagykövetnek adta elő.

próbálkozott Gáspárdy Géza.¹¹⁷ A Konstantinápolyban, majd Belgrádban szolgáló Gáspárdy, aki valószínűleg sohasem volt az előírásoknak mindenben megfelelő „tüchtig hivatalnok”, gyakran került konfliktusba előjáróival. 1897-ben végre európai fővárosba helyezték,¹¹⁸ amire hosszú ideje vágyott, és ekkor, mint az engedelmes nebuló (ami a külügyminisztériumi tisztviselők körében korántsem számított kivételnek), fogadalmat tett, hogy hibáit kijavítva igyekezni fog minden vonatkozásban megfelelni a szolgálati követelményeknek.¹¹⁹ Talán a hivatali buzgalom jegyében, meg a *Századok* egy cikkének inspirációjára születik az elhatározása, hogy a magyar–portugál történeti kapcsolatokat fogja kutatni.¹²⁰ „Hazafias cél vezet a kérdések felvetésénél” – írja Szilágyi Sándornak, s kéri, közölje vele azon időpontot és azokat a személyeket, akiken keresztül Magyarország és Portugália egymással összeköttetésbe jutottak.¹²¹ Nincsen nyoma annak, hogy Gáspárdy végül is publikált volna valamit történeti stúdiumaiból, de az ilyen irányú szándéka annak bizonyítéka, hogy egy közös minisztériumi tisztviselő történetírói tevékenysége, még ha azt kifejezetten magyar nemzeti küldetéstudat hatotta is át, dicséretes dolognak tetszhetett.

Mint ahogyan elismerésre tartottak igényt a magyar miniszteriális tisztviselők Andrassy tevékenységét feldolgozó írásai: Dóczy Lajos tanulmányai, tervezett majd kényszerűen félbehagyott életrajza,¹²² Okolicsányi Sándor publicisztikai dolgozatai.¹²³

Filozófia

A politikai filozófia a diplomata világfelfogásának kifejezése s egyben önmeghatározásának eszköze. Ilyen munka a több vonatkozásban említett Okolicsányi Sándor *Macht und Willkür* című könyve.¹²⁴ A szerző eredetileg nem készült diplomatának, a véletlenül múltott, hogy negyvenévesen diplomáciai státuszba került.¹²⁵ A kisebb követségeken, ahol szolgált, Madridban, Hágában, Stockholmban a követségi tisztviselőket nem halmozták agyon munká-

117 Gáspárdy Gézáról: MNL OL, K-59, Külügyminisztérium Elnöki Osztálya, 13. kötet; valamint ld. VII. fejezet, 121–122. lap.

118 Lisszabonba.

119 Gáspárdy Mérey Kajetánnak (aki akkor a minisztérium kabinetirodájának vezetője), Konstantinápoly, 1896. február 2. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11.

120 A *Századok* című folyóiratban 1897-ben megjelent cikk: *Kopf Lajos*, Árpád házy Jolán, Aragon királynéja.

121 Gáspárdy Géza Szilágyi Sándornak, 1897. augusztus 15. OSZK, Kézirattár, Fond IX/211.

122 Ld. *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 135.

123 *Okolicsányi*, Adalékok gróf Andrassy Gyula jellemrajzához, 116–126. Az írás a *Deutsche Revue* 1890. májusi számában is megjelent.

124 A könyv alcíme: *Ein synthetisches Versuch* (Wien 1880). Okolicsányiról (felfogásáról, a hivatali fegyelemmel való, különböző jellegű összeütközéseiről) ld. VII. fejezet, 126. lap.

125 Okolicsányi személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

val, maradt idejük kedvteléseikre.¹²⁶ Okolicsányi sok minden iránt érdeklődött, jó könyvekhez jutott, és olvasmányai tanulságát szívesen papírra vetette. Az állam funkciója foglalkoztatta, amelynek szolgálatában állt. Írása az egyén és az állam, az egyén és a társadalom viszonyáról alkotott liberális teórián épül, és feltételezhetően hatást gyakorolt rá hivatali főnöke, Kállay Béni Stuart Millről írt tanulmánya.¹²⁷

Okolicsányi elsősorban a maga számára próbálta meg tisztázni az államhatalom, hatalommegosztás, hatalomkorlátozás problémáit egy soknyelvű birodalomban. Ha olvassuk közvetlen feletteseihez, történetesen a magyar osztályfőnökökhöz, Kállayhoz, Méreyhez címzett leveleit, pótcselekvésnek tűnik a tudományos tevékenység, kárpótlás azért, mert diplomáciai posztjain a politika befolyásolására kevés lehetősége nyílt.¹²⁸ Gołuchowski miniszternek azonban arról ír, hogy irodalmi munkássága diplomáciai tájékozottságát szolgálja: egész életében más célja sem volt, mint hogy „önmagát képessé tegye egy magasabb állás betöltésére”. „Egész működésem során, olvasmányaimban és írásaimban ezt a célt tartottam szem előtt.”¹²⁹ Nyilvánvalóan szellemi érdeklődés vezette, de amellett úgy gondolta, hogy írásai hivatali előrelépésében is hasznára válhatnak. Csakhogy ez nem mindig történt így.

Írni (és gondolni) csak olyasmit volt tanácsos – egyébként természetesen –, amit a Hivatal előírt a tisztviselő számára. Okolicsányi 1899-ben tagja, mégpedig Mérey Kajetán mellett második delegátusa lesz a hágai békekonferencia osztrák–magyar küldöttségének, s ebből az alkalomból a nemzeti eszméről alkotott felfogását nemcsak a konferencián résztvevők körében fejtegette, hanem a *Revue Bleue* című, nagy tekintélyű politikai és irodalmi folyóiratban is közzétette. Arról elmélkedett, hogy a nemzeti eszme milyen veszedelmeket rejt magában. III. Napóleon használta először a maga uralma megteremtésére, majd ez segítette életre a Habsburg Monarchia rovására az olasz nemzeti államot, és később ennek az eszmének a segítségével született meg, immár III. Napóleon ellenében az egységes Németország. Ma (azaz 1899-ben) az egyetlen hatalom, amely számára a nemzeti ideológia fenyegető lehet, Ausztria–Magyarország,

126 „A hivatalos teendő itt oly csekély” – írja minisztériumi osztályfőnökének, Kállay Béninek Hágából 1882. január 22-én. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay. Kifejezetten panaszkodik amiatt, hogy túlságosan sok dolga nincsen, s a kevés, amit tehet, a minisztériumot alig érdekli. Okolicsányi Mérey osztályfőnöknek, 1904. október 10. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 14. „Unalmamban ismét szociologizálni kezdenék.” Okolicsányi Méreynek, 1905. november 27. Uo.

127 Mill, A szabadságról. Fordította és az előszót írta Kállay Béni. (Pest 1867). Én az 1993-as kiadást használtam. Nemzetpolitikai felfogása rokon Kállay Béni nézetével. A kérdésről: Ress, A nemzeti küldetés horvát és magyar értelmezése: Kállay Béni és Franjo Rački, 126–127.

128 A következő évben több, kisebb-nagyobb írása jelenik meg, de álnéven: *Nosce te ipsum* (1897), *Der bessere Mensch*, (1900), *Heute* (1900). Arra azonban igényt tart, hogy a minisztérium tudomást szerezzen publikációiról. Okolicsányi „Gönner”-nek (a pártfogónak, a jóakarónak; a címzett minden bizonnyal Mérey Kajetán, a minisztérium kabinetirodájának a vezetője), Hága, 1900. augusztus 23. HHStA, PA. I, Karton 643. 419/C.d.M.

129 Okolicsányi Gołuchowskinak, 1899. december 21. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

mert megnehezíti „az összbirodalom szupremáciáját a birodalom lakói felett”. – „Ezt a felfogást képviseltem mindig is, tehát amióta tanulom a történelmet és gondolkodom róla, s ez a meggyőződés az utóbbi időben csak megerősödött bennem” – mentegetőzik minisztere előtt, amikor az megrója a *Revue Bleue*-ben publikált írása miatt.¹³⁰ Hogy mi volt Okolicsányi szereplésével a probléma, azt valójában nehéz pontosan megítélni. Talán a „nemzeti” túlhangsúlyozása, vagy az, hogy Oroszország és Franciaország képviselői egyetértettek a *Revue Bleue* cikkével,¹³¹ vagy egyszerűen az, hogy ő, a hágai követ, a delegáció második embere személyes felfogásának mert hangot adni (az összbirodalom szupremáciájáról), a hivatalostól kicsit eltérő, túl egyértelmű megfogalmazásban? Az állam szolgálja egy pillanatra összeütközött az entellektüellel? Csak egy pillanatra. 1900 karácsonyán (ami nyilván a számvetés napja) ismét az állam szolgálja szólalt meg: „Mindig az ügyért dolgoztam és nem személyes érdekeimért, és mindig olyan tűzzel, amely személyes előmenetelem számára káros volt. Csak az ügyet tartottam szemelőtt: a kötelességemet feljebbvalóimmal szemben, tekintélyüknek vakon engedelmességgel.” Szereplése a békekonferencián másfél év távlatából is eltelveledésnek tűnt. „Nem emlékszem semmi más eseményre karrierem során, hogy a magam útját jártam volna.”¹³²

Hát igen, a műveltség a szakképzettség része, egy eleme. A baj abból adódik, ha az alkotó munka a hivatali kötelemekkel összeütközésbe kerül; márpedig az a szellemi tevékenység lényegéből következően könnyen megeshet.¹³³

130 Gołuchowski Okolicsányinak, 1899. augusztus 14. HHStA, PA. I, Karton 643. 3/C.d.M.; Okolicsányi a miniszternek, Hága, 1899. augusztus 17. HHStA, PA. I, Karton 643. 285/C.d.M.

131 Ezt is Okolicsányi 1899. augusztus 17-i, Gołuchowskihoz intézett leveléből tudjuk.

132 Okolicsányi a miniszterhez, Hága, 1900. december 25. HHStA, PA. I, Karton 643. 507/C.d. M. Úgy látszik azonban, hogy Okolicsányi nem tudott lemondani a magyar és a birodalmi patriotizmus összefüggésének és ellentmondásainak elemzéséről, amivel újra és újra botrányokba keveredett. Vö. Szögyény berlini nagykövet Schiefl kabinetrodai igazgatójának, 1903. augusztus 26. Ebből az derül ki, hogy Szögyény utolsó audienciáján Őfelsége említést tett Okolicsányi memorandumáról. „Okolicsányi régi barátom – így Szögyény –, akit én mindig nagyon korrekt és lojális embernek tartottam és egy kicsit konfúzusnak. Most meglepett nézeteivel.” HHStA, Nachlaß Schiefl. Okolicsányi közéleti-irodalmi tevékenysége miatt korábban is keveredett konfliktusokba. 1884-ben Kálnoky külügyminiszter megfeddte, mert a *Pester Lloyd*-ban saját neve alatt közölt egy írást a tervezett magyar felsőházi reformról. A külügyminiszter már akkor figyelmeztette (hivatali főnökén, Herbert von Rathkeal bárón keresztül), hogy az ilyen megnyilatkozások a diplomáciai szolgálát tradícióival és előírásaival is szemben állnak, a magyarországi nyilvános politikai szerep nem egyeztethető össze a diplomáciai küldetéssel. Kálnoky Herbert von Rathkealhoz, 1884. január 25. HHStA, Ministerium des Außern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 2.

133 Ld. Burián István esetét *e fejezet, 149–150. lap*, vagy Szilassy Gyuláét, aki engedélyt kért hivatali feletteseitől műve publikálásához, ám végül álnéven tette közre írásait. *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 230.

Művészetek: irodalom, zene, műértés

A szépirodalmi, zenei, képzőművészeti érdeklődés bizonyos fokig a diplomáciai tevékenység része. A követ vagy a követségi tisztviselő feladata, hogy gondoskodjon az állomáshelyére érkező művészről, annak megfelelő fogadtatásáról, publicitásáról.

Azok a külügyi tisztviselők, akik az 1870-es évektől „karierrdiplomataként” indultak, általában széles körű műveltséggel, közülük többen a dilettantizmust meghaladó művészi érzékkel rendelkeztek; Pálffy Móricz vagy Eperjessy Albert szakértelmét műtárgyak vásárlásakor, nemzeti emlékhelyek felállításakor a minisztérium is igénybe vette.¹³⁴ Rakovszky Bélát Kállay küldte Perzsiába és az ázsiai Törökországba, hogy ott iparművészeti tárgyakat szerezzen be a megalapítandó szarajevói múzeum számára.¹³⁵ Többen írtak arról, hogy a követségi élethez hozzátartozott az általános műveltség, s azért olvastak el bizonyos műveket, hogy a társasági csevegésben megfelelően részt vehessenek.¹³⁶

Max Weber élesen megkülönbözteti egymástól a szakképzettséget és a műveltséget. A tradicionális (a premodern) társadalomban a nevelés célja, hogy olyan életvitelt alakítson ki, amely az adott korban műveltnek számított. Az elit kulturális kvalitásainak köszönhetően úri mivoltát (nem pedig szaktudásának).¹³⁷ Azt is mondhatjuk, a premodern társadalomban a műveltség független a szaktudástól: önérték, az elitformálás része és eszköze. Tulajdonképpen ebből a premodern műveltségfelfogásból is eredeztethető vagy e premodern műveltség megnyilvánulási formájának tekinthető a mi arisztokrata diplomatáink irodalmi-művészeti tevékenysége, amely nem a szakmai tudás része, s amelynek a hivatali karrierhez alig van köze.

134 *Przibram*, *Erinnerungen eines alten Österreicherers*, II. 59. Eperjessy Albert (1848–1916) köznevelési családból származott, pályája végeztével kapott bárói címet. Közismert műértő és műgyűjtő volt: [*Flotow*], November 1918 auf dem Ballplatz, 14., 29. Vö. Eperjessy levelei Méreyhez, HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10. Karl Kuefstein gróf svájci követ engedélyt (és költségtérítést) kér a minisztertől, hogy Pálffy Móricz fiatal követségi titkárt magával vihesse Luganóba, ahol fel akarja használni Pálffy „ismert művészi ítéletét” az Erzsébet császár- és királynéről készült szobor átvételénél. Kuefstein Gołuchowski miniszterhez, 1902. április 4. Ld. Dr. gróf [sic!] Pálffy Móricz személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 243.

135 Rakovszky Béla (1860–1916) Keleti Akadémiát végzett, Kairóban, Teheránban konzulátusi tisztviselő, 1892-ben Boszniába rendelik közigazgatási tisztviselőnek, majd visszatér a diplomáciai szolgálatba, 1903-ban követségi tanácsos. 1906-ban néppárti programmal magyar országgyűlési képviselőnek választják, s ekkor, összeférhetetlenség okán nyugdíjazását kéri. Keleti utazásai során szerzett leukémiában váratlanul halt meg. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 278.

136 Konstantin Dumba ír a szentpétervári Wolkenstein-szalonnáról, ahol a fiatal diplomaták Schopenhauert olvastak és Wagnert hallgattak a nagy házat vivő, rendkívül művelt grófné kedvéért. Anton Wolkenstein-Trostburg gróf 1882–1894 között szentpétervári nagykövet, Dumba pedig 1886–1889 között követségi titkár az orosz fővárosban. *Dumba*, *Dreibund- und Entente-Politik in der alten und neuen Welt*, 26. ff.

137 *Weber*, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, 2/3. 97–98.

Széchenyi Imre gróf 1825-ben született Bécsben, ahol akkor atyja, Lajos gróf (Széchenyi István testvérbátyja) Zsófia főhercegnő udvarmestere volt. Imre még ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek tagjaitól nem követeltek „végzettséget”. Személyi anyaga szerint bölcsészeti és jogi tárgyakból „közvizsgákat tett le” (tehát magántanulás után nyilvános vizsgát) Pozsonyban és Bécsben. Hosszabb nyugat-európai utazások után lépett diplomáciai pályára. A szolgálatot atyja, az akkori római követ mellett kezdte. 1845-ben Metternich követségi attasénak nevezte ki. 1848-ig maradt Rómában, majd Stockholmba, azután Frankfurtba helyezték, ahol Bismarck porosz követtel került közeli ismeretségbe. Brüsszelben, majd Nápolyban követségi tanácsos. A nápolyi udvar bukásával, 1864-ben rendelkezési állományba vették. Egy ideig Magyarországon politizált: 1865-ben országgyűlési képviselővé választották; az Apponyi György–Bartal György–Ürményi József-féle konzervatív csoporthoz tartozott, ahhoz a társasághoz, amely a restitutio in integrum, tehát a ’48-as törvények teljes helyreállítása előtt, a nélkül is lehetségesnek tartotta a koronázást.¹³⁸ A kiegyezés után a magyar közéletből is kivonult. Talán ekkor fordult érdeklődése a művészetek felé, szervezte a magyar Nemzeti Színházat, barátságot tartott fenn Liszt Ferencsel, Franz von Suppéval, kastélya a zenei élet egyik központja lett. A gróf azonban nem egyszerűen művészetkedvelő és mecénás (ami egy magyar arisztokratától elvárható), hanem maga is komponál. Többnyire olyan műfajokban, amelyek alkalmasak szalonkoncerteken való megszólaltatásra. „Széchenyi a kompozíciók tanúsága szerint a századközép zenei köznyelvét beszélő, könnyedén komponáló, a kor nagyjainak hatására nyitott és azt szívesen, igényesen feldolgozó, biztos ízlésű kismester” – írja róla a 2014-ben a zenekritikus Csengery Kristóf az *Imre Széchenyi – Forgotten composition* című Hungaroton CD megjelenése alkalmából.¹³⁹ 1879-ben azután alkalmas diplomáciai poszt adódik számára. Visszatér a hivatalba, nagykövet lesz Berlinben. Az ezt követő években nincsen nyoma művészeti tevékenységének.¹⁴⁰

Az Apponyiak, akárcsak a Széchenyiek generációk óta adtak diplomatákat a Habsburg-uralkodóháznak. Apponyi Sándor, Rudolf gróf londoni, majd párizsi nagykövet fia szolgált Párizsban Metternich nagykövet mellett, majd apja oldalán. 1865-ben, amikor Ernst Plener, a későbbi osztrák pénzügyminiszter, báró Eötvös József veje Párizsban megismerkedik vele, elbűvöli a fiatal magyar arisztokrata egyénisége, megfontolt politikai ítéletei. „Rendkívül fürge, eleven és friss észjárású... Jóllehet csaknem külföldön nőtt fel, mégis élénk magyar patriotizmus élt benne, bibliophil tevékenységét elsősorban a 15–18. században Magyarországról külföldön megjelent politikai és történeti művek megszerzésére fordította.”¹⁴¹ Nem volt mindennapi dolog, hogy egy

138 Széchenyi személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 340.

139 *Élet és Irodalom* 2014. október 31.

140 Hivatali pályájáról a nemzeti identitásról szóló fejezetben részletesen szólnunk.

141 *Plener*, Erinnerungen, I. 97.

ifjú arisztokrata Londonban és Párizsban ódon könyvekben találja gyönyörűségét. A brit fővárosban Apponyi Sándor gróf barátjával, Gustav Kálnokyval fáradhatatlanul járta az antikváriumokat és galériákat.¹⁴² Egy párizsi könyvárusnál Sztáray Mihály olyan művére bukkant, amelyet az irodalomtörténet addig nem ismert, s 1868-ban Toldy Ferenc mutatott be a tudományos világnak.¹⁴³ Apponyi valójában nem elsősorban nagy műveltségű diplomata, inkább az irodalomnak, művészeteknek élő arisztokrata volt, aki tulajdonképpen atya kívánságára lépett az állam szolgálatába. Nem a párizsi diplomatavilágban, hanem a „Société de Bibliophiles Français”-ban szerzett babérokat. Könyvgyűjtőkkel került kapcsolatba, hungarikák címléírásában segédkezett, és ujjongott, amikor egy fontos kiadvány névmutatójában a saját nevére bukkant. 1876-ban, amikor apja meghalt, végleg feladta hivatalát. Hazatért lengyeli (Tolna vármegye) birtokaira, múzeumot alapított, történeti műveket olvasott és maga is írt, publikált a *Századokban*. Élénk kapcsolatot tartott Pulszky Ferencsel, akivel még diplomata korában kötött barátságot, amikor Párizsban segített Pulszkyknak képeket vásárolni a Nemzeti Múzeum számára. Márki Sándorral folytatott levelezése az entellektüelek, a hivatásos kutatók eszmecseréje.¹⁴⁴ Apponyi Sándor végül is a birodalom szolgálata helyett a magyar kultúra szolgálatát választotta; tulajdonképpen mindkét szerep jól megfért az arisztokrata tradícióval.

Úgy hiszem, hogy az olyanfajta munkák, mint a balkáni viszonyok leírása, balkáni gazdasági kapcsolatok kiépítésének vizsgálata, a diplomáciai érintkezés előtörténetének feldolgozása – tehát ami szorosan kötődik a szakmához – „polgári” tevékenység. Mégpedig kettős értelemben is az: a hivatalnok munkája részének, a Hivatal pedig az előrejutás egy feltételének tekint(het)i. A mecenatúra, ritkaságok, régiségek gyűjtése, az alkotás, amit és ahogyan Széchenyi Imre, Pálffy Móricz, Apponyi Sándor és mások művelték, inkább arisztokrata passzió, ami egy kellemes európai udvarban, Drezdában vagy Münchenben éppúgy tartalmat adhat a mindennapoknak, mint egy magyarországi vidéki kastélyban.

142 A későbbi külügyminiszter ilyenfajta érdeklődése a róla alkotott hagyományos képbe alig illeszthetők bele.

143 *Dézsy*, Gróf Apponyi Sándor pályája, 11–32.

144 Apponyi–Márki levelezése: MTAK Ms. 5160/28. 1900. október 20-án ezt írja: „Tisztelt Tanár Úr, minősítését »mint hazánk legkitűnőbb bibliográfusa« még bóknak sem fogadhatom el. (...) Csak gyűjtő vagyok, ki évek óta könyvek leírásával, kivonatolásával bibelődik és soha mást nem írt, mint katalógusának száraz, unalmas jegyzeteit.” 1903-ban hosszú levelezést folytat Márkival egy könyvről, amelyet „ősapám, gróf Apponyi Antal (megh. 1817) Nürnbergben egy aukción vásárolt”. – Tulajdonképpen Apponyi Antal gróf (1755–1817) volt a családi könyvgyűjtemény megalapítója, Sándor, amikor több ezer kötetből álló, sok unikális példányt tartalmazó gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta, mintegy folytatta a családi hagyományokat.

IX. A HIVATALI PÁLYA, AZ ELŐMENETEL FELTÉTELEI¹

A katonaihoz hasonló hivatali rangfokozatok rendszere, az a gyakorlat, amely alapjában a szolgálatban töltött időhöz köti a mintegy kötelező előléptetést, eredetében a 18. század végére nyúlik vissza. A Habsburg Monarchiában II. József egy új, hivatásos bürokráciát akart teremteni; ezt szolgálta, hogy a hivatalnok, származásától függetlenül alsó rangban kezdte, és a gyakorlat megszerzésével, az idő múlásával emelkedett pozíciójában. A szenioritás, a szolgálati idő meghatározó volta az előléptetésben szándékában és eredetében a társadalmi egyenlőséget, azaz a hivatal polgárosodását szolgálta: lehetővé tette a vagyonnal nem rendelkező polgári elemek hivatalvállalását, és biztosította számukra a rangjuknak megfelelő (standesmäßige) életvitelt. A modern, polgári jellegű bürokratagépezet kialakulása azonban nagyon lassú folyamat volt, amely legkésőbb – mint erről több vonatkozásban is szóltunk – a legelőkelőbb testületben, az udvarhoz ezer szálon kötődő ballhausplatzi gépezetben és a diplomáciai testületben jutott érvényre. Beust 1868 őszén tervet dolgozott ki a külügyi apparátus átalakítására. Reformjának lényege, hogy szabályozta a diplomáciai testület korábban pontosan nem rögzített rangrendszerét: a diplomáciai kar tisztviselőit más tisztviselőkhöz hasonlóan fizetési osztályokba sorolta és pontosan meghatározta, hogy az egyes diplomata állások milyen ballhausplatzi beosztással egyenértékűek. Ezzel egyrészt megteremtette a kétféle szolgálat, tehát a központi apparátus és a külszolgálat közti átjárás hivatali-jogi feltételét, a gyakorlati megvalósulás persze egy folyamat, amely fokozatosan ment végbe. Másrészt a diplomatakat előléptési lehetőségeik vonatkozásában (legalábbis a bürokratikus előírások szerint) a többi állami tisztviselőhöz tette hasonlatossá.²

Az 1870-es évektől kezdődően a külügyi tisztviselők besorolását lásd a 4. táblázatban.³

1 A kérdéstről: *Somogyi*, Modern bürokrácia a közös hivatalokban, 23–28.

2 Beust 1868. évi reformjáról részletesen ld. *III. fejezet*, 51–54 lap. Vö. Au. Vortrag von Beust betreffend die Normierung des Rangverhältnisses des österreichischen diplomatischen Corps, 1868. november 14. HHStA, AR. Fach 6, Karton 1. [KZ. 4217]. Ld. *III. fejezet*, 22–24. jegyzet.

3 Uo. Továbbá: *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* 1906, 33–34.

4. táblázat. A külügyi tisztviselők besorolása

Fizetési osztály	A központi vezetés tisztviselői	Diplomaták
I.	miniszter	
II.		nagykövet
III.	első osztályfőnök	
IV.	2. és 3. osztályfőnök	követ
V.	udvari és miniszteri tanácsos	első osztályú követségi tanácsos
VI.	osztálytanácsos	másodosztályú követségi tanácsos
VII.	udvari és miniszteri titkár	követségi titkár
VIII.	udvari és miniszteri fogalmazó	követségi attasé
IX.	másodosztályú udvari és miniszteri fogalmazó	irodai titkár

A tisztviselők ebben a rendszerben számíthatnak arra, hogy bizonyos idő elteltével, ha megfelelő státusz megürül, előléptetik őket,⁴ a külügyminiszterek pedig javaslataikban a szolgálatban és a meghatározott fizetési osztályban eltöltött évek számára hivatkoznak, arra, hogy az éppen megnevezett tisztviselő a rangidős a maga kategóriájában, tehát *rá került a sor*. Így ajánlja Kálnoky külügyminiszter az egyébként is kiváló hivatalnok Okolicsányi Sándort 1886-ban követségi tanácsosnak, 1889-ben pedig a korábbi követ halála miatt megürült stuttgarti követi posztra; felsorolja korábbi állomáshelyeit és beosztásait, majd „tekintettel sokféle külföldi alkalmazására és az ott gyűjtött tapasztalataira, valamint személyes vonatkozások miatt is” úgy látja, hogy Okolicsányi mint rangidős első osztályú követségi tanácsos alkalmas a megüresedett állás betöltésére.⁵ Amikor Marius Pasetti báró római nagykövet, aki korábban a külügyminisztérium személyi ügyekért felelős osztályfőnöke volt, tehát nagyon is tájékozott a kinevezési és előresorolási ügyekben, fiatal beosztottja, Szapáry Frigyes gróf érdekében emel szót, megemlíti ugyan, hogy kiváló férfiú, azon nem nagyszámú magyarok egyike, aki minden szempontból megérdemli a támogatást, de a döntő érve, hogy igazságtalanság történné vele, ha olyan kollégáját helyeznék fölé, aki nála később tette le a diplomatavizsgáját.⁶ Rosty Zsigmond a diplomaták első generációjához tartozott, még a

4 Az egyes minisztériumi feladatokat, például egy adminisztratív osztály (Departement) vezetését, meghatározott rangú tisztviselő látja el. Amint azt szintén rögzítik a költségvetésben is, hogy az egyes külképviseltekhez hány és milyen rangú tisztviselő van beosztva. Vö. Czernin külügyminiszter összeállítása, 1917. október 13. HHStA, AR. Fach 4, Karton 424.

5 Kálnoky felterjesztése, 1886. augusztus 6.; 1889. május 26. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238. (Personalialia Okolicsányi.)

6 Pasetti Méreyhez, 1902. október 17.; 1903. március 5. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 15. Szapáry Frigyes (1869–1935) utóbb fényes pályát befutó diplomata, a Monarchia utolsó pétervári

kiegyezés előtt lépett hivatalba és egész pályáján úgy viselkedett, ahogy felettese elvárták tőle. Szorgalmas, megbízható és fegyelmezett volt, nem keltett különösebb feltűnést.⁷ Szerény volt akkor is, amikor előléptetést kért Kállay osztályfőnöktől.⁸ „Tőlem hálátlanság lenne Ludolfal szemben, ha Madriddal elégtelenlen volnék, társadalmi szempontból is csak jót mondhatok ezen állomásról – de pályám szempontjából jó volna nagyobb tevékenységi tér.” Egy első osztályú követségi tanácsosi állás üresedett meg, ezt szerette volna elnyerni. S az indok: Pasetti és Trauttenberg, akik nála később lettek titkárok, már évek óta tanácsosi rangban vannak, Hengelmüller pedig, az első osztályú követségi tanácsosi rangban tett szert előnyre vele szemben. 1881 novemberében Rosty megkapta az áhított állást a vatikáni követségen.

Mindenki megalázónak, a szabályokkal szemben állónak és méltánytalanoknak tekintette, ha nála fiatalabb került az övénel magasabb posztra.⁹ Az egyébként nagy tudású karrierdiplomata Zichy Tivadar gróf nyugdíjazását kérte, mert négyen is, akik korábban rangban mögötte álltak, megelőzték őt. „Az ebben rejlő sérelmet egyébként könnyen elviselném, csak azt gondolom, hogy az ilyenfajta mellőzést az emberek szegénységi bizonyítványnak tekintik, s ezért jobbnak látom, ha a dolognak mihamarabb véget vetek.”¹⁰ A mellőzött diplomata hazatért Magyarországra, és beállt a közösügyes rendszer bírálói közé.

Waltraud Heindl nézete szerint a hivatalnok valójában a rangok és rituálék világában érzi magát otthon, és bármennyire paradoxonnak tűnik, az, hogy demonstratívan aláveti magát a hivatali szokásrendnek, bizonyos autonómiát biztosít számára.¹¹

Az ansziennitás támadhatatlannak tűnő rendjét azért különféle tényezők befolyásolhatták, leggyakrabban az élet mindennapjai. Pallavicini János örgróf kiváló férfiú volt, főnökei mindig a legnagyobb elragadtatással nyilatkoztak róla. 1880-ban azonban kivált a diplomáciai szolgálatból, rendelkezési ál-

nagykövete 1896-ban tette le a diplomatavizsgát. Közismerten aulikus körökből érkezett a Ballhausplatzra, apja cs.-kir. altábornagy, anyja a nevezetes Grünne családból való (és az igen kolerikus asszony éppen Rómában tartózkodik, amikor fiával a szörnyű méltánytalanság történik); felesége pedig, mint erről szóltunk (ld. VII. fejezet, 118. lap) az osztrák főrendi ház (Herrenhaus) elnökének a leánya. A versengés Szapáry és Ludwig Badeni gróf között zajlik. Badeni négy évvel fiatalabb, mint Szapáry, 1898-ban tette le a diplomatavizsgát és 1903-ban már követségi titkár, akkor, amikor Szapáry még csak címzetes követségi titkár. Igaz, Szapáry a vizsga letétele után nem lépett azonnal diplomáciai szolgálatba.

7 Rosty Zsigmond személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 292. Emanuel Ludolf gróf madridi követ jellemzése Rostyról, 1880. november 21. Uo.

8 „Rosty Zsiga” aláírással Kállay Béni osztályfőnöknek [é. n. 1881], HHStA, PA. XL, Nachlaß Kállay, Karton 334.

9 Vö. Nemes Albert gróf Méreynek, 1898. október 22. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 14.

10 Zichy Tivadar Méreyhez. Uo. Karton 17.

11 Heindl megállapítása általában vonatkozik az osztrák bürokráciára, nem kifejezetten a külügyi tisztviselőkre érvényes: Josephinische Mandarine, 249. Az ansziennitásról mint a hivatalnoklét meghatározó voltáról szemléletes képet nyújt Friedländer, Letzter Glanz der Märchenstadt [1985. évi kiadás], 67.

lományba került, mert házassága nem biztosította a szolgálathoz megkövetelt anyagi hátteret.¹² Hét év után megváltoztak a viszonyai, újra hivatalba lépett, de nem ott folytatta, ahol abbahagyta; felettesei szerint méltánytalan lett volna, hogy a harmincnyolc esztendőes örgróf egy követség legkisebb beosztottja legyen. Előresorolták, ha nem is olyan rangba, amelyet elért volna akkor, ha megszakítás nélkül szolgál. A Pallavicini-história a szigorúan szabályozott előléptetési rendszeren belül van, annak egy variánsa, e rendszer szempontjait figyelembe véve indokolják az attól való eltérést.

Természetesen az ansziennitás nem kizárólagos szempont az előléptetésnél. Jellegzetes Hammerstein Arnold báró története, aki hosszú és kínos teheráni szolgálat után (ahol a felesége egy járvány áldozatául esett) nehezményezte, hogy nem ő kapta meg az annyira áhított drezdai posztot, hanem egy fiatalabb kollégája, Karl Braun báró. Gołuchowski külügyminiszter azonban határozottan elutasítja a volt teheráni követet: nincsen szó arról, hogy egy speciális ismereteket és képességeket igénylő állás betöltésénél kizárólag az ansziennitás lenne a szempont. Leszögezi: mindenkor élni kíván azzal a joggal, hogy maga mérlegelje, ki a megfelelő személy egy állás betöltésére.¹³ Hasonlóképpen utasítja vissza a miniszter a posztjával mindig elégedetlen Rakovszky Béla követelését: a miniszter abszolút és nem korlátozható joga annak eldöntése, hogy kit hová helyez, döntéséért nem vonható felelősségre, különösen nem az érintett tisztviselő által.¹⁴ Ugyanezt szögezi le Müller László osztályfőnök a magyar delegációban ellentmondást nem tűrő, magyarázatot nem igénylő szűkszavúsággal: „Ami pedig az előléptetéseket illeti a külügyminisztériumban – ez a külügyminiszternek van fenntartva.”¹⁵ De azért amikor Somssich József – némi mentegetőzéssel ugyan – panaszolkodik, hogy II. osztályú követségi tanácsosi ranggal kell beérnie, míg kortársai közül többen már követek lettek, s csak a hivatás szeretete tartja a pályán, hiszen Magyarországon magas hivatal várna rá, őt, Szögyény-Marich berlini nagykövet vejét nem utasítja rendre a miniszter, hanem megígéri előléptetését.¹⁶

12 Ld. VII. fejezet, 120–121. lap.

13 Hammerstein Mérey osztályfőnöknek, 1905. augusztus 1. Mérey osztályfőnök úgy látszik megmutatta Hammerstein méltatlankodó levelét a miniszternek, aki maga írt augusztus 13-án a volt teheráni követnek. HHStA, AR. Fach 4, Karton 123.

14 1905. szeptember 10. HHStA, PA. I, Karton 644 ad IX/b–39. Rakovszky személyére a XI. fejezetben még visszatérünk.

15 Müller válasza Lovászy Márton függetlenségi párti képviselő interpellációjára. Lovászy a szokásos panaszokat sorolja: kevés a magyar a külügyben, és közülük is többen, mert előrehaladásukkal elégedetlenek, rendelkezési állományba, majd nyugdíjba mennek. *A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és ő felsége által 1904. május 14-ére Budapestre összehívott bizottság naplója*, 1904. május 28.

16 Somssich 1906. június 4-én ír a miniszternek Münchenből, és június 13-án már megköszöni a miniszter válaszát: „Így megvan a reményem arra, hogy a nem nagyon távoli jövőben olyan rangot és állást kapok, ami megfelel a talán nem teljesen jogtalanul támasztott ambícióimnak.” HHStA, PA. I, Karton 633. 275/C.d.M.; 292/C.d.M. Somssichról ld. VII. fejezet, 119–120. lap. Somssich különleges helyzetét kollégái evidenciaként kezelik. Az előléptetésért vele versengő

Duka Géza báró 1890-ben végezte el a Keleti Akadémiát. A gazdag magyar mágnást 1895-ben a magyar miniszterelnök ajánlására diplomáciai státuszba veszik.¹⁷ 1898-ban címzetes követségi titkár Belgrádban. Rokoni kapcsolatai révén azonban itt olyan viszonyba kerül a belgrádi udvari körökkel és úgy bonyolódik bele azok belső konfliktusaiba, ahogyan az megengedhetetlen egy k.u.k. diplomata számára.¹⁸ Botrányos körülmények között kénytelen elhagyni állomáshelyét. A stuttgarti követségre helyezik, és némi meglepetésre hamarosan (1901) követségi titkár lesz. Azt gondolnánk, Duka ettől kezdve vigyáz majd magára, meg agresszív feleségére, aki egyesek szerint a fiatal báró rossz szelleme. Nem ezt teszi. Az általános gyakorlat szerint az alsóbb kategóriákban három-négy évenként lehetett számítani az előléptetésre, tehát egy 1901-ben kinevezett követségi titkár 1904-től reménykedhetett az előrelépésben. Duka azonban nem az az ember, aki csendben várakozik. 1904 őszén levelet intéz a személyzeti ügyekért felelős első osztályfőnöknek: „Azon tény, hogy Szapáry és Pálffy után nem én – aki rangsorozatban közvetlenül utánuk jövök –, hanem Somssich, aki másodhelyen van mögöttem és aki négy évvel utánam lett csak attasé, kapta meg a tanácsosi címet, mélyen megsértett; hiszen ez olyan rendszabályozás, amely a diplomáciánál soha senkivel se történt meg, és úgy itt, mint máshol is csak akkor szokott előfordulni, ha az illető valami becstelen, vagy szégyentelen [így!] tettet követett el. Én tiszta lelkiismerettel mondhatom, hogy soha életemben semmi olyat nem tettem, ami ezen megalázó pretereálásra [mellőzésre] okot adott volna...”¹⁹ Minthogy semmi sem történik, egy esztendő múltán kategorikusan kérdi Mérey osztályfőnököt: „Van-e biztos kilátásom arra, hogy a tanácsosi címet és jelleget megkapom, és hogy alkalmas helyre való áthelyezésre belátható időn belül számíthatok.”²⁰ Ismerve számtalan rokon tárgyú írás stílusát és hangnemét, bizonyos, hogy Duka Géza különös figura volt, de úgy tűnik, gátlástalansága nem volt hiábavaló. Nem akarom idézni mérhetetlen mennyiségű levelét, állandó elégedetlenségét és fenyegetőzéseit, hogy kénytelen lesz levonni a dolgok konzekvenciáját, azaz kilépni a szolgálatból.²¹

A szokatlanul és kellemetlenül öntudatos diplomata karrierje önmagában aligha érdekes. Deviánsok mindenfajta közösségben adódnak – bár kétségtelenül a közösséget jellemzi, miként viseli el a devianciát. Ami a történet-

Ambrózy Lajos gróf írja Méreynek: most már csak az a kérdés, hogy meri-e a miniszter Szögyényt magára haragítani, mert csak ezen múlik, hogy sikerül-e megelőznie Somssichot. Ambrózy Méreynek, Budapest, 1906. december 14. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 8.

17 Kálnoky felterjesztése, 1895. május 11. HHStA, AR. Fach 4, Karton 77.

18 Duka viselt dolgairól alább még szólunk. Karl Heidler báró (1900–1903 között belgrádi követ) Lützow osztályfőnöknek, 1901. június 18.: Duka semmiképpen nem térhet vissza Belgrádba, és kollégáitól nem követelhető, hogy együtt dolgozzanak vele. A történetet később Heidler részletesen elbeszéli Call osztályfőnökhöz intézett beszámolójában, 1908. december 24. Mindkét irat: HHStA, AR. Fach 4, Karton 77.

19 Duka Méreynek, 1904. október 13. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10.

20 Duka Méreynek, 1905. november 4. Uo.

21 Levelei Méreyhez, uo., különösen 1907. április 4.

ben figyelemre méltó, az Duka érvelése: jogtalanság történt vele, a minisztérium megsértette az előírásokat, az előléptetés szabályszerű és kötelező rendjét. Jóvátételt követel a szolgálati gyakorlattal összhangban nem álló bánásmóddért. És nem kevésbé érdekes a miniszter (vagy a nevében eljáró hivatalnok) felháborodott visszautasítása: nincsen olyan szabály, hogy egy állás betöltésénél kizárólag az ansziennitást kellene figyelembe venni. A miniszter mérlegel, szolgálati minőségük és használhatóságuk alapján javasolja a tisztviselőket az előléptetésre. Duka mégis, minden alkalommal eléri célját, egészen a legmagasabb posztig, a követi kinevezésig. Azaz a minisztérium minden fenntartása ellenére, amikor órá kerül a sor, előlépteti. Bármilyen terhes is ez az ember, nem rúgják fel miatta az előléptetések hallgatólagosan kialakult vagy írásban is rögzített rendjét. Csak 1908-ban, az V. fizetési osztályba sorolás, az esetleges követi kinevezés alkalmából kerül sor tényleges egyéni mérlegelésre. Az ügyben kompetens osztályfőnök, Guido Call báró meglehetősen szokatlan módon bizalmas felvilágosítást kér Duka két korábbi főnökétől: Pallavicini János örgróftól és Karl Heidler bárótól. Pallavicini elzárkózó, nem ismeri kellőképpen Dukát, de szerinte fontos állásra bizonyosan nem való. Heidler, miután beszámol a nevezetes belgrádi incidensről, a következő figyelemre méltó megjegyzést teszi: „Kiemelkedően tehetséges fiatal diplomata benyomását annak idején bizonyosan nem gyakorolta rám, nem adott alkalmat arra, hogy hivatali közreműködését különösen nagyra értékeljem; ha azonban azt a mércét veszem irányadónak, amelyet a követségi tanácsos misszióvezetővé történő kinevezésénél az elmúlt 38 esztendőben alkalmaztak, akkor, őszintén szólva, nem érzem feljogosítva magam arra, hogy olyan véleményt adjak, amivel elvágnám Duka báró útját.” – Ezzel aztán mégis csak sikerült elvágnia egy már-már feltartóztathatatlanul felfelé ívelő pályát, vagy alapot szolgáltatnia a miniszter végül is elutasító álláspontjához.²² Dukát 1908. december 7-én rendelkezési állományba helyezik.²³ A sok hasonló történetből úgy tűnik: a követi kinevezésnél feltétlenül, de már az V. fizetési osztálynál is a miniszter valóban mérlegelt. Az alacsonyabb beosztásokban viszont rendszerint a mechanikus rend érvényesült.

Megjegyzendő, hogy az állás és a fizetési osztály nem volt feltétlenül összhangban. „Ad personam” (személyre szólóan) kerülhetett a hivatalnok egy

22 A furcsa az, hogy a minisztérium előléptetési rendjéről meglehetősen sommás ítéletet mondó Heidler báró saját karrierjét nem vágta el. Éppen ellenkezőleg: a szolgálataért 1891-ben bárói címmel kitüntetett Karl Heidler von Egeregg negyvenegy évi szolgálat után 1911-ben a legmagasabb uralkodói elismeréssel vonult nyugalomba, s 1912-ben az osztrák urak háza tagjává választják. *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes 1912*, 283–284.

23 A döntésnél a minisztériumi összeállítás kifejezetten utal a két bizalmas jelentésre. A külügy-minisztérium iratai Duka további életútjáról nem nyújtanak információt. Szász Zoltán hívta fel a figyelmemet, hogy Duka 1909-ben visszavonult Kádár községben (Temes megye) fekvő birtokára, támogatta a román nemzeti akciókat, közvetítő szerepet töltött be a román nemzeti mozgalom és a magyar kormány között. Szász Zoltán Dukának Valeriu Braniștevel folytatott levelezésére hivatkozik. Braniște (1869–1928) erdélyi román publicista és politikus. Duka 1913-ban halt meg.

fokkal magasabb fizetési kategóriába, mint ami az állásával járt, ahogyan a „címmel és jelleggel” kinevezett titkár, tanácsos stb. titulus éppen az ellenkezőjét jelentette: a tisztviselő címet kapott, de a megfelelő fizetést még nem, mert hiányzott költségvetési fedezete.²⁴

Duka Géza előléptetéséért vívott makacs küzdelmében szokatlan fegyvert is bevetett, a „nemzetit”: őt, a makulátlan hivatalnokot, aki soha személyes kéréssel nem fordult a magas minisztériumhoz, azért mellőzik, mert magyar. Nem zavarta, hogy a hat tisztviselő közül, aki valóban megelőzte őt, őt magyar volt. A vádat a külügyminisztérium természetesen felháborodottan visszautasította. Az incidens mégis felveti: nyomon követhető-e az előléptetések rendjében valamifajta nemzeti elfogultság, kedvezőbb helyzetben voltak-e a nyugati birodalomfél állampolgárai, mint a magyarok?

Előlegesen mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy egy sor magyar akadt a Ballhausplatzon és a diplomáciai szolgálatban is, aki kívülről jött a legmagasabb állásokba, azaz nem járta be a hivatali ranglétra fokozatait. Ők mindenképpen a magyarok javára billentették a virtuális mérleg nyelvét. Azonnal III. vagy IV. fizetési osztályba sorolták a magyar osztályfőnököket (Orczy Bélát, Kállay Bénit, Szögyény-Marich Lászlót, Cziráky Bélát, Wickenburg Márkot),²⁵ és egy sor vezető diplomata az 1868. évi reform után is magas rangban kezdte: nemcsak Kállay Béni belgrádi főkonzul, hanem Zichy Ferenc konstantinápolyi nagykövet is.²⁶ Ezek az emberek azonban nem voltak karrierdiplomaták.²⁷ Kiválasztásuknál éppen magyarságuk játszott meghatározó szerepet. 1867-től, de különösen az 1890-es évektől a külügyminisztériumban megszűnt a német hivatalnokok dominanciája. Elfogadták a magyar állampolgárságú hivatalnokot, illetőleg a magyarok igényét a paritásra, és ezzel a Habsburg-bürokrácia alaptradíciója alakult át.²⁸

Megvizsgáltam négy időmetszetben, hogyan jutott el egy tisztviselő az V. fizetési osztályig, tehát a miniszteri tanácsossáig.²⁹ Igyekeztem rekonstruálni a tipikus karriert, és arra a megállapításra jutottam, hogy ez jószerével lehetetlen.³⁰ A miniszteri titkári kinevezést megelőző életút a legnagyobb tarkasá-

24 A kérdésről részletesen ld. XII. fejezet.

25 *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 99–114.

26 Ld. VI. fejezet, 97. lap.

27 Figyelemre méltó Csáky Imre fejtegetése, aki Ottokar Czernin gróf bukaresti követi kinevezésével kapcsolatban (aki nem volt karrierdiplomata) hosszan ír arról, hogy az uralkodó nem szerette a kívülről jötteket, akik nem járták végig az előírt hivatali pályát. Am a szabályt az élet és főként a politika időnként felülírta. Czernin ugyanis a trónörökös embere volt, s ennek köszönhetően kapott követi kinevezést az oly fontos román fővárosba. *Csáky, Vom Geachteten zum Geächteten*, 196–197.

28 A kérdésről a következő fejezetben részletesen szólunk.

29 Az 1878-ban, 1886-ban, 1896-ban és 1908-ban az V. fizetési osztályban lévő tisztviselők pályáját követtem nyomon a *Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie*, valamint a *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* megfelelő kötetei alapján.

30 Hasonló vizsgálatokat végzett *Adlgasser Aehrenthal* pályáját bemutató tanulmányában: *Die Aehrenthals. Eine Familie in ihrer Korrespondenz 1872–1911*, 29–33. Ő nálam egyértelműbb

got mutatja. A pályának ezt a szakaszát a tisztviselők számottevő része nem a külügyminisztériumban töltötte. A titkári kinevezésig egy évtized vagy még hosszabb idő telt el. A titkárokból pedig tíz-húsz év alatt lett követségi tanácsos, tehát nagyon nagy különbséggel. Ha egyáltalán mutatkozik a karrier alakulásában valamilyen tendencia, akkor az az, hogy az évtizedek során szabályszerűbb lesz az előrehaladás;³¹ a nem kiugró emberek pályája-előrejutása – tehát azoké, akik sohasem lesznek követek, nagykövetek, címzetes vagy valódi osztályfőnökök – egyre hasonlósban alakul. Az 1850 körül született generáció tagjai harmincadik szolgálati évükre jutnak a csúcsra. Igaza lehetett Thallóczy Lajosnak: „A minisztériumban nem szerették azokat, akik röpiülni, hatni óhajtottak volna, de igaz az is, hogy nem tudnak vala, ha megpróbálják is.”³² Az Einschub (hogy közbehelezzenek, betoldjanak egy tisztviselőt a sorba) ritka dolog volt, amint az is, hogy feltűnően mellőzzenek valakit.³³

És ezen a ponton kell kitérniük a protekció kérdésére: mennyire volt lehetőség arra, hogy a hivatalnok karrierjét külső személy beavatkozása befolyásolja. Waltraud Heindl a bürokrácia történetéről írt nagy monográfiájában a *család (az apa)* közbejárását (a hivatalnokok esetében általában) természetes jelenségnek tekinti (ha azt ma protekciónak vagy nepotizmusnak érezzük is). Egy patriarchális társadalom a fiú döntését, hogy az apa nyomdokaiba lép, pozitívan ítéli meg és támogatja.³⁴ A külügyi hivatalnok esetében nem pusztán ilyenfajta tradícióról van szó. A hivatalnok hosszú éveken át fizetés nélkül

eredményre jutott; igaz, célja pusztán az volt, hogy bemutassa, a későbbi külügyminiszter kortársainál gyorsabban haladt előre.

31 Lényegében hasonló tendenciát mutatnak Benedek Gábornak a magyar miniszteriális tisztviselők karrierjére vonatkozó kutatásai. *Benedek, Die Verbürgerlichung der ungarischen Ministerialbeamten in der Epoche des Dualismus, 144–145.*

32 *Thallóczy, Kállay Béni emlékezete, 331.*

33 1907-ben – az új idők szelét mutatva –, a minisztériumi titkárok, valamennyiük aláírásával beadványt intéztek a külügyminiszterhez, hogy felhívják a figyelmét nagyon kedvezőtlen előmeneteli lehetőségükre. Nehezményezték, hogy míg korábban öt-hat év múltán osztálytanácsossá léphettek elő, újabban gyakran tizenhárom esztendeig kell várniuk arra, hogy a VI. fizetési osztályba soroltassanak, onnan pedig még reménytelenebb a továbbjutásuk. A viszonyok számukra hátrányos alakulásának legfőbb okát abban látták, hogy az osztályfőnöki állásokat rendszerint „nem a házból töltik be”, ezért a miniszteri tanácsosok feljebb lépése gyakorlatilag reménytelen. A titkárok beadványára egy gyakorlati ügy kapcsán került sor, amit érdemes felidézniük, mert jól mutatja a rang és fizetési viszonyokat, s azok költségvetési meghatározottságát. Arról van szó, hogy Wolf Károly címzetes osztályfőnök nyugalomba vonult, s így megürült a kifejezetten az ő személyére szóló V. fizetési osztálybeli állás. Wolf mint címzetes osztályfőnök 15 000 korona fizetést kapott, az utóda 8600-at kap majd. A titkárok azt kívánták elérni, hogy a fennmaradó 6400 koronából négy titkári állást osztálytanácsosivá, egy osztálytanácsosít pedig miniszteri tanácsosivá alakítsanak. Ez az akció 7200 koronát igényel, tehát a költségvetést csak 800 koronával terhelnék, amivel öt ember előléptetése válna lehetővé. A titkárok beadványát a miniszter támogatta, egy osztálytanácsosivá állást miniszteri tanácsosivá, három titkárit pedig osztálytanácsosivá alakított, s ennek megfelelően nyújtotta be az 1908. évi költségvetést. HHStA, AR. Fach 4, Karton 404. 1907. június 4.

34 *Heindl, Josephinische Mandarine, 172.* A nemesi családok jó részében él a katonatiszti, vagy a hivatalnoki pálya tradíciója, a fiatalokat gyermekkoruktól a hagyomány folytatására nevelik.

szolgál, az apának írásban biztosítania kell a minisztériumot arról, hogy ez idő alatt gondoskodik fia ellátásáról, külszolgálatra aspirálók esetében pedig arról is, hogy megfelelő vagyoni háttérrel tud biztosítani fia számára.³⁵ Itt tehát a családnak törvényben előírt szerepe van a hivatalnok karrierjében. Protekciónak ezt aligha tekinthetjük, amint azt sem, hogy az Apponyi, Károlyi, Zichy, Pallavicini, Esterházy, Pálffy, Széchenyi név önmagában ajánlólevél a pályán.

Az már közelebb áll a mi „protekció”-felfogásunkhoz, ha az apa előnyöket, lehetőségeket akar szerezni fia indulásához. De úgy tűnik, erre a hivatal kifejezetten lehetőséget biztosít számára. Dóczy Lajos, a sajtóosztály főnöke Péter fiának alapítványi helyet kér a Theresianumban. Ezt ugyan nem kapja meg, a döntésről azonban Csáky Albin magyar kultuszminiszter nem Dóczyt, hanem főnökét, Kálnoky külügyminisztert értesíti, ahogyan majd a magyar honvédelmi miniszter is a külügyminiszternek jelenti, hogy a Dóczy fiú megkapta a bécsi katonai akadémia egy alapítványi helyét. Ugy tűnik, a fiú karrierje az apa hivatalára tartozik: legalábbis bizonyos határok között az apa hivatali szolgálata elismerésének-honorálásának része. 1918. augusztus 31-én, tehát az utolsó pillanatban, az akkor már nyugállományban lévő Dóczy Burián külügyminiszterhez fordul fia előléptetésért: Péter akkor a minisztérium kereskedelempolitikai osztályán sok éve udvari titkár. Az apa osztálytanácsosi rangot szeretne a fiú számára.³⁶ Életem végéhez közeledem – írja a miniszternek –, sohasem kértem protekciót sem a magam, sem fiam számára; „nem közéleti érdemeimre hivatkozom, csak az Ön jóindulatára”. (Dóczy Lajos és nem a fiú érdemeiről van szó!) – Túl korai volna – válaszolja főnöke –, de olyasmire nem tesz utalást, hogy az apa érdemei ne játszhatnának szerepet a fiú karrierjében.³⁷

Külön kérdés, hogy a karrierben *nemzeti protekció* milyen formában és mértékben jutott érvényre; mégpedig az átlagos hivatali pályán, nem a kevesekén – akik Thallóczy szavaival szólva: mégiscsak szárnyalni voltak képesek.³⁸ Nem volt ritka, különösen a hivatali alkalmazásnál, illetve a konzuli szolgálatból diplomáciaiba vételnél, hogy magyar miniszter a külügy magyar osztályfőnökéhez vagy egyenesen a miniszterhez fordult egy-egy aspiráns érdekében. Bárczy Roland a bosznia-hercegovinai tartományi kormányzatból szeretne a külügybe kerülni. Kérelméhez Tisza Kálmán Szécsen Miklóshoz címzett levelét mellékeli. „Személyesen Bárczyt nem ösmerem, de váradi [nagyváradi] megbízható urak őt szolid jellemes embernek tartják, ezért írok Neked. Főnöködet direktbe terhelni levelemmel nem is akartam.” – Nincs kü-

Ehrhardt, Im Dienste des alten Österreich, 24.; *Friedländer*, Letzter Glanz der Märchenstadt [1985. évi kiadás], 80–81.

35 Ld. III. fejezet, 53–54. lap.

36 Dóczy Péter 1881-ben született, 1908-ban tette le a diplomatavizsgát és 1912-ben került titkári rangba.

37 Dóczy Péter személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 74.

38 Ld. V. fejezet, 76–79. lap. A nemzeti protekció mint a politikai protekció egy alfajtája már egykorán is foglalkoztatta a közjogászokat. Ld. *Brockhausen*, Beamtentum und Protektion, 261–268.

lönös mondandója–súlya Tisza szövegének, csupán annyi: egy rendes *magyar* fiatalembert ajánl a *közös* minisztérium figyelmébe, vagy legalábbis nem tagadja meg egy ajánlólevél megírását.³⁹ Bánffy magyar miniszterelnök kívánására hivatkozva veszik konzuli szolgálatból diplomáciaiba a mindig elégedetlen Duka bárót is.⁴⁰ Ezek az ajánlások a hivatali ügymenet részét képezik, beleférnek a hivatal rendjébe.

Más volt a helyzet a külső tényezők beavatkozása esetén. Kálnoky külügyminiszter a konzulátusokhoz intézett dörgedelmes köriratában megtiltja, hogy tisztviselők harmadik személy közvetítését vegyék igénybe. Ez az eljárás a hivatali fegyelemben ütközik, sérti a szolgálat tekintélyét. A minisztérium határozottan megköveteli, hogy a hivatalnokok előléptetési vagy más kérelmüket a hierarchia, a szolgálati út pontos betartásával adják elő.⁴¹ Kálnoky körirata szigorúan hivatalos feddés. Ám személyesebb hangú levelekben is újra és újra felmerül a „szolgálaton kívüli támogatás” problémája (más szóval az, hogy ilyesmire ismételten sor kerül). Hoenning O’Carroll Otto igencsak baráti hangú levelében a kérdésről vitatkozva azt írja a protekció létét és főként megengedhető voltát tagadó Mérey Kajetán nagy tekintélyű magyar osztályfőnöknek, hogy a konzuli szolgálatból a diplomáciaiba való átvétel külső segítség nélkül szinte lehetetlen.⁴²

Mégis, mindenek ellenére az ansziennitás hivatkozási alap volt és maradt a hivatali karrier alapvető meghatározója. A számarlétra betartása miatt lehetett a Hof- und Staatshandbuch a hivatalnok kedvenc olvasmánya, abból végül is kikövetkeztethette, mikor kerül sor előléptetésére; amellet a Hof- und Staatshandbuch bizonyos fokig a Gothai Almanach szerepét töltötte be, orientált e sajátos társadalom (mikrokozmosz)⁴³ világában, hiszen a hivatalnok társadalmi pozícióját rang szerinti besorolása határozta meg.⁴⁴

39 Tisza Kálmán Szécsen osztályfőnökhöz címzett magyar nyelvű levele: Geszt, 1900. június 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 16.

40 Kálnoky felségfolyamodványa, 1895. május 11. HHStA, AR. Fach 4, Karton 77.

41 Kálnoky körirata a k.u.k. konzuli hivatalokhoz, 1887. március 3. HHStA, AR. Fach 6, Karton 44. A körirat hivatkozik a hivatalos út gyakori megsértésére.

42 Hoenning O’Carroll Otto Méreyhez, Sydney, 1904. október 6. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 12. A Politisches Archivban (PA. I, Karton 642) egész gyűjtemény található Hoenningnek a konzuli testületből a diplomáciai szolgálatba történő átvételéről. Ld. VI. fejezet, 109–110. lap.

43 A „mikrokozmosz” Heindl kedvenc kifejezése: „A bürokrácia törvényeivel és szabályaival saját mikrokozmoszt teremt, személyileg és társadalmilag is önálló világot alkot, amely azonban a mindenkori társadalmat tükrözi vissza.” Josephinische Mandarine, 18.

44 Weber, Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai, 2/3. 64–67.

X. A KÜLÜGYMINISZTERIUM MAGYAR TISZTVISELŐINEK NEMZETI IDENTITÁSA

A BALLHAUSPLATZ SZELLEME („OSZTRÁK” IDENTITÁS?)

A korábbiakban azt vizsgáltuk, hogyan alakult a magyar nemzetiségű vagy pusztán magyar honos tisztviselők aránya az évtizedek során a Ballhausplatzon és a diplomáciai szolgálatban, mennyire és mennyiben modernizálódott e hivatali apparátus jellege. Az elemzések során ismételten felmerült, hogy mit jelentett magyarságuk a Hivatal, külügyminisztériumi kollégáik és önmaguk számára.

A magyar történetírás – amennyiben egyáltalán foglalkozott a kérdéssel – általában azt igyekezett vizsgálni, hogy a külügyminisztériumba (a Ballhausplatzra vagy a diplomáciai szolgálatba) kerülő magyarok hogyan alkalmazkodtak az ott talált idegen környezethez; a feltételezett „német” vagy „osztrák” identitású társadalomhoz.¹ Valójában azonban elsősorban azt kellett tisztázni, hogy annak a közösségnek, amelybe a magyarok 1867 után fokozatosan bekerültek, milyen volt a jellege. Sokat írtak róla, és tanulmányunk is több vonatkozásban említette, hogy a Ballhausplatzot határozott saját mentalitás jellemezte, a ballhausplatzi tisztviselők közösséget alkottak, ám az kérdéses, hogy ezt a közösséget milyen mértékben társadalmi és milyen mértékben nemzeti sajátosságok teremtették és határozták meg. „Osztrák” volt a ballhausplatzi társadalom?

Eleve kérdéses, hogy mit is jelent ez a fogalom. Az újabb történeti irodalom fontos témája az osztrák identitás mibenlétének, az osztrákság lényegének (Wesen) meghatározása. A kutatók jelentős része azt vallja, hogy osztrák nemzeti identitás önmagában aligha létezett, legfeljebb viszonylatokban. Az identitás meghatározó jegye: a németiséghez és a Habsburg Monarchia nemzeti sokszínűségéhez való viszony. Autonóm identitás, ami nem ezeken a viszonylatokon alapult volna, tulajdonképpen nem létezett.² Hasonló álláspon-

1 Az első tanulmányt e témakörben talán *Diószegi* István publikálta: Magyar értelmiség a közös külügy szolgálatában; vö. továbbá: *Glatz*, A magyar közgondolkodás osztrák-képe az újkorban, 13–21.

2 *Kirchhoff*, Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie, 2–3. Kirchhoff szerint, ha elkezdünk törekedni az osztrák Wesen, az osztrákság lényegének meghatározására, az nem más, mint annak keresése.

tot képvisel Lindström is, amikor a birodalom és az identitás, a Habsburg-államhoz való hűség tartalmát elemzi konkrét életutak példáján a századvégen, tehát abban az időszakban, amikor – szerinte – az osztrák identitásválság jelenségei az 1848–1867 közötti időszak után, másodízben és igen határozottan mutatkoztak meg.³

E modern elemzésekhez viszonyítva talán földhözragadtabb felfogást képvisel a tradicionális osztrák történetírás, a nagy kortárs, politikus jogtudós és történész, az Österreichisches Staats- und Reichsproblem első tudományos feldolgozója, Josef Redlich. Szerinte az osztrák „nemzeti” identitás legfőbb jellemzője a dinasztiahoz és az államhoz való töretlen hűség; az osztrák identitás valójában Habsburg Staatspatriotismus, amelynek kialakulása a 18. századra nyúlik vissza. Ez az osztrák állameszme ugyan a német kultúrában gyökerezdik, de nem nemzeti tudat.⁴

Azt mondhatjuk, hogy az osztrák identitás államhoz és nem nemzethez kötött. A Monarchia korában a német nyelvű osztrákok osztrák-németeknek (német-osztrákoknak) vallották magukat. Patriotizmusuk a koronához, a nagy gazdasági és társadalmi térhez, a sokszínű birodalomhoz való kötődésben jutott kifejezésre; az osztrák patriotizmus alapján „nemzetteleti” volt.⁵ S ha ez általában így volt, ha azok a társadalmi csoportok, amelyeknek identitása egyáltalán számba vehető, egy sajátos állampatriotizmust képviseltek-vallottak magukénak,⁶ akkor a császári ház és a külügyek minisztériumát, annak apparátusát már hivatali funkciójából eredően is elsődlegesen a dinasztiahoz (és a birodalomhoz) való hűség, Redlich szavaival „dinasztikus államtudat” jellemezte.

Az 1860–1870-es évtized fordulója, amikor a magyarok a paritás okán nagyobb számban felvételt nyernek a közös külügyminisztériumba,⁷ az osztrák-németség számára is határpont, mégpedig nemcsak a politikai események tekintetében, hanem attól természetesen nem függetlenül identitásuk alakulása szempontjából is. Egy folyamatról van szó, amely nem a kiegyezéssel, hanem már '48-ban kezdődött: akkor merült fel először a probléma, hogyan lehet a németiséghez tartozást egy ausztriai birodalom önállóságát teljesen elis-

3 Lindström, *Empire and Identity*, 13. Az osztrák-németség identitástörténetében a 19. század második felében egy paradigmaváltás következik be – állítja Kirchhoff, *Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 6: a német egységben játszott vezető szerepért való küzdelmet (1848–1870) a Habsburg Monarchiában játszott vezető szerepért való küzdelem váltja fel. A két időszak egyben az osztrák identitás válságának két szakasza.

4 Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I/1, 54. f.

5 Vö. Hanisch, *Der Beginn des Nationalstaatsparadigmas in Österreich nach 1945 – der Unterschied zu Deutschland*, 294–295.

6 Kirchhoff utal arra, hogy az identitásvizsgálatokban általában túl vannak reprezentálva az entellektüelek és a politikusok. A lakosság, az egyszerű állampolgárok nemzettudata ugyanis közvetlenül nem vizsgálható. *Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 5.

7 Ld. V. fejezet.

merő osztrák patriotizmussal összhangzásba hozni.⁸ Az osztrák identitás meghatározó korszaka volt az 1848–1870 közötti periódus: a nagynémet egységtervek kudarca, a Poroszországtól elszenvedett 1866. évi königgrätzi vereség és azután a diplomáciai szövetség a Habsburg Monarchiát a létrejövő német egységből kiszorító, a Német Birodalom vezető hatalmává lett Poroszországgal. Ez a Habsburg Monarchia számára nem pusztán a nemzetközi politikai erőviszonyok átalakulása, politikai helyzetváltozás, diplomáciai irányváltás időszaka, hanem az osztrák identitást alapjában meghatározó eseménysor, amely bizonytalanná teszi annak a fogalomnak a tartalmát, amit jobb híján osztrák identitásnak nevezünk.⁹

Ehhez a bizonytalan identitáshoz talán hozzájárult az a sajátosság is, hogy a Monarchia vezető tisztviselői között általában, a Ballhausplatz-bürokráciában különösen, mindig nagy arányban voltak „idegenek”. A diplomaták jelentős része külföldről jött: egykori Habsburg-tartományokból: Belgiumból, Olaszországból, Spanyolországból. 1850 és 1867 között rengeteg német került a külügyminisztériumba német közép- és kisállamokból. Ludwig von Biegeleben (1812–1892) apja magas rangú hesseni hivatalnok, anyja aacheni patricius családból való, testvére később Hessen pénzügyminisztere. Maga is szülőhazája szolgálatában kezdte diplomáciai pályáját, az 1840-es években követségi titkárként szolgált Bécsben. Őt, aki a régi német birodalomhoz kötődő családban nőtt fel, s ebben a birodalomban központi szerepet kívánt Ausztriának, bizonyos fokig ez az élettörténeti meghatározottság indította arra, hogy 1850-ben Schwarzenberg miniszterelnök hívására osztrák szolgálatba lépjen. 1870-ig ő volt a külügyminisztérium német ügyosztályának a vezetője, a német ügyek mindenkori felelőse, az egymást váltó miniszterek alatt a német politika lelke a minisztériumban.¹⁰ Biegelebenhez hasonlóan Nassau külügyminisztériumból 1855-ben lép át a Monarchia szolgálatába Max von Gagern (1810–1889), azután Otto Meysenburg-Rivalier vagy – akit már Beust hozott Szászországból, és kifejezetten az ő barátja és eszmetársa – Friedrich Vitzthum gróf. – Ezek az emberek német kultúrában és a német föderalizmus tradíciójában nőttek fel. Különbéféle politikai felfogást vagy legalábbis a nézetek különféle árnyalatait képviselték a konzervativizmustól a mérsékelt liberalizmusig, társadalmi kapcsolatokat tartottak fenn Németországban, a német kis-

8 Kiváló esszé erről: Csáky, *Historische Reflexionen über das Problem einer österreichischen Identität*, 29–47.

9 Amikor 1871. január 18-án Versailles-ban a tükörteremben Vilmos porosz királyt német császárrá kiáltották ki, ez Ausztria számára azt jelentette, hogy véglegesen el kellett búcsúznia a nagynémet álmoktól. A sedani csata megfordíthatatlanná tette Königgrätzet. A Német Császárság létrejöttének az osztrák identitásra gyakorolt meghatározó szerepével foglalkozó rendkívül gazdag irodalomból két alapműre hivatkoznék: *Diószegi*, *Ausztria–Magyarország és a francia–porosz háború 1870–71*, 234–256.; *Lutz*, *Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867–1871*, 316–341. Újabbán igen figyelemre méltó elemzés *Lindström* munkája, ld. 3. jegyzet.

10 *Rumpler*, *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918*, 65.

államok vezető politikusaival, és – ez identitásuk nem kevésbé meghatározó tényezője volt – éppúgy az európai nemességhez tartoztak, mint az osztrák diplomatacsaládok. És Ausztriában, ha és amennyiben „nemzeti” kötődéseik voltak, azok a Habsburg-nagynémet tradícióban gyökereztek. Ezzel magyarázható, hogy ezek a német államokból jött, a nagynémet egység hagyományához ragaszkodó tisztviselők 1870 után kénytelenek elhagyni állásukat.¹¹ De azért ahhoz, amit a Ballhausplatz szellemének nevezünk, az „osztrák” Wesen bizonytalanságához, az identitások sokszínűségéhez ezek a német államokból jött diplomaták hosszú diplomáciai tevékenységük során jelentős mértékben és maradandóan hozzájárultak.

Ahogy az osztrák lényeg (Wesen) is hatást gyakorolt a Németországból jött tisztviselőkre. Szemléletesen írja le Erich Kielmansegg (aki Ciszlajtániában, nem pedig a közös minisztériumokban töltött be vezető állásokat, tartományfőnök, majd ciszlajtán miniszterelnök), mit jelenthet egy poroszellenes, a nagynémet egységben bizakodó-hívó német számára a Habsburg Monarchia. Kielmansegg apja Alsó-Szászországban (Hannoverben) volt miniszter. A családi házban sajátos tisztelet élt az osztrák dolgok, Ausztria iránt, intim családi kapcsolatot csak osztrákokkal tartottak fenn. A fiatal Erichet az egyik szolgálójuk, Franz Swoboda a bécsi dialektusra tanítja, az istállómaster lovaglás mellett a deutschböhm nyelvre. Kielmansegg Heidelbergben kezdi meg tanulmányait, de Königrätz után, amikor Hannover elveszíti önállóságát, a tradicionálisan hivatalnok család úgy dönt, hogy Erich Bécsben tanuljon tovább, s majdan a családi hagyományt folytatva maga is hivatalnok legyen, de immár az osztrák állam szolgálatában. Erich hamarosan osztrák állampolgárságot szerez,¹² s azután hivatali alkalmazást.¹³ Pályája korántsem egyedi.

Az osztrák magas bürokrácia, különösen a diplomáciai kar internacionális jellegű, amit erősítenek a családi kapcsolatok a bel- és külföldi nemesi és hivatalnokcsaládokkal, a külföldiekkel kötött házasságok.¹⁴ A külügyminisztérium apparátusában megszokott dolog (amint erről több vonatkozásban szóltunk), hogy apa és fia, vagy apa és a veje, vagy más családtag szolgál egy időben a hivatalban.¹⁵ A rokon kapcsolatok is hozzájárulnak a Ballhausplatz politikai-világnézeti és szociális szempontból is kollektív mentalitásának megteremtéséhez – de ebben a kollektív mentalításban nem a nemzetinek, hanem a társadalmi összetartozásnak van meghatározó szerepe.¹⁶ Klein-

11 *Arneth*, Aus meinem Leben, 221–224.; *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 111.

12 Ez a hivatali alkalmazás előfeltétele.

13 *Kielmansegg*, Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker, 19. ff.

14 Ld. VII. fejezet.

15 Tudni kell, hogy más hivatalban tilos volt rokonok egyidejű alkalmazása. *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 88.

16 *Schmied*, Der Ballhausplatz 1848–1918, 22.; *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 88–92.

waechter megfogalmazásában: „Ha egy gróf megismerkedett egy másikkal, elegendő volt a nevét mondania ahhoz, hogy közös területre jussanak és legalább egy közös nagynénit találjanak.” És „ezek a kapcsolatok a nemzeti különbségre való tekintet nélkül köteléket teremtettek közöttük, másrészt viszont elválasztották a többi embertől”.¹⁷

Ez volt a Ballhausplatz szelleme. Ha a bürokráciát a Monarchiában extra társadalmi rang és megbecsülés övezte, a külügyi tisztviselőkre ez fokozott mértékben állt. A társadalmi megbecsülés pedig önbecsülést biztosított számukra, sajátos rendi tudatot. Küldetésük volt, hivatásuknak érezték, hogy őrizzék a tradíciót, amelyben egymástól elválaszthatatlan a társadalmi és a nemzeti. A Ballhausplatz szelleme bizonyos értelemben a védekezésé: a nemzeti és a társadalmi stabilitás őrzése. A magas rangú bécsi hivatalnok a multikulturális Bécsben, az egyre inkább polgári feltételeket szabó (szakképzettséget, iskolai végzettséget követelő) hivatalban hiszi és hirdeti, hogy „egyetlen anyagból vagyunk gyúrva”.¹⁸ A Ballhausplatz szelleme az abszolút beilleszkedést kívánja, akinek ez nem sikerül, csak jöttment (parvenü) lehet. A parvenü – társadalmi és nemzetit egyaránt jelenthet és a kettőt nem lehet egymástól elválasztani. Rumpler parvenünek tekinti Beustot, vagy azt írja meg, hogy annak tekintették, mert nem tartozott a Ballhausplatz-bürokrácia társadalmi kiválasztottjaihoz. Neki, a császári ház miniszterének alig volt személyes kapcsolata az udvari körökkel. Az arisztokrácia nem feledte, hogy a külügyminiszter hitvese egykor a szász királyné udvarhölgye volt. A „jó Beust” néven titulálták azok, akik Metternich és Schwarzenberg egykori kancelláriájában ültek.¹⁹ Bernhard Meyer szerint Schwarzenberg meg Rechberg idejében a magasabb társadalom tagjai gyülekeztek a miniszter előszobájában, diplomaták, magas rangú tisztviselők, a Beust-érában viszont mindenféle pénzemberek nyüzögtek ott, megkereszteltek és meg nem kereszteltek, parlamenti képviselők, meg zsidó hírlapírók. Meyer leplezetlen lenézéssel írja, hogy „külföldi” és „protestáns”, arról a Beustról, aki nyilván mindenkinél jobban értette meg 1866 és 1870 között az Österreichische Staats- und Reichsproblem-et. Egyébként Meyer maga Svájc-ból jött Ausztriába, de integrálódott. Beust viszont társadalmi tekintetben idegen maradt, mert ő nem asszimilálódni akart, hanem megváltoztatni azt a világot, amelyben ő maga csupán „a császár által behívott szolga” volt. Ez pedig egy ilyen szervezett, sok szállal összeláncolt társadalom esetében aligha sikerülhetett.²⁰

17 *Kleinwaechter*, *Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie*, 237–238.

18 Minden egykori külügyi tisztviselő büszke áhítattal idézi a „Ballhausplatz szellemét”, nemcsak a már többször idézett Musulin, Erb vagy Lützow, hanem magyarok is, mint *Burian*, *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg*; *Szilassy*, *Der Untergang der Donau-Monarchie*. Vö. *Csáky*, *Historische Reflexionen über das Problem einer österreichischen Identität*, 29–47.

19 *Przibram*, *Erinnerungen eines alten Österreichers*, I. 172., 223.

20 *Beust* a maga helyzetéről: *Aus drei Viertel-Jahrhunderten*, II. 498–499. Törekvéseiről: *Rumpler*, *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der*

Az eddigiekből talán nyilvánvaló, hogy a magyaroknak a Ballhausplatzon nem egy határozott, az övéktől eltérő, más „nemzeti” (még kevésbé társadalmi) identitású közegbe kellett beépülniük. Tehát valójában nem azt kell vizsgálni, vagy nem csak azt, hogyan illeszkedtek be a magyarok az „idegen” közösségbe, hanem azt is, mennyire vitték magukkal magyarságukat, milyen mértékben lettek maguk is részesei az identitás formálásának, elemei a közösségnek; vagy fogalmazhatnánk úgy is, a Habsburg- vagy osztrák-magyar társadalomnak.

Mit jelent a „Habsburg-társadalom”? Létezett ilyen? – teszi fel a kérdést Ernst Bruckmüller, s a kérdésre egyértelműen igenlő választ ad.²¹ És azt mondja, hogy a külügyi apparátus és a diplomáciai kar – mint az arisztokrata mivoltát, társadalmi jellegét a bürokrácia fokozatos polgárosodása körülményei között is leginkább őrző elitcsoport, amely létében és funkciójában változatlanul kötődik az udvarhoz²² és az összbirodalomhoz – marad a Habsburg-társadalom meghatározó eleme a dualizmus hosszú évtizedei során.

A tradicionális osztrák állameszme legtovább a külügyminisztériumban maradt fenn, s ebben bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy a külügyminisztérium nem állt közvetlen kapcsolatban a két országos kormánnyal s a két parlamenttel, tehát a két birodalomfélben uralkodó nemzeti-politikai törekvé-

Habsburgermonarchie 1848–1918, 89.; arról, hogyan akarta Beust a Ballhausplatz társadalmát átalakítani, ld. III. fejezet, 51–54. lap.

21 Bruckmüller, Was There a „Habsburg Society” in Austria-Hungary? 1–16. Bruckmüller az az osztrák történész, aki talán először vállalkozott az osztrák történelem alapvető problémájának, az osztrák nemzeti tudat kialakulásának és mibenlétének beható elemzésére: Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung. Bruckmüller szerint Jászi Oszkár és Robert Kann óta konszenzus van abban, hogy létezett Habsburg-társadalom mint „államfenntartó”, „centripetális erő” (ez Jászi kifejezése). Jászi ebben a körben (hadsereg, egyház, bürokrácia) kiemelte a diplomáciai kar jelentőségét. Jászi, A Habsburg-Monarchia felbomlása, 232–233.

22 Ld. III. fejezet. Egy sor szimbolikus eleme is van a Ballhausplatz-társadalom udvarhoz tartozásának és sajátos Habsburg-identitásának. Olyan apróságokra utalhatok, hogy a minisztériumi rangtáblázatban az egész korszakban „udvari” titkár, „udvari” tanácsos rang szerepel, míg más minisztériumokban ezt már régen minisztériumi titkár titulus váltotta fel. Kleinwaechter, Der fröhliche Präsidialist, 22. Vö. Rangklassenschema der Beamten des Ressorts des k. und k. Ministeriums des k.u.k. Hauses und des Äußern. Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes 1912, 36–37. 1869-ban új egyenruhát vezetnek be a bécsi külügyi tisztviselők és a diplomáciai testület számára. Ez a közös külügyminisztériumi tisztviselők számára rendszeresített egyenruha éppúgy volt az elitcsoport kiválasztottságának, a nemzetfelettségnek, a Habsburg-identitásnak a szimbóluma, mint annak a jelzése, hogy a közös minisztériumok immár létükben és lényegükben különböznek a ciszlajtán hatóságoktól. Beust az egyenruha szabályozásra vonatkozó felterjesztésében az új államjogi viszonyokra utal és arra, hogy külső megjelenésükben is meg kell különböztetni egymástól a közös és a ciszlajtán kormány tisztviselőit. Beust 1869. október 9-i felterjesztése, HHStA, AR. Fach 4, Karton 402. A hivatali egyenruha szimbolikus jelentőségéről általában: Megner, Beamtenmetropole Wien 1500–1938, 253. Az egyenruháról mint a nem polgári, hanem rendies testület szimbólumáról ld. XI. fejezet, 227–228. lap.

sekkel. Így – bármennyire paradoxonnak tűnik is – a dualizmus, a közösügyes rendszer tovább élte-ővta a Habsburg-társadalmat.

A következőkben megkíséreljük néhány jellegzetes pálya felvillantásával illusztrálni, hogy a magyar honos külügyi tisztviselők egymást követő nemzedékei hogyan illeszkedtek bele, váltak részeivé a Habsburg-társadalomnak, bemutatni nemzeti identitásukat – pontosan tudva, hogy a nemzeti identitás a mi tisztviselőink esetében sem eleve adott, hanem nagyon is utólagos konstrukció, inkább egyéni életutak és kötődések vannak.²³

AKIK 1871 ELŐTT LÉPTEK SZOLGÁLATBA²⁴

Ennek a társaságnak hét tagja a magyar történeti arisztokrácia képviselője volt; Apponyi, Károlyi, Széchenyi, Zichy grófok, akik a dualizmus első időszakában meghatározó szerepet játszottak a Monarchia diplomáciájában.²⁵ Párizsban, Londonban, Berlinben nagykövetségek élén álltak. Arisztokrata diplomaták voltak, családjukban a diplomáciai szolgálat apáról fiúra szállt. Apponyi Rudolf apja, Antal gróf (1782–1852) párizsi követ 1826-tól 1848-ig, mellette tanulta Rudolf a mesterséget.²⁶ Magyar főúr volt és osztrák diplomata, a kettő különbségét bizonyosan nem mérlegelte. Párizsban kezdte pályáját és ott is végezte. Közben tizenhat sikeres esztendő-t töltött a londoni követség élén, éppen azt az időszakot, amelyben a Monarchia belső szerkezete és külpolitikája alapvetően átalakult. Hatalmas birtokai voltak a Dunántúlon, de élete nagy részét külföldön töltötte. Legfeljebb pihenni tért haza lengyeli birtokára, a vagyon kötötte hazájához – ami diplomáciai karrierjének is fontos feltétele volt – meg családi kapcsolatok. Egyik testvére révén Wenckheim Béla báróval kerül sógorságba, aki az Andrássy-kormányban belügyminiszter, s utóbb a király személye körüli miniszter, azaz a magyar kormány bécsi összekötője. Wenckheim Béla Apponyi Rudolf számára a „magyar kapcsolat”; a párizsi, londoni osztrák nagykövet rajta keresztül érintkezhet a magyar politikával. Apponyi gróf, ahogyan ez oly gyakori volt a diplomáciai szolgálatban, külföldit, orosz grófnőt vett nőül, a cári rendőrminiszter leányát, Benckendorff Annát. Ha németül vagy franciául beszélt, anyanyelveit használta. „De vajon magyar volt-e? Vagy osztrák? Vagy a francia, az angol, a német, az olasz táj láttán érezte úgy, hogy »otthon« van? Volt-e hazája és törődött-e ez-

23 Vö. Csáky, „Was man Nation und Rasse heißt, sind Ergebnisse und keine Ursachen.” Zur Konstruktion kollektiver Identitäten in Zentraleuropa, 35.

24 Ld. VI. fejezet, 94. lapján közölt névsor.

25 A deviáns Hunyady Alajos gróftól kivéve. Ld. XI. fejezet, 233–234. lap.

26 Apponyi Rudolf kitűnő, értő pályarajzát Frank Tibor írta meg, Apponyi Rudolf londoni követsége (1856–1871). Idézetünk is tőle származik, 486. lap. Ld. továbbá: VI. fejezet, 96–97. lap.

zel egyáltalán? – Már ősei is inkább a birodalomhoz kötődtek. Nagyapja, apja is megkapta mindazt, amit hűség alattvalóinak a Habsburg–Lotharingiai-ház meg szokott adni: mindkettő valóságos belső titkos tanácsos lett és kamarás, apja ezen felül pedig az aranygyapjas rend lovagja.” Amikor évekkel Rudolf halála után, fia Sándor kamarási méltóságért folyamodott, méltán idézte fel, hogy családjának tagjai a dinasztianak mindenkor hűség alattvalói, az uralkodóháznak kegyeltjei voltak.²⁷ Nyilvánvalóan ez határozta meg identitásukat.

Károlyi Alajos (1825–1889) az Apponyiakhoz hasonló társadalmi körből érkezett.²⁸ Apja, Lajos kancelláriai tisztviselő, majd Nyitra megyei főispán, akinek „Bécshez” való viszonyát nyilván befolyásolta házassága: Kaunitz-Rietberg Ferdinandine hercegnőt vette nőül,²⁹ udvari körökben forgott, Bécsben lakott, ott született fia, Alajos, aki diplomáciai pályára lépett és rendkívül gyors karriert futott be, 1859-ben harmincnégy esztendőskorában követ a porosz udvarnál. 1862-ben neki mondta el Bismarck sokat idézett próféciját (vagy fenyegetését), hogy Poroszország és a Monarchia viszonya a közeljövőben vagy javulni fog, vagy véglegesen megromlik. Ausztriának nincsen lehetősége arra, hogy „a német történelem fejlődésének gátat szabjon”. Neki beszélt a „testvérháború” lehetőségéről, arról, hogy nem szabad a német fedelmek rokoni kapcsolatának, „a rokoni szeretetnek” túlzott jelentőséget tulajdonítani. És főként arról, hogy Ausztria érdekeinek sokkal inkább megfelelné, ha nem Németországban keresné, hanem Magyarországra helyezné súlypontját.³⁰

Bismarck nyilván bárki előtt hasonlóan beszélt volna, aki a Monarchiát Berlinben képviseli, hogy a magyar grófot alkalmasabb médiumnak vélte e gondolatmenet meghallgatására-befogadására, mint (osztrák)-németységükben sértett kollégáit? Károlyi Alajos bizonyosan nem magyar gróf volt Berlin-

27 Apponyi Sándor gróf folyamodványa, 1883. május 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 11. Sándor gróf utóbb kilép a diplomáciai szolgálatból, s Magyarországon élete jelentős részét bibliofil tevékenységnek szenteli. Ld. VIII. fejezet, 159–160. lap. „Identitását” mégis jelzi az idézett folyamodvány (akkor is, ha tudjuk, meghatározott célból született). Itt Sándor a „Császári Ház” családja iránt megnyilvánult kegyére utal és kötelességének tekinti, hogy a családi tradíciónak megfelelően a Ház iránti határtalan odaadását és háláját kifejezésre juttassa.

28 Károlyi Alajos pályájáról: *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 180–185.

29 Ferdinandine Kaunitz-Rietberg Mária Terézia híres államnisztere, Anton Kaunitz herceg dédunokája. A család történetéről és a családi hagyományok ápolásáról ld. Károlyi Alajos leányának, Ferdinandinának, aki később Berchtold külügyminiszter hitvese lesz, a második világháború után keletkezett naplótöredékét. HHStA, Nachlaß Leopold Graf Berchtold, Karton 13.

30 A Bismarckkal 1862 decemberében folytatott négy beszélgetéséről: Károlyi Rechbergnek 1862. december 5. In: *Die auswärtige Politik Preußens 1858–187*, III. 100–101.; *Quellen zur deutschen Politik Österreichs 1859–1866*, II. 616.; Bülow, *Denkwürdigkeiten*, IV. 314.; *Bismarck*, *Gedanken und Erinnerungen*, 298.; *Hengelmüller*, Graf Alois Károlyi. Hengelmüller László nagykövet évekig dolgozott Károlyi biográfiáján. Mint külügyi tisztviselőnek elsőként volt lehetősége arra, hogy az eredeti diplomáciai iratokat tanulmányozza. Ld. erről részletesen *Somogyi*, *Hagyomány és átalakulás*, 218–221.

ben. Ferenc József császárt, a Habsburg Birodalmat képviselte, a két udvar és a két kormány egyetértésén munkálkodott. Szolgálatait az uralkodó honorálta, személyének szóló elismeréseképpen s azért, hogy a nagykövetnek a porosz udvarban még nagyobb súlyt biztosítson.³¹ 1866 júniusában, amikor a Monarchia megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Poroszországgal, elhagyja állomáshelyét. Júliusban, a porosz–osztrák háborút lezáró nikolsburgi fegyverszüneti tárgyaláson ő képviseli és tulajdonképpen vezeti a Habsburg Monarchia delegációját.³² Személyes szerepe lesz Ferenc József birodalma, azaz hazája sorsának alakulásában – másként nem értelmezhetette küldetését.³³

1866-ban rendelkezési állományba került. Magyarországon élt, ahol atyja halálával (1865) óriási és mintaszerűen rendezett birtokot örökölt. Atyja végakarátának megfelelően palotát építtetett Pesten, a Nemzeti Múzeum háta mögött, ott helyezte el értékes képtárát is. 1867-ben Erdődy lányt vett nőül, Fanny grófnőt (1842–1927), aki osztrák (valójában deutschböhöm, azaz prágai német) anyától Bécsben született. A rokoni kapcsolatokról legidősebb lánya később így emlékezett: „A nyarakat apám birtokán töltöttük Totmegyeren (Érsekújvár mellett, Nyitra megyében) vagy Erdődy nagyapám kastélyában Kohfidischben (Felsőőr közelében), ami háromórás kocsútra volt Szombathelytől, ahol Széchenyi unokatestvéreimmel lehettünk együtt.”³⁴

Károlyi Alajost untatták a magyar arisztokrata provinciálisnak érzett mindennapjai; a háború, majd a béke után visszavágyott a diplomáciai szolgálatba. Beusthoz írt, reaktiválását sürgető leveléből nyilvánvaló, hogy a Monarchia belső átalakítása nem sokat jelentett számára. 1868-ban – mintha mi sem történt volna – „császári” kormányról írt; abban a levelében, amelyben „patrióta kötelességből”, az államkincstárt kímélendő lemondott a rendelkezési állományban szokásos illetményről, magát „császári” követnek nevezte.³⁵ 1871-ben nagykövetként tér vissza Berlinbe, ahol örömmel fogadják. A későbbi birodalmi kancellár Bernhard Bülow herceg úgy emlékezik:³⁶ Bismarck, aki a porosz–osztrák háború előtti kritikus években személyesen és társasági tekintetben is baráti viszonyban maradt Károlyival, nagyon egyetértett Károlyi visszatérével. Hermann von Thile államtitkár hasonlóképpen nyilatkozott: a német külügyi vezetés különösen örül a személyi megoldás-

31 Rechberg külügyminiszter titkos tanácsosi címet kér Károlyi számára, 1864. szeptember 10. HHStA, AR. Fach 4, Karton 158.

32 A külügyminiszternek, Mensdorff grófnak kínos lett volna Nikolsburgba menni. A kastély ugyanis, ahol a tárgyalások folytak, az ő tulajdona volt, saját házában kellett volna a győztes porosz királyt vendégül látnia és tárgyalnia az Ausztria számára megalázó békéről.

33 *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*, VI. Abteilung, Bd. 2: Einleitung von Friedrich Engel-Janosi, XIX. Károlyi beszámolója nikolsburgi tevékenységéről az 1866. július 26-i minisztertanácson. Uo. 194–196. Vö. *Friedjung*, Harcz a német hegemoniáért (1859–1866), III. 324–325.

34 HHStA, Nachlaß Leopold Graf Berchtold, Karton 13.

35 Károlyi Alajos Beust külügyminiszternek, 1868. január 1. HHStA, AR. Fach 4, Karton 158.

36 *Bülow*, Denkwürdigkeiten, IV. 314.

nak.³⁷ S a következő esztendőben a legharmonikusabb viszony alakult ki Károlyi és a német kormány között. 1878 novemberében azonban az osztrák diplomáciában nagy átszervezésre kerül sor, s ennek keretében Károlyit Londonba helyezik,³⁸ ahol a diplomata társaság ugyanolyan megbecsült és kedvelt tagja, mint annak idején Apponyi Rudolf gróf volt. Ferenc József 1879-ben őt szemeli ki Andrássy utódjául, de a parlamenti és a magyar politikában való járatlansága miatt visszautasítja azt. 1888-ban negyvenhárom évi szolgálat után vonul nyugdíjba, a császár a legmagasabb kitüntetéssel, Szent Istvánrenddel jutalmazza. Őszinte meghatottsággal mond köszönetet, hogy szolgálhatta „őfelségét és a Monarchiát”³⁹ – szó sincs hazáról, nemzetről, csak a császárról meg a közös birodalomról.

A források persze csalnak, legalábbis dezorientálnak. Hiszen az ilyen írások azért születnek, hogy szerzőjük igyekezetét demonstrálják: meg akarnak felelni feletteseik, a Hivatal, az uralkodó elvárásának, buzgón törekszenek arra, hogy eleget tegyenek a karrier követelményeinek. A hivatalnok tényleges önképéről sokkal bizonytalanabb ismeretekkel rendelkezünk, és az is kérdéses, hogy önmaguk számára – Frank Tibor kérdésére-megállapítására utalva – mennyiben tulajdonítottak jelentőséget annak.

Széchenyi Imre gróf (1825–1898), a fontos posztokat betöltő diplomata megajándékozott bennünket egy önazonosságáról és annak változásairól szóló szokatlan írással.⁴⁰ Néhány esztendei szolgálati szünet után ismét hivatalba akart lépni, reaktiválását kérte, nem a miniszterhez, őexcellenciájához intézve alázatos felterjesztését – ahogyan szokás –, hanem régi barátságukra utalva, az egyenrangúság biztos tudatában, „Lieber Freund” megszólítással küldte el írását.⁴¹ Előadja (egyébként ismert) pályafutását.⁴² Amit azonban a hivatalos iratokból,⁴³ meg az irodalmi feldolgozásokból nem lehet tudni, az Széchenyi magyarázata. Tízennyolc évig szolgáltam – írja „barátjának és tisztelt kollégájának” –, nem eredmény nélkül. 1864-ben rendelkezési állományba kerültem, nem az én mulasztásom következtében, és nem is az én kívánságomra, hanem az itáliai forradalmi események miatt. Ám rendelkezési állományom idején sem mulasztottam el, hogy Őfelségét és kormányát szolgáljam. 1865-ben, amikor Pestre összehívták az országgyűlést, hagytam, hogy képviselővé választanak, és „az országban többségre jutó pártokkal szemben uralkodóknak bizalmasainak oldalára álltam, éppúgy tettem, ahogyan 1848-ban és 1849-ben is,

37 *Agstner*, Von der österreich-ungarischen Botschaft zum österreichischen Generalkonsulat Berlin, 265.

38 *Diószegi*, Bismarck és Andrássy, 328.

39 Károlyi Alajos Kálnoky külügyminiszternek, 1888. július 4. HHStA, AR. Fach 4, Karton 158.

40 *Somogyi*, Széchenyi Imre gróf pályája ürügyén, 169–174.

41 A címzett magából a levélből nem tűnik ki. De minthogy az 1871. augusztus 4-én kelt, nyilvánvalóan Friedrich Ferdinand Beust kancellárnak szólt. HHStA, Ministerium des Äußern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 3.

42 Ld. VI. fejezet, 97. lap; VIII. fejezet, 159. lap.

43 Széchenyi személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 340.

amikor a hozzám közel állók átmentek a másik táborba, én azonban töretlenül és szilárdan teljesítettem a kötelességemet”.

Széchenyi azt bizonygatja – nem alap nélkül –, hogy 1867-ig maradéktalanul Őfelsége (összbirodalmi) politikáját támogatta. 1867-ben azonban fordulat következett be. A császár és király szükségesnek találta, hogy új szisztémát vezessen be. És ő ennek az új rendszernek is tökéletesen megfelelt: „Egyfelől német anyától Bécsben születtem és ott is nevelkedtem, tizennyolc éven át szolgáltam az Osztrák Birodalmat (Gesamtstaat Österreich), míg másrészt magyar nemzetiségű vagyok (nationalungar), az egyik legjobban csengő magyar név viselője. Egy kis jóakarattal milyen egyszerű volna ezt a kettős jelleget (Doppelgestalt) mértékadó helyen és a sajtón keresztül, amelyre a birodalmi kancellár oly döntő befolyást gyakorol, a dualista publikum előtt is érvényre juttatni.”

Széchenyinek nem annyira identitása alakul át, hanem annak jelentősége, illetve jelentése. Most egyszerre birodalmi is lett, meg „nationalungar”; számára (talán nem is rosszul értelmezve a dolgokat) a dualizmus az összbirodalom és a magyar érdek együttes szolgálatát jelentette. Ami sajátos ebben a levélben, az az, hogy Széchenyi nagyon is tisztában van az „önazonosság” fogalmával, a maga kettős alakjával, identitásával; és még inkább azzal, hogy az identitás értéke változó, s amellet olyan dolog, amelyet a sajtó útján is érvényesíteni lehet. Cinikus volt, amikor hasznosítani akarta ezt az eleve adott Doppelgestaltot, vagy realista? Valószínűleg mindkettő.

Széchenyi Imre persze mindenekelőtt nagy műveltségű arisztokrata volt, aki úgy érezte, megérdemli az elismerést a császártól, akit szolgált⁴⁴ és elvárhatja az alkotmányos-dualista államtól a magas diplomáciai küldetést. És nem számított rosszul, nem ismerte félre Őcsászári felsége és birodalma természetét – amelyhez egész lényével alkalmazkodni törekedett.

Az igazság mégis olyan dolog, amit rendszerint (a hivatalok mindenkori rendje szerint) nem tanácsos bevallani. Ezért történhetett, hogy Széchenyi Imre gróf Beust külügyminiszterhez és kancellárhoz címzett levele nem került be a rá vonatkozó személyi iratok közé. Szókimondó írása nyilvánvalóan nem illett a „Personalakten” uniformizált szövegei közé. Elrejtették, vagy elrejtőzött a Haus-, Hof- und Staatsarchiv egy sarkában, hogy aztán egy jó század múltán szorgalmas levéltárosok nyomára bukkanjanak.⁴⁵

44 Ezt valójában meg is kapta: 1867 januárjában kifejezetten politikai szolgálataiért titkos tanácsosi címet kap. HHStA, AR. Fach 4, Karton 340. Nr. 414.

45 Már dolgoztunk osztrák kollégáinkkal az elmúlt félszázad legnagyobb közös vállalkozásán, az abszolutizmus kori osztrák, illetve a dualizmus kori közös minisztertanácsai jegyzőkönyvek kiadásán, amikor kedves kollégám, Horst Brettner-Messler, aki maga is részt vett a hajdan volt Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut és az MTA Történettudományi Intézete égisze alatt készülő közös munkálatban, figyelmeztetett a szokatlan tartalmú gyűjteményre. (Arról, hogyan bukkantak a gyűjteményre és annak forrásértékéről: *Brettner-Messler*, *Aus vier Kontinenten*, 240–267.) Az újra felfedezett akták értéke annak idején, amikor a diplomaták politikai tevékenységét igyekeztem rekonstruálni, kisebbnek tűnt, mint mostanában, amikor

1848 és 1867 között talán túl sok volt a változás és éles az alkalmazkodás kényszere. Az 1870-es években azonban megszilárdult a két nemzet uralmára épülő alkotmányos dualista berendezkedés, kialakult a közös hivatali állások betöltésének szabályos rendje, a „dualista paritás” és ebben Széchenyinek nem kellett többé foglalkoznia önnön (egyébként nagyon is adott) identitásával. Károlyi Alajos utódként nagykövet lesz Berlinben (1879–1892), ahol örömmel fogadják, úgy is mint Bismarck kancellár régi bizalmas ismerősét s mint a birodalomhoz tartozó magyar arisztokratát. Tizennégy évig maradt a német birodalmi fővárosban. Hivatalos jelentéseiben időnként utalt arra, hogy ő magyarként egyik vagy másik ügyről szükségképpen másként vélekedik, mint osztrák kollégái. De korántsem érezte, hogy ez különösebb konfliktus forrása lehetne. 1892-ben befejezte diplomáciai küldetését, hazatért, a magyar főrendiházban politizált. A megrendíthetetlennek tűnő dualista paritás megszabadította az újabb identitásváltás kényszerétől.⁴⁶

Ebben a generációban a Ballhausplatzon, tehát a központi apparátusban szolgálók nemzeti identitása aligha lehet kétséges. Orczy Béla báró *a magyar* volt Beust külügyminisztériumában.⁴⁷ Vavrik Gábor a király személye körüli minisztériumból került a közös minisztérium szolgálatába, s ott hosszú ideig magyar szerepet töltött be, segítette a közös minisztérium kapcsolatát a magyar delegációval.⁴⁸ A többiek viszont valamennyien német anyanyelvű, zömében hivatalnokcsaládból érkeztek, akiknek a birodalom szolgálata hivatás, s egyben „nemzeti” identitásuk meghatározó tényezője is volt.⁴⁹

önazonosságuk került érdeklődésem előterébe; tehát az a kérdés, hogyan és kiből alakult a „Habsburg-társadalom”. Széchenyi Imrének és sok más „magyar” kollégájának a Geheimakten sorozatban őrzött anyaga most sajátos jelentést kapott. Végigolvasva a kiváló osztrák kollégám feltárta iratokat, úgy tűnik, hogy a minisztérium számára is kellemetlenné váló, s ezért a „titkos akták” közé sorolt ügyek (a szokásos, emberi devianciákon túl) jórészt a hivatalnokok identitásának problémáival függtek össze, birodalmi és magyar politikai és emberi kapcsolataik konfliktusaival.

46 *Diószegi*, Bismarck és Andrássy, 328.; *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 181–186. Figyelemre méltó azonban, hogy a diplomata Széchenyi Imre valójában megbukott – ami nagyon ritkán fordult elő. Kálnoky külügyminiszter elégedetlen volt a nagykövet jelentéseivel, bizonytalanak látta, hogy Széchenyi kitől szerezte információit, a külügyminiszter úgy ítélte meg, hogy nem megfelelőek a nagykövet kapcsolatai a Német Birodalom külügyi apparátusával. Kálnoky Széchenyihez intézett „nagyon bizalmas privát levele” olyan feddő-elítélő hangnemben íródott, amelyet ritkán olvashatunk. Kálnoky Széchenyinek, 1892. március 5. HHStA, PA, I, Karton 467. A külügyminiszter távirata a nagykövetnek visszahívása tárgyában, 1892. október 18. Uo.

47 Ld. *V. fejezet*, 81–83. lap.

48 Ld. *V. fejezet*, 80. lap. Személyi anyaga: HHStA, AR, Fach 4, Karton 362.

49 Hammer Anton báróról, Nadherny Juliusról, Konradsheim Wilhelm báróról, Falke Johannról, Teschenberg Ernstről ld. *VI. fejezet*, 95–96. lap. Hammer Anton báró emlékiratot is hagyott hátra, amit hivatali szolgálata végeztével vetett papírra. Ebből felfogásáról (és egyben identitásáról) megtudhatjuk, hogy nagyra becsülte Deákot, de azért elsietettnek ítélte a kiegyezést, s nem bocsátotta meg a törököknek, hogy annak idején befogadták Kossuthot és a magyar emigrációt. Notizen über den Fürsten Metternich und die nach ihm gefolgten acht k.u.k.

AKIKET ANDRÁSSY VITT A KÖZÖS HIVATALBA

Különböző összefüggésekben szoltunk már arról, hogy Andrássy egy sor magyar, főként nemesi családból származó fiatalembert nyert meg a közös szolgálatnak, akiknek karrierje – és amennyiben ez rekonstruálható (nem csak megkonstruálható) – önképe is kapcsolódott magyarságukhoz.⁵⁰

E társaság legidősebb tagja Okolicsányi Sándor (1838–1905). A népes Okolicsányi család tagjai többnyire megyei hivatalnokok, Sándor apja is az, anyai ágon viszont a Széchenyiekkel állt rokonságban.⁵¹ Sándor 1867-ben fogalmazó a magyar miniszterelnökségen, majd 1871 decemberében Andrássy külügyminiszter magával viszi őt a Ballhausplatzra,⁵² ahol a minisztérium elnöki osztályán közvetlenül mellette dolgozik. Eredetileg csak átmeneti megbízással küldi őt külszolgálatba, Szentpétervárra,⁵³ s azután bizonyos fokig véletlenül úgy alakult, hogy pályája – s valójában élete – végéig diplomáciai szolgálatban maradt. Karrierjét nagymértékben meghatározta házassága. 1878-ban nőül vette Olga Lobanov-Rostovszkaja hercegnőt.⁵⁴

A házasságkötést követően a diplomáciai előírásoknak vagy inkább szokásoknak megfelelően nem maradhatott tovább felesége szülőhazájában. El kellett hagynia az orosz fővárost; Madridba, majd Hágába helyezik. Kisebbség-nagyobb személyi konfliktusokkal ugyan, de szabályosan haladt előre.⁵⁵ 1886-ban már követségi tanácsos, 1889-ben rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, 1894-ben helyezik ismét Hágába, ahol élete utolsó évtizedét tölti. Szép karriert fut be, ha nem is a legfontosabb európai diplomáciai posztokon.

Mennyire őrizte magyarságát? Andrássy embere volt, s azután a minisztérium magyar osztályfőnökével, Kállay Bénivel, hivatali mentorával tartott fenn személyes kapcsolatot. Nem a szokásos frázisokat írta neki a Pflichteiferről meg arról, hogy a szolgálat szent tüze lobog benne, hanem személyes gondjairól számolt be; felesége madridi viselt dolgairól, családi anyagi viszonyairól, közvetlen főnökével, Rudolph Mülinen gróffal való egyre tarthatatlanabbá váló konfliktusairól.⁵⁶ Szeretné, ha Berlinbe helyeznék, ahol – amint

Minister des Äußern. Nachlaß Hammer-Nemesbany. HHStA. Az emlékiratról: *Srbik*, Aus den Erinnerungen eines alten österreichischen Beamten, 39–100.

50 Ld. *V. fejezet*, 80. lap; *VI. fejezet*, 101–104. lap.

51 Ld. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

52 Andrássy felségfolyamodványa, 1871. december 14. Uo.

53 Andrássy felségfolyamodványa, 1877. január 16. Uo.

54 A házasság történetéről részletesen ld. *VII. fejezet*, 125–126. lap.

55 Madridi konfliktusairól Emanuel Ludolf gróf a miniszternek, 1879. október 22. HHStA, Ministerium des Äußern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 2.

56 Okolicsányi Kállaynak, 1882. január 27.; 1882. május 5. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay.

írja – „hasznára lehetnék Imrének”.⁵⁷ Magától értetődő, hogy unokabátyjáról, Széchenyi Imréről van szó, s hogy ezt a kapcsolatot (rokon és magyar kapcsolatot) Kállay tudja és számon tartja.⁵⁸ Magyarul levelez vele, s Kállay a hivatalosnak minősülő iratokra magyar nyelvű megjegyzéseket ír.

Okolicsányinak az az írása, amely Kállay Béninek közös pénzügyminiszteri kinevezése alkalmából született, pontos képet nyújt kettejük viszonyáról: „Osztatlan érdekekkel, de osztott érzélemmel vettem azon lehetőség hírére, hogy Szlávy utódja légy, mert ha neked szép és kellemes passus ad personám, nekem az egyetlen hathatós támasz elvesztése, mellyel a külügyi minisztériumban bírok. Mindamellet szívjből gratulálok, ha lehet. Sok szépet Vilma grófnénak és Neked kettőnkől. Őszinte hú barátod, Sándor.”⁵⁹

Úgy tűnik azonban, hogy Kállay távozása után sem veszíti el a minisztériumban magyar kapcsolatait. Mérey Kajetánnak rendszeresen küld részben magyar nyelvű leveleket – amit a bécsi osztályfőnök talán nem is vett túl jó néven.⁶⁰ Személyes tragédiájáról ír neki, felesége elvesztéséről, leányai férjhez adásának gondjairól.⁶¹ – Ezek a témák még belefértek a személyzeti ügyek kategóriájába, vagyis Mérey hivatali teendői közé. (A családi körülményeket a minisztérium igyekezett figyelembe venni például a tisztviselők szolgálati helyének kiválasztásakor.) Am a magyar belpolitikai történések elemzése nyilvánvalóan nem tartozott a hágai követ kompetenciájába. Okolicsányi azonban megosztja aggodalmait hivatali felettesével „a nálunk” folyó eseményekről; a koalíciós kormány fenyegető voltáról, a katonai követelésekről, amelyeket feltétlenül el kell utasítani. Úgy látja, a hadsereg egysége terén tett bármilyen engedmény a vég kezdete, a Monarchia felbomlásához vezethet.⁶² Ilyen szövegeket csak magyar írhat magyarnak, bármiként értelmezik is önön magyarságukat. Mert Okolicsányi ugyan – mint korábban szóltunk erről – a miniszter rosszallását váltotta ki publicisztikai tevékenységével,⁶³ de nincsen szó arról, hogy *magyar* voltában került volna összeütközésbe a közös minisztériummal. Ez sem benne, sem feletteseiben nem merült fel. Mentegetőzik Gołuchowski külügyminiszter előtt; bizonygatja, hogy mindenkor a birodalom javát akarta szolgálni, hogy minden lépésében a kötelességtudat vezette. A birodalmi bürokrata szokásos szövege ez; a közös tisztviselőé, akinek iden-

57 Okolicsányi Kállaynak, 1881. január 12. Uo.

58 Ahogyan a Széchenyi család is az Okolicsányi rokonságot. Széchenyi Dénes, Imre testvéröccse, követségi tanácsos jelen van a család képviselőjében Okolicsányi temetésén. HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

59 Okolicsányi Kállaynak, 1882. május 2. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay. Tudni kell, hogy Okolicsányi felesége is szívélyes viszonyt ápol Kállay feleségével, Vilma grófnővel, aki segítette az orosz hercegnő befogadását a bécsi udvari társaságba. Okolicsányi Kállaynak, 1881. március 28.; 1881. október 25. HHStA, PA. XL, Karton 334. Nachlaß Kállay. Kállayné, Bethlen Vilma grófnőről *Kövére*, A magánélet titkai és a napló, 82–100.

60 Mérey pályájáról és felfogásáról a későbbiekben még részletesen szólunk.

61 Okolicsányi Méreynek, 1900. október 5. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 14.

62 Okolicsányi Méreynek, 1905. május 25. Uo.

63 Ld. VIII. fejezet, 155–157. lap.

titását a birodalom szolgálata határozza meg. Ez Okolicsányi esetében bizonyosan nem állt ellentétben az eleve adottal és megtartottal, azaz magyarságával. Egy memorandumában szokatlan határozottsággal fejtegeti, hogy aki szembeállítja a kétféle patriotizmust, az nemcsak a Monarchia, hanem Magyarország szétbontását is elősegíti.⁶⁴

Az 1870-es évek közepén került a minisztériumba Ambró Béla és Mezey Sándor. Mindketten szerény presztízsű és vagyonú középnemesi családból valók, megdolgoztak hivatali karrierjükért. S a követségeken, Ambró különösen Berlinben, Mezey pedig Bukarestben magyar referens, magától értetődő a magyarságuk.⁶⁵

Az ő kortársuk Tallián Dénes. Magyar kormányhivatalban kezdte pályáját, 1875-ben szabályos diplomatavizsgát tett, s azután a Ballhausplatzon töltötte hosszú szolgálatát.⁶⁶ Hivatali feladatai közé tatózott, hogy közvetítsen a miniszter és a magyar delegáció között, azaz kifejezetten magyar szerepet töltött be a minisztériumban és készült arra, hogy bécsi tevékenysége lejártával hazatérjen somogyi birtokaira, esetleg a magyar politikában is szerepet vállaljon.⁶⁷ Bécsben Thallóczy baráti köréhez tartozott, s ennek a társaságnak magyar (felsőbbrendűségi) tudata hatotta át.⁶⁸ Nyugalomba vonulása alkalmából, 1912-ben császára és királya a Szent István-rend kiskeresztjével jutalmazta az udvari és miniszteri tanácsost, aki mintegy pályája összefoglalásaként azt írta a hozzá hasonlóan közös tisztviselő magyar barátjának: „Hálát adok az Istennek, hogy a magyar ügynek szolgálatot tehettem.”⁶⁹

1871-ben a magyar miniszterelnökség sajtóosztályáról vitte magával Andrassy Bécsbe Dóczy Lajost, aki a németkeresztúri (deutschkreutzi) jiddis nyelvű gettóvilágból indulva lett több évtizedes szolgálat után a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője. A sajátos pályát befutó Dóczy annak a fiatal zsidó értelmiségnek egy képviselője volt, amely a '67-es (liberális és alkotmányos) átalakulás idején tisztelettel és rajongással fordult Deák és környezete felé, meggyőződéssel állt az általuk képviselt politika szolgálatába, mert úgy érezte, ebben és ezáltal maradéktalanul magyarrá lehet. Dóczy magyarsága vállalás és választás, a társadalmi befogadás és felemelkedés lehetősége.⁷⁰ Magánleveleiből kitetszik, Bécsbe rendelt magyar hivatalnoknak te-

64 Szögyény-Marich László Okolicsányi 1903-ban keletkezett memorandumáról, 1903. augusztus 26. HHStA, Nachlaß Schießl.

65 Pályájukról Szabó, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895, 284–295., 345–352. Személyi anyagukat sem a HHStA, AR. Fach 4-ben, sem a MNL OL, K-59-ben nem sikerült megtalálnom.

66 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 345.

67 Tallián levele Thallóczyhoz, 1912. szeptember 9. OSZK, Kézirattár, Fond XI/977.

68 Aminek – úgy tűnik – az alpári antiszemizmus is szerves részét képezte. Ld. Tallián levele Thallóczyhoz, 1907. június 8.; 1907. augusztus 9. Uo.

69 Tallián levele Thallóczyhoz, 1912. július 6. Uo.

70 Pályájáról részletesen *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 120–136. Újabbán főként Dóczy váltsváltásának kérdéséről nyújt figyelemre méltó elemzést Konrád Miklós kiváló monográfiája, Zsidóságon innen és túl, 415–420., 550–553.

kintette magát. Magyar állampolgár, fiát magyarnak nevelte.⁷¹ A sokszor sértett Dóczy, amikor azt forgatta a fejében, hogy otthagyja hivatalát, mindig magyarországi lehetőségeiről gondolkodott. S végül hivatali pályáját befejezve hazatért Magyarországra.

De közös tisztviselő volt. Azt gondolta, hogy a közös minisztériumnak bizonyos „birodalmi” feladatokat is el kell látnia, az összmonarchia érdekében be kell avatkoznia az országok belső ügyeibe. Meggyőződése volt, hogy egyszer és mindenkorra el kell fogadni a „birodalom” létezését, mégpedig oly módon, „hogy többet kell adnunk, mint eddig. Elismerni, hogy kifelé van egységes monarchia; közös zászlót és címet elfogadni.” S ami ilyen határozott megfogalmazásban szokatlan: „erősíteni [kell] az összetartozás és testvériség érzelmét az osztrákokkal, különösen a némettel. Mert a monarchia fogalmából merítjük mi nagyhatalmi súlyunkat és biztonságunkat, s kapni csak ott lehet, ahol az ember ad, venni csak oly kasszából, ahová az ember be is tesz.”⁷²

A deutschkreutzti gettóvilágból tehetsége, akarata juttatta külügyminisztériumi osztályfőnöki rangra és magyar bárói címhez. Nem volt gyakori a Dóczyéhoz hasonló életút, de Ferenc József birodalmában megeshetett. Dóczy azáltal lett valóban emancipált magyar, hogy az államapparátus szolgálatába állt, mégpedig a birodalom, a közös külügyminisztérium szolgálatába, amely az évtizedek során annyiféle emberből, németből, magyarból, horvátból és lengyelből; katolikusból, protestánsból, ortodox keresztényből és zsidóból osztrák bürokratát formált. – Ha létezett, ez volt a Ballhausplatz szelleme.

Az Andrassy-boyok közé tartozott – nagyon más társadalmi háttérrel ugyan – Péchy Imre is.⁷³ 1869-től a magyar miniszterelnökségen fogalmazó, s 1871 decemberében néhány fiatalember társaságában őt is magával vitte Andrassy Bécsbe, elnöki hivatalába. Személyes stábjához tartozott, diplomáciai aspirációi eleve nem lehettek, mert az ahhoz szükséges végzettséggel nem rendelkezett. Osztálytanácsosi rangig jutott, és hosszú betegeskedés után 1884. novemberében harmincyolc éves korában meghalt. Magyar volt, vagy „osztrák” bürokrata? Andrassy adlátusa volt Pesten éppúgy, mint a birodalmi fővárosban.⁷⁴

Eperjessy Albert Nagyszebenben született, nemesi, anyai részről szász családban. Apja katonatiszt volt. Ő maga a felség személye körüli miniszté-

71 Péter később maga is külügyminisztériumi tisztviselő lesz. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 74.

72 Dóczy Kónyinak, 1892. szeptember 14. SSEES Library, University College of London. Kónyi-Lónyay Collection, KON/13.

73 Apai ágon közönséges nemes, anyja Brémer Erzsébet bárónő, s a családnak van grófi ága is. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 250.

74 A kétféle szolgálat összefüggését érzékelteti, hogy amikor Péchy halála után a külügyminisztériumban átnézik a hátramaradt Péchy-fascikulusokat, úgy ítélik meg, hogy mivel az iratok egy része Andrassy 1870–1871. évi levelezéséből való, a magyar miniszterelnök közös külügyminiszteri kinevezésével kapcsolatos, ezért azok a magyar miniszterelnökség levéltárába valóok. Kálnoky külügyminiszter Tisza Kálmán magyar miniszterelnöknek, 1885. január 6. Uo.

riumban kezdte, de hamar a külügybe került. 1872 és 1878 között Konstantinápolyban teljesített szolgálatot, ahol akkor egy sor nagyon tehetséges és ügybuzgó fiatalember kezdte a praxisát. Ennek a szakmailag és szellemileg igényes társaságnak egyik tagja volt Eperjessy.⁷⁵ Berlini szolgálata idején (1878–1882, akkor követségi titkár) veszi feleségül Irmgard von Oriola grófnőt, egy már elhunyt porosz királyi altábornagy leányát. A házasságot Eperjessy hivatali főnöke, Pasetti báró messzemenően támogatja. A hölgy – írja Haymerle külügyminiszternek – a berlini udvarban és a társasági életben is megbecsülésnek örvend. A házasság anyagi feltételei biztosítottak. Eperjessyre komolyabb örökség vár, de anyja már jelenleg is biztosítja, hogy a pár rangjának megfelelő körülmények között éljen.

Felesége tehát német, rajta keresztül jó német társadalmi kapcsolatai vannak, de fiát (aki a keresztségben az Árpád nevet kapja), bár diplomáciai pályára szánja, Pesten taníttatja.⁷⁶ Mérey osztályfőnökhöz írt fecsegő, német nyelvű levelében magát „magyar diplomatának” nevezi.⁷⁷ 1905-ben, akkor már a Monarchia lisszaboni követe, ritka konfliktusa támad hivatali feletteseivel. Beszámol német kollégájával, Tattenbach gróffal folytatott beszélgetéséről, akivel őt régi baráti-kollégiális viszony köti össze. A német császár küszöbön álló bécsi látogatását taglalják, amiről azután, ahogyan az elvárható a diplomatától, jelentést tesz bécsi feletteseinek. Mérey osztályfőnök azonban megrója: túlzott lelkesedéssel írt a tervezett császári látogatásról. Eperjessy mentegetőzni kényszerül: „azt írtam jelentésemben, amit a német kollégának mondtam, s az ilyen beszélgetésnél az ember mindig melegebb dolgokat mond, mint amit érez. De hát tudják rólam, hogy a feleségem berlini, hogy vannak udvari kapcsolataim. Ennyi történt és nem több.” Majd önigazolással: „én mint magyar nem találhatok különös vonzerőt a német sajátosságokban (Wesen), a német politika iránti szimpátiám nem haladhatja meg azt a mértéket, ami a két császári udvar közötti közeli barátság következtében kötelességem.” – Azaz magyarként nem gyanúsítható túlzott német szimpátiával, alldeutsch vonzalmakkal. És magyar voltára nem pusztán magyar kollégája előtt hivatkozik. Bizonyos ugyanis abban, hogy Mérey intése a miniszter iniciatívájából született, éppen ezért kéri, hogy válaszát Mérey mutassa meg neki. Azaz önigazoló jelentésében, amelyet végső soron miniszteréhez intéz, jó osztrák voltát, császárhűségét bizonyítandó, mintegy evidenciaként magyar voltára hivatkozik.⁷⁸

75 Ld. *Przibram*, *Erinnerungen*, II. 59. Több évtizedes munkával és nem kevés pénzt áldozva számtalán gyűjteményt hozott létre reneszánsz tárgyakból. Eperjessy Méreyhez, 1905. április 19. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10. Pályájáról, házasságáról: *Szabó*, *Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895*, 308–318.

76 Eperjessy Méreynek, 1902. január 3. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10. (Leánya Ilona.)

77 Eperjessy Méreynek, 1898. október 6. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10.

78 Az Eperjessy-történet a Ballhausplatz szellemének egy specifikumára világít rá, amit mi magyarok alig szoktunk érzékelni. A Ballhausplatz (és személyesen az uralkodó) bizonyos érzelmi idegenkedése a németek iránt (a német Wesen iránt), vagy az Ausztriában mutatkozó túlzott német szimpátiával (Alldeutsch szellemmel) szemben. Körber osztrák miniszterelnök

Eperjessynél jóval fiatalabb a konzuli szolgálatból induló Müller László (1855–1942).⁷⁹ Ha az Andrássy idején pályájukat kezdők nemzeti identitását vizsgáljuk, Müller valójában nem is ebbe a csoportba tartozik. Müller Konstantinápolyban szolgált, s 1884-ben, tehát már a Kálnoky-korszakban vették át konzuli szolgálatból diplomáciaiba, s csak 1892-ben lett tényleges (wirklicher) követségi titkár; tizennégy esztendei konstantinápolyi szolgálat után 1896-ban helyezték a római követségre, s a következő esztendőben lett első osztályú követségi tanácsos, majd 1900-tól rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Szófiában. A polgár Müller nagyszerű pályát futott be. 1896-ban *szentgyörgyi* előnévvel magyar nemességet, 1910-ben bárói címet nyert. (Apja német származású pesti patikárius, aki tudományos írásokat is publikált, bátyja orvosprofesszor a budapesti egyetemen, később felsőházi tag.⁸⁰) 1903-ban hívták először a Ballhausplatzra, a betegeskedő Mérey helyettesítésére. 1904-ben második, 1909-ben első osztályfőnök.⁸¹ Ez az az időszak, amikor egyszerre több magyar osztályfőnök is működik a Ballhausplatzon, s bár ott van Mérey, majd 1907-től Esterházy Pál, éveken át (1903–1907 között) Müller képviseli a külügyminisztert a magyar delegációban, az ő feladata a magyar kormánnyal való kapcsolattartás; beosztását tekintve ő a magyar a Ballhausplatzon.⁸² Müller egész pályája során megőrizte a konzuli akadémia ethoszát, ami az összbirodalomhoz s a magyarsághoz egyaránt kötötte. Jól tudott magyarul, magánérintkezésben is természetesen váltogatta a két nyelvet. Szülei, testvérei Magyarországon éltek, rajtuk keresztül Magyarországon volt otthon. (Saját családot sohasem alapított.) Érdekelte a magyar kultúra, anyagilag támogatta a Magyar Történelmi Társulatot és egyik alapító tagjának jelentkezett.⁸³ De nemzeti hovatartozása, amíg nem lett magyar osztályfőnök, a hivatalban és nyilván önmaga számára is közömbös volt. Amikor Heinrich Calice báró, konstantinápolyi nagykövet nemességet kért számára, felterjesztéséből egyszerűen kifejejtette állampolgárságát. Az anynyira nem tűnt meghatározónak, hogy a dologban végül magának Müllernek kellett eljárnia.⁸⁴

magyarázza ezt érzékletesen Friedjung osztrák történétírónak. Friedjung beszélgetése Körberrel, 1909. január 24. *Friedjung*, Geschichte in Gesprächen, II. 182–186.

79 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 228. Vö. *Somogyi*, Hagymány és átalakulás, 110–112.

80 Az orvosprofesszor Müller Kálmánról és a családról általában: *Kapronczay*, Müller Vilmos életrajza, 63–72. Továbbá: *Cormons*, Schicksale und Schatten, 78.

81 1911-ben konstantinápolyi, majd tokiói követ, a háború alatt ismét első osztályfőnök a minisztériumban. A külügyi hivatalnokok azon döntő többségéhez tartozott, amely a felbomlás után magyar honosnak tekintette magát és Magyarországon telepedett le. Vö. *Amtsbestätigung von Österreichisches Staatsamt für Äußeres*, 1919. június 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 228.

82 További diplomáciai pályája: a felbomlás után visszavonult, Bécsben és Budapesten élt, az Anschluss után végleg Magyarországon telepedett le.

83 Müller László Thallóczynak [dátum nélkül], OSZK, Kézirattár, Fond XI/706.

84 Müller Méreyhez, 1896. július 30. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 14. „Messez még nem juthatott a dolog – számol be Méreynek a nemesítési eljárásról –, mert csak három hete kérdeztek honosságom felől.” Uo.

Magyar osztályfőnökként viszont az volt a feladata, hogy állást foglaljon, szakmailag megalapozott véleményt alakítson ki a birodalom közjogi kérdéseiben: a két állam és a birodalom viszonyáról, arról a korántsem pusztán jogelméleti problémáról, hogy a dualista Habsburg Monarchia kül- és hadügyeit meg közös pénzügyeit egy közös kormány vagy pusztán közös miniszterek intézik-e. Müller a magyar közjogászokkal és politikusokkal tartott, Thallóczyval és másokkal, azaz az ortodox magyar álláspontot tekintette magáénak. Tagadta a birodalmi kormány (Reichsregierung) s ezzel valójában a két ország felett álló birodalom létét.⁸⁵ Nagyon indulatosan utasította el az osztrák politika centralista attitűdjét és azt tette felelőssé a két ország közjogi konfliktusaiért. „Amíg lesznek emberek (...) akik az »osztrák–magyar birodalom alkotmányáról« és az »összbirodalom császárról« beszélnek, és azt állítják hogy Magyarország a Reichsratban képviselt királyságokkal és országokkal egyenrangú,⁸⁶ addig nem szabad csodálkozni azon, hogy idáig jutottunk.”⁸⁷ – Tehát korántsem a dualizmus „továbbfejlesztésének” magyar programját kárhoztatta a kiéleződő közjogi viták miatt.⁸⁸

Andrássy szerzeményei közül a legnagyobb karriert nyilván Burián István futotta be.⁸⁹ Burián Pozsony megyei nemesi családban született. Apja Pozsonyban ügyvéd, illetve a Pálffy, majd a Károlyi család szolgálatában áll: Károlyi Alajos tiszttartója a stomfai uradalomban. Elképzelhető, hogy a berlini nagykövet, aki 1866 után rendelkezési állományban lévén néhány esztendőig magyarországi birtokain töltött –⁹⁰ támogatta a fiatal Burián indulását; hogy ő adta az inspirációt a hétgyermekes idősebb Buriánnak, hogy fiát diplomáciai pályára adja –, de ezek csak feltételezések. Amit tudunk: Burián István 1872-ben elvégezte a Keleti Akadémiát. Pályája a szabályoknak megfelelően indult: Alexandriában, Bukarestben, Szófiában, Moszkvában töltött be konzuli állásokat.⁹¹ Talán túlzottan is törekvő volt. Egyik főnöke némi aggodalommal és ellenszenvvel írta a huszoneves kez-

85 Müller és Thallóczy közjogi nézeteiről: *VIII. fejezet, 139–142. lap*; továbbá: *Glatz, Történetiró és politika, 134–135.*; *Somogyi, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában, 64.*

86 Ti. az egyes országokkal és tartományokkal, nem pedig azok közösségével.

87 Müller Méreyhez, [1906] dátum nélkül. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 14.

88 Nem érdektelen Müller fejtegetéseit összehasonlítani a kortárs és pályatárs osztrák Lützwowéval, aki 1900 és 1903 között maga is osztályfőnök volt a Ballhausplatzon. Azt írja, igyekezett kerülni a konfliktusokat a magyarokkal „Ez a felfogás azonban Ausztriában egyáltalán nem volt általános. Különösen a magas és legmagasabb bürokrata körökben bizonyos féltékenység mutatkozott a magyarok iránt, és olyan tendencia jutott érvényre, hogy apródonként visszavegyék azt, amit az 1867-es kiegyezés egészében megadott.” *Lützwow, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie, 102.*

89 Pályájáról *Ress, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban, 236–239.*; *Hajdu, A miniszter és apósa. (Burián István és Fejérváry Géza), 549–561.*; *Goreczky, Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák–Magyar Monarchia szolgálatában.*

90 Ld. 35–37. *jejezet.*

91 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 44.

dó konzuli tisztviselőről: „Ha jó kezekbe kerül, olyan ember vezetése alá, aki képességét és önbizalmát kordában tartja, akkor kiváló ember lehet belőle, ellenkező esetben állandó csalódások érik majd és tökéletesen tönkre fog menni.” Főnöke egyszerűen szabadulni akart a szokatlanul becsvágyó fiatal beosztottjától.⁹² Burián bizonyára okult az esetből, ettől kezdve mindenki dicséri, főként persze képességeit és „ügybuzgóságát” (Diensteifer). „Politikai éleslátás, temperamentum, a bolgár viszonyok ismerete, kapcsolatteremtés és viselkedés szempontjából senki sem hasonlítható hozzá a konzuli társaságból” – írja Kálnoky külügyminiszter.⁹³ – „Rendkívül világos eszű, minden igyekezetét a legmagasabb szolgálatnak szenteli, annak céljaival maradéktalan közösséget vállal és ezeket a tulajdonságait zárkózott egyéniség és nagy taktikai érzék egészíti ki. Mindez olyan fölényt biztosít számára, amely tökéletesen alkalmassá teszi politikai pályafutásra.”⁹⁴ A szakmából a politikai szférába felkészültség, igyekezet és „az államérdek maradéktalan vállalása” vezeti. Már moszkvai konzulként úgy tesz, mintha diplomata volna, feladatát bizonyos mértékig meghaladva, politikai helyzetjelentéseket (Situationsbericht) küld Bécsbe a főként társadalmi kapcsolatok, társasági érintkezés szempontjából egyáltalán nem jelentéktelen második orosz városból.

Házasságkötése is hivatali-politikai előmenetelét szolgálta.⁹⁵ 1894-ben huszonegy évi konzuli szolgálat után végre diplomáciai státuszba kerül, a Monarchia szófiai, 1896-ban stuttgarti, 1897-ben athéni követe lesz.

Tudományos érdeklődése valójában a diplomáciai küldetés új, ha tetszik, „polgári” értelmezése: a hivatali karriert szaktudásra kívánja építeni.⁹⁶

Thallóczy Lajoshoz fűződő barátsága hozzájárult magyar identitása megőrzéséhez. „Jó barátoknak mindig megvan a maguk különleges hatása egymásra. A tied reám főképp abban áll, hogy melegen tartod bennem a magyar lelket. Ez pedig jó segítség az egyensúly fenntartására a sok heterogén befolyás alatt.”⁹⁷ Érdeklik a magyarországi politikai események, de nem ez a téma uralja politikai eszmecseréjüket. Az azonban kétségtelen, hogy a közös minisztériumoknak főként magyar tekintélyeivel ápol személyes kapcsolatot. Andrassy, Kállay Béni, később talán Szögyény támogatását élvezi. 1890-ben, amikor magyar osztályfőnököt keresnek a Ballhausplatzra, az ő neve is felmerül. „Ez egy állás, amibe nem lehet bekéredzkedni, oda be kell

92 Anger konzul Kállaynak, 1879. október 21. HHStA, PA. XL, Karton 333. Nachlaß Kállay.

93 Kálnoky felterjesztése, 1887. május 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 44.

94 Kálnoky felterjesztése, 1888. május 4. Uo.

95 A kérdésről ld. VII. fejezet, 120. lap. „Úgy került át a hivatalnoki karból a politikai szférába, hogy feleségül vette az uralkodó legfőbb bizalmasának, báró Fejérváry Géza tábornoknak a leányát” – írja Ress, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban, 237. A házasság történetéről, arról, hogy Burián kifejezetten magyar hitvest keresett magának: *Hajdu*, A miniszter és apósa, 550–555.

96 Tudományos tevékenységéről VIII. fejezet, 149–150. lap.

97 Burián Thallóczynak, 1886. január 9. OSZK, Kézirattár, Fond XI/166.

hívatni.” „Az én jelöltségem Pesten eredt.” Amint ilyenkor szokás, hosszan latolgatja az esélyeket, tárgyal Sz[apá]ry és Sz[ilá]gyi miniszterekkel, de pusztán az elvi lehetőségekről, „magamról egy szót sem”.⁹⁸ De minden bizonnal túlértékelté lehetőségeit. Törekvő tisztviselője volt a közös minisztériumnak, de a ballhausplatzi osztályfőnökséghez több, más kellett volna: a magyarországi politikában való mindennapi jártasság, a parlamenti viszonyok ismerete. Ezzel pedig Burián, akit egész életútja a konzuli pályához kötött, egyáltalán nem rendelkezett. Hogy aztán végül is az osztályfőnök kiválasztásában döntő szerepet játszó magyarok miért határoztak Cziráky mellett, arra a kérdésben Buriánnál kevésbé elfogult elemző is nehezen adhat racionális magyarázatot.⁹⁹

S ha 1890-ben a külügyminisztériumi osztályfőnökség elnyerése nem sikerült is, 1903-ban (akkor már hét esztendő diplomáciai státuszban töltött), ő lett Kállay utóda a közös kormányban: a magyarok számára fenntartott közös pénzügyminiszteri posztot kapta.¹⁰⁰ Amikor azonban egy évtized múltán Ferenc József a magyarnak tekintett Leopold Berchtoldot nevezte ki külügyminiszternek, közös pénzügyminiszterét felmentette, mert – mint mondotta – egyszerre két magyar nem ülhet a közös kormányban.¹⁰¹ – Burián tehát magyar szerepet töltött be, magyarnak tekintették, magyar volta a külvilág, az uralkodó és a Hivatal (és természetesen önmaga) számára is megkérdőjelezhetetlen volt.¹⁰²

Az itt említett nem arisztokrata tisztviselők, akik az 1871 után közös szolgálatba lépők jellegzetes típusát alkották, többségükben magyar hivatalból érkeztek, s őrizték magyarságukat, s az nem ütközött a közös kormány, a dinasztia, a császár szolgálatával. *A többféle identitás együttélésének* lehetőségét és buktatóit Burián fogalmazta meg szemléletesen Thallóczyhoz írt idézett levelében: egyensúlyt kellett fenntartani a sok és heterogén befolyás terhe alatt.¹⁰³

Ebben a társaságban is akadt természetesen jó néhány szereplő, aki magyar „honos” volt ugyan, de anyanyelvét, nemzeti tudatát, önképét tekintve

98 Burián Thallóczynak, é. n. [1890.] november 5.; november 22.; vö. továbbá: 1897. január 21. Uo.

99 A kérdésről *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 104–107.

100 1905-ben az is felmerül, hogy ha Gołuchowskit a magyarok megbuktatják, egy magyarnak kell őt felváltania, s az esetleg Burián lehet. Jettel Aehrenthalnak, 1905. október 11. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, I/1, 371–372.

101 Burián felmentésének történetéről *Hantsch*, Leopold Graf Berchtold, I. 248.

102 Burián közös pénzügyminiszteri szerepe és az azt követő évek története természetesen nem tartozik vizsgálatunk körébe. A kérdésről ld. *Ress* és *Hajdu* idézett munkáit, valamint *Diószegi*, A ballhausplatzi palota utolsó gazdája, 196–235.

103 Ld. 97. jegyzet.

nem volt az.¹⁰⁴ A szerb Demelić Fedorról, az alsó-ausztriai osztrák honos polgári családból való Schöfer Gyuláról korábban szoltunk.¹⁰⁵

Grubissich Antal különös figura volt.¹⁰⁶ A diplomatavizsga letétele után 1895-ig a minisztériumban szolgált, osztálytanácsos rangig jutott. Külföldi kiküldetése alkalmából azonban – a szokástól eltérően – nem diplomáciai, hanem konzuli állományba került. Általában a világ végére küldték (Buenos Airesbe, Tokióba), 1901-ben Tuniszban főkonzul, ahol feltűnően sok panasz merült fel ellene.¹⁰⁷ 1911-ben rendelkezési állományba került, 1913-ban harminchat évi szolgálat után a minisztérium felszólítására kénytelen nyugdíjaztatását kérni. Nemzeti kötődéséről valójában keveset tudunk, de ez valószínűleg éppúgy nem volt fontos számára, amint az sem, hogy a Tokióban vagy Tuniszban a hivatalból hozzá forduló (ciszlajtán vagy magyar) honfitársainak segítséget nyújtson. Kellemetlen, fölényes, helyzetével gyakran visszaélő férfiú lehetett ez a Grubissich. Némi gúnnyal és öngúnnyal gratulál főnökének, Mérey Kajetánnak a magyar delegációban kinnal elmondott magyar nyelvű szűzbeszédéhez. „Képzeld, utánozlak Téged – írja hol német, hol magyar nyelven, kedélyeskedő közvetlenséggel. – Nem akarok többé azon magyarok után soroltni, akik, ahogy Holló Lajos megjegyezte, csak papíron magyarok. Nagyon komolyan tanulom ezt az idiómát, pardon, ezt a világnyelvet. A japán mellett ez lesz a második mongol nyelv, amelyet alkalmam lesz közelebről megismerni.” S tanulmányai sikerének bizonyítékául olyan obszcén magyar szöveget kanyarít, hogy az talán még Thallóczy Lajos bécsi baráti körében is megütközést keltett volna.¹⁰⁸

Talán ebbe a körbe tartozott Gömör Antal is. Nemzeti identitásáról legfeljebb feltételezéseink lehetnek, s rövid életútja valószínűleg nem kényszerítette őt arra, hogy ilyesmivel foglalkozzon. Bécsben született 1852-ben, apja a közös hadseregben százados volt. Ő maga egyéves önkéntesi szolgálatát Bécsben és Grazban teljesítette. Jogi tanulmányait Bécsben és Pesten abszol-

104 Ismeretes, hogy az 1880. évi népszámláláskor Magyarország lakosságának 46,6 százaléka vallotta magát „magyar anyanyelvű”-nek. 1880-tól kezdve a tízévenként tartott népszámlálások alkalmával nem a nemzetiséget, hanem az anyanyelvet kérdezték, s ezen nem azt a nyelvet értették, amelyet valaki gyermekkorában a családjában sajátított el, hanem azt a nyelvet „amelyet magáénak vallott és a legjobban és a legszívesebben beszélt”. Ez lényegében azonos volt a Ciszlajtániában használt „Umgangssprache” fogalmával, a mindennapi nyelvvél, a használt, a szokásos nyelvvél – ami bizonyosan a nemzeti identitás fontos, meghatározó eleme. Vö. *Katus*, *A modern Magyarország születése*, 396–398.

105 VI. fejezet, 102. lap.

106 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 115. Pályájáról a konzuli anyag felhasználásával (AR. Fach 8. Konsularwesen) részletesen *Szabó*, *Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895*, 319–330.

107 Ld. uo.

108 A levél – sok minősíthetetlen kifejezéssel tarkítva – nyilvánvalóan a „Szózat” parafrázisaként fölényes gúnnyal ír arról, hogy „Csak egy ország van a világon, és az Magyarország” – ami persze értelmezhető a magyar öntömjénezés elutasításának is. Grubissich Méreyhez, Tunisz, 1902. június 15. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11. – Holló Lajos (1859–1918) függetlenségi párti képviselő a magyar parlamentben.

válta, hivatali pályáját viszont Magyarországon kezdte, a beregszászi magyar királyi pénzügyigazgatóságon. 1875-ben lépett a külügyminisztériumba. A minősítése szerint művelt és becsvágyó fiatalember udvari és miniszteri titkári rangig jutott, amikor harmincnégy évesen Korfu szigetén váratlanul meghalt, s ott is temették el az ágostai vallás előírásai szerint.¹⁰⁹

Nemzeti tudatukat tekintve sajátos csoportot alkotnak a katonai szolgálatból átvett tisztviselők. A katonából a diplomáciai szolgálatba való átlépést, mint teljesen szokványosat, törvény szabályozta,¹¹⁰ s Gombos Gregor (1843–1889) például, amikor katonai szolgálatát külügyire váltotta, hivatkozott is arra, hogy a minisztériumba való felvétele „a törvényes előírásoknak megfelelően” történt.¹¹¹ Gombos Gregor nevelőapja a közös hadsereg tisztje volt, s anyanyelve feltételezhetően a német, a civil szolgálatba nyilván ugyanazt az uralkodó és birodalom iránti hűségét vitte magával, amiért az 1866. évi hadjáratban, a custozai csata után uralkodói dicséretben részesült.¹¹² A Gombosnál egy évtizeddel fiatalabb Hammerstein-Gesmold Arnold 1854-ben Pesten született. Apja Schwerin-Mecklenburgi hercegségből, Wismarból származó k.k. ezredes volt, anyja Bánhidyi Johanna bárónő. Arnold is katonaként kezdte, hivatásos tiszt, de 1879-ben diplomatavizsgát tett, a külszolgálatban szabályosan haladt előre, ám tartalékos tisztként rendszeresen teljesített katonai szolgálatot is.¹¹³ 1887-ben már követségi tanácsos lett Berlinben. Azután Stockholmba, Koppenhágába, Stuttgartba küldték, végül Teheránban rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter. Az 1890-es években magyarországi, Arad megyei honosként tartották nyilván.¹¹⁴ 1900-ban nősült, egy porosz százados leányát vette nőül. 1906-ban, amikor lényegében diplomáciai pályafutása lezárásaként rendelkezési állományba került, badeni (Baden bei Wien) illetőségű. Minden bizonnyal ott lakott és mindent elkövetett, hogy reaktiválják, ami azonban nem sikerült neki. 1917. január 1-jén véglegesen nyugállományba helyezték. Furcsa, hogy a külügyminisztérium a magyar belügyminiszternek 1917. december 31-i keltezéssel tájékoztatást küld Hammerstein-Gesmold pályafutásáról.¹¹⁵ Az ügy magyarázata nyilván abban rejlik, hogy a már nyugállományban lévő közös tisztviselő magyar állampolgárságért folyamodott, s ehhez szüksége volt arra, hogy a külügyminisztérium igazolja, hivatali teendői miatt lakott hosszú ideig „hazájától” (?)

109 Gömöry Antal személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 110. Katonai minősítési anyaga: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten. [Qual. Fasc. száma nincsen.]

110 A kétféle szolgálatot egy közös, az állam és az uralkodó iránti lojalitás kötötte össze. A kérésekről: *VI. fejezet, 102–103. lap.*

111 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 108. Gombos 1876. december 7-i feljegyzése.

112 Katonai minősítési lapján a német szerepel első nyelvként, amelyen „korrektül ír és beszél”. KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten. [Qual. Fasc. száma nincsen.]

113 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 123. Katonai minősítési lapja: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten. [Qual. Fasc. száma nincsen.] Tulajdonképpen kettős főhatóság alá tartozik. Házasságkötéséhez nemcsak a külügy-, hanem a hadügyminisztérium engedélyét is meg kellett szereznie. Gołuchowski felségfolyamodványa, 1900. január 19.

114 KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten.

115 A külügyminisztérium átíratva: HHStA, AR. Fach 4, Karton 123.

távol. 1918 júliusában meg is kapta a magyar állampolgárságot, amit 1918. október 31-én jelentett minisztériumának.¹¹⁶ Közben azonban megváltozott a világ (amiben egy Hammerstein képzettségű diplomatának sem egyszerű tájékozódnia). De azért bizonyos fokig szerencséje volt. Magyar állampolgárságának érvényességéhez ugyanis esküt kellett volna tennie, amit sikerült elmulasztania. Így néhány nappal a tanácskormány hatalomra jutása után tájékoztathatta minisztériumát, tekintse 1918. október 31-i jelentését tárgytalannak, meg akarja tartani korábbi badeni illetőségét.¹¹⁷ – Hammerstein-Gesmold báró túl hosszú ideig állt a Habsburg Monarchia szolgálatában. Az ő pályája végén (s ezzel nem állt egyedül) az összbirodalmi és/vagy nemzeti identitás dilemmája végérvényesen meghaladottá vált.¹¹⁸

AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁG–ÁLLAMPOLGÁRI IDENTITÁS A SZÁZADFORDULÓN

Andrássy Gyula egykori célkitűzését, hogy a közös hivatalokban érvényre jusson a „paritás”, az 1880-as évek végétől fokozatosan sikerült megvalósítani. A magyar delegáció csak úgy volt hajlandó jóváhagyni a költségvetést, ha a közös hivatalokban a magyar honpolgároknak a kvóta arányában jutott hely. S a külügyminisztérium, ami korábban elképzelhetetlen lett volna, elkezdte nyilvántartani tisztviselőinek „honosságát”, mintegy akceptálva a magyar igényeket; elismerve, hogy a minisztériumi tisztviselők a közös birodalom szolgálatában állnak, de ugyanakkor a két (önálló) állam polgárai.¹¹⁹

A hivatalos listákban „magyar állampolgárok” szerepelnek, akiket egykorúan és a történeti feldolgozásokban is egyszerűen „magyaroknak” tekintettek, alkalmanként azzal a megszorítással, hogy a magyar állampolgárság nem jelent feltétlenül magyar nemzetiséget. Ezt teszi Rumpler a külügyi tisztviselőkről szóló megalapozó munkájában,¹²⁰ Godsey a társadalomtörténeti

116 Uo.

117 Hammerstein a külügyminisztériumnak, 1918. október 31. Uo.

118 A Monarchia felbomlása után a közös tisztviselőknek általában dönteniük kellett állampolgárságukról. Hammerstein esete csak azért figyelemre méltó, mert egymásnak ellentmondó (nyilvánvalóan egzisztenciális indíttatású) döntései szinte napra kötődtek az aktuális politikai eseményekhez. Az állampolgárság választásának kérdésére még visszatérünk.

119 A külügyminisztérium 1892-ben felszólítja a külképviseltek vezetőit, jelentsék, beosztottaik közül ki magyar. 1892-től a delegációs javaslat mellékleteként összeállítás készült a magyar állampolgárságú tisztviselőkről. HHStA, AR. Fach 6, Karton 34.

120 Rumpler, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 109., 113.

feldolgozásában,¹²¹ és tulajdonképpen korábban ezt tettem magam is.¹²² Ebben az interpretációban az „állampolgárságnak” nincs önálló (identitás meghatározó) funkciója, inkább megszorító jellegű, azt jelenti, hogy magyar állampolgár ugyan, de nem magyar. Általában az „állampolgárságnak” nem szoktunk önálló jelentést és jelentőséget tulajdonítani, pedig nagyon is rendelkezik ilyesmivel.

Az osztrák állampolgári jog nagyjából akkor alakult ki, amikor a klasszikusnak tekintett német és francia, tehát a 18. század végén.¹²³ Csakhogy az osztrák állampolgárság különbözött mind a német, mind a francia állampolgársági felfogástól. Az előbbi Brubaker alapvetően etnikai-kulturális jellegűnek tekinti: az állampolgárság szorosan kötődik a nemzethez, az állam kötelezettséget vállal a származás szerint hozzá tartozókért. A francia koncepció eltér ettől, ott az állam előbbre való, történetileg is előbb jött létre, mint a nemzet, és az állam hivatása, hogy a határai között élőket asszimilálja, megteremtve az egységes politikai nemzetet.¹²⁴ A Habsburg Monarchia korai állampolgársági felfogása egyikre sem hasonlított. A Habsburg Birodalmat tartományok és országok folytonosan változó együttese alkotta. Lakossága nemzetileg és kulturálisan olyannyira heterogén volt, hogy az állam nem is törekedhetett annak homogenizálására-asszimilálására. Brubaker úgy látja, hogy éppen ezért a Habsburg Monarchia „meseszerűen komplex világában” egy a németnél és a franciánál egészségesebb (és talán modernebb) állampolgársági koncepció alakult ki.

Magyarországon a szó modern, polgári értelmében állampolgárság 1848 óta létezett. A Szent Korona tagjának fogalma 1848 előtt egészen más dolog volt. A rendi társadalomban az államhatalom gyakorlásában csak a nemesek vehettek részt, a nem nemesek abból nemcsak ténylegesen, hanem jogilag is ki voltak zárva. Az 1847–1848. évi törvényhozás megszüntette a nemesek és nem nemesek közötti legfontosabb jogi különbségeket, az államhatalomban való részvétel jogát tervezte biztosítani valamennyi polgára számára. A vonatkozó törvény megalkotására azonban nem jutott idő. A szabadságharc bukása után az osztrák oktrojált alkotmány, majd az osztrák polgári törvénykönyv hatályát terjesztették ki Magyarországra.¹²⁵ Megszűnt az önálló magyar állam, s ezzel a magyar állampolgárság lehetősége is. Az 1860-as évek bizonytalanságai után a kiegyezés kifejezetten a két ország: Ausztria és Magyarország önál-

121 *Godsey*, *Aristokratik Redoubt*.

122 *Somogyi*, *Hagyomány és átalakulás*, 179–205.

123 Az állampolgári joggal mint társadalomtörténeti problémával jó fél évszázada az angol szociológus *Thomas H. Marshall* foglalkozott. Munkája a modern társadalomtörténeti kutatásra nagy hatást gyakorolt. Klasszikussá vált írása 1992-ben németül is megjelent: *Bürgerrechte und soziale Klassen. Zur Soziologie des Wohlfahrtsstaates*.

124 *Brubaker*, *Staats-Bürger. Frankreich und Deutschland im historischen Vergleich*. Az osztrák állampolgárság történetét *Hannelore Burger* dolgozta fel: *Paßwesen und Staatsbürgerschaft*. Hasonló magyar feldolgozást nem ismerek.

125 Az oktrojált alkotmány (Kais. Patent vom 4. März 1849 § 23. RGBl, Nr. 150.) „a birodalom valamennyi népe számára csak egy általános osztrák állampolgári jogot ismer el”. Ld. *Bernatzik*, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, 152.

ló állami létére és ennek megfelelően kétféle állampolgárság elismerésére épült. Ausztriában az úgynevezett 1867. évi decemberi alkotmány¹²⁶ szabályozta a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok állampolgárainak általános jogait. Magyarországon a kiegyezés a 1848-as állapotokat restaurálta, majd az 1879. évi törvény szabályozta részletesen a Magyar Szent Korona Országai állampolgárainak jogait.¹²⁷

A történetírás korábban nem sok figyelmet szentelt az állampolgárság kérdésének. Tulajdonképpen a jogintézmény mai problémái terelték a figyelmet annak históriájára, s a Habsburg Monarchia példája, mint oly sok területen, itt is felértékelődött. Talán nem volt olyan „meseszerű” ez a világ, mint az Cambridge-ből a 20. század végéről látszott, de az bizonyos, hogy a Monarchiában a nemzet nem volt az állami szuverenitás forrása, az állam lakóit közös származás, közös nyelv és életforma nem kötötte össze. Az állampolgárságnak, ha volt tényleges tartalma, akkor az abban állt, hogy a közösség tagjai közös politikai kultúrában szocializálódtak, hasonló társadalmi szokásrendet sajátítottak el azokban az intézményekben, ahol az állam polgárai nevelődtek: az iskolában, a hadseregben és az állam szolgálatára felkészítő magasabb fokú tanintézetekben.¹²⁸ Ez az állampolgári identitás bizonyosan nem azonos az etnikai-nemzetivel, nem a közös származáson, a közös nyelven, a közös kultúrán épül. Sokkal inkább politikai konstrukció, elsajátítható és elsajátítandó *tudati* kategória, szemben a sok érzelmi elemet tartalmazó nemzetfogalommal, nemzeti identitással.

A magyar állampolgárság az 1867-ben létrejövő, újjáformálódó magyar államhoz való tartozást jelentette. Nyilvánvaló, hogy az állam szolgálja, a hivatalnok számára e kötődésnek különös súlya és tartalma volt.¹²⁹ Nem szok-

126 RGBl, Nr. 142. Uo. 422–427. Tulajdonképpen ez az első törvény, amely „Ausztriának” a Reichsratban képviselt királyságokat és országokat tekinti; vagyis nem az egész (1868-tól kezdődően) Osztrák–Magyar Monarchiát.

127 1879. évi L. tc.: a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. Érdemes megjegyezni, hogy az 1879. évi állampolgársági törvény osztrák közjogászokban aggodalmat keltett: a közös hivatalnokok helyzete megoldatlan, számukra a „Reichsbürgerschaft” jogintézményét kellene létrehozni. Ld. *Milner*, Die österreichische Staatsbürgerschaft und der Gesetzartikel L: 1879 über den Erwerb und Verlust der ungarischen Staatsbürgerschaft (Tübingen 1880), 104 ff. Az újabb irodalomból: *Gergely*, Az állampolgárság ügye 1847-ben és 1867-ben, 44–48.

128 Ezt Jürgen *Habermas* jellegetesen modern állampolgárságnak tekinti, bizonyos értelemben a jövő állampolgárságának. Staatsbürgerschaft und nationale Identität, 632–660. Kifejezetten magyar vonatkozásban a nemzeti és állampolgársági identitás problémáiról inkább elméleti-szociológiai, mint történeti megközelítésben ld. *Szabó*, Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006, 65–70.

129 Törvény írja elő, hogy a hivatalnoknak magyar állampolgárnak kell lennie. A kikötés nyilván az összmonarchiai tapasztalat alapján kerül a szövegbe. A Habsburg Monarchiában ugyanis szokás volt, hogy főként magasabb hivatali posztra külföldieket hívtak (német államokból, s az egykori Habsburg-tartományokból), akik azután hivatali szolgálatukért nyerték el az állampolgárságot. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch 1812 § 29. Idézi: *Burger*, Paßwesen und Staatsbürgerschaft, 108. Ciszlajtániában az 1867. évi törvény megszünteti azt a joggyakorlatot, hogy a közszolgálatl automatikusan osztrák állampolgárság járt, mégis a Monarchia végéig ismételten vettek fel idegeneket állami szolgálatba.

tunk foglalkozni a hivatalnok állampolgári identitásával. Pedig e *politikai konstrukciónak* több lényeges és egymással szorosan összefüggő eleme van: egyfelől tartalmazza az adott dualista államkoncepció elfogadását, azaz a birodalmi érdek primátusának elismerését,¹³⁰ másfelől a két, belső kormányzatát tekintve egymással egyenrangú állam követelményét. Ez az állampolgári identitás megkönnyíti a Magyarországhoz és a közös monarchiához való kötődés összekapcsolódását, magyarul azt, hogy gond, identitási probléma nélkül lehetett szolgálni a közös hivatalokban a birodalmat (ami magyar érdek is), az országos hatóságokban a magyar államot; átmenni az országos minisztériumból a közösbe és vissza, s ezeket a váltásokat a hivatalos politika Bécsben és Pesten is támogatta-előmozdította.¹³¹

Volt tehát az állampolgári identitásnak egy saját, az államszerkezet politikai konstrukciójának megfelelő tartalma (amit itt csak röviden vázolhattam); s ez korántsem csak arra szolgált, amit gyakorta tulajdonítunk neki, hogy tudniillik magyarok helyett magyar „állampolgárokkal” biztosítsák a magyar nemzeti politika követelte paritást a közös hivatalokban.

Kétségtelen, hogy a dualizmus egész korszakában szép számban alkalmaztak magyar állampolgárságú nem magyarokat a közös hivatalokban. De nem a magas, politikai jelentőséggel bíró állásokat töltötték be velük, és a jelenséget nem szabad valamifajta nemzeti diszkriminációként értelmezni. Kialakultak olyan, speciális szakismerethez kötött pozíciók, amelyekre rendszerint nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárokat alkalmaztak. Ilyen volt – sajátos módon – a minisztérium sajtóosztálya, a hivatalos lapokkal való kapcsolattartás,¹³² bizonyos gazdasági állások,¹³³ a délszláv és Balkán-ügyek osztálya.¹³⁴

Ha számba vesszük (amennyire ez egyáltalán lehetséges), hogy az 1890-es évektől hogyan alakult a nem magyarok aránya a magyar honos közös tisztviselők között, úgy látszik, hogy megközelítőleg ötödük sorolható ebbe a kategóriába.¹³⁵ A legnépesebb csoportot a délszlávok (horvátok és szerbek)

130 Deák Ferenc klasszikus megfogalmazása szerint: „a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni”. A „Húsvéti cikk”-et közli: *Könyi, Deák Ferenc beszédei*, III. 406.

131 Ld. alább Felméry Lajos, Mihalovich János, Wickenburg Márk esetét.

132 A szepességi szász családból való Falke János három évtizedig állt a sajtóosztály élén, Teschenberg Ernst a hivatalos *Wiener Zeitungot* szerkeszti, Konradshelm Wilhelm erdélyi szász hivatalnokcsaládból kerül a külügyminisztériumba, a közös minisztertanácsi jegyzőkönyveket vezeti évtizedeken át. Hasznát vette, hogy kétnyelvű volt, és jól ismerte a magyar hivatali gyakorlatot.

133 Hammer Anton báró a régi udvari kancelláriából kerül a Ballhausplatzra, gazdasági feladatok ellátására.

134 Így alkalmazták a hosszú ideig a Balkánon szolgáló magyar állampolgárságú katonákat, Thoemmel Gustavot és Millinković Theodort vagy a szerb ortodox viszonyokban járatos Demelić Fedort.

135 A vizsgált 60 tisztviselő közül Berchtold Lipót gróf, Brusselle-Schaubeck Félix gróf, Demelić Georg, Hoening O'Carroll Otto báró, Joannovics Simon, Malcomes Gyula báró, Millinković Theodor báró, Musulin Sándor, Pejacevich Elemér gróf, Suchanek Eduard, Trettina Árpád, Wolf Károly.

alkották: a katonai határőrvidékről érkezett, nagy karriert befutott Musulin Sándor,¹³⁶ Pejacsevich Elemér követségi titkár, akinek apja, sőt már nagyapja is horvát báni méltóságot viselt. Így amikor külügyi pályára jelentkezett, minisztériumi főnöke, Mérey Kajetán úgy gondolta, hogy az ő esetében családi háttérére való tekintettel a szokásos elővizsgától (felvételi vizsgától) el is lehet tekinteni.¹³⁷ Az első Demelicét, Fedort, mint nemzeti és hittársát annak idején még Sztojcković Arsenus szerb patriarcha ajánlotta Andrassy külügyminisztériumába.¹³⁸ Demelic Georg, aki a minisztériumban a legszabályosabb pályát futotta be, miniszteri tanácsossáig jutott, láthatólag megőrizte ősei hitét és nemzetét.¹³⁹ Ő lesz majd kollégája, a Torontál vármegyei illetőségű Joannovics Simon esküvői tanúja a görögkeleti rítus szerint tartott bécsi ünnepi akción.¹⁴⁰ Joannovics 1901 és 1905 között a belgrádi konzulátus vezetője volt, 1905-ben a minisztérium kereskedelempolitikai osztályába hívták, ahol oly kiválóan működött, hogy 1911-ben a miniszter őt bízta meg az osztály vezetésével. 1914-ben érdemei elismeréséül magyar nemességet kapott.¹⁴¹ Nyilvánvalóan ebbe a társaságba sorolható a katonai végzettségű Millinković Theodor báró, aki – mint láttuk – kormány megbízott Cetinjében (Montenegróban), s onnan mint a szerb–horvát viszonyok és nyelv kiváló ismerőjét veszik át a külügybe, fenntartva a lehetőséget, hogy visszatérhet katonai szolgálatba.¹⁴²

A többi, feltételezhetően nem magyar nemzeti háttérű tisztviselő a legkülönbözőbb családi és személyes előtörténettel érkezett a közös szolgálatba és szerzett magyar állampolgárságot. Brusselle-Schaubeck Felix gróf Grazban született, ott is végezte a gimnáziumot meg az egyetemet. A családnak Baranya megyében voltak jelentős birtokai, amelynek központja a Dél-Baranya megyei Tésény volt. Brusselle-Schaubeck Felix 1899-ben kezdte hivatali pályafutását, lényegében csak külföldi állomáshelyeken. A háborúig követségi

136 Ld. VI. fejezet, 57. jegyzet.

137 Vö. Pejacsevich Theodor levelei Mérey Kajetánhoz fia külügyminisztériumi felvétele ügyében: HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 15. Talán nem érdektelen, hogy a jogi tanulmányait Budapesten végzett fiatal aspiráns minősítési lapja szerint beszél és ír franciául, angolul, németül és magyarul, valamint *kielégítően* horvátul. Pejacsevich személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 250.

138 Ld. VI. fejezet, 40. jegyzet.

139 Demelic személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4. Karton 69.

140 Joannovics személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 152.

141 Joannovics nemesítése kapcsán megismerkedhetünk a család történetével. Joannovics ugyanis a *bejani* nemesi előnevet szerette volna felvenni Bejanin Péter után, akinek ő egyenes ági leszármazottja volt, s aki a 18. században, a nagy szerb bevándorlás idején a Torontál megyei Beodra községben telepedett meg. Tisza István magyar miniszterelnök azonban elutasítja ezt a kívánságot, mert a magyar közjogi gyakorlat szerint nemesi előnévül kizárólag a magyar Szent Korona országai területén lévő helységnevek szolgálhatnak. Joannovics végül nem vesz fel nemesi előnevet. (Tisza Berchtold külügyminiszterhez, 1914. március 5. HHStA, AR. Fach 4, Karton 152.)

142 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 221.

tanácsosi rangig jutott. A hivatali iratok szerint 1909-ben, amikor első osztályú követségi titkár, „meg tudja értetni magát magyarul”.¹⁴³

A Hoeningerekről csak annyit tudunk, hogy Trencsén megyei illetőségűek,¹⁴⁴ s az 1879. évi L. tc. 48. paragrafusa alapján szereztek magyar állampolgárságot; mégpedig az atya jogán a két fiú is: János őrnagy és testvére, Otto; majd 1910-ben a magyar belügyminiszter külföldi bárói címüket „honosította”, magyar bárói méltóságot adományozott számukra.¹⁴⁵ Hoening O’Carroll Otto hosszabb ideig konzuli szolgálatot teljesített. 1907-ben azzal az indokolással-magyarázattal kérte felmentését New York-i állásából, hogy valójában melléfogás volt őt oda küldeni: „Inopportunos volt egy jellegzetesen nemzeti posztot egy olyan »Kompromiss-Beamterrel« betölteni, amilyenek engem a tiszta magyarok tekintenek.” – Hogy mit jelent a „kompromisszum-hivatalnok”, hogy az a kiegyezésre, az államjogi aktusra való utalás-e, vagy Hoening nemzettudatának kompromisszumos voltára – nehéz megítélni. Ő maga így vall identitásáról: „Bár magyar állampolgár vagyok, és őszintén szeretem hazámat; bizonyos fokig tudok is magyarul, azonban nincsenek magyar politikai kapcsolataim. Éppen ezért szükségképpen fel fog merülni, hogy egy igazi magyar (vagy osztrák) alkalmasabb lenne a New York-i állás betöltésére.” 1908-ban azután a diplomáciai testületbe kerül, olyan állomáshelyekre, ahol a sokszínű Monarchia gazdasági érdekeit kell képviselnie (és nem nemzeti érdeket, mint New Yorkban és nem is egyszerűen a Habsburg uralkodót, mint ahogyan az a kisebb európai udvarokban a diplomata küldetése);¹⁴⁶ Ausztráliában, Japánban s pályája végén rendkívüli követi és meghatalmazott miniszteri rangban a dél-amerikai államokban működik. Ezek az állások nyilván jobban megfeleltek az önmagáról alkotott felfogásának is.

Magyarként, azaz magyar minisztériumból, diplomata végzettség nélkül, mint pénzügyi szakember kerül a külügybe Malcomes Gyula báró. Hozzá hasonlóan kifejezetten magyar állampolgárként javasolja Kálnoky a külügyminisztérium pénzügyi osztályának élére Wolf Károlyt, az erdélyi szász családból való hivatalnokot.¹⁴⁷ Kizárólag a Ballhausplatzon szolgált Suchanek Eduard, aki eredetileg osztrák állampolgár volt, apja katonatiszt. Ő maga felesége révén kért és kapott magyar állampolgárságot. Döntésében – amennyire rekonstruálható – vagyoni jogi megfontolások játszottak szerepet. 1911-ben osztálytanácsosként vonult nyugalomba.¹⁴⁸ Trettina Árpád külföldi nemesi

143 Brüsselle-Schaubeck Felix személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 41. Vö. továbbá: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten.

144 Hoening O’Carroll Otto Vaszkán (Szlavnicz-Vaszka) született, Trencsén megyében. KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten, Qual. Fasc. 1155.

145 A magyar belügyminiszter Aehrenthal külügyminiszterhez, 1910. november 22. HHStA, AR. Fach 4, Karton 136. (Personalialia Hoening O’Carroll Otto.) Ld. VI. fejezet, 56. jegyzet.

146 Pályájáról ld. részletesen VI. fejezet, 109–110. lap.

147 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 384.

148 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 336. Közös minisztériumi karrierjében az osztrák vagy magyar állampolgársága nyilván nem játszott szerepet.

címet viselt, de Budapesten született, s már apja, Ludwig Trettina is a magyar állam szolgálatában állt, nem túl magas pénzügyi tisztségeket töltött be. Fiát (ennek volt bizonyos jelentése) Árpádnak keresztelte. Bár Árpád felső gimnáziumi tanulmányait Kremsmünsterben, az egyetemet Bécsben végezte, magyartudását személyi anyagában nem kérdőjelezték meg. A háború kitöréséig miniszteri tanácsosi rangig jutott, s a felbomlás után magyar szolgálatba lépett.¹⁴⁹

Azt gondolom, aligha jutnánk közelebb a Ballhausplatz szellemének megértéséhez, ha megkísérelnénk az itt említett hivatalnokok nemzeti kötődését – többféle identitását – valamiféle rangsorba állítani. Minden bizonnyal ők maguk sem tették ezt. Vagy ha mégis, identitásukat a szolgálat követelménye határozta meg, ahogyan azt legszemléletesebben a legmagasabb rangig jutott Berchtold Lipót története példázza.

A Berchtold ősök birodalmi és csehországi németek voltak. A külügyminiszter nagyapja, a filantróp Leopold gyermekkorában sokat időzött anyai nagyanyjánál, egy magyar grófnőnél, akitől magyarországi birtokokat örökölt. Buchlauer könyvtárában később értékes magyar gyűjteményt hozott össze, tehát minden bizonnyal nem csak a vagyon kötötte a nagymama hazájához. Feleségül egy ősi cseh nemzetség sarját választotta, így került kapcsolatba a cseh arisztokráciával. Tehát egy (magyar beütésű) német gróf és egy cseh grófnő házasságából született Sigmund Berchtold, a külügyminiszter apja. A buchlauer nagybirtokos Sigmund aktívan politizál a morva Landtagban, és a Taaffe-érában Reichsrat-képviselő. Tud csehül és nagy megértést tanúsít a cseh nemzeti problémák iránt. Birtokai után tagja a magyar felsőháznak. Amikor azonban Tisza Kálmán olyan törvényt hoz, hogy a magyar felsőházi tagság összeegyeztethetetlen az osztrákkal, Sigmund habozás nélkül az utóbbi mellett dönt. Egy Trauttmansdorff lányt vesz feleségül, Josef Trauttmansdorff-Weinsberg gróf osztrák diplomata¹⁵⁰ gyermekét.

A család birtokai német, cseh, szlovák és magyar vidékeken fekszenek, alkalmazottaik e nemzetek fiai közül valók, akikkel a mi Berchtold Lipótunknak, aki fiatalkorában gazdálkodott, volt bizonyos kapcsolata. Lipót német anyanyelvén kívül jól beszélt csehül és szlovákul, és szorgalmasan tanult magyarul, jól értett és idővel képes volt előkészített magyar nyelvű expozét elmondani. Az 1890-es évek elején eljegyezte Károlyi Ferdinandine grófnőt, az akkor már elhalt Alajos nagykövet leányát. Az asszony nemcsak jelentős magyarországi birtokot hozott magával a házasságba, hanem messze ágazó kapcsolatot a magyar arisztokráciával.¹⁵¹ Lipót harmincévesen került a külügybe (akkori mércével középkorúnak számított), 1894-ben tette le a diplomatavizsgát, és példátlanul gyors karriert futott be: egy évtized múltán (1906) Ferenc József nagykövete a cári udvarban. Apjához hasonlóan tagja az osztrák Herr-

149 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 358.

150 Josef Trauttmansdorff-Weinsberg gróf 1827 és 1849 között a Monarchia berlini követe.

151 *Hantsch*, Leopold Graf Berchtold, 6–10. Berchtold házasságáról: *VII. fejezet*, 118. lap.

renhausnak és a magyar felsőháznak, ám ő, amikor a kettő között választania kellett, a magyar mellett döntött. Elhatározásában minden bizonnyal magyar arisztokrata kapcsolatai lehetettek meghatározóak. Külügyminiszteri kinevezésekor 1912-ben meglepetéssel hallotta, hogy az uralkodó magyarnak tekinti őt. Ő maga azt mondta, nem „teljes értékű magyar”, osztrák nevelést kapott, rosszul beszél magyarul.¹⁵² Nemzeti előítélet viszont nem élt benne. Amikor császára a „paritás” követelménye okán úgy kívánta, készséggel elismerte magyar voltát. Ám még külügyminisztersége előtt, külföldi utazása során megesezt vele, hogy nemzetisége felől érdeklődtek, amit kissé furcsállt, s talán nem is értette, mit akarnak tőle, s „arisztokratának” mondotta magát, valószínűleg ez volt tényleges identitása.¹⁵³

Bármennyire tetszetős is Berchtold esete, mégis inkább kivételnek tekinthetjük. A magyar diplomaták többsége sok szálon és erősebben kötődött a magyarsághoz. S az idők során a paritás győzelmével alapvető változás következett be, mégpedig mindenekelőtt a magyar állampolgárságú tisztviselők számában, de mint látni fogjuk, *identitásukban* is.

Az 1890-es évektől, amikor a paritás a dualista állam minden szférájában követelmény lett, rendelkezünk a közös hivatalnokok *honosságáról* szóló összeállításokkal (5. táblázat). A magyar honpolgárok aránya a közös külügyminisztériumban és a diplomáciai karban az 1890-es évekhez viszonyítva a világháború előestéjére jelentősen megnövekedett.¹⁵⁴

5. táblázat. Magyar honos tisztviselők a közös külügyminisztériumban¹⁵⁵

Év	Ballhausplatz	Diplomáciai kar	Konzuli szolgálat
	százalék		
1892	11,75	27,00	36,00
1897	15,00	32,00	31,00
1900	17,00	30,00	33,00
1908	22,00	34,75	32,50
1914	26,00	34,00	32,25

152 *Hantsch*, Leopold Graf Berchtold, 240–248.

153 *Károlyi*, Egy egész világ ellen, 19.

154 Figyelemre méltó és érdekes jelenségnek tartom, hogy abban az időszakban, amikor a külügyminisztérium elkezdte nyilvántartani „magyar honos” tisztviselőit, leszögezi: „A belépés a minisztérium szolgálatába az osztrák állampolgár számára, ha a tisztviselő nem szerez más honosságot (Heimatrecht), vagy nem veszíti el állampolgárságát (Staatsbürgerschaft), nem jár a honosságára nézve (heimatrechtliche) következménnyel.” 1893. október 9. HHStA, AR. Fach 4, Karton 460.

155 A 19. század végi adatokat a HHStA, AR. Fach 6, Karton 34-ben található névsorok, a 20. századi adatokat pedig az AR. Fach 4, Karton 460-ban lévő listák alapján állítottam össze.

A magyar tisztviselők arányának emelkedése a központi apparátusban a leglátványosabb, és ott ez a tendencia töretlen. De a diplomáciai karban is számottevő magyar növekedés mutatkozott. A statisztikai nagy átlagok jelentése azonban ismeretesen mindig bizonytalan. Lényegesen más eredmény mutatkozik ugyanis, ha azt vizsgáljuk, hogy a magyar követek és nagykövetek aránya hogyan alakult a dualizmus korszakában. Hat időmetszetben vizsgáltuk meg, hogy kik, illetve hány magyar állt a külföldi missziók élén (6. táblázat).

6. táblázat. Magyar honos diplomaták külországi missziók élén

Év	Külképviseletek száma	Magyar diplomaták	
		száma	százalék
1868	23	2	8,7 ¹⁵⁶
1878	26	2	7,7 ¹⁵⁷
1888	28	6	21,5 ¹⁵⁸
1898	28	7	25,0 ¹⁵⁹
1908	30	9	30,0 ¹⁶⁰
1914	32	15	46,7 ¹⁶¹

Ha tehát csak azokat a diplomatákat vesszük figyelembe, akiknek politikai súlyuk volt, akik a külpolitikai döntésekre befolyást gyakorolhattak, feltűnő az 1890-es években bekövetkezett alapvető változás. A 6. táblázatból egyértelműen kitetszik, hogy a századfordulóra sikerült elérni a paritást.

156 Apponyi Rudolf gróf és Kállay Béni (belgrádi főkonzul).

157 Károlyi Alajos és Zichy Ferenc grófok.

158 Burián István, Széchenyi Imre gróf, Károlyi Alajos gróf, Millinković Theodor (miniszteri megbízott [Ministerräsident] Montenegroban), Thoemmel Gustav báró, Hengelmüller László báró.

159 Hengelmüller László báró, Zichy Tivadar gróf, Mezey Sándor, Szögyény-Marich László, Burián István, Okolicsányi Sándor, Eperjessy Albert.

160 Velics Lajos, Széchenyi Dénes gróf, Szögyény-Marich László, Ambró Béla, Szécsen Miklós gróf, Berchtold Lipót gróf, Eperjessy Albert, Forgách János gróf, Pallavicini János őrgóf.

161 Hoenning O'Carroll Otto báró, Velics Lajos, Kolossa Ferenc, Szapáry Lőrinc gróf, Széchenyi Dénes gróf, Szögyény-Marich László, Szécsen Miklós gróf, Szilassy Gyula, Mérey Kajetán, Müller László báró, Kánia Kálmán, Szapáry Frigyes gróf, Hadik Miksa gróf, Wodianer Fülöp, Pallavicini János őrgóf.

AZ IDENTITÁS ÁTALAKULÁSA A DUALIZMUS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK ÉVTIZEDEIBEN

Az a generáció, amelynek tagjai a paritás megvalósulásának időszakában (az 1880-as évek végétől) kerülnek a közös hivatalokba, eleve arra készülnek, hogy ők képviselik majd a magyar elemet a közös minisztériumokban. Magyarságuk, magyar honosságuk kvalifikációs tényezővé válik. (Azaz előléptetések alkalmával, egy adott posztra való alkalmasságuk bizonyítékeként szerepel magyar honosságuk.) Személyes karrierjüket illetően e hivatalnokoknak kevesebb a közük a magyar politikához, mint a korábbi generációknak volt. Rendszerint egész pályájuk a közös hivatalhoz kapcsolódik. Nem magyarok segítik előrejutásukat, hanem közös minisztériumbeli feletteseik. Hivatalon belüli szocializációjuk során, a diplomata- vagy a konzuli vizsgára előkészítő külügyminisztériumi tanfolyamon azt tanulták, gyakornokságuk idején azt érzékelték a minisztériumban és a külföldi állomásokon, hogy ők a közös hatóságoknál szolgálatot teljesítő magyarok, ők képviselik a magyar elemet a közös hivatalban. Ez az elvárás átalakítja identitásukat; ha tetszik, a nemzetit egy sajátos állampolgári identitás váltja fel, amely számukra természetessé és konfliktusmentessé teszi a közös hivatali szolgálatot.¹⁶²

Az új követelmények a hivatali élet mindennapjaiban is jelentkeztek. A századfordulón nem pusztán a delegáció szokásos évi beszámolóit mellett található meg a magyar honos diplomaták névsora, hanem a misszióvezetők a kor szellemének megfelelően kifejezetten kérnek magyarokat követségükre. Amikor Széchenyi Lajos grófot Londonból Kairóba helyezik, a nagykövet, Albert Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein gróf sérelmezi, hogy követségén csupán egyetlen fiatal magyar attasé áll rendelkezésére, „és nagyon kívánatosnak tartja, hogy legalább a londoni főkonzuli állás betöltésénél előnyben részesítsenek egy magyar nemzetiségű megbízható hivatalnokot”. Müller László osztályfőnök siet megnyugtatót a londoni nagykövetet, hogy hamarosan a brit fővárosba küldi a fiatal Csáky Imre grófot, aki kiváló ember, és benne a nagykövet a kívánt magyart is megtalálja. Az új londoni főkonzul személyéről már döntöttek, osztrák kapja az állást, de kárpótlásul helyettesének feltétlenül magyart neveznek majd ki.¹⁶³

Velics Lajos müncheni követ 1912-ben a távozó magyar honos, de magyarul kevésbé tudó Brusselle-Schaubeck Félix gróf helyett a magyar írott nyelvet bíró hivatalnokot kér, minthogy az utóbbi időkben a magyartudást követelő

162 Általános tendenciáról van szó, mint ilyen esetben mindig; az egyes emberek pályáját, tudatának alakulását nagyon sok tényező befolyásolja.

163 Mensdorff gróf Müller László osztályfőnöknek, 1909. február 5.; Müller Mensdorffnak, 1909. február 12. Széchenyi Lajos személyi anyagában: HHStA, AR. Fach 4, Karton 341.

hivatali teendők nagyon megszorodtak.¹⁶⁴ A berlini követségen – minthogy a nagyköveti posztot az egész korszakban magyarok töltötték be – különösen nagy szükség volt magyarul tudó kancelláriai tisztviselőkre.¹⁶⁵ A szolgálat érdekében áll – írja Berlint elhagyva Somssich –, hogy utódom is magyar legyen. Naponta érkeznek a követségre magyar iratok, a magyar minisztériumok a követséggel többnyire magyarul leveleznek.¹⁶⁶

A Hivatalnak a hivatalnokokkal szemben támasztott ilyen típusú új elvárásai nyilvánvalóan befolyásolták a hivatalnok identitásának formálódását.¹⁶⁷ Természetesen nem rendelkezem egyforma mélységű információval a központi hivatalban és a követségek élén álló vezető személyiségekről és azokról, akik szerényebb pályát futottak be.¹⁶⁸ Leírásaimat inkább illusztratív jellegűnek szánom. Tudati változásokat bizonyítani-igazolni amúgy is kétséges. Mégis aligha vitatható, hogy a századvégen azok, akik hivatásszerűen magyar osztályfőnökök voltak a közös minisztériumban, Szécsen Miklós gróf, Mérey Kajetán vagy Esterházy Pál gróf másként értelmezték a maguk magyarságát, mint ahogyan azt annak idején Deák környezetéből a közös hivatalba hívott Orczy Béla báró tette.¹⁶⁹

Szécsen Miklós (1857–1926) konzervatív aulikus politikusvilágból érkezett a bécsi szolgálatra, elmagyarosodott horvát arisztokrata családból.¹⁷⁰ Ő az első olyan vezető magyar hivatalnok a Ballhausplatzon, akinek nincsen magyarországi politikai múltja.¹⁷¹ Hivatásos diplomata, aki a Monarchia külügyi apparátusában szocializálódott. Huszonkét éves korában fogalmazó gyakornok a belgrádi követségen. 1881-ben leteszi a külügyi szolgálat feltételének tekintett diplomatavizsgát, s ettől kezdve a szabályoknak megfelelően halad előre. Egy sor fővárosban teljesít szolgálatot, 1894-ben követségi tanácsos. 1895 májusában, a miniszterváltás heteiben Bécsbe rendelik, s augusztusban a császár kinevezi őt az éppen akkor létrehozott Cabinet des Ministers vezetőjének. 1895 novemberében II. osztályfőnök, 1899 novemberétől ideigle-

164 Velics a minisztériumnak, 1912. november 5. HHStA, Fach 4, Karton 41. (Personalia Brusselle-Schaubeck Félix.) A dolog háttérben az állt, hogy 1908 óta a külképviseletek magyar hatóságokkal csak magyar nyelven levelezhettek. A kérdést a magyar minisztertanács 1908. január 7-én tárgyalja. MNL OL, K-27, 1/1908/MT. A magyar nyelvhasználat ügyében tehát alapvetően megváltozott a helyzet: a korszak elején a külképviseletek nem fogadták el a magyar nyelvű iratokat, a 20. század elején a magyar hatóságok utasítják el a német nyelvű aktákat.

165 1871–1878 között Károlyi Alajos gróf, 1878–1892 között Széchenyi Imre gróf, 1892–1914 között pedig Szögyény-Marich László gróf a berlini nagykövet. Arról a kérdésről, hogy miért alkalmasabbak a magyarok a berlini nagyköveti állásra, mint az osztrák-németek: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 184–185.

166 Somssich Méreynek, 1901. június 7. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16.

167 Ld. VI. fejezet.

168 Ld. VI. fejezet 55. és 83. jegyzet.

169 A közös külügyminisztérium osztályfőnökeiről részletesen: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 87–119.; Orczy pályájáról: V. fejezet, 81–83. lap.

170 Pályájáról részletesebben: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás*, 107–108.

171 Apja, Antal gróf első pályarajza: *Thallóczy, Gróf Szécsen Antal*, 289–309., 385–411.

nes megbízással, 1900. január 27-től definitíve 1. osztályfőnök, egészen 1901 novemberéig, amikor a Monarchia nagykövete lesz a Szentstephán-nél.¹⁷² A Gołuchowski-éra jelentős részében ő a miniszter magyar tanácsadója.

Magyar volt? – Hivatali kollégái úgy ítélték meg, hogy Bécsben volt otthon, alig ápolt magyar kapcsolatot.¹⁷³ Mégis fontosnak tartotta, hogy a diplomata pályán megfelelő számú magyar működjön, s hogy a tehetséges magyarokat megtartsák a szolgálatban.¹⁷⁴ De hát az ő idejében már ezt követelte a Ballhausplatz szelleme. Azt azonban kínosan kerülte, hogy diplomataként közvetlen érintkezést tartson a magyar kormányokkal.¹⁷⁵ A családi tradíció, a Lamberg rokonság a magyar közéletben nem tette rokonszenves figurává, a magyarok szemében a hazájától távol élő és álló magyar volt. S ő valóban átélte és a maga módján értelmezte a dinasztiahűség és magyarság újra és újra jelentkező konfliktusát.¹⁷⁶ Úgy vélte, bármit tesz is valaki a bécsi hivatalban, azt Pesten úgysem méltányolják. Szimptomatikusként érezte Kállay Béni közös pénzügyminiszter elismerő, de hideg méltatását a magyar sajtóban. „»Sok éven át távol állt tőlünk« – ezt mondják egy olyan emberről, ki több mint húsz éven át az Osztrák–Magyar Monarchia minisztere volt... és több szolgálatot tett hazájának, mint akár száz fecsegő képviselő. Nálunk aki nem lopja az Úristen idejét a pártkörben és a képviselőház folyosóin, az már nem számít, az csak fél magyar, és azután csodálkoznak és sajnálkoznak az emberek, hogy nincs több magyar a diplomáciánál, a hadseregben.”¹⁷⁷

Szécsennel egy időben került a Szürke Házba Mérey Kajetán (1861–1931). Ahogyan arra már már kitértünk, apja, Mérey Sándor is a közös kormányzat szolgálatában állt, az 1870-es években osztályfőnök volt a közös pénzügyi-

172 A Vatikánban egy évtizedig teljesít szolgálatot, majd Párizsba helyezik. 1911. január 23. és 1914. augusztus 15. között ott szolgál. 1916 márciusában saját kérésére nyugállományba helyezik, és udvari marsall lesz. HHStA, AR. Fach 4, Karton 339. (Personalia Szécsen.) Az udvari marsall funkciójáról: *I. fejezet, 18. lap.*

173 Szögyény beszélgetése Friedjunggal 1898 májusában: *Friedjung, Geschichte in Gesprächen, I. 164–165.*

174 Szécsen Méreyhez, 1902. október 21. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16.

175 Ha mégsem kerülhette el a magyar kormánnyal való hivatalos érintkezést, akkor azt a minisztériumon keresztül bonyolította. Így válaszolt Széll miniszterelnöknek. (Szécsen Méreyhez, 1902. november 2.); Tisza István miniszterelnöknek, 1904. március 8. Uo. Korábban, mint ballhausplatzi tisztviselő ezt nem tehette, mint második osztályfőnöknek kifejezetten az volt a hivatali feladata, hogy a magyar kormánnyal érintkezzen. Gołuchowski felterjesztése, 1898. április 12. HHStA, AR. Fach 4, Karton 339.

176 Apja 1894 májusában lemondott a Történelmi Társulat elnöki tisztjéről, mert a társulat testületileg részt vett Kossuth temetésén. Az eset természetesen nagy visszhangot keltett. Szécsen – legalábbis erkölcsileg – vállalta apja lépését (hangsúlyozta, hogy meggyőződése vezette, még ha az vitatható is) és némi keserőséggel a maga szerepét is.

177 Szécsen Thallóczyhoz, 1903. július 21. OSZK, Kézirattár, Fond XI/945. Egyébként Szécsen pályakezdése óta személyes kapcsolatban állt az osztályfőnök Kállayval, „Kegyelmes Uram, Tisztelt Barátom” megszólítással maradtak fenn hozzá írott, tegeződő levelei. HHStA, PA XL, Karton 334. Nachlaß Kállay.

nisztériumban, majd egy ideig a Creditanstalt Bankverein igazgatója.¹⁷⁸ A család Bécsben élt, a fiú a rangos Schotten Gimnáziumban, majd a Theresianumban tanult, a bécsi egyetemen szerzett doktorátust, s 1884-ben lépett a külügyminisztériumba. A következő évben tette le a diplomatavizsgát. A tehetséges és roppant ambiciózus fiatalember feltűnően gyors pályát futott be. Rövid belgrádi és bukaresti szolgálat után 1886-ban a minisztériumba rendelték, ahol öt esztendőn át a kereskedelempolitikai osztályon tevékenykedett, s az ottani munkán kívül Szögyény osztályfőnök, majd Cziráky miniszteri tanácsos mellett a magyar delegációval kapcsolatos ügyeket intézte.¹⁷⁹ A bécsi után párizsi és konstantinápolyi szolgálat következett, majd amikor Gołuchowski elhatározta, hogy minisztériumát újjászervezi, Bécsbe rendelte. 1895 őszétől (Szécsen utóadaként) ő lett a miniszter kabinetirodájának vezetője.¹⁸⁰ 1901-től második, 1903-tól 1907-ig első osztályfőnök.¹⁸¹

Méreynek nemcsak a neve volt magyar. Elődei derék somogyi táblabírák voltak. Ő maga, minthogy a császárvárosban nevelkedett, nem sajátította el tisztességesen atyái nyelvét.¹⁸² A Theresianumban produkciónak érezte, amikor az intézetbe rendszeresen ellátogató magyar kormány megbízott kérdésére sikerült szabatos magyar mondattal felelnie.¹⁸³ Később rendszeresen tanulta „anyanyelvét”. Már magas hivatalt töltött be, amikor Thallóczy szerzett nyelvtanárt mellé.¹⁸⁴ Osztályfőnökként a magyar delegációban mégis nehezen érvelt ősei nyelvén, amin az ellenzéki lapok kedvvel élcelődtek.

Mérey az abszolút „tüchtig” hivatalnok volt, aki szüleit is hivatali feladatokról, hatáskörökről, azok változásairól tudósította. Kollégáit a hivatali ügymenet összefüggésében említi, és nem merül fel, hogy azok magyar vagy éppen nem magyar volta a velük fenntartott személyes kapcsolatát bármilyen módon is befolyásolta volna. De mert kiváló hivatalnok volt, pontosan érzekelte, hogy a hivatalban számon tartják a nemzeti hovatartozást. Hosszan elemzi, hogy Kálnoky bukása után a diplomáciai kar és a politikai közvélemény magyart várt volna a miniszteri posztra. Ez elégtétel lett volna a magyarok számára, amit azonban az uralkodó nyilván nem akarhatott. Majd Gołuchowski nemzeti háttérét elemzi, a francia anyanyelvű galíciai lengyel arisztokrata schwarzgelb voltát, akinek már apja is maradéktalanul a császárt szolgálta.¹⁸⁵ Mindezt bizonyos fokig a kívülálló vagy a nemzeti kötöttségek

178 Mérey Sándor a miniszteriális bürokrácia képviselője a bank élén. *Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein*, 83., 113.

179 Ld. Kálnoky 1891. november 5-i felterjesztését, HHStA, AR. Fach 4, K. 213. (Personalia Mérey.)

180 Gołuchowski felterjesztése, 1898. szeptember 8. Uo.

181 A bécsi szolgálat után a római nagykövetség élére kerül.

182 Pedig anyja is tudhatott valamit magyarul, mert Kajetan időnként magyar szövegidezeteket küldött neki. Mérey levelei anyjához: HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 4, 6.

183 Levele apjához, 1876. május 11. Uo, Karton 6.

184 Thallóczy Méreyhez, 1899. június 15. Uo. Karton 17.

185 Idősebb Agenor Gołuchowski (1812–1875) a solferinói vereség után, 1860-ban államminiszter, a Monarchia konzervatív reformtervének, az Októberi Diplomának az egyik megalkotója.

felett álló objektív szemlélő írja, aki azonban mégiscsak kénytelen volt tudomásul venni az őt körülvevő valóságot.¹⁸⁶

Önnön „nemzeti identitása” nemigen foglalkoztatta. A probléma először sorozása alkalmával merült fel. Akkor bécsi illetőségűnek (Zuständigkeit) mondotta magát, minthogy az is volt. Tíz év múltán a tartalékos tiszteket rendszeren átsorolták a Landwehr, vagy a honvédség kötelékébe, s valószínűnek látszott, hogy a bécsi illetőségű Mérey az osztrák Landwehrbe kerül. Zavarba jött. Nem vágyott a magyar honvédségbe az ott uralkodó – ahogy mondotta – „soviniszta hangulat” miatt, és tartott attól, hogy rossz magyarsága miatt kellemetlenségei támadhatnak. A Landwehrben viszont automatikusan osztrák állampolgárnak nyilvánították volna, amit szintén nem kívánt. Hónapokig munkálkodott azon, hogy tartalékosként a közös seregben maradjon,¹⁸⁷ hiszen lelkében a birodalom állampolgára – ha jog szerint ilyen nem létezett is – és az (össz)osztrák nemzet tagja volt, amely legfeljebb a közös hadseregben meg a közös hivatalokban tényezett.

Bármit gondolt és érzett ő maga, beosztása szerint magyar osztályfőnök volt. Osztrák és magyar kollégái is magyarnak tekintették. A felség személye körüli miniszter mint magyar osztályfőnököt hívja meg (ahogyan azt elődeivel is tette) az augusztus 20-i istentiszteletre a kapucinusok templomába.¹⁸⁸ Ambrózy Lajos, Okolicsányi Sándor, Thallóczy Lajos és sokan mások magyarként leveleznek vele, belső dolgokról, a „mi” ügyeinkről, arról, hogy a dolgok „nálunk” hogy mennek. És Mérey többé-kevésbé természetesnek tartotta, hogy a „mi” dolgainkban, a „nálunk” folyó eseményekkel kapcsolatban külügyminisztériumi osztályfőnökként állást foglaljon. Az összeomlás után, mint kevesen a magas rangú magyarok közül, Bécsben maradt.

Esterházy Pál (1861–1932) Franciaországban, Tronville-ben született. 1885-ben szabályosan diplomavizsgát tett.¹⁸⁹ Tizenhét esztendei londoni, szentpétervári, majd párizsi szolgálat után első osztályú követségi tanácsosi rangig jutott, s akkor rendelkezési állományba vételét kérte, hogy birtokaival meg a maga egészsége ápolásával foglalkozhasson. Valószínűleg sértetten, mert kortársai közül néhányan (így Mérey is) az övénél látványosabb karriert futottak be.¹⁹⁰ 1907 elején azonban Aehrenthal Bécsbe hívta, és új osztályfőnö-

186 Ld. például Mérey levelét anyjához, 1895. május 20. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 4.

187 Ld. a kérdésről Mérey leveleit apjához, 1892. október. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 6.

188 Mérey apjának, 1902. augusztus 15. Uo.

189 Második próbálkozásra sikerült letennie a vizsgát. A magas minisztérium – úgy látszik – egy Esterházy gróffal sem tett kivételt. *Godsey, Aristocratic Redoubt*, 46.

190 Ld. VI. fejezet, 107. lap. Esterházy 1885–1889 között Londonban, 1889–1894 között Szentpéterváron, majd 1894–1901 között Párizsban teljesít szolgálatot. Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 85. Anton Wolkenstein-Trostburg párizsi nagykövet a külügyminiszternek, 1901. január 20.: megindokolja beosztottja szabadság iránti kérelmét. Egyébként Esterházy a Wolkenstein házaspár kedvence volt, a szokásosnál közelebbi kapcsolatban állt hivatali főnökével. Erről: *Lützow, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie*, 76. Gofuchowski Esterházy rendelkezési állományba vételét kéri az uralkodótól: HHStA, AR. Fach 4, Karton 85. 1901. szeptember 29.

ki állást hozott létre számára.¹⁹¹ A külügyminiszter vissza akarta szerezni a közös kormány súlyát és hatalmát, amelyet Gołuchowski – nézete szerint – elvesztegetett, s ebben vagy ebben is várta Esterházy Pál segítségét.¹⁹² Olyan hatáskörrel ruházta fel, amilyennel korábban a magyar osztályfőnökök nem rendelkeztek. Elrendelte, hogy minden politikai természetű iratot, amely a magyar korona országait illeti, expedálás előtt be kell mutatni a magyar osztályfőnöknek.¹⁹³ Aehrenthal e rendelkezése nemcsak Esterházy személyes hatalmát növelte, hanem kiterjesztette a magyar osztályfőnöknek mint a közös kormány legmagasabb rangú hivatalnokának illetékességét. Vagyis a közös kormány befolyását erősítette a magyar kormány irányában, és erre a feladatra egy (nyilvánvalóan összbirodalmi identitású) magyar arisztokratát talált a legalkalmasabb személyiségnek. Esterházy tárgyalt az alkotmánybiztosítékokról a magyar miniszterekkel,¹⁹⁴ s Aehrenthal nevében a magyar delegációval. Ám aligha érezte valamifajta „nemzeti” küldetésnek a maga tevékenységét. A közös külügyminisztérium magyar honos, beosztása szerint magyar osztályfőnöke volt, és a közös külügyminiszter személyes bizalmasa. Aehrenthal halála után sietve kérte, hogy rendelkezési állományba helyezték.

A felvázolt három magyar osztályfőnöki életpálya egy típust mutat be: összbirodalmi identitású vezető hivatalnokot, ami egy a lehetséges variánsok közül. Olyan embereket, akiknek ha gondjuk volt magyarságukkal, az abban állt, hogy „otthon” elfogadtassák magukat. Ha az első generációk identitási problémái abból adódtak, ha adódtak, hogy beilleszkedjenek a Ballhausplatz társadalmába, az 1890-es évektől, a paritás elfogadásától új gond jelentkezett: hogyan fogadja a magyar politikai közvélemény a birodalmi szolgálatot, azokat, akik közös hivatalban szolgálnak. – Ha a korai időszakban a tisztviselőnek a külügyminisztériumban kellett elfogadtatnia magyarságát, ezeknek az embereknek a magyar politikai közvélemény előtt kellett összbirodalmi identitásukat.¹⁹⁵

191 *Baernreither*, *Fragmente eines politischen Tagebuches*, 90.; *Lützow*, *Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie*, 47. *James Treichel* szerint ifj. Andrássy Gyula és Széll Kálmán is ajánlották Esterházyt Aehrenthalnak: *Magyars at the Ballplatz*, 97–98.

192 Aehrenthal beszélgetése Friedjunggal, 1907. április 29. *Friedjung*, *Geschichte in Gesprächen*, II. 64–67.

193 *Referats- und Geschäftseinteilung*, 1907. január 23. HHStA, AR. Fach 4, Karton 85.

194 Az úgynevezett alkotmánybiztosítékokkal azt kívánták elérni, hogy a közigazgatási bíróságok a kormánnyal szemben is megvédhessék a megyei és városi törvényhatóságok önkormányzatát. *Dolmányos*, *A koalíciós kormány első szakasza 1906–1907*, 617. A tárgyalásokról 1907. június 23-án számol be a miniszter a trónörökösnek. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, II. 514.; továbbá: uo. 521–522., 527–528.

195 További paradoxon, hogy egyáltalán nem bizonyos, hogy a közös külügyminiszterek, Gołuchowski vagy Aehrenthal, csak a fenn bemutatott „összbirodalmi identitású” magyarokat akartak alkalmazni. A legfiatalabb generációba tartozó Praznovszky egyenesen úgy emlékszik, hogy első kihallgatásán Aehrenthal örömmel üdvözölte: „Végre egy magyar, valódi magyar környezetből, nem a Theresianumból.” *Zeidler*, *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével*, 144–145. Praznovszky 1883-ban született, 1908-ban tette le a diplomatavizsgát, s 1912-ben lett követségi titkár. Emlékiratát a második világháború után vetette

A NEMZETI IDENTITÁS MINT REFLEKTÁLT ÉLETTÖRTÉNET (NÉHÁNY JELLEGZETES ÉLETÚT A PARITÁS GYŐZELMÉNEK IDŐSZAKÁBÓL)¹⁹⁶

Az 1890-es években külügyi szolgálatba lépők sajátos figurája Somssich József gróf (1864–1941).¹⁹⁷ Forma szerint a magyar minisztériumból került a közösbe (mint az előző generáció tagjai), de éppen nemzeti önképét meg hivatalnoki igyekezetét tekintve nem hasonlított azokhoz a tisztviselőkhöz, akik Andrassy idején léptek közös szolgálatba. Somssich tehetséges emberek gyermeke volt. A magyar belügyminisztériumban nem sok sikert aratott. Adósságai miatt, amelyeket szigorú és kemény apja nem volt hajlandó rendezni, meg kellett válnia állásától. Anyja segítségével – talán igazi hajlamainak és érdeklődésének megfelelően – festészetet tanult. Évekig élt Münchenben meg Párizsban, s a mama, hogy fia ambícióját és becsvágyát táplálja, egy párizsi aukción álnéven néhány darabot megvásárolt Józsi festményeiből.¹⁹⁸ 1898-ban konzuli vizsgát tett, és 1899 januárjában – ez karrierjének meghatározó állomása – feleségül vette Szögyény Kamillát.¹⁹⁹ Hogy külügyi pályája során hogyan alakult felfogása magyarságáról? Ahogyan apósának – mondhatnánk Flotow szellemében, ha hitelt akarnánk adni a kolléga és vetélytárs ironikus véleményének.²⁰⁰ De tulajdonképpen túlságosan önálló politikai nézeteket, világszemléletet a történetíró Matsch sem tulajdonít neki.²⁰¹ Ilyesmivel ugyan egy beosztott diplomatának tulajdonképpen nem is kellett rendelkeznie; a mi-

papírra, sajátos magyar öntudattal. A Theresianum diákjai – írja – [akik között igen sokan magyar alapítványi helyeken tanultak S. É.], oly távol éltek a magyar valóságtól, hogy azt legfeljebb családi anekdotákból ismerték. Praznovszky megállapítása nyilvánvalóan nem csak Méreyre állt.

196 Az identitásképzés történeti és élettörténeti kontextusáról: Erikson, *Identitásválság önéletrajzi vetületben*. Erikson alapvető felismerése, hogy a (pszicho)szociális identitás mindenkor reflektált élettörténet eredménye. Hasonlóképpen vélekedik, egyébként Eriksonra is utalva Pataki, *Élettörténet és identitás*, 228 ff., 420.

197 Személyi anyaga: HHSa, AR. Fach 4, Karton 417., 457. Pályájáról rövid összefoglalás: Matsch, *Sechs Außenminister, die aus dem alten Österreich kamen*, 172–176.

198 [Flotow, *Ludwig von*], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 66. f. Somssich, amikor majd diplomataként tér vissza Münchenbe, figyelemmel kíséri a fiatal magyar festők munkáját. Ld. Somssich Lippich Eleknek, a magyar közoktatási minisztérium osztálytanácsosának, 1905. december 22., 1905. december 28. OSZK, Kézirattár, Levelestár.

199 A házasságról ld. VII. fejezet, 119. lap. A *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* szerint 1893. november 30-án saját elhatározásából vált ki a magyar állami szolgálatból, 1898 novemberében mint fizetés nélküli követségi attasé a berlini követségen teljesít szolgálatot, 1901-ben Drezdában követségi titkár, 1903-ban Rómába, 1905-ben Münchenbe helyezik, 1907-ben ismét Rómába, itt már követségi tanácsos, majd 1911-ben Párizsba. 1914-ben rendelkezési állományba kerül, akkor már címzetes rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter.

200 [Flotow, *Ludwig von*], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 66. f.

201 Matsch, *Sechs Außenminister, die aus dem alten Österreich kamen*, 172–176.

nisztérium elvárása szerint a külhonban szolgáló diplomata – még magasabb rangban is – jelentéstevő, nem a dolgok formálója volt.²⁰² Természetes, hogy Szögyény-Marich László, a külügyminisztérium egykori magyar osztályfőnöke, a magyar kormány felség személye körüli minisztere, aki utóbb, Somssich korszakában a Monarchia berlini nagykövete volt, hatást gyakorolt szemléletére.²⁰³ Szögyény magyar politikai környezetből érkezett a Ballhausplatzra, Kálnoky külügyminiszter legfőbb magyar tanácsadója, politikájának maradéktalan támogatója volt. Úgy gondolta, hogy „a Monarchia közössége tekintetében nem lehet további engedményeket tenni, sem a lényeg, sem a külsőségek vonatkozásában”, a Monarchia adott szerkezetének fenntartása eminens magyar érdek.²⁰⁴ Mereven elutasította a meglévő államjogi kötelék további lazítását.²⁰⁵ A változtathatatlan, a német–magyar hegemonián épülő dualizmushoz való ragaszkodása tette alkalmassá arra, hogy tizenkét hosszú esztendőn át (1892–1914) ő képviselje császárat és királyát a berlini udvarban. Somssich nyilvánvalóan nem csak családi kötelezettségből vállalta a berlini nagykövet nézetét. Maga is hasonlóképpen vélekedett. Kállay Béni halála mély szomorúsággal töltötte el, mert a „higgadt és bölcs politikusok száma ismét eggyel csökkent”, „Kállay halála által erőben gyarapodnak azok, kik szöszegéssel és újult obstrukcióval akarják a hont megmenteni, kik nem látják, hogy ily módon a gazdasági tönk kikerülhetetlen, a tudatlanok, kik nem tudják még, hogy mai napság egyedül az az ország lehet boldog, amelynek polgárai anyagi jólétben élnek. S e mellett nem másod-, de harmadrendű fontossággal bír a piros-fehér-zöld zászló.”²⁰⁶ A kormányzó liberális párt 1905. januári választási veresége után pedig így nyilatkozott: „Fáj látni, hogy szép hazánkban még mindig nem akarják belátni az emberek, miszerint a mai korban nem a közjogi, de a közgazdasági kérdések bírnak elsőrangú fontossággal. Egyedül az a fontos, hogy egy gazdag országnak gazdag lakói legyenek, s nem az, vajon a regruta rechts um-ra, vagy jobbra átra fordul-e... Fontos azonban, hogy kereskedelmi szerződéseket köthessünk, hogy iparunk, kereskedelmünk, mezőgazdaságunk fejlődjék, hogy a haza polgárai könnyen fizethessék az adót, s hogy emellett maradjon nekik vasárnapi pecsenyéjük; fontos a célirányos gazdaságpolitika által elérhető általános jólét, melyet ha elértünk, az önálló függetlenség magától következik a közjogi kérdésben is.”²⁰⁷

202 Egyébként Somssich azon diplomaták közé tartozott, akik nagyon elégedetlenek voltak a beosztott diplomaták e korlátozott szerepével. Ismételten panaszkodott (Méreynek, Thallóczynak) amiatt, hogy írásait a Ballhausplatzon talán nem is olvassák, de figyelmet bizonyosan nem szentelnek azoknak.

203 Szögyényről *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 101–103., 186–187.

204 Szögyény Aehrenthalnak 1903. március 7. *Rutkowski*, Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes, II. 693.

205 Szögyény Aehrenthalhoz, 1904. február 7. Uo. 827–828.

206 Somssich Thallóczynak, 1903. július 15. OSZK, Kézirattár, Fond XI/894.

207 Somssich Thallóczyhoz, 1905. március 4. Uo.

Somssich magyar mágnás volt, aki csinálhatott volna magyar politikai karriert, vagy élhetett volna gondtalanul, mint egy nagy birtok ura. Kicsit kényszerből lett diplomata és maradt a pályán, mert apósa ezt várta tőle. Lázadozott, hogy nála fiatalabbak megelőzték, féltékeny volt a kiugróan tehetséges Forgáchra, Müllerre, aki nem támogatta megfelelően. Fel sem merült benne – ahogy oka sem volt rá, vetélytársai zömmel magyarok voltak –, hogy mint magyart szorítják háttérbe, hogy magyarsága és birodalmi küldetése elmentésben állhatna egymással. Ha valamit elítélt, az a magyar közjogi ellenzékieskedés volt, amit értelmetlennek, céltalannak és a magyarság számára veszélyesnek tekintett.

Ambrózy Lajos báró (1868–1945) kifejezetten magyar voltában szerzett érdemeket a közös külügyminisztériumban, mint közös szolgálatban álló magyar ért el mindent, amire egy külügyi tisztviselő egyáltalán vágyhatott: rendkívüli követ és meghatalmazott miniszteri címet és grófi rangot.²⁰⁸ Pedig konzuli szolgálatban kezdte és nehezen tudta levetkezni a „konzuli eredet szégyenfoltját”,²⁰⁹ amin a nem túl előkelő belgrádi, majd bukaresti diplomáciai beosztása sem nagyon segíthette.²¹⁰ 1901-ben azonban Gołuchowski a minisztérium kabinetirodájába hívja, magyar feladatot szán neki: Tallián Dénes miniszteri tanácsos mellett a minisztériumnak a delegációkkal fenntartott kapcsolatát kell szerveznie.²¹¹ Ő készíti Mérey magyar osztályfőnök magyar nyelvű szövegeit a delegációs ülésekre.²¹² És szokatlan módon ezzel a rátarti és morózus férfiúval sikerül emberi kapcsolatot teremtenie, amely aztán egész további pályáján fennmarad.²¹³

A századfordulótól a minisztérium felismerni látszik a tömeges kivándorlás társadalmi-politikai következményét, s ezt szervezetében is érvényre juttatja: külön osztályt hoznak létre a kivándorlás és kivándorlók ügyeinek

208 Mindkét titulus 1913-ban kapta meg. A családról: Ambrózy Lajos iratai MNL OL, P-1194 – 3. tétel. Az Ambrózyak a bárói címet 1838-ban szerezték meg. Apja báró Ambrózy Gyula, k.u.k. kamarás, Temes vármegye főjegyzője, anyja az Ambrózy család egy másik ágából való Ambrózy Mária bárónő.

209 Ambrózy Méreynek, 1901. szeptember 21. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 8. Ld. *III. fejezet*, 65–66. lap.

210 1895–1897 között Belgrádban, 1897–1898-ban Bukarestben szolgál, 1898 decemberében helyezik Washingtonba, és egy év múlva követségi titkár címet kap.

211 Ambrózy pályájáról Aehrenthal felterjesztése, 1907. január 7. HHStA, AR. Fach 4, Karton 417; továbbá: Ambrózy Méreynek, 1906. december 14. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 8.

212 Vö. Ambrózy Méreynek, 1906. december 14. Uo.

213 Ld. a római nagykövet Mérey bizalmas leveleit beosztottjához, a követségi tanácsos Ambrózyhoz 1912-ből: Ambrózy Lajos iratai MNL OL, P-1194 – 3. tétel. Mérey a saját karrierje ügyeiről számol be Ambrózynek, ami nála nagyon szokatlan volt – inkább őhozzá szoktak alacsonyabb beosztású kollégái tanácsért, segítségért fordulni. Ambrózynek azonban Mérey ír olyasmiről, mégpedig magyarul, hogy esetleg „Jóska apósát kell helyettesítenie” (vagyis Szögyény-Marich Lászlót), s hogy mi hírlik Bécsben „Kalászvölgyi” (Aehrenthal) utódlásának ügyéről. Közeli kapcsolatukat még egyértelműbben tükrözi Ambrózynek a Mérey-hagyatékban található, hozzá címzett 86 tegeződő levele: HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 8.

intézésére,²¹⁴ akceptálva, hogy a külföldön élő szlovákok, románok, délszlávok, magyarok problémáit nyelvüket ismerő, hasonló nemzeti környezetből érkező közös tisztviselőkre kell bízni.²¹⁵ Vagyis a súlyos társadalmi probléma is hozzájárul ahhoz, hogy a minisztérium tudomásul veszi, a birodalmat (és ennek következményeképpen bürokráciáját) mégiscsak nemzetek alkotják.

Nem tudjuk pontosan, hogy Ambrózy már első washingtoni küldetése idején szembesült-e az amerikai magyarok problémáival, vagy csak a Ballhausplatzon, ahol a kivándorlás ügye hivatali feladata lett, de az bizonyos, hogy amikor 1907-ben ismét a washingtoni követségre helyezik, Hengelmüller követ mellé második embernek,²¹⁶ kivételes érdeklődéssel foglalkozik az Amerikában élő magyar állampolgárok ügyével, személyesen felkeresi azokat a helyeket, ahol magyar kolóniák alakultak. Nagyon gazdag és értékes anyagot gyűjt az ott élők problémáiról, valóságos tanulmányokat ír a bevándorlók életkörülményeiről és jogi helyzetéről, „a tárgyra vonatkozó jelentéseit példaértékűnek kell tekinteni” – írja a külügyminiszter, amikor Ambrózy újabb előléptetését javasolja: I. osztályú követségi tanácsosi állást kér a magyar diplomata számára.²¹⁷

1913-ban lesz rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter az olasz királyi udvarban.²¹⁸ Kollégái és közvetlen felettesei, Hengelmüller László washingtoni, Mérey Kajetán római nagykövet a legnagyobb elismeréssel szólnak hivatali igyekezetéről. Magyar ügyet szolgált, magyarnak tartották, amint-hogy az is volt. Azon kevesek közé tartozott, akinek apja (temesi főispán), anyja és felesége is magyar. Asszonyát 1912-ben hazaküldi, hogy első gyermeküket „otthon” hozza világra.²¹⁹

Szapáry Frigyes grófnak (1869, Buda –1935, Bécs) Ambrózytól eltérően nem volt kifejezetten magyar állása, de nagyon is magyarnak (Tisza István

214 Az 1891. január 2-i kancelláriai rendelet szerint a 7. osztály (Departement), az 1908. április 22-i rendelet szerint a külön e célra szervezett önálló 8. osztály foglalkozik a kivándorlás ügyével. HHStA, AR. Fach 4, Karton 451.

215 A HHStA, AR. Fach 8. Karton 117-ben ilyen tárgyú akták sora található.

216 Hengelmüller is kiváló érdemeket szerez a kivándorlás ügyének kezelésében, sikerül e tárgyban megfelelő kapcsolatot kiépíteni az illetékes amerikai hatóságokkal. Tisza István magyar miniszterelnök levele a külügyminiszterhez, 1905. március 7. HHStA, PA. I, Karton 644. Ambrózy második washingtoni szolgálata 1907 januárjától 1910 áprilisáig tart. Követségi tanácsosi rangot kap. Aehrenthal felterjesztése az uralkodónak, 1907. január 7. HHStA, AR. Fach 4, Karton 417. 1910 áprilisától a római nagykövetségen szolgál, 1913 novemberétől címzetes követ és meghatalmazott miniszter, Mérey nagykövet mellett a második ember.

217 Aehrenthal felterjesztése az uralkodónak, 1909. március 3. HHStA, AR. Fach 4, Karton 457. Ld. továbbá Ambrózy tanulmányát a magyar arisztokrácia amerikai kapcsolatairól: *VII. fejezet, 40. jegyzet.*

218 Berchtold külügyminiszter felterjesztésében 1913. november 3-án hangsúlyosan hivatkozik Mérey nagykövet Ambrózyról alkotott elismerő véleményére. HHStA, AR. Fach 4, Karton 459.

219 1912. október 10. MNL OL, P – 1194 – 3. tétel. Ambrózy Lajos iratai. 1919 februárjában felesküszik a Népköztársaságra, 1925-től bécsi, majd berlini követ, 1932-ben vonul nyugalomba. Ld. MNL OL, K–59. 1920–1943-7/e. Személyi adatlapok.

emberének) számított. 1896-ben tette le a diplomatavizsgát, családi okokból azonban csak 1900-ban lépett szolgálatba.²²⁰ Az olasz királyi udvar nagykövetségén, Rómában kezdte. Ottani főnöke, Marius Pasetti-Friedenburg báró már két esztendő múltán kiváló teljesítményére és hangsúlyozottan magyar voltára hivatkozva rendkívüli előléptetést kért számára.²²¹ Pasetti pedig tudta, hogy mit vár el tőle a „Ballhausplatz szelleme”, hiszen az 1890-es évek elején, amikor a „paritás” tért hódított, éppen ő volt a minisztérium személyzeti ügyekért felelős osztályfőnöke.²²²

1907 végén Aehrenthal hívja Szapáryt a minisztériumba, 1909 decemberében a kabinetiroda vezetője (korábban Szécsen, majd Mérey töltötték be ezt a hivatalt). 1912 áprilisában pedig – már Berchtold felterjesztésére – osztályfőnök.²²³ A külügyminiszter a sztereotip hivatali nyelvtől eltérő, úgy tűnik, valóban Szapáry személyének szóló elismeréssel nyilatkozik képességeiről, politikai ítélőképességéről, bámulatra méltó munkabírájáról.²²⁴ 1913 szeptemberében pedig, amikor szentpétervári nagykövetnek ajánlja, arról szól, hogy eddigi szolgálata során – mint a kabinetiroda vezetője, majd mint minisztériumi osztályfőnök – bizonyította, „hogypontosan tisztában van politikánk irányvonalával”.²²⁵ Szapáry nem egyszerűen „Beamter” volt. Rendkívül gyors karrierje (tíz év alatt jutott a csúcsra) is ezt bizonyítja. Kollégái hasonlóképpen értékelték pályafutását. Sokra tartották mint Aehrenthal legközelebbi munkatársát, aki a miniszter halála után gyakorlatilag a külpolitika irányítója,²²⁶ Berchtold külügyminiszternek pedig egyik legfontosabb politikai tanácsadója lett. Magyar volt, mint a vele egy időben a minisztériumban szolgáló többi Szapáry.²²⁷

220 Szapáry Frigyes a minisztériumhoz, 1900. november 26. HHStA, Fach 4, Karton 338. (Personalia Szapáry.)

221 Pasetti Méreynek, 1902. október 17.; 1903. március 5. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16. Pasetti szövegében Szapáry magyarsága kifejezetten pozitív diszkriminációs tényezőnek számít.

222 Szapáryt Róma után Berlinbe helyezik, 1905 decemberében nevezik ki követségi titkárnak.

223 Karrierjét nyilvánvalóan előmozdította házassága is. Ld. VII. fejezet, 118. lap. Ekkor már, a korábbi szokástól eltérően, négy osztályfőnöki állás van rendszeresítve a minisztériumban. Ezeket dr. Karl Macchio báró, dr. Otto Weil báró, dr. Wickenburg Márk gróf és dr. Szapáry Frigyes gróf töltik be, azaz a négy állásból kettőt magyar honos. Figyelemre méltó, hogy Berchtold felterjesztésében a grófi, bárói cím mellett jól megfér a „dr.” titulus is. Berchtold felterjesztése az uralkodónak, 1912. április 16. HHStA, Fach 4, Karton 338.

224 Berchtold felterjesztése az uralkodónak, 1913. július 7. Uo.

225 Berchtold felterjesztése az uralkodónak, 1913. szeptember 24. HHStA, AR. Fach 4, Karton 459. Nr. 272. 1914 júniusáig nagykövet Szentpéterváron. A háború kitérőesekor rendelkezési állományba kerül.

226 Voltak önálló nézetei; az aktív balkáni politika híve lett volna, de a következményektől tartva a bibliához menekült – írja róla a sajtóosztályon szolgáló kollégája: *Cormons*, Schicksale und Schatten, 123–124. Aehrenthal külügyminiszterrel való kapcsolatáról megkapó képet rajzol *Redlich*, Schicksalsjahre Österreichs, különösen II. 424–426.

227 Személyi anyaguk: HHStA, AR. Fach 4, Karton 338. Szapáry Péter (1861–1906), Szapáry Tibor (1865–1928) és Szapáry Lőrinc (1866–1919), a magyar miniszterelnök, Szapáry Gyula fia. Közülük Péter fiatalon külszolgálatban meghalt, Tibor 1919-ben nyugdíjazását kérte. Pályájukról ld. VI. fejezet, 107–108. lap.

Annak is tekintették. A bécsi francia nagykövet szerint előkelő magyar származása, a Windischgrätz hercegnővel kötött házassága, vagyona lehetővé tette számára, hogy ragyogóan töltsse be hivatását, s éppen magyarként ahhoz a csoporthoz tartozott, amely az aktív balkáni politikát ajánlotta a külügyminiszternek.²²⁸ Valóban, a háború előtti években Forgách János gróffal együtt a ballhausplatzi „magyar maffia” kiemelkedő tehetségű tagja volt, és mint ilyen, a kettős Monarchiáért felelősséget érző vezető politikus.²²⁹

GAZDASÁGI SZAKEMBEREK A BALLHAUSPLATZ IRODÁIBAN

Gáspárdy Géza nem rendelkezett olyan családi háttérrel, mint az itt bemutatott pályatársai. Apja ugyan földbirtokos és ügyvéd volt, anyja pedig egy Okolicsányi lány, de mire Géza az első lépéseket megtette a pályán, szülei már nem éltek. Az, hogy mekkora vagyont hagytak rá, a fennmaradt iratokból nem rekonstruálható. (Minthogy kezdetben konzuli tisztviselő, így a megfelelő évi jövedelem nem volt feltétele alkalmazásának.) Házassága pedig – mint erről részletesen szóltunk – nem előmozdította, hanem éppen gátolta karrierjét.²³⁰ Régi Heves megyei nemesi családból való, de azért neve nem olyan előkelő hangzású, hogy ismerősnek csengjen a külügyi adminisztráció számára. Joggal bosszantja, hogy az iratokban hol ‘Gáspardy’, hol ‘Gaspárdy’ olvasható, sohasem írják helyesen a nevét.²³¹ Egyébként büszke magyar volt, komolyan foglalkoztatta családja története.²³² Többé-kevésbé műkedvelő történeti tanulmányait is bizonyos nemzeti küldetéstudat hatotta át.²³³ A minisztériumban magyar kapcsolatokat ápol, Szécsen gróffal, Vavrik Gáborral. Mérey Kajetánnal még konstantinápolyi közös szolgálatuk idején került bizonyos emberi viszonyba, ha magát a magyar osztályfőnökkel szemben alárendeltnek és alacsonyabb rendűnek érezte is, aminthogy az is volt.²³⁴ De mentorai előtt is büszkén vallotta magyarságát. 1896-ban Ábrányban töltötte szabadságát: „Innen már igazán nem írhatok Neked néme-

228 Chilhaud-Dumaine véleményét idézi *Hantsch*, Leopld Graf Berchtold, 517.

229 Vö. *Hantsch*, Leopld Graf Berchtold, 430–431., 454., 462–464.

230 Gáspárdy házasságáról: ld. VII. fejezet, 121. lap.

231 Gáspárdy Mérey Kajetánnak, 1900. január 22. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11.

232 Gáspárdy Nagy Ivánnak, 1892. (pontos dátum hiányzik), OSZK, Kézirattár, Levelestár.

233 Gáspárdy Szilágyi Sándorhoz, 1897. augusztus 15. OSZK, Kézirattár, Fond IX/211. Ld. VIII. fejezet 155. lap.

234 HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11. 56 levele található itt, főként karrierjével összefüggő problémákról. De hát a hivatalnokok gondolatvilágát és levelezését általában az előrehaladás problémái töltik ki.

tül”²³⁵ – kezdi Méreyhez intézett levelét. 1903-ban gratulál neki titkos tanácsosi kinevezéséhez, jó egészséget kíván és azt, hogy „sohase feledd el, hogy magyar embernek születted. Mosolyogni fogsz, amint ismerlek, ez utóbbi kívánságomon, pedig hidd el, sokkal komolyabb és fontosabb alapja van, mintsem első pillanatra látszik. Azt a magas feladatot involválja, hogy teljes erődből hozzájáruljál az Ausztria és Magyarország között fennforgó örökös »félreértések« megszüntetéséhez. Nem mindig lenne e szerep kellemes és háládatos, de mindig hazafias és főleg igen hasznos.”²³⁶

Bármennyire is azt gondolhatnánk, ilyen magyarok a kiegyezés utáni első években is szolgáltak a közös külügyminisztériumban, Gáspárdy pályája és magyarsága (a két dolog szorosan összefügg) mégis különbözik attól, ami a közös hivatalokban szolgáló magyarokat a korszak elején jellemezte. Gáspárdy számára a közös szolgálat mindvégig külszolgálatot jelentett, nem volt magyar hivatalnok múltja, még kevésbé magyarországi politikai kapcsolata. És ami fontos és sajátos: a közös külügyminiszter, amikor kénytelen megválni tőle, a magyar honos Gáspárdyt átadja egy magyar minisztériumnak; a gazdasági-kereskedelmi szakembert a közösből gond nélkül a magyar kormányhivatalba ajánlja. Ugyanaz lesz a feladata, ugyanazt az érdeket képviseli az országos hivatalban, amit korábban a közös kormányzatban. Ez az életút a közös és a magyar szolgálat magától értetődő összefüggését reprezentálja; ami nyilván Gáspárdy „nemzeti identitásának” is új tartalmat ad: a birodalmi és nemzeti identitás természetes összefüggését, harmóniáját, bizonyos fokig egymástól elválaszthatatlan voltát mutatja.

Az, hogy egy szakember (nem diplomata) az országos és a közös kormány között közlekedjék, úgy látszik, a századfordulón megszokottá válik. Felméry Lajos (1876–1961) mezőgazdasági szakember, felváltva dolgozik közös és országos hivatalban. 1914-ben a magyar földművelési minisztériumból veszik át definitív (azaz véglegesített) állásba, osztálytanácsosnak a külügyminisztériumba az éppen elhunyt, hasonlóképpen magyar honos Jezernický János helyére. A magyar hivatalban – éppúgy mint Gáspárdy – szakreferens volt, a délnémet és a svájci mezőgazdasági viszonyok ismerője, s a közösben is hasonló feladatok vártak rá, s amellett a magyar fordítóiroda vezetését bízták rá.²³⁷

De már jóval korábban, 1892-ben Kálnoky külügyminiszter mintegy át-kéri a magyar kereskedelmi minisztériumból a külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztályára Mihalovich János (1843–1917) miniszteri tanácsost, aki a nemzetközi kereskedelmi szerződések előkészítésében szerzett érdeme-

235 Gáspárdy Mérey Kajetánhoz, 1896. augusztus 16. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11.

236 Gáspárdy Mérey Kajetánhoz, 1903. december 23. Uo.

237 Berchtold felterjesztése az uralkodónak, 1914. február 21. HHStA, AR. Fach 4, Karton 458. Nr. 285. Pályájáról: *Tuczay*, Die magyarischen Diplomaten im Dienste der österreichisch-ungarischen Monarchie vom Jahre 1895 bis 1918, 65–69. Felméry apja, Lajos (1850–1894), kolozsvári egyetemi tanár, dékán, pedagógiai író.

ket, s e téren együttműködött a közös minisztériumbeli kollégáival.²³⁸ 1892. november 7-én Lukács Béla magyar kereskedelemügyi miniszter így ír Kálnokynak: „Részemről egyfelől sajnálom ugyan ilyen kiváló munkaerőnek a kereskedelemügyi minisztériumból való kiválását, másfelől azonban készséggel közreműködni kívánok abban, hogy a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt álló minisztérium személyzetének kereskedelempolitikai ügyekben jártas magyar szakértővel való kiegészítése lehetővé tétessék.” S azután Kálnoky felterjesztése az uralkodónak (1892. november 18.): „Mihalovich a magyar elemet szaporítja minisztériumomban, amire nagy súlyt helyezek, a dolgot megbeszéltem a magyar kereskedelemügyi miniszterrel.”²³⁹ Mihalovich 1900-ban a kereskedelempolitikai osztály vezetője lesz, húszesztendei közös szolgálat után 1912-ben vonul nyugalomba, s utóda egy hasonló utat megjárta, ugyancsak magyar szakember, Wickenburg Márk gróf (1864–1924) lesz.

Wickenburg magyar pénzügyminisztériumi tisztviselő, 1902-ben kereskedelmi minisztériumi államtitkár, majd országgyűlési és delegációs képviselő. De mindenekelőtt gazdasági-pénzügyi szakember,²⁴⁰ s mint ilyen kerül kapcsolatba a külügyminisztériummal.²⁴¹ Negyvenhat esztendőskorában hívják a Ballhausplatzra, a kereskedelempolitikai szekció élére, s egyben ő képviseli a külügyminisztert a magyar delegációban. Berchtold bízott abban, hogy parlamenti tapasztalatait új állásában hasznosítani tudja majd.²⁴² És Wickenburg minden bizonnyal erre törekedett: tisztában volt a birodalom és Magyarország gazdasága egymástól elválaszthatatlan voltával, ezt képviselte a delegációban, hol a magyar képviselők padsoraiból, hol a közös minisztérium emelvényéről. Pályája az országos és a közös ügy abszolút összefüggését reprezentálja.²⁴³

238 Kálnoky felterjesztése az uralkodónak, 1892. november 18. HHStA, AR. Fach 4, Karton 218.

239 Uo. Figyelemre méltó Mihalovich levélváltása Pasetti személyzeti ügyekért felelős közös minisztériumi osztályfőnökkel, amelyben tisztázzák a két szolgálat összefüggését; olyan munkajogi kérdéseket, hogy Mihalovich külügyi alkalmazása ne jelentsen megszakítást munkaviszonyában, a magyar szolgálat számítsa bele nyugdíjába, hogy a külügy fizesse az áttelepüléssel kapcsolatos költségeit stb. Mihalovich Pasetthez, 1892. október 26. Uo. ld. XII. fejezet, 245. lap.

240 Pályájáról és tudományos tevékenységéről: ld. VIII. fejezet, 145. lap.

241 Ld. VIII. fejezet, 133. lap.

242 Berchtold felterjesztése az uralkodónak, 1912. március 30. HHStA, AR. Fach 4, Karton 458. Wickenburg személyi iratai uo. Karton 378.

243 A magyar és a közös szolgálat természetes összefüggését mutatja, hogy a magyar kormány időről időre fellép a magyar állampolgárságú közös tisztviselők ügyében. Tisza István magyar miniszterelnök kezdeményezi Hengelmüller László bárói rangra emelését az Amerikába kivándorlók ügyében folytatott tevékenysége elismeréseképpen, vagy Pallavicini bukaresti követ számára titkos tanácsosi cím adományozását az al-dunai magyarság védelmében tett erőfeszítéséért. Tisza István Gołuchowskinak, 1905. március 7. HHStA, PA. I, Karton 644. Tulajdonképpen általános, hogy a kitüntetéseket, nemesi rangra emelést, bárói cím adományozását a magyar kormány kezdeményezte; illetve ha a kezdeményezés a külügyminisztériumtól eredt, az kikérte a magyar kormány véleményét. A felség személye körüli minisztérium tevékenységének nagy részét ilyen természetű ügyek képezték. Ld. I. fejezet, 24–25. lap.

A bemutatott életutakkal azt igyekeztünk illusztrálni, hogy a paritás győzelmének időszakában – különféle küldetéseiben, rangokban, pozícióban – az országos és a közös ügy szolgálata harmóniában volt egymással a hivatalban és – amennyire ez nyomon követhető – az egyes hivatalnokok tudatában is: úgy érzékelték és érezték, hogy mint *magyarok* szolgálják a közös birodalom javát, amely egyben magyar érdek is. Ezek a hivatalnokok úgy vélték, hogy a magyarságnak sikerült elérnie célját, a paritást a birodalom vezetésében, és elutasították a magyar ellenzék közjogi harcait; a magyar különállás feleslegesnek vélt hangoztatását, a magyar jelvények erőltetését, a közös hadsereg nemzeti jellegű megbontását. Úgy gondolták, ez a külföld előtt rontja a Monarchia presztízsét, márpedig annak őrzése eminens magyar érdek.

AKIK LÁTTÁK A JÖVŐT?

A világháború előestéjén néhány messzebb látó közös tisztviselő-politikus túllépett a hagyományos dilemmán (ha ilyen egyáltalán létezett, és az nem a nemzeti narratíva utólagos konstrukciója). Meghaladta azt a kérdésfeltevést, hogy a magyar pozíciók erősítése *vagy* a Monarchia nemzetközi presztízsének (nagyhatalmi helyzetének, a nagyhatalmi helyzet fikciójának) védelme szolgálja-e hatékonyabban a „nemzet érdekét”. A „dualista paritás” mint program veszít mozgósító erejéből és jelentőségéből. Felsejlik: maga a dualizmus – tehát a két vezető nemzet uralmán épülő alkotmányos berendezkedés, az a közjogi rendszer, amely a birodalmi érdek primátusának elismerése mellett, a belső kormányzatát tekintve, két önálló állam létrejöttére épül – egyre kevésbé tartható politikai program.

A konzuli szolgálatból induló Kánia Kálmánt (1869–1945) 1905-ben rendelik a minisztériumba, ahol szokatlanul gyors karriert csinál.²⁴⁴ 1908-ban osztálytanácsos, 1911-ben miniszteri tanácsos. 1910-től ő a sajtóosztály vezetője. Rendkívül jól tájékozott, nem csak Aehrenthal fontos informátora és bizonyos értelemben tanácsadója. A sajtóosztály élén sok és sokfajta emberrel kerül kapcsolatba, Bécsbe akkreditált diplomatákkal és vezető lapok tudósítói-

244 Pályafutására vonatkozó anyagok: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten, Qual. Fasc. 1295; HHStA, AR. Fach 4, Karton 157; MNL OL, K-59. Aehrenthal felterjesztése az uralkodónak, 1908. július 8. osztálytanácsosi címét és rangot kér számára: HHStA, AR. Fach 4, Karton 457. A miniszter 1911. december 18-án soron kívüli előléptetést kér számára, udvari és miniszteri tanácsosi rangot, mivel kiválóan vezeti a sajtóosztályt. HHStA, AR. Fach 4, Karton 458. 1913-ban Berchtold terjeszti fel mexikói követnek (1913. október 11.), HHStA AR. Fach 4, Karton 459. Személyiségéről érte és elismerő jellemzést nyújt munkatársa és beosztottja Emanuel Urbas: *Cormons, Schicksale und Schatten*, 109., 122. Újabbán: *Tóth, Egy polgári arisztokrata. Kánia Kálmán (1869–1945)*.

val. S ő, aki értette miniszterének a birodalom belső átalakítására vonatkozó elképzeléseit, 1913 elején úgy látta, hogy a Monarchia presztízse oly mélyre süllyedt, mint soha korábban, és Redlichnek, a történetírónak és közjogás-politikusnak megvallotta, hogy „ő mint jó magyar véglegesen szakított a dualizmus eszméjével” [kiemelés S. E.], és egy komoly központi hatalom megteremtését látja az egyetlen megoldásnak a birodalom számára.²⁴⁵

Szilassy Gyula (1870–1935), Berchtold külügyminiszter követi rangban lévő, „kozmpolita magyar” tanácsadója a két nemzet uralmán épülő dualizmust egy másfajta nemzeti politika irányában gondolta továbbépíteni. Szilassy nemcsak 1921-ben megjelent emlékirataiban nevezte magát „kozmpolita magyarnak”, hanem már jóval korábban, 1905-ben is, amikor Amerikáról írott könyvét elküldte Aehrenthalnak.²⁴⁶ Világlátása valóban eltért a Ballhausplatz-bürokrácia körében megszokottól, amit nyilvánvalóan sajátos életútja is magyarázhat.

Apja magyar földbirtokos és nemesember, anyja viszont svájci polgárlány volt. Gyermekkorát Magyarországon töltötte, de korán elhagyta a szülői házat, Svájcban egy francia internátusban, majd a rendkívül illusztris Horrow College-ban nevelkedett, ahol nemcsak az angol internátusok előkelő légköre, hanem az angol liberalizmus is – a kettő együtt – életre szóló élményt és tanulságot jelentett számára. Felnőtt korának küszöbén már egyik szülője sem élt, de komoly örökséget hagytak rá, így rendelkezett a diplomáciai szolgálathoz szükséges anyagi háttérrel.²⁴⁷

1895-ben tette le a diplomatavizsgát. Első diplomáciai küldetésében Bukarestben Aehrenthalról azt a feladatot kapta, hogy tanulmányozza a románok helyzetét Magyarországon és Erdélyben. Vizsgálja meg, mennyire megalapozottak a román kormány magyarellenes panaszai. Hetekig járta a számára teljesen idegen vidéket, találkozott és beszélgetett mindenféle emberrel, magyar nemesekkel, megyei tisztviselőkkel, román értelmiségiekkel és egyházi vezetőkkel. Nem voltak előfeltevései, eleve adott nemzeti elfogultság nem vezette, a valóságot akarta megismerni. Azt tapasztalta, hogy a sajtótörvénnyel, az 1868-as nemzetiségi törvény megsértésével kapcsolatos panaszok jogosak, hogy a magyar hatóságok nem ritkán gorombán bántak a román nemzetiségű alattvalókkal. De tirannizmusról, ahogyan azt Bukarestben állí-

245 Redlich, Schicksalsjahre Österreichs, I. 529.

246 1921-ben megjelent emlékirata: Der Untergang der Donau-Monarchie. Diplomatische Erinnerungen von Baron J. von Szilassy. Amerikáról szóló könyve 1905-ben jelent meg Párizsban francia nyelven: L'Empire du travail ... aux Etats Unis. Írói szándékáról beszámol Aehrenthalnak: „Kozmpolita neveltetése” lehetővé teszi, hogy ennek az országnak olyan sajátosságait vegye észre, amelyek mások figyelmét talán elkerülték. 1905. szeptember 30. *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*, 370–371. Szilassy irodalmi tevékenységéről: *Somogyi, Államhatalom és bürokrácia*, 229–231.

247 Katonai minősítési lapja tanúsága szerint privát jövedelme évi 16 000 koronára rúgott, ami egy nagykövet vagy egy minisztériumi osztályfőnök illetményének a kétszerese. KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten, Qual. Fasc. 3442.

tották, szerinte nem lehetett beszélni. A románságnak volt gazdasági és politikai mozgástere – ezt azonban a magyar politika nyilvánvalóan nem akarta bővíteni.²⁴⁸

Talán már itt, Bukarestben és Aehrenthal környezetében szembesült annak a birodalomnak problémáival, amelyet a Monarchia magyar hivatalnokaként a magáénak érzett. Foglalkoztatta önnön magyarsága. Gyakran írt magyar voltáról és arról, hogy környezete magyarnak tekintette őt. Mint magyar került Mérey mellé a hágai békekonferencia delegációjába. Szükség volt a küldöttségben még egy magyarra, mégpedig olyanra, aki megőrizte magyarságát, s nem törekedett arra, hogy osztráknak lássák, mint ez oly gyakran megesett a diplomatavilágban.²⁴⁹ Szégyenkezett, amikor Thallóczy megrótt a gyenge magyar stílusa miatt: „Igazán roppantul sajnálom, hogy magyarul olyan rosszul írok, rendszeresen ugyan soha nem tanultam a nyelvemet, de hát tehettem volna. Talán arra még most sem késő.”²⁵⁰

Szorongott idegensége miatt, hogy alig ismerte a hazai viszonyokat. Hízen pályája döntő részét külszolgálatban töltötte, alig élt Magyarországon, és Bécsben is keveset.²⁵¹ A családi kapcsolatok bizonyos fokig segíthettek a kívülálló gátlásain. Testvérhúga, Laura ugyanis feleségül ment Fejérváry Géza magyar honvédelmi miniszter fiához, s e frigy révén Szilassy Burián Istvánnal is rokonságba került.²⁵² Ha tehetne, szívesen időzött Pécsen és Baranyában, ahol a századfordulón Imre sógora volt a főispán.²⁵³

Magyarként bizonyos fokig kívülálló volt, hivatalnokként a legkevésbé sem. A bürokrata ethosza hatotta át: semmi más nem érdekelt, mint a szolgálat és a karrier – írta róla kollégája, Csáky Imre gróf.²⁵⁴ Valóban, törekedett az előrelépésre, olyan állásokra, ahol ismereteit bővítheti, tapasztalatokra tehet szert – és ezt nem mulasztotta el felettesei előtt is hangsúlyozni. De előrelépését bizonyára nem családi kapcsolatainak köszönhette. Amikor 1908-ban Aehrenthal külügyminiszter első osztályú követségi tanácsosnak javasolta a tokiói követségre, a hivatalnok nagy tudását és rendkívüli intelligenciáját hang-

248 1895-ben helyezik Bukarestbe. 1895–1899 között Aehrenthal a bukaresti követ. *Szilassy* benyomásai erdélyi utazásai során: *Der Untergang der Donau-Monarchie*, 126. ff.

249 *Szilassy*, *Der Untergang der Donau-Monarchie*, 31. A század végétől nagy súlyt helyeztek arra, hogy az ilyen missziókban is érvényesüljön a „paritás”, pontosabban a közös költségvetéshez való hozzájárulásnak (a kvótának) megfelelő magyar arány.

250 Írja bécsi patrónusának, amikor az közreműködik abban, hogy tanulmányai megjelenjenek a *Budapesti Szemlé*ben: Szilassy Thallóczynak, 1910. február 1. OSZK, Kézirattár, Fond XI/957.

251 1912. május 22-én provizórikusan a Ballhausplatzra rendelik, 1912 decemberétől 1913 novemberéig szolgál véglegesített állásban a minisztériumban, amikor is athéni követnek nevezi ki az uralkodó.

252 Fejérváry szerepéről a magyar politikában: *Hajdu*, Fejérváry Géza karrierje avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence, 3–59. A Fejérváry–Burián–Szilassy házassági-rokoni kapcsolatokról ld. *VII. fejezet, 21. jegyzet*.

253 Gyakran keltezi innen Méreyhez küldött leveleit. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16.

254 *Csáky*, *Vom Geachteten zum Geächteten*, 187.

súlyozta (amelyről a külügyminiszter személyes tapasztalattal is rendelkezhetett).²⁵⁵

Berchtold hívta a külügyminisztériumba személyes tanácsadójának.²⁵⁶ Nincsenek információink arról, miért volt Berchtoldnak éppen őrá szüksége, akinek a világról és főként a Monarchia szerkezetéről alkotott nézetei oly nagyon eltértek a szokásostól; e vonatkozásban mindenképpen „kívülálló” volt.²⁵⁷ Nehéz nyomon követni, hogyan formálódtak nézetei, mert hiszen 1920-ban írt emlékirata nyilvánvalóan a háború és a felbomlás tapasztalatait tükrözi. De az valószínű, hogy korán, még bukaresti szolgálatának hatása alatt kritikusan szemlélte a kiegyezéssel rendszer magyar nemzetiségi politikáját, majd washingtoni szolgálata idején magával ragadta az ország sokszínűsége és asszimilációs ereje. El volt ragadtatva Amerikától, s mindazt, ami ott lenyűgözte, az angol liberalizmus és a protestáns szorgalom termékének tekintette, és egyben példaértékűnek a Monarchia számára. Bizonyára fokozatosan jutott arra a nézetre, amit majd emlékiratában fejt ki: a két nemzet uralmára épített dualista berendezkedés szükségszerűen vezetett a felbomláshoz, s ha a dualista rendszer helyett egy nagy dunai konföderáció jött volna létre, számos nemzeti irredentát az ország határain belül le lehetett volna csendesíteni. Egy dunai konföderáció nem lett volna kénytelen közös útra lépni a még mindig kielégületlen német birodalommal. Inkább törekedett volna arra, hogy a megszerzett területek védelmében érdekelt nyugati hatalmakkal keressen szoros kapcsolatot.²⁵⁸ Mindezt persze a háború után írta. De talán e helyütt szabad idézni Jászi Oszkár *Egy magyar diplomatáról, aki látott* című, bizonyára kissé fennkölt ismertetését Szilassy emlékiratáról: „A Monarchia létének problémájára a megoldás egy lelki szintézis kialakítása lett volna, amely magasabb rendű egységgé tudta volna olvasztani az egyes népek eltérő, különleges tapasztalatait és történetük egyedi eseményeit, s fel tudott volna építeni egy történelmi panteont, amelyben az egyes népek hősei új, közös eszmények fényében foghattak volna kezét.” Ilyen eszmények azonban teljes mértékben hiányoztak a Habsburg-történelemből, és csak néhány elszigetelt, kiemelkedő személyiség tudatában éltek. Ezek között egyetlen magyar akadt, és az Szilassy Gyula volt – méltatta a művet Jászi Oszkár.²⁵⁹

255 Aehrenthal felterjesztése az uralkodónak, 1908. november 14. HHStA, AR. Fach 4, Karton 457. A megbízatásnak különös jelentőséget adott, hogy Szilassy kinevezésével egy időben mentették fel az ott egy évtizedig szolgáló Ambró Béla követet és még bizonytalan volt, hogy ki lesz Ambró utóda. Csak a következő év elején kap tokiói követi megbízást Guido von Call báró.

256 Redlich, Schicksalsjahre Österreichs, I. 477., 533.

257 Vö. Vietor, Die Denkschrift des Gesandten v. Szilassy vom September 1912 anlässlich der Dreibunderneuerung, 452–494.

258 Szilassy, Der Untergang der Donau-Monarchie, 40–41. A kérdésre emlékiratában ismételtlen visszatér.

259 *Bécsi Magyar Ujság*, 1921. június 23. (A cikkre sok évvel ezelőtt Litván György hívta fel a figyelmemet.)

De nemcsak a társadalmi vonatkozásban bizonyos fokig outsider, polgár Kánia és a nemzeti tradíciókba alig illeszkedő Szilassy – aki sem „schwarzgelb” nem volt, sem a dualizmust „továbbfejleszteni” törekvő magyar „patrióta” – vélték úgy, hogy a deáki koncepciót az idő meghaladta, hanem Csáky Imre gróf (1882–1961) is, az egyik legrégebbi magyar arisztokrata család sarja. Apja, Csáky Albin 1888 és 1894 között magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, liberális egyházjogi törvények megalkotója; 1900 és 1906, majd 1910 és 1912 között pedig a felsőház elnöke. Imre konzuli akadémiát végzett, 1905-ben kezdte diplomatapályját. Szolgált Szentpéterváron, Berlinben, majd ismét Szentpéterváron. 1913-ban helyezték Bukarestbe.²⁶⁰ 1909-ben másodosztályú, 1913-ban első osztályú követségi titkár.

A román fővárosban Ottokar Czernin gróf lesz a főnöke.²⁶¹ Czernin köztudottan Ferenc Ferdinánd bizalmasa volt, őt szánta majdani külügyminiszterének. Bukaresti küldetését a trónörökös tulajdonképpen kierőszakolta az agg uralkodótól, akinek Czerninnel nem pusztán mint a trónörökös „ügyvivőjével” szemben voltak fenntartásai, hanem azért is, mert nem volt hivatásos diplomata. A bürokrata császár pedig óvni akarta a szakképzettségen és főként a szabályos előléptetési renden nyugvó hivatali fegyelmet.²⁶² Czernin bizonyos föderalista beütésű koncepciója általánosan ismert volt, amint az is, hogy egyértelműen elítélte a magyar államjogi-önállósulási ambíciókat, s ki-nevezését a magyar politikai közvélemény határozott ellenszenvvel fogadta.²⁶³ Érdekes volt tehát Csáky első találkozása hivatali főnökével. Visszaemlékezésében azt írja, hogy amikor Czernin politikai nézeteiről faggatta, ő kifejtette, hogy a dualista Monarchiát előbb vagy utóbb valamifajta föderalista állammá kell alakítani. Czernin meglepődéssel fogadta a követségi titkár szavait, hangsúlyozva, hogy Ausztria–Magyarországon kevesen osztják az ilyen nézeteket. Kezet nyújtott neki, és ettől kezdve főnök és beosztott viszonya bizalmas-baráti lett.²⁶⁴

Igaz, hogy Csáky két világháború tanulságainak birtokában idézi fel az 1913-ban történeteket.²⁶⁵ De a dolgok meritumát tekintve talán pontosan emlékezett – arra ugyanis, hogy ő, a kifejezetten magyar és arisztokrata környezetből érkezett fiatal diplomata, a bukaresti követségi titkár – akkor a Monarchia dualista berendezkedését hosszú távon már fenntarthatatlannak ítélte.

A háború előestéjén tehát egyes magyar diplomaták számára, ha különféle indíttatásból (politikai felfogásból) is, a „paritás”, a „dualizmus továbbfej-

260 A román fővárost 1916 szeptemberében hagyta el, amikor Románia hadat üzent a Monarchiának.

261 Csáky, *Vom Geachteten zum Geächteten*, 195–196.

262 Uo.

263 *Pascu und Nuțu*, Rumänien und die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 317.; Csáky, *Vom Geachteten zum Geächteten*, 198–199.

264 Csáky, *Vom Geachteten zum Geächteten*, 197.

265 Az emlékirat keletkezéséről: Eva-Marie Csáky, Einleitung a „Vom Geachteten zum Geächteten” című kötethez, 7–10.

lesztése” nem politikai program többé, a Monarchia „szilárd fennállhatásának” biztosítására (mint mindenkifelett álló célra) más úton törekedtek. Olyan diplomatáról viszont nem tudunk, aki a dualizmus továbbfejlesztése vagy a birodalom föderalista átalakítása helyett egy önálló magyar állam megteremtésének esélyeivel foglalkozott volna. Akik „látták a jövőt”, azok is érvényesnek tartották Deák Ferenc 1867-es elgondolását, hogy a Monarchia „szilárd fennállhatását” nem szabad semmi más tekintetnek alárendelni.

XI. HIVATALNOKERÉNYEK – POLGÁRI MENTALITÁS?¹

Valójában mit vártak el a hivatalnoktól, kit tekintettek példaadó tisztviselőnek a császári ház és a külügyek minisztériumában, milyen személyi tulajdonságok segítettek a hivatali karriert? – Ha az előléptetéseket javasoló miniszteri felterjesztéseket olvassuk, azok szövege minden sztereotip voltuk ellenére (vagy éppen annak következtében) alkalmasak a hivatalnokerények, a Ballhausplatz értékrendjének rekonstruálására. A tisztviselő minősítésének leggyakoribb ki-fejezése a „Pflichteifer”: a kötelességtudás, a szorgalom, az ügybuzgóság. A miniszter, amikor beosztottját előléptetésre javasolja, kötelességtudó voltára hivatkozik; és kötelességtudásra inti a hivatalnokát, ha az panaszkodik méltatlan szolgálati körülményeire (főként a balkáni állomáshelyeken), ha elviselhetetlennek tekinti személyes konfliktusát közvetlen feletteseivel, ha sokévi távoli szolgálat után kilátástalanul sürget kedvezőbb beosztást.

Bizonyára igazuk van azoknak a szociológusoknak, akik úgy látják, hogy az osztrák bürokrácia alakításában-alakulásában korszakunkban kérdésessé vált, hogy elsősorban jól képzett és teljesítményorientált hivatalnokokra van-e szükség, vagy inkább olyanokra, akiknek megfelelő a mentalitása, olyan hivatali vezető rétegre, amely társadalmi tekintetben homogén, politikailag abszolút lojális, azaz őrzi az osztrák bürokrácia államfenntartó szerepének hagyományait.² Ez a dilemma nyilvánvalóan létezett, ám a külügyminisztérium apparátusának vonatkozásában alig merült fel. A külügyi tisztviselők társadalmi összetétele nagyon lassan változott, a Monarchia iránti lojalitásuk pedig sohasem ingott meg.³

A hivatali minősítések szempontjai az évtizedek során alig módosultak.⁴ Feltétlenül nyilvántartották a hivatalnok végzettségét, a konzuli vagy a diplomatavizsga letételének időpontját, a befutott pályáját, korábbi beosztásait, általános képességeit (ami persze sok mindent jelenthetett, főként nyugodt, megfontolt ítéletalkotást, magatartást). A szakmai felkészültséget a szóbeli előadás és az írásos előterjesztések színvonalán mérték, „speciális ismerete-

1 *Somogyi*, Modern bürokrácia a közös külügyminisztériumban, 29–37.

2 *Stimmer*, Eliten in Österreich 1848–1970, I. 65–73.

3 Ld. VI. és X. fejezet.

4 Persze tudni kell, hogy a hivatalosan kibocsátott minősítési szempontokról van szó, s ezeket a sztereotip minősítéseket az alacsonyabb rangú hivatalnokokról készítették. Vö. Külügyi tisztviselők minősítési szempontjai, 1887. április 26.; 1907. december. HHStA, AR. Fach 6, Karton 100. Vö. továbbá az osztrák hivatalnok minősítéséről általában: *Megner*, Beamte, 42. ff.

ket” pedig csak meghatározott állásokban kívántak meg.⁵ A „jellem” és „megbízhatóság”, továbbá a „modor” és „társasági viselkedés és érintkezés” – olyan kritériumok, amelyek évtizedek során mindig szerepelnek a jellemzésekben, tartalmuk viszont nyilván módosult, mégpedig nemcsak az idők változásaival, hanem a diplomata állomáshelyétől függően is, hiszen másképpen kellett viselkedni egy tradicionális európai királyi udvarban, mint egy új balkáni államban vagy egy amerikai köztársaságban.

Speciális esetben, például amikor önálló munkakörbe osztottak be valakit, véleményt kérhettek a hivatalnok korábbi előjárójától, aki rendszerint körültekintő és részletes jelentést tett, és mindenekelőtt abban a kérdésben foglalt állást, hogy a hivatalnok alkalmas-e az adottnál magasabb állás betöltésére.⁶

A hivatalnok rendszerint magáról is olyan képet festett, amelyben bizonyította, rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, képességekkel, ismeretekkel és főként erényekkel, amelyeket a hivatal elvár tőle. Ezt tükrözik írásaik, nemcsak a feljebbvalókhöz küldött hivatalos szövegek (ami magától értetődő), hanem az emlékiratok is, amelyek a pálya, sőt rendszerint a Monarchia végeztével születtek. Az írások azt mutatják, hogy a hivatal *normái* (erkölcsi és jogi szabályai) a hivatalnok személyes értékrendszerének részévé váltak.⁷

„Volt valami a ballplatz-i levegőben, amely az adott pillanatban a legléghábnak látszó, adósságcsináló lump attaséból is komoly, kötelességtudó hivatalnokot fabrikált” – írja Praznovszky, aki az 1910-es években minisztériumi titkári rangban szolgált a Ballhausplatzon.⁸ És ugyanígy vallanak mások is: nemcsak a megélhetésért dolgoztak, és az előrehaladásért, hanem magáért a tevékenységért. A nemtörődömség, a feladat elhanyagolása megvetendő dolognak számított és egyben érthetetlennek is.⁹ Vagyis – Norbert Eliasszal szölvé – nem lehetséges, hogy egy társadalom vagy társadalmi csoport értékattitűdjei ne válnának a csoport egyes tagjai erkölcsi normáinak részévé.¹⁰

A hivatali minősítésekben szereplő „jó modort” sem tekinti a tisztviselő pusztá formalitásnak, az számára is a szolgálat része-feltétele. A sokszor idé-

5 Ld. VI. fejezet. 112–113. lap,

6 Ld. Duka jellemzését IX. fejezet. 165–167. lap vagy Emanuel Ludolf jelentését Rosty Zsigmondról: Ludolf Kálnokyhoz, 1880. november 21. HHStA, AR. Fach 4, Karton 292. Rosty Zsigmond 1879-ben Madridban Ludolf követ első beosztottja.

7 A norma és az érték különböző voltát igyekszik meghatározni Hans Joas, Die kulturellen Werte Europas című tanulmányában, 13–15.

8 Zeidler, A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései, 144–145. Praznovszkynak az 1910-es években Szapáry Tibor osztálytanácsos beosztottjaként a magyar delegációval való kapcsolattartás volt a feladata. Emlékiratait az 1883-ban született Praznovszky 1955-ben vetette papírra. Ld. Zeidler bevezető tanulmányát 31–33. lap. Ld. X. fejezet, 195. jegyzet.

9 Ehrhart, Im Dienste des alten Österreich, 31. Ehrhart (1870–1956) ciszlajtán tisztviselő, kezdetben szakminisztériumban, később a miniszterelnökségen. Tevékenységéről Heindl, Josephinische Mandarine, 103

10 Elias, Az udvari társadalom, 95–96.

zett Alexander Musulin elismeri, hogy a nyugati fővárosokban, különösen a német államok diplomataposztjain, Drezdában vagy Stuttgartban a fiatal diplomaták gondtalan, kellemes életet éltek, nem voltak terhes feladataik. De ezek az első szabadabb évek sem teltek haszontalanul. Elsajátították a társadalmi érintkezés szükséges formáit, biztonságérzetre tettek szert, megtanulták, hogyan kell egy szalonba belépni, majd elhagyni azt, elindítani egy beszélgetést, kérdéseket tenni fel anélkül, hogy indiszkréciót követnének el, információt szerezni tolakodás nélkül, a kíváncsiszkodást elutasítani udvariatlanság nélkül. Általános közismert dolgokat tanultak meg – írja Musulin –, amelyek azonban korántsem voltak olyan magától értetődőek, mint hinni szokták.¹¹

A külszolgálat persze nemcsak a társasági-társadalmi kapcsolatok építésére kínált lehetőséget, hanem arra is, hogy a fiatal diplomata szorgos munkával szakmai ismeretekre tegyen szert. Konstantin Dumba, a Monarchia vezető diplomataja 1931-ben megjelent memoárjában arra emlékezik, hogy pályája kezdetén, az 1880-as évek elején, londoni állásában belevetette magát a munkába, tanulmányokat írt a londoni vasutakról, a brit házassági és öröklési jogról, az egyiptomi pénzügyi viszonyokról.¹² Szorgalmával, igyekezetével nem egyszerűen hivatali előmenetelét akarta biztosítani. Kollégája, Hengelmüller László követségi tanácsos személyes szimpátiája és támogatása önérték volt számára: hivatalnokerényeinek elismerése.

A 20. század elején az osztrák delegációban aggályok merültek fel, van-e joga a hivatalnak a tisztviselő magánéletébe avatkozni, s milyen mértékben teheti ezt. A felvilágosult Aehrenthal külügyminiszter azonban – mint láttuk – elutasította a delegáció óvásait.¹³ Ragaszkodott a kialakult kvalifikációs rendszerhez, és ahhoz is, hogy a minisztérium gondoskodjon a hivatalnokerények és -értékek elsajátításáról és elfogadásáról. Hiszen ezt szolgálta, hogy a diplomata- és konzuli vizsgára felkészítő tanfolyamokat a minisztérium saját hatáskörében, saját épületében, magas rangú tisztviselői közreműködésével szervezte meg.¹⁴

Bár több vonatkozásában kétségtelenül megindul a Ballhausplatz modernizálódása – növekszik, bár igen lassan, a polgári eredetű tisztviselők száma, a hivatalnokkal szemben támasztott követelmények egy része, a teljesítmény becsülete, a kötelességtudás, a hivatásban való feloldódás akár polgárinak is tekinthető –, a hivatalnok mégis különbözik a polgártól. Az utasításhoz kötött hivatalnok nem rendelkezik olyan politikai és személyes szabadsággal, amilyennel egy alkotmányos államban általában a jómódú és művelt polgár. A polgári értékrend, életforma, életvezetés éppen azt jelenti, hogy nincsen

11 *Musulin*, *Das Haus am Ballplatz*, 27.

12 1909 és 1912 között stockholmi követ, majd 1913 és 1915 között washingtoni nagykövet.

13 Ld. VI. fejezet, 85. jegyzet.

14 Ld. VIII. fejezet, 134–138. lap. A hivatalnok hivatalon belüli szocializációjáról *Stimmer*, *Eliten in Österreich 1848–1970*, 98–100.

előírt egységes szabálya, amit feltétlenül követni kell. A polgári értékeknek nincsen kötelező kánonjuk, szabadon választhatók. Ezzel szemben a hivatalnok önállóságát és önmagáért való felelősségét a hivatali szisztéma nagyon is korlátozza. A hivatalnok általában, a külügyminisztériumi tisztviselő pedig különösen sajátos, társadalmilag elkülönült rend tagja, amely különleges szankciók alá esik, rendjének megfelelő életmódot kell folytatnia, ellenőrzi magatartását, hivatalon kívüli viselt dolgait, kapcsolatait.¹⁵ És főként: szolgálatának legmagasabb elismerése éppen rendi elkülönülését erősíti, hiszen a legnagyobb kitüntetés, ha az uralkodó a hivatalnokot a nemesség vagy az arisztokrácia sorába emeli.¹⁶

7. táblázat. A magyar honos hivatalnokok társadalmi megoszlása

Társadalmi réteg	Fő	Százalék
Gróf	37	37,4
Báró	14	14,1
Nemes	37	37,4
Polgár	11	11,1
Összesen	99	100,0

A 7. táblázatból kitűnik, hogy a tisztviselők fele eleve arisztokrata volt. Éppen ezért figyelemre méltó, hogy abból a 62 tisztviselőből, aki egyáltalán emelkedhetett társadalmi (rendi társadalmi) rangjában, azok zöme ezt el is érte. Szögyény-Marich László berlini nagykövet 1910-ben, Ambrózy Lajos báró római követ 1913-ban kap grófi címet, Burián István 1900-ban (akkor athéni követ) bárói, 1918-ban pedig grófi címet. Tizenegy tisztviselőt az uralkodó bárói méltóságra emelt.¹⁷ Közülük három olyan hivatalnokot, aki polgárként született, s szolgálata során először nemességet kapott: Falke Jánost, budai német családból való hivatalnokot, aki még a Schmerling-érában Ma-

15 Az utasításhoz kötött hivatalnok és a politikai és személyes szabadsággal bíró jómódú és művelt polgár közti különbségről ld. *Heindl*, Zum cisleithanischen Beamtentum: Staatsdiener und Fürstendiener, 1174–1176.; *Süle*, Preußische Bürokratietradition, 72–81.; *Hettling* und *Hoffmann*, Der bürgerliche Werthimmel. Zum Problem individueller Lebensführung im 19. Jahrhundert, 333–359.

16 Azoknak a magyar honos tisztviselőknek a pályáját vettem számba, akik hosszabb időt, legalább nyolc-tíz évet szolgáltak a minisztériumban. Ld. *VI. fejezet*.

17 Eperjessy Albert stockholmi követ pályája végeztével 1909-ben, Falke János osztályfőnök 1876-ban negyvenévi szolgálata elismeréseképpen, Hengelmüller László 1906-ban, akkor az Egyesült Államokban nagykövet, Millinković Theodor, aki Cetinjében, a montenegrói fejedelmi udvarban Ministerräsident, 1885-ben lesz báró, Musulin Alexander követ 1912-ben külügyi szolgálataiért, Nadherny Julius negyvenévi szolgálata elismeréseképpen, nyugalomba vonulása alkalmából, Szilassy Gyula követ 1918-ban, Tallián Dénes miniszteri tanácsos pályája végeztével magyar bárói címet nyer; Thoemmel Gustav pedig, aki Millinković elődje volt Cetinjében 1880-ban kapott osztrák bárói címet.

gyarországon indult, Dóczy Lajost, a soproni zsidó kereskedő fiát, Andrásy felfedezettjét, a minisztérium nagy tekintélyű sajtófőnökét és Müller Lászlót, pesti német patikárius fiát, aki első osztályfőnökségig, tehát afféle államtitkárságig vitte. Hat tisztviselő nyert szolgálata idején nemességet.¹⁸

Volt talán, akiben élt némi fenntartás, érezte helyzete paradox voltát. A deutschkreuzi gettóvilágból érkező, majdnem plebejus Dóczy Lajos reszelkedett egyívású barátai előtt: „Mágnások közé sohasem vágytam, fiamat mágnásnak nem neveltem.” Mégis társadalmi biztonságához szüksége volt a bárói címre. S mindent elkövetett, hogy megmutassa az őt körülvevő arisztokrata-dzsentri világnak, a fiának, az asszonynak, aki elhagyta, hogy vitte valamire.¹⁹

De hogy ne csak a zsidó Dóczyra hivatkozzam, aki számára a báróság természetesen a nemzetbe való befogadást is jelentette; Müller László egy életem át küszködött polgár voltából eredő kisebbségi érzéssel. Túlzottan aggályoskodó bürokrata – mondta róla Aehrenthal külügyminiszter. Hiába volt nagy tudású szakember, hiába utazott évente Angliába ruhatárát felfrissíteni, tanulta szisztematikusan az európai művészet történetét, a társasági fesztelenséget ez nem, csak orvosprofesszor testvérbátyja magyarországi felsőházi tagsága, majd a maga bárósága hozta el számára.²⁰

A mi hivatalnokaink előrejutása a rendies társadalomban való emelkedéssel járt együtt. A két dolog kölcsönösen feltételezte egymást. Hiszen a diplomata nem az államot, hanem az uralkodót képviselte a külföldi udvaroknál. A diplomáciai ceremónia nagyon határozottan két uralkodó kapcsolatáról szólt, nem két államéről. Ez a sajátos szerep önmagában a diplomaták rendi elkülönülését szolgálta, meghatározta önképüket, társadalmi identitásukat.

A tisztviselők rendi elkülönüléséhez nagymértékben hozzájárult a hivatali intézmény militarizálása. Nemcsak a már korábban említett bürokratikus metódusra gondolok, hogy a hivatali rangosztályok a katonai fokozatokat másolják, s hogy a hivatal nyelvhasználatában, beszédmódjában is bizonyos fokig átveszi a katonait: a tisztviselő különböző helyeken „állomásozik” (stationiert), az uralkodó „megparancsolja” (ich befehle) egy állás betöltését.²¹ Még szembetűnőbb – a szó szoros értelmében – a hivatalnokok egyenruhaviselése. Erre azért is érdemes figyelni, mert abban az összbirodalmi hivatalnokelit rendi tudata megóvásának és a dualista átalakítás akceptálásának szempontjai együttesen jutottak érvényre.

Beust 1869-ben, tehát akkor, amikor egy sor intézkedést hozott, amelyről azt állíthattuk, hogy a polgárosodás irányába hatott, „modernizálta” a tisztvi-

18 Gömör-Laiml László, Joannovics Simon, Schöfer Gyula, Vavrik Gábor és Wolf Károly. Kánia Kálmán már szépreményű hivatalnok, amikor apja, Kánia József soproni ügyvéd nemesi címet kap.

19 *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 133.

20 Uo., 110–111.

21 *Kielmansegg*, Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker, 36., 44.

selők egyenruháját is.²² Olyan öltözéket tervezett a közös tisztviselők számára, amely eltért a ciszlajtán hivatalnokok viseletétől, de attól az egyenruhától is, amelyet 1849-ben „egészen más viszonyok között”, a Monarchia szerkezetének egységesítése szellemében a birodalom valamennyi hatósága számára egyaránt kötelezővé tettek, s amelyet a magyarok annak idején annyira sérelmeztek. Tehát az egyenruhában is kifejezésre juttatta a közös tisztviselők sajátos helyzetét: nem „osztrákok” és nem „magyarok”,²³ és nem is a Bach-huszárok leszármazottai, hanem az immár alkotmányos közös kormányzat szolgálói. Ám az egyenruhát viselő, rangfokozatba osztott tisztviselői kar mentalitása és értékrendje szükségképpen eltért a klasszikus polgáritól.

DEVIÁNSOK

A hivatalnak megvan a lehetősége arra, hogy az értékrend, a társadalom és a hivatal által elfogadott normák betartását ne csak elvárja, hanem rá is kényszerítse a tisztviselői kar tagjaira. Nem volt gyakori az összeütközés a normákkal, az pedig alig esett meg, hogy egy hivatalnok politikailag megítélhető vétséget követett volna el. Egyszerűen nem volt akkora mozgásterük, önállóságuk a rendszerint még fiatal, meggondolatlan embereknek, hogy árthattak volna a Monarchia tekintélyének-érdekeinek, a birodalomnak, amelyet a minisztériumban vagy a diplomáciai küldetésben képviseltek. A felháborodást keltett Duka-történet (amelyet már más vonatkozásban említettünk)²⁴ valójában alig minősíthető diplomáciai súlyúnak (egykor sem tekintették annak). Duka Géza báró 1898–1901 között attasé Belgrádban, tehát a legalacsonyabb

22 A kérdésről korábban ld. X. fejezet, 22. jegyzet. Beust felterjesztése és a legfelső elhatározás, 1868. október 9. (Mellette egy datálatlan tervezet, amely még egyértelműbben fogalmaz a dualista viszonyok érvényre juttatásának vonatkozásában.) HHStA, AR. Fach 4, Karton 402. 1885-ben módosítják a külügyminisztériumi egyenruha előírásait: megszüntetik a fehér gyapjúnadrágot mint ünnepi öltözéket, s a zöld színű marad a kizárólagos hivatali egyennadrág. A nadrág különböző bortníjai és kötéseit változatlanok maradnak. Legfelső elhatározás, 1885. február 26. alapján Szögyény-Marich László Kanzleiverordnungja. HHStA, AR. Fach 4, Karton 450. Az egyenruha használatának tehát továbbra is nagy jelentősége volt. Beust egyenruha-szabályzata hosszú távra szól, praktikus volt, hiszen ha a tisztviselő magasabb rangfokozatba lépett, a formaruhát olcsón át lehetett alakítani. A külügyminiszter arra is tekintettel volt, hogy az egyenruhák vonatkozásában érvényre jusson a katonai és hivatali rangok ekvivalenciája, tehát az az 1849 óta érvényes szisztéma, amely szabályozza a hivatali rangok és a katonai rendfokozatok viszonyát.

23 Ünnepi alkalmakkor a magyar honos közös tisztviselők viselhettek díszmagyart, s minthogy az uniformis általában nem mindennapi viselet volt, hanem különleges alkalmakra szolgált, gyakorlatilag a tisztviselő maga dönthette el, hogy milyen öltözékben jelent meg. Vö. Vošahlíková, Ämter und Beamte unter Franz Joseph I., 25.

24 Ld. IX. fejezet, 165–167. lap.

beosztású diplomata. Helyzetét azonban nem hivatali rangja határozta meg, hanem az, hogy felesége egy Nikolić bárónő volt, aki rokoni kapcsolatban állt a Szerbiában uralkodó Obrenović-házzal. Milán király „kuzinom”-nak szólította a bárónőt, és családjának rendszeres vendége volt. Duka főnöke, Karl Heidler báró, belgrádi követ ugyan úgy ítélte meg, hogy diplomáciai-információs szempontból nem volt különösebb jelentősége az intim kapcsolatnak, mert Milán király fontos dolgokról természetesen nem az attaséval, hanem vele tárgyalt. De a belgrádi társaságban számon tartották Dukáék udvari nexusát, és ők igyekeztek kamatoztatni azt. Amikor azonban Milán lemondása után fia, Sándor főként felesége, Draga asszony ösztönzésére a korábbi ausztrófil politika helyett Oroszország kegyeit kereste, és megromlott a viszonya saját apjával is, Duka, mintha mi sem történt volna, oly mértékben ápolta a barátságot az új uralkodóval, és főként Nikolić bárónő Draga asszonnyal, hogy az Belgrádban általános megütközést keltett.²⁵ Heidler követ nem tulajdonított politikai jelentőséget a dolognak, ahogyan Duka személyének sem, egyszerűen ízléstelennek tekintette magatartását.²⁶ Az ügyet bonyolította, hogy Duka összeütközésbe került két kollégájával, Hodliczka katonai attaséval és Walter von Princig konzullal, párbajozni akart velük, és a konfliktusba udvari pártfogóit is beleavatta. Ekkor aztán Heidler megelégtelte a dolgot, panaszt tett Duka ellen, akit végül is a minisztérium hazarendelt, de nem indított fegyelmi eljárást ellene, és – mint láttuk – pályája sem szakadt meg.

Előfordult, hogy alacsony beosztású fiatal tisztviselők főnökük megkerülésével nyilatkoztak a sajtónak, ez minden esetben súlyos következménnyel járt, elbocsátották a hivatalnokot. Megesett, hogy olyan sajtókapcsolatot tartottak fenn, amely önmagában megengedhetetlen volt. Karl Zerboni irodatiszt és a katonaságtól átvett Leo Kalbermatten báró részt vettek a *Böse Zunge* című bécsi botránylap alapításában. Kalbermatten anyja ugyan egy Auersperg grófnő volt, de minthogy csak ideiglenes alkalmazásban állt, gond nélkül azonnal felmondtak neki. Zerboni viszont véglegesített tisztviselő volt, fegyelmi eljárást indítottak ellene, felszólították, hogy szakítson a lappal, s minthogy ezt nem tette meg, őt is elbocsátották állásából.²⁷

Okolicsányi Sándor II. osztályú követségi tanácsos volt a drezdai követségen 1884-ben, amikor a *Pester Lloyd*-ban megjelent egy cikke a magyar politikai életet akkor uraló főrendiházi reform tárgyában. Kálnoky külügyminiszter nyomban felszólította Okolicsányi felettesét, Gabriel Herbert-Rathkeal báró követet, figyelmeztesse a követségi tanácsost, az ilyen megnyilatkozások a diplomáciai szolgálat tradíciójával és előírásaival is szemben állnak. Ha a követségi tanácsos részt akar venni hazája politikai életében, le kell mondania diplomáciai állásáról. Okolicsányi természetesen védekezett: Falk Miksának

25 A történet szemléletes leírását ld. *Musulim*, Das Haus am Ballplatz, 122.

26 *Vranešević*, Die aussenpolitischen Beziehungen zwischen Serbien und der Habsburgermonarchie, 362.

27 Beust felterjesztése, 1870. július 6. HHStA, AR. Fach 4, Karton 441.

(a *Pester Lloyd* főszerkesztőjének) küldött írását nem publikálásra szánta. Régi barátság fűzi a zszurnalisztához. Nem tudott a vonatkozó szolgálati előírásról. A jövőben tartani fogja magát a szabályokhoz.²⁸

Hogy a közönséges fegyelmi vétségeknek (valaki nem jelentkezik megfelelő időben állomáshelyén, önkényesen meghosszabbítja szabadságát, kényelmi, családi, egészségi okból nem fogad el egy kellemetlen beosztást, vagy a hivatalban szokásosnál nagyobb vehemenciával és türelmetlenebbül sürgeti előléptetését) milyen következménye lesz, elég bizonytalan. Feltételezhetően inkább az olyan eseteknek maradt írásos nyomuk, amelyeknek valamilyen politikai háttérük-összefüggésük is volt.

Rakovszky Béla 1860-ban született, konzuli akadémiát végzett és konzulként kezdte pályafutását Port-Saidban, Zanzibárban, Alexandriában, Kairóban, majd több évig Teheránban.²⁹ Roppant tájékozott, arabul, perzsául kitűnően tudó, fáradhatatlan utazó. A német diplomácia is felfigyel képességeire, állást ajánlanak neki a német külügyminisztériumban, amit – állítása szerint – patrióta érzelmeire hivatkozva köszönettel visszautasít.³⁰ Egy ideig a közös pénzügyminisztérium boszniai osztályán dolgozik, Kállay megbízásából expedíciót vezet Belső-Ázsiába. A boszniai kézműves ipar fellendítése érdekében nagyarányú művészeti gyűjtést folytat, amiért a miniszter írásos dicséretben részesíti.³¹ 1897-ben diplomáciai státuszba veszik.³² Azután dél-amerikai országok következnek, Chile, Peru, Bolívia. Gonddal és hozzáértéssel szervezi át a dél-amerikai diplomáciai és konzuli szolgálatot, tevékenységét a minisztérium elismeri. Széll Kálmán miniszterelnök a képviselőházban szól róla: bár sok hozzá hasonló diplomatánk volna! Valami azonban még sincs rendjén vele. A már nem kezdő embert szinte évente új és új posztokra helyezik – valójában nem tudjuk pontosan, hogy miért. És sohasem Európába, pedig szeretne családjá, birtokai közelében maradni. Egyre gyakrabban panaszkodik: mellőzik, kihagyják a soron következő előléptetésből. A folytonos helyváltogatás gátolja abban, hogy egy ország viszonyait alaposan megismerje, a gyakori áthelyezést pályatársai és a társaság (a magyar társaság) alkalmatlanságának tulajdonítja, a költözködések anyagilag is megterhelik, egészségét veszélyeztetik. Csak az ő panaszait ismerjük, feliratát a miniszterhez, a magyar delegációhoz intézett, mellőztetésről szóló beadványát.³³ A minisztérium személyzeti döntései min-

28 HHStA, Ministerium des Außern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 2. Kálnoky Herbert követhet, 1884. január 25. Herbert Kálnokyhoz, 1884. január 27. A gyűjteményben Okolicsányi szabálysértéseire vonatkozó több irat található. A kisebb fegyelmi ügyeknek általában, így Okolicsányi esetében sem lesz érdemi következményük.

29 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 278.

30 Rakovszky beadványa a minisztériumhoz 1903-ból. Uo.

31 Kállay Béni Gofuchowski külügyminiszterhez, 1896. február 14. Uo.

32 A külügyminiszter felterjesztése, 1897. február 27. Uo.

33 1903 májusából. HHStA, AR. Fach 4, Karton 278. Az, hogy a közös tisztviselő a magyar delegációhoz fordul sérelmeivel, előre vetíti magyar politikai ambícióit.

denkor lakonikusak, megfogalmazásuk formális, a döntések indoklása tárgyyszerű. 1903-ban pár hónapos párizsi szolgálat után Konstantinápoly következne, amit, egészségi okokra hivatkozva nem akar elfogadni. Az állás visszautasítását Gołuchowski külügyminiszter lényegében fegyelmi vétségnek tekinti, és az első osztályú követségi tanácsost rendelkezési állományba helyezi.³⁴ Bizonyára jól jött a miniszternek, és hozzájárult gyors döntéséhez Heinrich Calice konstantinápolyi nagykövet fellépése. Calice, aki negyedszázada állt a Monarchia számára oly fontos misszió élén, kétségbeesetten tiltakozott az ellen, hogy Rakovszkyt az ő megkérdezése nélkül ismét a nyakára küldjék.³⁵ Neki – írta miniszterének –, végül is nincs kifogása a diplomata személye ellen, tulajdonképpen rokonszenves és jellemes embernek tartja, csak azt nem tudja, mikor és hol szerezhette volna meg azokat az ismereteket, amelyek az itt reá váró feladatok ellátásához szükségesek. Nem hajlandó egy inkompetens hivatalnok terhét magára venni.

Ezek után Rakovszky hiába vonta kétségbe, hogy fegyelmi vétséget követett volna el, és hiába sürgette ügye kivizsgálását.³⁶ Gołuchowski alaptalanak tekintette méltatlankodását és nem volt hajlandó sérelmeivel foglalkozni.³⁷ Pedig Rakovszky minden követ megmozgatott érdekei védelmében, és sikerült mindenkiel konfliktusba kerülnie: a minisztérium „magyarjaival”, Mérey Kajetánnal, meg az ő jobbkezeivel, Tallián Dénessel, aki nem mellékesen Rakovszky sógora is.³⁸ Velük szemben a miniszter kabinetirodájának vezetőjétől, Maximilian Gagerntől kért védelmet. Olyasmit tervezett, hogy közigazgatási bírósághoz fordul, mert – amint állította –, a hivatali előléptetéseknél rendszeresen mellőzték. Mérey elképedt az ötleten, hiszen közös közigazgatási bíróság nem létezett. A közös minisztériumok már csak ezért is minden ilyen jellegű belső ügyben szabadon jártak el. A két országos bírósághoz fordulni közös ügyben? – Hogy egy magyarnak ilyesmi jusson az eszébe – Rakovszky teljesen érett az elmegyógyintézetre.³⁹ És aztán Mérey osztályfőnök ismételten leszögezte a minisztérium álláspontját: a miniszter abszolút és nem korlátozható joga elhatározni, hogy kit hova helyez. Döntéseiért nem vonható felelősségre, különösen nem az érintett tisztviselő részéről. Minthogy

34 A külügyminiszter felterjesztése, 1903. december 28. Uo.

35 Calice Gołuchowskinak, 1903. november 22. Uo. (Rakovszky korábban rövid ideig már szolgált a konstantinápolyi nagykövetségén.)

36 Vö. Rakovszky 1906. március 31-i, Gołuchowskihoz intézett feliratával. Uo.

37 Bár két év múltán, mivel fenn akarta tartani Rakovszky hivatalba való visszatérésének lehetőségét, kivételesen egy újabb esztendővel meghosszabbította rendelkezési állományát. 1906. augusztus 6. Uo.

38 Rakovszky Marianne, Béla testvére s egyben örököse is Tallián Dénes felesége volt. HHStA, AR. Fach 4, Karton 278.: Újságközlemény Rakovszky Béla halála alkalmából. Tallián Dénesről ld. X. fejezet, 185. lap.

39 Mérey Maximilian Gageren bárónak, 1905. szeptember 10. HHStA, PA. I, Karton 644. ad IX/b–39.

Rakovszky több neki felajánlott állást nem fogadott el, teljesen természetes, hogy rendelkezési állományba helyezték.⁴⁰

1906-ban azután a „diszponzilitásban” lévő követségi tanácsost Magyarországon ellenzéki programmal országgyűlési képviselőnek választják, és ekkor, minthogy hivatali állása a képviselőséggel összeférhetetlen, nyugdíjazását kéri. 1906 augusztusában ideiglenesen (zeitliche) nyugállományba vonul. Megteszi azt, amivel mások csak fenyegetőznek: a magyar parlamenti ellenzék soraiból a külügyminisztériumban megszerzett ismeretek birtokában foglal állást külpolitikai kérdésekben, miközben élvezi az öt huszonhárom évi szolgálat után megillető több mint 7000 korona nyugdíját.

Hogy korábbi hivatali pályáját mennyire befolyásolta magyarországi politikai háttere, nevezetesen az, hogy testvére, Rakovszky István a Katolikus Néppárt egyik alapítója és vezető személyisége volt, nem tudjuk. Az azonban, hogy éppen a koalíciós kormány hatalomra jutásakor szakít a közös minisztériummal, bizonyosan családi kapcsolataival is magyarázható.⁴¹

A Duka–Rakovszky típusú történetek inkább kivételeknek tekinthetők. De hát tudjuk, a társadalomról vagy annak egy szeletéről – aminek a közös minisztériumot is tekinthetjük – néha többet elárul a perifériája, mint a középontja, többet a deviáns, mint a normakövető.⁴²

A minősítési anyagokban leggyakrabban olyan fegyelmi vétségekkel találkozunk, amelyeknek politikához, sőt a hivatali munkához sincsen közük: a hivatalnok játékszenvedély, kábítószer rabja, párbajozik, adósságot csinál – azt is mondhatjuk, társadalmi státuszának megfelelő devianciát mutat.

A fiatal, igen jó módú Szapáry Péter gróf (1861–1906) stuttgarti attasé súlyos morfiummérgezést kap. A követ, Gabriel Herbert-Rathkeal báró értesíti Szögyény osztályfőnököt beosztottja betegségéről (nem fegyelmi vétségéről). Pedig Szapáry meglehetősen önféjűen jár el. Nem hajlandó abban a kórházban kezeltetni magát, ahová a követség orvosa küldené, hanem Párizsba utazik, s egyben kéri a minisztériumot, hogy ügyét diszkrétan kezeljék, különö-

40 Uo. Állítólag Gołuchowski külügyminiszter bukásához (1906. október 24.) a Rakovszky-ügy is hozzájárult. HHStA, Nachlaß Erb (Manuskript), 507. Idézi *Rumpler* is: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 113.

41 Figyelemre méltó, hogy nem túl gyakori delegációs felszólalásaiban nem bírálja a külügyi vezetést. 1913-ban lemond a magyarországi közszereplésről, és igyekszik véglegesen rendezni viszonyát a közös minisztériummal és elérni, hogy követi címmel és ranggal vonulhasson véglegesen nyugállományba, ami azonban nem sikerül neki. A következő esztendőben Tisza magyar miniszterelnök azt is elutasítja, hogy titkos tanácsosi címet kérjen számára. Rakovszky levelezése Alexander Hoyos gróffal, a minisztérium kabinetirodájának vezetőjével 1913 augusztusában. HHStA, PA. I, Karton 644. 502/C.d.M. Tisza István levele Hoyoshoz, 1914. október 10. Uo. 1916 szeptemberében éppen Tallián rokonainál tett látogatása idején halt meg ötvenhat évesen leukémiában. HHStA, AR. Fach 4, Karton 278.

42 *Revel*, A mikrosztintú vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása, 51–70. Revel idézi az Edoardo Grendi alkotta „normális kivétel” fogalmát és fejtegetéseit a társadalom marginális szereplőiről.

sen beteg édesanyja ne szerezzen tudomást bajáról. A követ teljesen megértő Szapáryval, a magas minisztérium pedig tudomásul veszi, hogy az attasé betegsége miatt hagyta el állomáshelyét, s 1890-ben rendelkezési állományba helyezi.⁴³

Hunyady Alajos grófot a diplomáciai szolgálatra nem pusztán a Hunyadyak társadalmi állása predesztinálta (a 18. században szereztek magyar, majd birodalmi grófi címet), hanem udvari kapcsolatai is.⁴⁴ Anyja egy Liechtenstein hercegnő volt, Erzsébet császár- és királyné udvarhölgye. Huszonhat esztendő, amikor 1868-ban Beust külügyminiszter elküldi őt a nevezetes kelet-ázsiai expedícióba,⁴⁵ korántsem jutalomképpen. Akkor már viharos esztendőök álltak mögötte, súlyos váltóadósság, azután a francia idegenlégió, algériai szolgálat. A külügyminiszter ezért üdvösnek tartja, hogy a fiatal gróf töltsön egy időt a világ távoli tájain, mielőtt ismét megjelenne a hazai nyilvánosság előtt. Az ázsiai expedíció után Dél-Amerika következne, ám Hunyady egyszerűen nem jelentkezik állomáshelyén. Feltűnik New Yorkban, mérhetetlen adósságot csinál, amit a New York-i konzulátus nem tud és nem akar kifizetni. A családi segítség megmenti a letartóztatástól, és lehetővé teszi, hogy elhagyhassa Amerika földjét. A washingtoni követ, Karl Lederer báró figyelmezteti a külügyminisztert, Amerikában sajtószabadság van, amit a zornaliszták arra használnak, hogy a legapróbb részletekig feltárják az emberek magánkörülményeit, és nyilván nem volna kívánatos, hogy megírják, a Monarchia kormánya javítóintézetként használja a diplomáciai küldetést olyan fiatal emberek nevelésére, akik közel állnak az uralkodócsaládhoz. Beust Lederer ajánlása ellenére sem válik meg Hunyadytól. Tesz ugyan még egy tétova kísérletet, hogy a Habsburg-diplomáciát megszabadítsa tőle, fizetett konzuli állást ajánl neki. Ám ő töretlen öntudattal diplomata akar lenni. Megteheti. Személyi anyagában fellelhető Nopcsa Ferenc bárónak, Erzsébet királyné főudvarmesterének a távirata: a királyné azt kívánja, hogy a fiatal gróf európai diplomáciai állást kapjon, és Erzsébet óhaját Ófelsége is ismeri.

Hunyady Alajos tehát diplomata lesz, ami azt jelenti, hogy Madridban, majd pedig Konstantinápolyban veszít kártyán, kaszinóban, költ nem létező százakat, ezreket, azután ő maga is eltűnik. Felbukkan Párizsban, de hivatalosan nem tudnak róla, és a nagykövet úgy gondolja, mégsem volna helyes, ha a Monarchia egy diplomatáját a francia rendőrséggel kerestetnék. Végül a csa-

43 1906-ban mint rendelkezési állományban lévő követségi attasé Párizsban halt meg. Herbert Szögyényhez, 1888. december 10. HHStA, PA. XL, Karton 324. (Schreiben des Ministers und Sektionschefs 1883–1891). Herbert kérését Szögyény 1888. december 15-én hagyja jóvá. Uo. Szapáry Péter személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 338. Katonai minősítése: KA Kriegsministerium, Qualifikationslisten, Qual. Fasc. 2925.

44 Pályájáról: Szabó, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895, 331. ff.

45 A kelet-ázsiai expedícióról: Protokoll des gemeinsamen Ministerrates, 1869. október 19. In: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie*, I/1, 1867–1870, 363–364.

lád is megelégeti, nem fizet többé. 1880 szeptemberében Haymerle külügyminiszter javaslatára Ferenc József császár hivatali rangjától megfosztva felmenti állásából, s a család kifejezett kívánságára a legfelső elhatározást a *Wiener Zeitung*ban is közzéteszik.⁴⁶

Hunyady Alajos grófnak, Liechtenstein hercegnő fiának nem volt könnyű dolga. Több mint egy évtizeden át kellett újra és újra bizonyítania, hogy alkalmatlan diplomáciai vagy bármilyen más hivatali állás betöltésére, magatartása nem illeszthető egy modern racionális hivatal működési rendjébe.

Hunyady gróf esete kirívó, mert hosszú időn keresztül vette semmibe a hivatali fegyelem elemi szabályait, s mert nyilvánvalóan a legmagasabb kapcsolatok biztosították érinthetlenségét. Ám adósságba keveredő, uzsorások kezére jutó arisztokrata ifjoncok akadtak a külügyminisztériumban a későbbiekben is. Batthyány Béla gróftól párizsi váltóadósságai miatt mentette fel Kálnoky külügyminiszter 1893-ban, amikor a családja is megelégette viselt dolgait.⁴⁷ De hogy diplomáciai rangját is elveszítette volna, ahogyan ez Hunyady esetében történt, annak az iratokban nincsen nyoma. Párizs, úgy látszik, veszélyes hely volt. Inkey Imre báró követségi titkár is Párizsban, a világkiállítás alkalmából játszotta el vagyonaát. Ráadásul, bár csak a magyar kormány megbízottja, a diplomáciai testület tagjának adta ki magát, s a hitelezőket a követségre szabadította. Büntetésül rendelkezési állományba helyezték.⁴⁸

Grubissich Antal pályája szintén azt mutatja, hogy nem is olyan könnyű a szabályok ellen véteni.⁴⁹ Grubissich kezdetben szabályosan haladt a pályáján, 1877-ben fogalmazói gyakornok a minisztériumban, 1895-ben osztálytanácsos, 1896 és 1901 között Tokióban szolgált, de nem állapítható meg pontosan, hogy milyen rangban.⁵⁰ 1901-ben Tuniszba helyezték főkonzulnak; azaz diplomáciai státuszból konzuliba került. (A „természetes” pálya éppen ellenkező irányú volna, de a váltás ennek ellenére önmagában nem jelent feltétlenül lefokozást.) Ám Grubissich, akinek Tokióban hivatali főnökével voltak összeütközései,⁵¹ Tuniszban ügyfeleivel került konfliktusba: egy krakkói diákkal, aki katonai alkalmatlansági bizonyítványának hitelesítését kérte tőle, majdnem tettelegességig fajuló vitába keveredett. Bécsi üzletemberek panaszkodtak, hogy nem fogadta őket, vagy ha mégis színe elé jutottak, nem nyújtot-

46 Hunyady fegyelmi ügyeiről: HHStA, Ministerium des Außern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 1. Felix Wimpffen gróf római nagykövetnek végül is sikerül elérnie Haymerle külügyminiszternél, hogy Hunyadyt visszahívják a külszolgálatból: Wimpffen Haymerlenek, 1880. március 3.; 1880. március 15.

47 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 18.

48 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 147.

49 Ld. *X. fejezet, 192. lap*. Történetét részletesen elbeszéli: Szabó, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895, 319–330.

50 *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* 1912, 274–275.

51 Christoph Wydenbruck gróf a tokiói követ 1895 és 1899 között. Őt Grubissich Méreyhez írt levelében egyszerűen orvosi kezelésre szoruló örültnek titulálja, miközben pénzügyi természetű nézeteltérései is vannak vele. Ld. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 11. 1898. szeptember 30.

ta a tőle joggal elvárható segítséget. Sorra érkeztek ellene bejelentések a minisztériumba. Végül a Ballhausplatz konzuli ügyekkel foglalkozó főosztálya megállapítja: Grubissich alkalmatlan a tuniszi szolgálatra, a nem túl terhes és különösebb jelentőséggel sem bíró állás betöltésére.

A hivatali gyakorlatra avagy a Ballhausplatz szellemére nem kevésbé jellemző, hogy Aehrenthal miniszter nevében Mauritz Roessler báró osztályfőnök privátlevélben értesítette a főkonzult, hogy rendelkezési állományba helyezi.⁵² Nem indítottak ellene fegyelmi eljárást, amint várhatnánk. A fennálló normák szerint a diszponzibilitást nem feltétlenül tekintették büntetésnek. Az ügy Grubissich számára valójában kíméletesen oldódott (volna) meg. Ám két esztendő múltán, amikor lejárt a rendelkezési állomány időszaka, Karl Macchio báró osztályfőnök felszólította a harmincnyolc esztendeje szolgáló hivatalnokot, kérje nyugdíjaztatását, s aztán meg sem várva a volt főkonzul válaszát, a szokásos uralkodói elismeréssel nyugállományba küldte. Csak-hogy Grubissich nem az az ember, aki a dolgokat csendben tudomásul veszi. Méltánytalannak tartotta, ami történt vele, legalább rövid időre reaktiválhatók volna, magyarázatot kért a hivatal eljárására, az idő előtti nyugdíjazásra, s kijelentette – az adott körülmények között – a legfelső elismerésre sem tart igényt. Ezúttal Wickenburg Márk, a személyzeti ügyekért is felelős magyar osztályfőnök válaszolt a nyugalmazott főkonzulnak: nincsen oka az aggodalomra. Az 1911. évi nyugdíjtörvény lehetővé teszi, hogy a korábbiaktól eltérően nem negyven, hanem már harmincöt évi szolgálat után teljes fizetéssel vonulhat nyugállományba, és egyébként – mondja ki most már egyértelműen az osztályfőnök – „bebizonyosodott, hogy ön nem rendelkezik egy konzulátus vezetéséhez szükséges képességekkel. A legfelső elismerés (die Allerhöchste Anerkennung) a miniszter különleges jóindulatát bizonyítja, amellyel dokumentálni akarta, hogy Ön, Tunisztól eltekintve, törekedett arra, hogy kötelezettségeinek eleget tegyen”.⁵³

Grubissich, aki nyilvánvalóan nem rendelkezett olyan társadalmi háttérrel, mint Hunyady Alajos vagy akár Rakovszky Béla, mégis élvezte a minisztérium nagyvonalúságát egy nyilvánvalóan fegyelmi ügyben. S ha nem száll vitába feletteseivel, nyoma sem marad normaszegésének. Így is csak az maradt fenn róla a minisztériumi személyi anyagában, hogy túlélte a nyugdíjazását (minden bizonnyal az uralkodói elismerést is) és 1922-ben, hatvankilenc évesen Baden bei Wienben halt meg.⁵⁴

A láthatóan nem túl rigorózus fegyelmi előírások halálukban is elkísérték a tisztviselőket. A szolgálati hely önkényes elhagyása fegyelmi vétség, s ha a hivatalnok önkezével vet véget életének, azzal szolgálati helyét hagyja el,

52 1911. január 22-én helyezik rendelkezési állományba. Szabó, *Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895*, 327. A „privátlevél” fogalmáról ld. Somogyi, *A levél történelmi forrásértéke*, 122–123.

53 A nyugdíjszabályokról részletesen ld. a következő fejezetet.

54 Minisztériumi személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 44. Szabó a Konsularwesen anyagára építette zövegét (HHStA, AR. Fach 8). Ebben az anyagban én nem kutattam.

amiért özvegye, árvája bűnhődik: elveszíti nyugdíjjogosultságát. Az abszolutizmus kori szabályzatokban ez a kikötés még tételesen szerepelt,⁵⁵ az 1870-ben keletkezett törvényben ilyesmire már nem történt utalás. Az öngyilkos tisztviselőink közül azok, akiknek történetét pontosan ismerjük, fiatal emberek voltak, tíz-tizenöt éves szolgálattal a hátuk mögött, alacsony rangban, amelyben nem volt szokás házassági engedélyt kérni és kapni. Így sem a szerencsétlen Gombos Gregor – aki ismeretlen okból – 1889. június 1-jén hivatali szobájában főbe lőtte magát,⁵⁶ sem Bernáth Géza, aki 1882-ben tizenöt évi szolgálat után egy nizzai szállodában bonyolult adósságügyei miatt vetett véget életének, nem hagyott hátra asszonyt vagy gyermekeket.⁵⁷ Egyébként nagyon valószínű, hogy a liberális korban egyénileg mérlegeltek, mi történjék a hátramaradottakkal.⁵⁸

55 Vö. Erlaß des Finanzministeriums vom 30. August 1852. RGBl, Nr. 172/1852. Nyilvánvalóan nem volt ritkaság, ahogyan a Monarchiában általában sem, hogy a hivatalnok öngyilkos lett. Vö. *Heindl, Gehorsame Rebellen*, 44.

56 Személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 108. Szerencsétlen flótás volt. 1843-ban Újvidéken született, egy k.k. tábornok adoptált fia. Maga is katonaként kezdte, tizenhárom évig szolgált a hadseregben, részt vett az 1866-os hadjáratban, a custozzai csata után császári dicséretben részesült, 1874-ben lépett a külügybe. Nagy kinnal szerezte meg a két jogi államvizsgát, a harmadikat Andrassy elengedte neki, és diplomatavizsgára bocsátotta. Majdnem negyvenéves volt, amikor véglegesített fogalmazói álláshoz jutott. Hogy miért hagyta abba a küzdelmet az előrelépésért, a létért, nem tudjuk.

57 *Szabó, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895*, 299–307.

58 Ld. Vorlage des gemeinsamen Ministeriums, Pest November 1870. HHStA, AR. Fach 4, Karton 413. A nyomtatott formában fennmaradt, a közös tisztviselők nyugdíjára vonatkozó tervezet a delegáció számára készült, amelyet Lónyay Menyhért báró, Friedrich Ferdinand Beust gróf és Franz Kuhn báró közös miniszterek láttak el kézjegyükkel.

XII. A KÜLÜGYI HIVATALNOKOK FIZETÉSE ÉS NYUGDÍJA¹

FOGLALKOZÁS VAGY ÚRI PASSZIÓ

Hivatásukat gyakorolták a tisztviselők a Ballhausplatzon és a külképvisele-
ken, vagy úri passziójuknak hódoltak?

Károlyi Alajos gróf berlini nagykövet, amikor néhány esztendő szünet
után ismét magára vállalta a diplomáciai küldetés terhét, így magyarázta
döntését a meglepetésének hangot adó Bismarck kancellárnak: „Nézze, dél-
előtt kilovagolok, délután látogatásokat teszek és a klubomban játszom egy
parti whistet, este társaságba megyek vagy magam fogadok vendégeket. Csak
déli tizenkettő és egy óra között nem tudtam mit kezdeni magammal, amióta
a szolgálatból visszaléptem. Ezt az órát fogom ezután az irodámban akták
aláírásával agyonütni.”² – „Úr vagyok, és nem Beamter, ki passzióból szolgál
ott és addig, amíg neki tetszik” – mondotta nem kis büszkeséggel a Károlyinál
jóval szerényebb körülmények közül való Tallián Dénes osztálytanácsos, ami-
kor huszonöt éves szolgálati jubileuma alkalmából császára és királya kitün-
tette.³ A diplomaták jó része nem érezte feltétlenül hivatásnak a munkáját, és
nem kellett a hivatalban maradnia, ha megunta szolgálatát.⁴ Mégis a külügy-
minisztérium modernizálásának folyamata következtében, Beust 1868. évi
reformjai, majd az 1890-es években megindult lassú társadalmi átalakulás ha-
tására a külügyminisztériumi szolgálat fokozatosan *foglalkozás* lett, kötelezett-
ség, amiért *fizetés* járt, ugyanúgy, ahogyan más hivatalokban.

Persze a külügyminisztérium továbbra is különbözött a szokványos pol-
gári hatóságoktól, hiszen a császári ház minisztériuma volt, és őrizte az udva-
ri társadalom szokásait. A Ballhausplatz az udvari reprezentáció követelmé-
nyeit támasztotta hivatalnokaival szemben, azt, hogy a császár képviselőéhez
illő házat vigyenek és életformát folytassanak. Sajátos ellentmondás keletke-

1 Vö. *Somogyi*, Modern bürokrácia a közös külügyminisztériumban, 37–43., 44–45.

2 *Bülow*, Denkwürdigkeiten, IV. 314. Károlyi Alajosról VI. fejezet, 97–98. lap; X. fejezet, 178–180. lap.

3 Természetesen nem az uralkodónak mondotta ezt, hanem barátjának, Thallóczy Lajosnak,
1898. január 28. OSZK, Kézirattár, Fond XI/977.

4 Gondolhatunk egy sor arisztokrata diplomata életútjára, Esterházy Páléra (ld. VI. fejezet, 107.
lap), Apponyi Sándoréra (ld. VI. fejezet, 96–97. lap) és másokéra. A kérdésről *Engel-Janosi*,
Österreich-Ungarn im Sommer 1870, 207–231., különösen 211–212.

zett: az udvari reprezentáció igénye tovább élt akkor, amikor a hivatalnok fizetését már polgári parlament hagyta jóvá, ráadásul a dualista Monarchiában egy roppant bonyolult szerkezetű politikai intézmény. A kiegyezést követő évek valamennyi reformtervének központi gondolata a takarékoság: olyan fizetésrendszert kell kidolgozni, amely átlátható, elfogadható a delegációk számára.⁵ Az udvari reprezentáció és a polgári hivatalnok célszerű és takarékos javadalmazása között kompromisszumot kellett teremteni; ezt szolgálta a kezdő hivatalnok esetében a kötelező apanázs,⁶ a házassági kaució rendszere, a külszolgálatban mindenképpen, de a minisztériumban is a magasabb rangban lévőknel megkívánt privát vagyon.⁷ Amikor tehát fizetésről beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a hivatal ugyan élethossziglan gondoskodott a tisztviselőről, sőt családjáról is, de neki magának is áldozatot kellett hoznia a hivatalért.⁸ Elvárták a diplomatától, hogy szolgálata során ne fukarkodjon a sajátjával. A legendásan gazdag Károlyi Alajos minden újabb diplomáciai megbízásakor érvként merült fel nagy vagyona, amely különösen alkalmassá tette őt az éppen esedékes állás betöltésére.⁹ Zichy Ferenc fényűző palotáját Konstantinápolyban saját vagyonából tartotta fenn.¹⁰

Nemcsak a minisztérium mérlegelte, hanem a diplomata is, megengedheti-e magának, hogy egy állást elvállaljon, meg tud-e majd felelni az anyagi elvárásoknak. 1906-ban Szécsen Miklós gróf visszautasította a szentpétervári nagyköveti posztot, Aehrenthal egykori állomáshelyét, mert nem volt elegendő a magánvagyonához.¹¹ Még beosztott diplomatákban is felmerül az aggály, hogy egy drága város életkörülményeit vállalhatják-e.¹² A rendkívül ambiciózus Szilassy Gyula, akkor titkári rangban, szerette volna elkerülni a

5 Vö. Beust felségfolyamodványa, 1868. október 11. HHStA, AR. Fach 6, Karton 1. Beust 1868. évi fizetésrendezési tervéről részletesen ld. *III. fejezet, 51–54. lap.* A közös hivatalnokok fizetésének rendezéséről szóló 1873. évi minisztertanácson Ludwig Holzgethan báró, közös pénzügyminiszter sajátos módon értelmezte az alkotmányos követelményeket. Azt mondta, hogy egy arra hivatott bizottság kidolgozta az alapelveket, a képviselő-testületek kompetenciájába csak a fizetésrendezés pénzügyi fedezetének jóváhagyása tartozik. Holzgethan az 1873. február 22-i közös minisztertanácson. Az Andrássy-korszak megjelenés előtt álló közös minisztertanácsai jegyzőkönyveit a hozzájuk kapcsolódó kiegészítő iratokkal és tárgyi jegyzetekkel együtt Ress Imre bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetet mondok.

6 A kezdő hivatalnok éveken át fizetés nélkül szolgált, egy majdani állás reményében. Tehát csak több, alkalmanként sokévi szolgálat után élvezhette a rangjának megfelelő javadalmazást.

7 A kettősség bizonyos formában Ferenc József háztartását, kiadásainak szerkezetét is jellemezte. Ő, a Monarchia első hivatalnoka magánéletében roppant takarékos volt és messzemenően betartotta a Habsburg-udvarnak a barokk korból származó reprezentációs előírásait.

8 A külszolgálatra jelentkezőnek törvényes előírás szerint évi 4000 forint privát jövedelmet kellett igazolnia, s az összeget 1895-ben 6000 forintra emelték.

9 Beust felségfolyamodványa, 1868. augusztus 13. HHStA, AR. Fach 4, Karton 158.

10 Zichy Ferenc Haymerle külügyminiszterhez, 1879. december 8. HHStA, AR. Fach 4, Karton 392.

11 *Agstner*, Das Hotel Mantignon als k.u.k. Botschaft in Paris 1889–1914, 240–242.

12 *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 147–148.

számára túlzottan költséges londoni állást. Úgy tűnik, sikerült kompromisszumot kötni főnökeivel: Londonba helyezték ugyan, de egyben követségi tanácsosi rangot (és fizetést) kapott.¹³

1905-ben Velics Lajost, aki akkor drezdai követ, Gołuchowski külügyminiszter Münchenbe helyezné. Velics ötven felé jár már, szabályos diplomáciai pálya áll mögötte.¹⁴ Apai ágon szerény felvidéki nemesi családból való, anyja viszont Haynald Lajos kalocsai érsek testvére. Pályája kezdetén az érsek vállalta a szokásos és megkívánt kezességet, hogy megfelelő apanázszt biztosít unokaöccse számára. A családnak Nógrádban vannak birtokai, özvegy anyja Szécsényben él. Olyanok az anyagi viszonyai, amilyen egy közönséges nemesi (nem arisztokrata!) háttérű tisztviselőtől elvárható. A müncheni állástól azonban megretten. Évi privát jövedelme ugyanis nem haladja meg a 19 000 koronát, ebből pedig nem tud olyan társasági életet vinni a bajor fővárosban, amilyennel elődje, Zichy Tivadar gróf elkényeztette a münchenieket. Kétségbeesett levelek sorát meneszti Mérey Kajetánnak, a minisztérium első osztályfőnökének, aki alá a követségek személyi ügyei tartoznak. „Megijesztett a leveled. Nem mintha nem lennék mindig kész arra, hogy urunk és a miniszter parancsát követve bármikor Münchenbe vagy akárhová menjek, amellet ez a megbízatás számomra megtisztelő és hízegő. De én már többször nagyon nyíltan kifejtettem, hogy a müncheni állásra nem pályázhatom, mert azt az én jövedelemem nem engedi... Precízebben fogalmazok: kairói kinevezésemig nem ismertem a deficit fogalmát. Ott azonban már nem tudtam megfelelni a követelményeknek, hozzányúltam megtakarításomhoz, és ez folytatódott Drezdában is... Szó sincs arról, hogy kényelemből vagy a Drezda iránti különös szeretetből nem akarom elvállalni az új állást.” – Azt is tudomásul venné, ha egy nála fiatalabb embert neveznének ki Münchenbe, akinek kedvezőbbek a privát viszonyai. Ám ha a parancs változatlanul fennáll, megpróbálja. – S aztán levelek sokasága a berendezés gondjairól, bútorokról és ezüstről, amit talán a minisztérium rendelkezésére bocsáthatna, mert a nagy költséggel Drezdában vásárolt rokokó szalon nem illik a müncheni nagy fogadóterem empire darabjaihoz. „Sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy megfelelőképpen berendezzek egy kastélyt, amelyben esetleg csak néhány évig fogok lakni, és amelynek hagyománya és stílusa az abszolút korrekt berendezést igényli.”¹⁵ – A példaszerű, a ranglistán előrehaladásra törekvő hivatalnok karrierjét behatárolták privát vagyoni viszonyai; a polgári teljesítményelvűség és a rendies maradványok ellentmondása között őrlődő derék Velics Lajos végül is elérte, hogy a magas hivatal pótlékot folyósított számára a költözködés és a berendezkedés kiadásának fedezésére, megkapta az előkelő müncheni állást, s ott is fejezte be pályáját hatvanesztendősen.

13 Szilassy Méreyhez, 1905. november 20. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16. 1905. december 5-én helyezik Londonba, és december 23-án nevezik ki II. osztályú követségi tanácsosnak.

14 Személyi anyaga: HHStA, AR, Fach 4, Karton 363.

15 Velics Méreynek, 1905. június 30.; 1905. július 7. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 17.

A HIVATALNOK FIZETÉSE

A közös hivatalnokok javadalmazásáról szóló 1873. évi törvény szerint a tisztviselők illetménye két részből tevődött össze: a rangfokozatnak megfelelő tulajdonképpeni fizetésből és a kiegészítő összegekből.¹⁶

Max Weberre hivatkozhatunk, aki különösen hangsúlyozza, hogy a hivatalnokok javadalmazása általában *nem bérjellegű*, tehát – legalábbis közvetlenül – nem a teljesítményt dotálják, hanem a rangot, amiben a szolgálati időnek meghatározó szerep jut. A tisztviselők fizetése (ahogyan társadalmi állása is) bizonyos értelemben a rendi tradíciót őrzi. A hivatali állás nagyfokú biztonsága, a hivatali állással járó társadalmi megbecsülés kívánatosá teszi a hivatalt, és ez önmagában lehetőséget nyújt arra, hogy viszonylag alacsony szinten tartsák a fizetéseket – magyarázza Max Weber – a hivatalnokokra vonatkozóan általában.¹⁷

Weber tézise a mi tisztviselőinkre is érvényes. Hivatalnokaink előléptetésüket kérve-követelve rendszeresen hivatkoznak arra, környezetük hogyan ítéli meg a hivatali hierarchiában betöltött szerepüket. Elég, ha példaképpen Schöfer Gyulára hivatkozunk, erre az alsó-ausztriai születésű, később magyar állampolgárságot szerzett s ilyenformán különös pályát befutó tisztviselőre. Schöfer azzal az indokolással igyekszik második osztályú követségi tanácsosi rangból első osztályúba jutni, hogy ezzel a besorolással Magyarországon már a „Méltóságos Úr” vagy a „Méltóságod” megszólítás illetné meg, és nyugalomba vonulása után ez a titulus egy új, magyarországi életpálya megalapozásában feltétlenül hasznára lehetne. Nem kevésbé jellemző, hogy a magyarul nyilván nem tudó Kálnoky külügyminiszterhez és Pasetti osztályfőnökhöz írott felterjesztésében a döntő szavak: „Méltóságos Úr”, „Méltóságod” magyarul szerepelnek.¹⁸

De hogy ne egyedi példákra hivatkozzam: az általánosan rendszeresített formula, hogy valakit „címmel és jelleggel” („mit Titel und Charakter”) léptetnek elő, azaz fizetésemelés nélkül neveznek ki a korábbinál magasabb rangosztályba, valójában azt rögzíti, hogy a címnek a fizetéstől független önértéke van.¹⁹

16 Bestimmungen für die Regulierung der Bezüge der activen gemeinsamen Beamten und Diener, März 1873. HHStA, Fach 4, Karton 426. A közös hivatalnokok fizetésrendezésével foglalkozó 1873. február 22-i közös minisztertanácsról ld. 5. jegyzet.

17 Weber, Gazdaság és társadalom, 2/3. 64–67.

18 Schöfer Gyula Kálnoky külügyminiszterhez, 1891. június 22-én. HHStA, PA. XL, Karton 325. Schöfer Pasetti osztályfőnökhöz, ugyancsak 1891. június 22-én. HHStA, AR. Fach 4, Karton 306. Pályájáról ld. VI. fejezet, 42. jegyzet.

19 Vö. Protokoll über die am 5. März 1877 im k.u.k. Reichsfinanzministerium abgehaltene Comité-Beratung betreffend die Rechtsansprüche der mit dem Titel und Charakter einer höheren Kategorie bekleideten gemeinsamen Beamten. HHStA, AR. Fach 4, Karton 426. A kérdés egy más vonatkozásáról, a „létszám feletti” tisztviselő fogalmáról (aki nem részesül javadalmazásban) *Stimmer*, Eliten in Österreich 1848–1970, I. 57–58.

Az 1873. évi törvény a tisztviselőket tíz rangosztályba sorolta.²⁰ A négy felsőben egy, az V–VII. rangosztályon belül két, a VIII–X-iken belül pedig három fizetési fokozatot állapítottak meg. Az V–VII. osztályban ötvenként, a VIII–X. osztályban négyévenként léptették elő a tisztviselőt – természetesen akkor, ha megfelelő státusz állt rendelkezésre. A törvény ugyanis nemcsak azt szabta meg, hogy az egyes rangosztályokban milyen fizetés jár, hanem az adott kategóriában rendszeresített állások számát is. Új állás létesítéséhez tehát nem egyszerűen annak pénzügyi fedezetét kellett előteremteni, hanem módosítani a hivatalstruktúráról szóló törvényt. Az 1873-ban bevezetett rang- és fizetési rendszer lényegében az egész korszakban érvényben maradt.²¹ A szabályozás szorosan kapcsolódott a ciszlajtán tisztviselők általános fizetésrendezéséhez.²² Az 1873. évi törvény jelentős változást eredményezett a közös hivatalnokok anyagi és bizonyos értelemben társadalmi pozíciójában is. Az alacsonyabb rangfokozatokban az emelés elérte a 40–50 százalékot, a magasabbak felé haladva csökkenő tendenciát mutatott, de az osztályfőnökök esetében is 20 százalékos volt. A közös külügyminisztérium költségvetése a fizetésemelés hatására 33 százalékkal, a közös pénzügyminisztériumé 30 százalékkal növekedett.²³ A delegációk és a két parlament elfogadta a nagyarányú költségnövekedést.

A tisztviselőt a tulajdonképpeni fizetésen túl rendszeres, a fizetéssel együtt folyósított kiegészítő összeg illette meg: működési vagy tevékenységi pótlék („Funktions oder Aktivitätszulage”).²⁴ Működési az első négy fizetési osztályban, tevékenységi pótlék az V. fizetési osztálytól felfelé járt.²⁵ Az előbbi a szélesen értelmezett reprezentációs kiadások fedezésére szolgált, ami a magasabb posztokon, különösen a külképviselőken, tehát a tulajdonképpeni

20 Az 1873. évi, a közös tisztviselők fizetésrendezésére vonatkozó iratok: HHStA, AR. Fach 4, Karton 426. Vö. *Godsey*, *Aristocratic Redoubt*, 59–60., 67–70. A ciszlajtán hivatalnokok fizetéséről: *Megner*, *Beamte*, 115–117., 126–142. A magyar minisztériális tisztviselők fizetési rendszeréről: *Benedek*, *Die Beamten in Ungarn*, 1230–1236.

21 1900-ban emelik ismét a fizetéseket, és az 1914. évi szolgálati szabályzat garantálja a két évenként történő előrelépést.

22 RGBL, 1873. Nr. 47.

23 Ludwig Holzgethan báró beszámolója az 1873. február 22-i közös minisztertanácson. Ld. 5. jegyzet.

24 Grundzüge für die Regelung der systemmäßigen dauernden Bezüge der aktiven gemeinsamen Beamten. HHStA, AR. Fach 4, Karton 426. A fizetés évi összegét szabja meg a törvény, de azt havi részletekben folyósítják.

25 Ezenkívül alkalmi kiegészítéseket kaphattak a tisztviselők, utazási, áttelepülési költségek térítésére és más kiadásokra. *Mayerhofer*, *Handbuch für den Verwaltungsdienst in der im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, I. 52. ff.. Nagyon jellemző a hivatal takarékos voltára, hogy Kállay Béni közös pénzügyminiszter megkapja a közös miniszternek járó szabályos fizetést, de mint az okkupált tartományok közigazgatásának vezetője semmiféle fizetéskiegészítésben nem részesül. Tizennégy évi szolgálata után, 1897-ben Gołuchowski külügyminiszter a két miniszterelnök előzetes hozzájárulását megszerezve évi 12 000 forint működési pótlékot kér számára az uralkodótól, amit természetesen meg is kap. Gołuchowski felterjesztése, 1897. április 22. HHStA, PA. I, Karton 653. 166/C.d.M.

diplomáciai (nem ballhausplatzi) állásokban a fizetés sokszorosa lehetett. Minthogy a mi elemzéseinkben mindenkor csak a miniszteri titkárok vagy az a fölötti rangban lévők szerepelnek, csupán az ő fizetési besorolásukat mutatjuk be (8. és 9. táblázat).

8. táblázat.²⁶ A külügyminisztérium hivatalnokai 1873-ban

Rangosztály	Tisztviselők száma	Beosztás	Fizetés	Pótlék
I.	1	miniszter	12 000	36 000
II.				
III.	2	osztályfőnök	8 000	4 000
IV.				
V.	11	udvari és min. tanácsos	6 000–5 000	1 000
VI.	9	osztálytanácsos	4 000–3 000	800
VII.	17	miniszteri titkár	2 600–2 200	700
	4	segédhivatali igazgató		
	1	számviteli osztályvezető		
	1	pénztárvezető		
Összesen	46			

9. táblázat. A diplomáciai testület hivatalnokai 1897-ben²⁷

Rangosztály	Diplomaták száma	Beosztás	Fizetés	Pótlék
II.	8	nagykövet	8400	41 600–53 600
III.				
IV.	8	követ	6300	8 700–19 700
V.	3	miniszter-rezidens	5000	3 000–10 000
	8	1. oszt. követségi tanácsos	4200	2 500–4 000

26 Schema der individuellen Eintheilung der gemeinsamen Beamten. HHStA, AR. Fach 4, Karton 426. Figyelemre méltó, hogy az első hat fizetési osztályba tartozó hivatalnokokat az uralkodó maga nevezte ki, s csak az alacsonyabb beosztásúakat a miniszter. A VI. fizetési osztály határ, a biztos polgári lét választóvonal a bürokrata társadalomban. Csak egyetemi végzettséggel juthatott valaki ilyen rangba. Vö. *Heindl*, *Josephinische Mandarine*, 134.

27 *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes 1897*, 57–66. A diplomaták és a központi apparátusban működő tisztviselők fizetése sem változott 1873 és 1900 között.

Rangosztály	Diplomaták száma	Beosztás	Fizetés	Pótlék
VI.	6	2. oszt. követségi tanácsos	2500	2000–3000
VII.	19	követségi titkár	1800	2000–4400
Összesen	52			

Az ilyen adatsorok önmagukban keveset mondanak, legfeljebb belső arányok bemutatására alkalmasak. Arra vonatkozóan, hogy a valóságban mit jelentettek az itt feltüntetett fizetések, legfeljebb néhány tájékoztató adatot közölhetünk. Egy egykorú statisztikai-szociológiai tanulmány szerint az alsó középosztályi léthez 1000–2200, a felső középosztályi viszonyok biztosításához 2200–3600 forint évi jövedelemmel kellett rendelkezni, míg a felső jólét 6000 forint jövedelemnél, tehát a miniszteri tanácsosságnál kezdődött.²⁸ A külügyminisztérium tisztviselői más hivatalnokoknál magasabb dotációban részesültek. Alapfizetésük is valamivel magasabb volt, kiegészítő jövedelmeik pedig különösen. Tudni kell azonban, hogy a külügyminisztériumban tartott a leghosszabb ideig, amíg valaki véglegesített állásba került, s legalább egy évtized kellett ahhoz, hogy egy tisztviselőt a VII–VIII. fizetési osztályba soroljanak, azaz a középosztályba emelkedjen.

1874-ben a Monarchia legjobban dotált nagyköveti állása a konstantinápolyi volt, nemcsak és nem is elsősorban azért, mert a török fővárosban keleti pompát kellett kifejteni, hanem mert ott működött a legnépesebb külképviselet. Zichy Ferenc nagykövet évi fizetése 8400, pótléka 52 500 forint volt, ezen kívül rendelkezésére állt a követségi palota, ahol a nagykövetség és a dragomanátus tisztviselői számára rangjuknak megfelelő szállást kellett biztosítani.²⁹ Őt terhelte a tisztviselők „kosztja”, amit természetben, vagy azok számára, akik azt nem igényelték, fix összegű kárpótlás formájában kellett nyújtania. A szolgálati kiadásokra e sajátos feltételek között működő külképviseleten 40 000 forint átalányösszeg állt a nagykövet rendelkezésére, erről nem kellett tételesen elszámolnia.³⁰

28 Goldinger szerint egy udvari és miniszteri tanácsos ötször annyit keresett, mint egy szakmunkás. Mellékkeresete viszont nem lehetett, nem vállalhatott cégeknél igazgatósági tagságot, az erre irányuló kérelmeket a miniszter mindenkor elutasította. *Goldinger, Die Wiener Hochbürokratie*, 326.

29 A konstantinápolyi követségi palota renoválása és annak anyagi fedezete 1874-ben a külügyminisztériumnak komoly gondot okozott. Zichy hosszan fejtegette, nem feladata, nem várható el tőle, hogy a kincstári épület felújítását a maga vagyonából fedezze. Végül Andrassy külügyminiszter 9000 forint rendkívüli támogatást hagy jóvá az építkezésre. Zichy Andrassynak, 1874. május 5.; Andrassy Zichynek, 1874. június 11. HHStA, Ministerium des Außern, Dep. 2. – Geheime Personalakten, Karton 3. (Figyelemre méltó, hogy a vonatkozó akták nem Zichy személyi iratai között, hanem a Geheime Personalakten között található.)

30 Andrassy felterjesztése, 1874. március 8. HHStA, AR. Fach 4, Karton 392.

A lényegében ugyanakkor kinevezett berlini nagykövet, Károlyi Alajos gróf Zichyhez és minden nagykövethez hasonlóan 8400 forint fizetést kapott, s amellett 34 200 működési pótlékot, valamint 6300 forint lakáspénzt. Berlinben ugyanis a Monarchia nem rendelkezett saját tulajdonában lévő épülettel, ahogyan Konstantinápolyban. Károlyi Alajos kibérelte a város szívében, a Pariserplatzon éppen akkor emelt reprezentatív Blücher-palotát, itt rendezte be rezidenciáját, meg a hivatalát is, egy sarokházban, amelynek a Pariserstrassé-ra néző homlokzata ötven, a Königsgrätzstrasséra néző pedig hetven méter hosszú volt.³¹ A Blücher-Palais bizonyosan megfelelt a Habsburg Monarchia tekintélyének meg a közismerten dúsgazdag gróf igényeinek, legfeljebb az utcanév zavarhatta az osztrák diplomatákat. Még szerencse, hogy a berlini misszió élén mindig magyarok álltak, akik számára Königsgrätznek mégis más csengése volt, mint az osztrák-németeknek.

Tehát valójában csak a tulajdonképpeni fizetés volt kötött, a különféle pótlékok a helyi viszonyoktól függtek: a misszióvezetők esetében attól, mekkora reprezentációt kellett kifejteniük, milyen népes volt a követség és mennyire drága a város, saját vagy bérelt épületben működtek-e. Okolicsányi Sándort 1889 májusában nevezi ki hágai követnek az uralkodó. Az akkor ötvenegy esztendőes követ és meghatalmazott miniszter a költségvetési előírásoknak megfelelően 6300 forint évi fizetést, 2100 forint működési pótlékot és 1500 forint lakáspénzt kap, ezenkívül a költségvetés „utazási kiadások” rovatából 2100 forint átalányt. Az összilletménye tehát 12 000 forint.³² Rosty Zsigmond 1890 októberében negyvenhat évesen lesz a monarchia teheráni követe, éppúgy, mint Okolicsányi, 6300 forintos évi fizetéssel. Az ő működési pótléka azonban 13 700 forint és a rendkívüli körülményekre való tekintettel (Alexandriából utazik Teheránba) az áttelepülési és berendezkedési kiadásai fedezésére is folyósítanak számára 5000 forintot. Rosty részletes elszámolásából nemcsak az derül ki, hogy milyen óriási összegbe került az Egyiptomban szerzett értékes tárgyak becsomagolása és szállítása, a többhetes utazás, hanem az is, hogy az osztrák császári követ kénytelen ugyanolyan pompát teremteni, amilyet a perzsa sah nyújt vendégeinek, és nem maradhat el számottevően brit vagy orosz kollégájától.³³ De nem csak a világvégén kapnak jelentős áttelepülési és berendezkedési pótlékot a Monarchia vezető diplomatái. Károlyi Alajos nagykövet, amikor Berlinből Londonba helyezik, hónapokon keresztül ostromolja a külügyminisztert, hogy megkapja az őt nagykövetként megillető 10 000 forint áttelepülési és berendezkedési átalányt. Hivatkozik arra, hogy az abban az esztendőben a Párizsba akkreditált Beustnak és a Berlinbe helyezett Széchenyi Imre grófnak a minisztérium már folyósította járan-

31 *Agstner*, Von der österreichisch-ungarischen Botschaft zum österreichischen Generalkonsulat Berlin, 267–272.

32 Kálnoky felterjesztése az uralkodóhoz, 1889. május 23. Okolicsányi személyi anyaga: HHStA, AR. Fach 4, Karton 238.

33 Rosty Zsigmond Kálnoky külügyminiszternek, 1891. március 17. HHStA, AR. Fach 4, Karton 292.

dóságát; és rendkívül rossz néven veszi, hogy a megfelelő fond kiürülése miatt Haymerle külügyminiszter átmeneti türelmet kér tőle.³⁴

Mihalovich János negyvenkilenc esztendőskorában hívja Kálnoky külügyminiszter a magyar kereskedelmi minisztériumból a Ballhausplatzra. Az átköltözés és berendezkedés költségeire Mihalovich 4000 forint támogatást kér: „Bécsben, Isten tudja mennyi ideig, amíg megfelelő lakást találok, szállodában kell élnem. Itthon együtt lakom a fivérémmel, s így csak hálószobám berendezését vihetem magammal, minden mást Bécsben kell beszereznem, ami bizony sokba fog kerülni.” Végül sikerül megegyeznie Pasetti osztályfőnökkel 2500 forintos „áttelepülési” támogatásban.³⁵ A kisemberek persze szerényebbek, de igyekeznek megszerezni az egyáltalán nem bőkezű minisztériumtól az őket megillető összegeket.

A külügyminisztériumi tisztviselők rangosztályokhoz kötött fizetésének nominálösszege 1873-tól 1900 januárjáig nem változott. Tudni kell, hogy ebben az időben nem volt infláció, sőt, a változatlan bérek mellett a jövedelmek vásárlóértéke a gazdasági dekonjunktúra következtében növekedett. A reálkeresetek emelkedése az 1890-es években torpant meg. Ekkor került ismét napirendre a közös tisztviselők fizetésének rendezése, s éppúgy, mint egy emberöltővel korábban, a ciszlajtán tisztviselők fizetésemelésének hatására.³⁶ Heindl hangsúlyozza, hogy az osztrák hivatalnokok fizetésemelése Ferenc József trónra léptének 50. évfordulóján a császár ajándéka volt, amivel a hivatalnokok presztízsét kívánta emelni és az uralkodóhoz fűződő lojalitásukat erősíteni – a nemzeti törekvések megerősödésének időszakában.³⁷ Erre a Császári Ház és a Külügyek Minisztériumában aligha volt szükség.

1899 novemberében a közös költségvetés részeként tárgyalja a közös minisztertanács a tisztviselők fizetésének ügyét.³⁸ Gołuchowski hangsúlyozza,

34 Ld. Károlyi Alajos levelezése e tárgyban 1879 decemberében. HHStA, AR. Fach 4, Karon 158.

35 Mihalovich Pasettihez, 1892. október 26.; 1892. november 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 218. (Mihalovich személyi iratai.) A külügyminiszter felterjesztése Mihalovich udvari és miniszteri tanácsosi kinevezése tárgyában 1892. november 18-án. Uo. A Mihalovichéhoz hasonló kérelmek sora olvasható a tisztviselők személyi anyagában. Burián Istvánt 1897-ben Stuttgartból Athénba helyezték. Ott kénytelen volt egy nagyon rossz állapotban lévő házat bérelni, azt rendbe hozatni és a renoválás ideje alatt szállodában lakni. A Stuttgartból hozott bútorok alkalmatlanok voltak az athéni ház berendezésére, helyettük újakat kellett vásárolnia, mindez 10 000 forintjába került. Azt szeretné elérni, hogy ennek az összegnek legalább egy részét megtérítse a minisztérium. Burián a miniszterhez, 1897. december 9. HHStA, AR. Fach 4, Karton 44.

36 Gesetz vom 19. September 1898. RGBI, Nr. 172/1898 womit einige Bestimmungen des Gesetzes vom 15. April 1873. RGBI. Nr. 47. betreffend die Regelung der Bezüge der activen Staatsbeamten, abgeändert werden. Az osztrák törvény főként az alsó és középbeosztású tisztviselők fizetését emelte (XI-V. fizetési osztállyal bezárólag), míg a III-IV. rangosztályba soroltak működési pótléka növekedett szerény mértékben. Ld. *Megner*, Beamte, 126–134.; *Heindl*, Josephinische Mandarine, 139., 288–289.

37 *Heindl*, Josephinische Mandarine, 119–120.

38 Gemeinsamer Ministerrat 17. Oktober 1899. GMCZ. 416. In: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907*, 149–157.

hogy a közös hivatalnokok javadalmazása 1873 óta nem változott. S amikor az osztrák kormány tiltakozik az ellen, hogy a közös hivatalnokok fizetése meghaladja osztrák kollégáikét, a külügyminiszter azzal érvel, hogy a közösek kedvezőbb javadalmazása hagyományon épül: Mária Terézia rendelte el annak idején, hogy a Staatskanzlei hivatalnokai magasabb fizetést kapjanak, mint mások (sajátos módon mintegy magától értetődővé téve, hogy a közös külügyminisztérium valójában a Staatskanzlei jogutóda-örököse). De a tradíciótól függetlenül is – folytatja érvelését Gotuchowski – honorálni kell a ballhausplatziak különleges felkészültségét, valamint azt, hogy nekik Bécsben kell élniük, a köztudottan nagyon drága fővárosban. A reform indokolását ezúttal is a költségvetés parlamenti elfogadtatásának szempontjai határozzák meg. A közös miniszterek azt bizonygatják, hogy a javasolt rendezés nem jár számottevő többletkiadással, csak az osztályfőnökök működési pótléka növekszik komolyabb mértékben.³⁹ Úgy tűnik, Gotuchowskinak és Kállay Béninek sikerül meggyőzniük osztrák kollégáikat.

A költségvetési vita során külön hangsúlyt kapott a fogalmazói kar létszámának emelése, ami nagyon időszerű volt. A rangosztályok szerint szigorúan rögzített számú státuszok rendszere ugyanis a századfordulóra már gátolta a hivatalnokok normális előrejutását, valamint a megnövekedett feladatok ellátását.⁴⁰ Az 1900. évi költségvetési törvény külön osztályt hozott létre a kivándorlási ügyek kezelésére,⁴¹ továbbá új balkáni diplomataállásokat rendszeresített.

Amikor konstatáljuk a külügyminisztérium és a diplomáciai testület létszámának növekedését (10–11. táblázat), nem szabad megfeledeknünk arról, hogy a külügyminisztérium feladatai az 1873-at követő évtizedekben megszorodtak. A Monarchia egy sor országgal létesített diplomáciai kapcsolatot, amellyel korábban ilyet nem tartott fenn, s ekkor váltak diplomáciai part-

39 Az osztályfőnököknek nagyon költséges társadalmi kötelezettségeik vannak. Nemcsak a két ország kormányával kell kapcsolatot tartaniok, hanem a Bécsbe akkreditált diplomatákkal is. Ez pedig szükségképpen odavezet – érvel saját külügyminisztériumi osztályfőnöki múltjára is utalva Kállay közös pénzügyminiszter –, hogy az osztályfőnöki állást kevésbé vagyonos emberek, bármennyire alkalmasak volnának rá, nem vállalhatják el. Gemeinsamer Ministerrat 17. Oktober 1899. GMCZ. 416. In: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907*, 149–157. Legfelső elhatározás a közös tisztviselők fizetésemelése tárgyában 1899. november 8.

40 Az V. és VI. fizetési osztály tisztviselői számát, a megnövekedett feladatok ellenére nem emelték fel kellőképpen. Ld. a miniszteri titkárok beadványát a külügyminiszterhez 1907-ből. HHStA, AR. Fach 4, Karton 404.

41 A kivándorlás az elmúlt években rendkívüli mértékűt öltött – mondja a külügyminiszter. – A korábban alkalmazott represszív intézkedések hatástalanok maradtak. Ha már megakadályozni nem tudjuk a folyamatot, törekednünk kell arra, hogy hatást gyakoroljunk a menetére. Gemeinsamer Ministerrat 17. Oktober 1899. GMCZ. 416. In: *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896–1907*, 149–157. A kérdés gazdag irodalmából ld. *Katus*, *Die Magyaren*, 426–431.; *Chmelar*, *Höhepunkt der österreichischen Auswanderung; Puskás*, *From Hungary to the United States*.

nerré, mégpedig a Monarchia külpolitikai törekvései számára meghatározó jelentőségű partnerre az önállósuló balkáni államok.⁴²

10. táblázat⁴³ A külügyminisztérium hivatalnokai 1906-ban

Rangosztály	Központi apparátus	Diplomáciai testület
I.	1 miniszter	
II.		9 nagykövet
III.	1 első osztályfőnök	
IV.	2 második osztályfőnök	19 követ
V.	10 miniszteri tanácsos 1 címzetes miniszteri tanácsos HHStA igazgatója	2 miniszterrezidens 9 első osztályú követségi tanácsos
VI.	10 osztálytanácsos 1 kézbesítőhivatali vezető 1 PA levéltárának vezetője 1 HHStA aligazgató 1 HHStA osztálytanácsos	6 második osztályú követségi tanácsos
VII.	17 miniszteri titkár 1 építési tanácsos 4 segédhivatali igazgató 3 számviteli tisztviselő 4 levéltáros	24 követségi titkár

11. táblázat. A külügyminisztérium alkalmazottai számának alakulása

1870-es évek	A századforduló		
2 osztályfőnök	6 nagykövet	3 osztályfőnök	9 nagykövet
11 miniszteri tanácsos	15 követ	11 miniszteri tanácsos	19 követ
9 osztálytanácsos	14 követségi tanácsos	13 osztálytanácsos	17 követségi tanácsos
23 miniszteri titkár	16 követségi titkár	25 miniszteri titkár	24 követségi titkár

42 Kínával 1896-ban, Chilével 1902-ben, Sziámmal 1912-ben, a balkáni országok közül Bulgáriával és Montenegróval 1879-ben létesített diplomáciai kapcsolatot a Monarchia, s öt követséget emelt nagykövetségi rangra: a szentpétervárit 1874-ben, a római szentszékit 1877-ben, a madridit 1888-ban, a washingtonit 1903-ban, a tokióit pedig 1908-ban. Erwin Matsch összeállításai alapján, *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920*, 106–128.

43 *Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes 1906*, 33–34.

A HIVATALNOK NYUGDÍJA

Az alábbiakban nem pusztán a külügyminisztériumban tevékenykedő hivatalnokok öregkori járandóságáról szeretnék szólni, hanem annak két speciális vonatkozásáról. Ki és milyen elvek alapján határozta meg a külügyi tisztviselők nyugdíját? Hogyan, milyen határok között, milyen megszorítással vált a nyugdíj uralkodói kegyből joggá? Egyfelől tehát a nyugdíjrendszert mint az államhatalom intézményét igyekszem vizsgálni. Másrészt pedig azt, hogy a Császári Ház és a Külügyek Minisztériumában szolgált, negyven-hatvan esztendőskorában nyugalomba vonuló tisztviselő számára mit jelentett a nyugdíjas lét. Milyen gondolatokkal készült rá, és azután mit csinált egy követ, magas rangú minisztériumi tisztviselő, amikor megvált hivatalától? – Tehát a nyugdíjas lét tartalma foglalkoztat.

Max Weber szerint a nyugdíj intézménye a bürokrácia kialakulásának fontos eleme és kísérőjelensége; hiszen a nyugdíjjal az „Állam” éppúgy „a közjó” szolgálatát honorálja, mint a fix, ranghoz és/vagy szolgálati időhöz kötött fizetéssel. A bürokrácia modern renddé válásával együtt jár, hogy kialakul nemcsak a ranghoz kötött díjazás, hanem az öregkori ellátás is, mégpedig jóval a társadalombiztosításon alapuló nyugdíjrendszer előtt.⁴⁴ A Habsburg Monarchia felső bürokráciája esetében a ranghoz kötött fizetés és nyugdíj a bürokrácia társadalmi átalakulásának, a lassan meginduló polgárosodásnak sajátos és fontos feltétele és egyben kísérőjelensége. De mint több vonatkozásban szöveltünk róla, a polgárosodás folyamata a Monarchia felbomlásáig sem zárult le.

Lényegében a közös intézmények létrejöttével egy időben, már 1868 elején, felmerült a „közös tisztviselők” nyugdíjának ügye. A vita valójában arról a nagyon is gyakorlati kérdéstről szólt, hogy melyik birodalomfél milyen arányban járuljon hozzá a korábban központi hatóságoknál szolgált tisztviselők nyugdíjához. Összel a két pénzügyminiszter, Rudolf Brestel és Lónyay Menyhért tárgyalt egymással, és abban egyeztek meg, hogy a közös költségvetésbe azok nyugdíja iktatandó (tehát azt a költséget kell a kvóta arányában fedezni), „kik olyan szakmákban szolgáltak, amelyeket az 1867. évi törvények utólagosan közösnek ismertek el”.⁴⁵ Az általános rendezésre 1870-ben került sor, amikor hivatkozva a Reichsrat-delegáció sürgető határozatára, császári

⁴⁴ Weber, *Gazdaság és társadalom*, 2/3. 96–97.

⁴⁵ A kabinetiroda nyugdíjköltségeit például fele-fele arányban osztották meg. A magyar minisztertanács a közös nyugdíjakról: 1868. január 16. Nr. 2/1868; 1868. október 6. Nr. 41/1868; 1868. november 12. Nr. 50/1868; 1868. november 26. Nr. 54/1868. MNL OL, K–27. Már 1868-ban felmerült a misszióvezetők nyugdíjának ügye. Beust – mint erről korábban szöveltünk (ld. *III. fejezet*, 29. *jegyzet*) – már 1868-ban kezdeményezte az 1856. évi április 30-i rendelet módosítását. Az abszolutizmus kori rendelkezés a gyakorlatban azt jelentette, hogy a misszióvezetők nyugdíját szolgálati idejüktől függetlenül állapították meg. Az 1868. évi átalakítás azt eredményezte, hogy a misszióvezetők nyugdíjképességét ugyanúgy kezelték, mint a többi hivatalnokét.

rendelettel szabályozták a közös tisztviselők nyugdíját, hangsúlyozva, hogy az intézkedés provizórikus, amit majd végleges és törvényes rendelkezés fog követni.⁴⁶ A nyugdíjat az utolsó fizetés alapján szabták meg, mégpedig úgy, hogy tízéves szolgálat után az illetmény egyharmada, tizenöt év után háromnyolcad része illette meg a tisztviselőt, majd minden ledolgozott év után további 2,5 százalékkal emelkedett a járandósága. Negyven év után pedig teljes fizetéssel vonulhatott nyugdíjba.

A külképviselőkön dolgozó diplomata, ha megszűnt az állása, és a minisztérium nem tudott számára megfelelő posztot biztosítani, rendelkezési állományba került, mégpedig legfeljebb két esztendőre. Ha ez idő alatt nem sikerült megfelelő állást találni számára, időleges vagy végleges nyugállományba helyezték. Ez korántsem számított rendkívüli esetnek, s nagyon valószínű, hogy ez volt a legegyszerűbb módja annak, hogy a valami okból feleslegessé, nélkülözhetővé vagy egyenesen terhessé váló hivatalnoktól a minisztérium (az állam) megszabaduljon. A tisztviselő szolgálati idejébe nemcsak a hadseregnél eltöltött éveket számították bele, hanem az egész állami szolgálatot, természetesen az abszolutizmus kori hatóságoknál vagy a ciszlajtániai, illetve a magyar minisztériumokban eltöltött időt is. Így a közhivatalnoki állást nemcsak a biztos, kiszámíthatóan növekvő jövedelem tette vonzóvá, hanem az is, hogy az állam gondoskodott az öreg, beteg tisztviselőről és a hátramaradottakról. Az özvegy férje fizetésének vagy nyugdíjának egyharmadát kapta és ha három vagy annál több gyermeket nevelt, saját nyugdíján túl gyermekeként az özvegyi nyugdíj egyötödét kitevő árvajáradékot.⁴⁷

Az 1870-ben bevezetett provizórikus nyugdíjrendszer valójában évtizedeken át érvényben maradt. A közös tisztviselők nyugdíjügye ugyanis szorosan összefüggött a két ország tisztviselőire vonatkozó hasonló törvényekkel, a közös nyugdíjaknak a két országosra kellett épülniük (hiszen természetes volt az átjárás az országos és a közös minisztériumok között), ám a belpolitikai viszonyok a két országban egy időben sohasem alakultak olyan kedvezően, hogy egyszerre napirendre tűzheték volna a végleges rendezés tervét.⁴⁸ Amikor Tisza Kálmán magyar miniszterelnök időszerűnek tartotta a kérdés megoldását, ciszlajtán kollégája, Eduard Taaffe gróf takarékosági szempontokra hivatkozva visszautasította azt, mégpedig a szokásos indokolással, hogy a magyarok túl

46 Verordnung Sr. k.u.k. Apostolische Majestät, womit die Pensions- und Versorgungs-Ansprüche der bei den gemeinsamen Civilbehörden und Aemtern angestellten Beamten und Diener, deren Witwen und Waisen provisorisch geregelt werden. 12. November 1870. HHStA, AR. Fach 4, Karton 413. Nem kevésbé jellemző, hogy a rendelkezés jogi előzményeként egy 1765. és egy 1834. évi előírásra hivatkozik. (Ld. 1870. évi. IX. tc.) Az ügy alkotmányos rendezésének további sorsáról: Vorlage des Pensionsregelment an beiden Legislativen v. 6. März 1871. Reichsfinanzminister an Präsidialsection des Ministers des Außern v. 11. März 1871. HHStA, PA. I, Karton 564.

47 Az árvajáradék a fiúk húsz-, a leánygyermekek tizennyolc éves koráig illette meg az özvegyet.

48 Vö. A közös pénzügyminiszter elaborátuma a közös nyugdíjak tárgyában (1887. április 4.) felvázolja a kérdés történiáját is. HHStA, AR. Fach 4, Karton 413.

nagyvonalúak a közös kiadások vonatkozásában (minthogy őket a közös kiadásoknak csak 30 százaléka terheli), amit a Reichsrat-képviselők minden bizonnyal elfogadhatatlannak tartanak majd.⁴⁹ A dolgot bonyolította, hogy az osztrák törvények szerint a közös nyugdíjról a delegációnak, a magyar szerint pedig a parlamentnek kellett határoznia.⁵⁰ A két közösügyi törvény különbözősége is kedvezett a császári rendelettel történő és átmeneti megoldásoknak. Így eshetett meg, hogy csak évtizedek múltán és akkor ismét rendeleti, nem pedig törvényhozási úton módosították az 1870-ben ideiglenesnek tekintett szabályozást.⁵¹ Ennek lényeges új eleme, hogy tízéves szolgálat után a hivatalnok utolsó fizetésének 40 százalékára tarthatott igényt (a korábbi egyharmad helyett), ami azután szolgálati évenként 2,4 százalékkal növekedett. Így a közös hivatalnokok harmincöt szolgálati év után teljes fizetéssel vonulhattak nyugalomba,⁵² s ezzel megnyílt a lehetőség számukra, hogy a „közös” szolgálat után visszatérjenek szűkebb hazájuk politikai világába.⁵³

URALKODÓI KEGY VAGY SZERZETT JOG⁵⁴

Max Weber a porosz bürokrácia történetének alapján azt hangsúlyozza, hogy a nyugdíj éppúgy, mint a fizetés az állam szolgálatában szerzett jog. Az osztrák rendeletek és törvények igazolni látszanak ezt a tételt. Ugyanakkor tudjuk, hogy a Habsburg Monarchiában a bürokrácia, különösen a magas rangú állami hivatalnok, a dualista-alkotmányos korszakban is megőrizte korábbi sajátos kapcsolatát a dinasztíával; s hogy bizonytalan – ha egyáltalán lehetséges – a distinkció az elvont állam (a közjó) és a nagyon is konkrét, személyében is jelen lévő uralkodó szolgálata között; az uralkodó az egész korszakban, tehát a Monarchia felbomlásáig megőrizte sajátos államfenntartó funkcióját; a fejedelmi és az állami hatalom sohasem különült el egymástól teljesen. Ferenc József császár az alkotmányos korszakban is ragaszkodott a dinasztikus tradí-

49 Tisza a közös pénzügyminiszterhez, 1885. november 5. 3586/ME. Taaffe a közös pénzügyminiszterhez, 1887. március 20. 275/M.P. Uo. A közös pénzügyminiszter 1887. április 4-i elaborátuma hivatkozik a két miniszterelnöknek itt idézett iratára. MNL OL, K-26.

50 A kérdésről részletesen: *Somogyi*, Hagyomány és átalakulás, 40–42.

51 1897-ben, majd pedig 1911-ben.

52 Az 1911. április 11-i legfelső elhatározás: HHStA, AR. Fach 4, Karton 404.

53 „Én sürgöttem Bécsben és Budapesten a »közösök« 35 évvel egész pensio melletti elmehetését, hogy azok itthon még használható emberek lehessenek” – írta Tallián Dénes Thallóczy Lajosnak 1912. szeptember 9-én, amikor maga is nyugalomba vonult, hogy hazájában politizáljon. OSZK, Kézirattár, Fond XI/977.

54 A kérdés előtörténetéről: *Fallenbüchl*, A nyugdíj – kegytől a jogig, 30–45.; *Wunder*, Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbedinsteten in Österreich (1748–1790), 341–406.

ciókhoz, őrizte – amennyire lehetett – a birodalom két felében és a közös kormányzatban is az uralkodó és az állam azonos voltának doktrínáját.

Az osztrák decemberi alkotmány (1867) biztosította, hogy a hivatalnok továbbra is az uralkodó fennhatósága alatt álljon, személyének legyen alárendelve. Hiszen a miniszterek javaslatára a császár nevezte ki és mentette fel az állami hivatalnokokat. Tehát törvény biztosította, hogy a hivatalnok az alkotmányos érágban is a császár szolgálója maradjon.⁵⁵ A parlament szavazta ugyan meg a hivatalnokok fizetését, de a hivatalnokok besorolását a császár (a kormánnyal együtt) magának tartotta fenn.⁵⁶ A fizetés ügyével nemcsak elvileg, hanem a gyakorlatban is szorosan összefüggött a hivatalnokok öregkori ellátása. A nyugdíj jog, amely megilleti a hivatalnokot, nem császári kegy ajándéka. Ám az uralkodó sajátos szerepe e vonatkozásban is fennmaradt.

A hivatalnok nyugdíjazására vonatkozó kérelmét (természetesen a magasabb fizetési osztályokban) a miniszter az uralkodó elé terjesztette. A nyugdíj ugyan a hivatalnoknak a törvény szerinti „járandósága”, a vonatkozó feliratokban mégis hosszú indokolás szerepelt, miért kéri a miniszter „a legfelső elhatározást”, azt, hogy őfelsége „engedélyezze” a tisztviselő nyugalomba vonulását. A jog és az uralkodói kegy sajátos együttélését mutatja Nadherny Julius udvari és miniszteri tanácsos nyugdíjazásának ügye, annak a tisztviselőnek, akinek legemlékezetesebb hivatali ténykedése éppen a közös tisztviselők nyugdíjszabályzatának kidolgozása volt. Amikor 1882-ben negyvenévi szolgálat után a megfáradt hivatalnok nyugdíjkérelmét Kálnoky külügyminiszter az uralkodó elé terjesztette, hosszasan sorolta érdemeit, bizonygatta, hogy megszolgált az uralkodói *kegyet*.⁵⁷

A külügyminisztérium egyben a császári ház minisztériuma volt; tisztviselője gyakran közvetlenül a császári házat szolgálta. Hammer Anton báró sok más beosztás mellett 1868-tól a császári ház ügyeinek referense volt, több főherceg családi-házassági ügyeit intézte. Magától értetődő, hogy 1875. évi nyugdíjazása alkalmával Andrassy külügyminiszter hivatkozott az udvari és miniszteri tanácsosnak a dinasztia szolgálatában szerzett érdemeire. A miniszteri felterjesztés az életpálya rajza, a hivatalnok érdemeinek bemutatása, amelyért mintegy méltánylás a nyugdíj s az azzal rendszerint együtt járó, a hivatalnok rangjának megfelelő uralkodói kitüntetés.⁵⁸ Hasonlóképpen uralkodói kegy, hogy a hivatalnok nyugalomba vonulása alkalmából korábbi rangjánál eggyel magasabb fokozatot kapott, nem ténylegesen (tehát nem a megfelelő fizetéssel), hanem „címmel és jelleggel”, ahogyan például a kiegye-

55 Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867, RGBl, Nr. 145, über die Ausübung der Regierung und der Vollzugsgewalt. Artikel 3. In: *Bernatzik, Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*, 435. A fejedelem és az állam elválaszthatatlan voltáról ld. *III. fejezet, 45–46. lap*. Továbbá: *Heindl, Zum cisleithanischen Beamtentum: Staatsdiener und Fürstendiener*, 1174., 1187.

56 *Megner, Beamte*, 111–113., 121–126.

57 Kálnoky felterjesztése, 1882. szeptember 24. HHStA, AR. Fach 4, Karton 230.

58 Andrassy felterjesztése, 1875. június 2. HHStA, AR. Fach 4, Karton 123.

zés évében a magyar belügyminisztériumból a külügyminisztériumba átvett Konradsheim Wilhelm báró miniszteri tanácsossal is történt, aki mint a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek vezetője tüntette ki magát és kapott 1890-ben osztályfőnöki címet;⁵⁹ vagy a király személye körüli magyar minisztériumból korán, még a Beust-korszakban a külügybe került s pályáját 1898 májusában befejező Vavrik Gábor esete mutatja,⁶⁰ de említhetjük a nála szerényebb pályát befutó Wolf Károlyt, aki egyszerű pénzügyi, adóügyi tisztviselő Erdélyben, ötvenévesen került a külügybe 1892-ben. Tíz év múltán kapott magyar nemességet, és negyvenöt évi szolgálat után nyugdíjazása alkalmából Ferenc József „osztályfőnöki címmel és jelleggel” ruházta fel.⁶¹

Lehetőség volt arra, hogy a miniszter a törvényben előírtnál magasabb nyugdíjat kérjen az uralkodótól. Amikor Dóczy Lajos, osztályfőnöki címmel és jelleggel felruházott miniszteri tanácsos, a külügyminisztérium nagy tekintélyű sajtófőnöke 1902 tavaszán betegségére hivatkozva nyugdíjazását kérte, az előírt harmincöt évi szolgálat helyett csak harmincnégy évet tudott igazolni. Ennek megfelelően csak 11 400 korona nyugdíj illette volna meg. Gołuchowski azonban azt kérte, hogy vagyontalan voltára tekintettel és az államnak tett különleges szolgálatai elismeréseképpen 13 000 korona, tehát aktív fizetésének megfelelő összeggel vegyék nyugállományba.⁶² A Monarchia összeomlásának óráiban is a szokásos keretek és formák között működött a minisztérium. Az ötvenkét éves Szapáry Lőrinc 1918-ban huszonnyolc évi szolgálat után készült visszavonulni, a miniszter azonban azt kérte az uralkodótól, hogy a Chilében, Peruban és Bolíviában egészségre ártalmas körülmények között éveket eltöltött rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter harmincévi szolgálatnak megfelelő nyugdíjat kapjon. S hogy a világ mégis változott valamit, Burián nemcsak az uralkodói kegyre hivatkozott, hanem arra is, hogy az ügyet a közös pénzügyminiszterrel is megbeszélte, aki biztosítja a felemelt nyugdíj fedezetét.⁶³

Zichy Ferenc konstantinápolyi nagykövet esete azt mutatja, hogy a hivatalnok sem egyszerűen jognak tekintette a nyugdíjat, hanem kegynek is, vagy legalábbis olyan dolognak, amiről tárgyalni-egyezkedni lehet. Zichy – mint erről más összefüggésben már szoltunk – sajátos figura volt, nem a szokásos diplomatakarriert futotta be. Nem a Ballhausplatzon vagy külszolgálatban töltötte élete jelentős részét.⁶⁴ Amikor magas dotációval járó nagykövetségi megbízatása lejárt, utalva arra, hogy a szükséges reprezentációra jelentős összegeket költött a sajátjából, hazatelepülési támogatást kért miniszterétől, viszont kijelentette, hogy nem akarja tovább terhelni az államot, nyugellátásra nem tart igényt.⁶⁵

59 Kálnoky felterjesztése, 1890. május 10. HHStA, AR. Fach 4, Karton 170.

60 HHStA, AR. Fach 4, Karton 362.

61 HHStA, AR. Fach 4, Karton 384.

62 Gołuchowski felterjesztése, 1902. március 26. HHStA, AR. Fach 4, Karton 74.

63 Burián felterjesztése, 1918. augusztus 29. HHStA, AR. Fach 4, Karton 338.

64 Pályájáról ld. *VI. fejezet, 97. lap.*

65 Zichy Ferenc Haymerle külügyminiszternek, 1879. december 12. HHStA, AR. Fach 4, Karton 392. Haymerle elismerő felterjesztése az uralkodónak a fenti tárgyban: 1879. december 18. Uo.

A NYUGDÍJAS LÉT TARTALMA (POLGÁRI ÉRTÉKREND ÉS HIVATALNOKI ETHOS)

A hivatalnok nyugdíjaskorában is az maradt, ami volt: hivatalnok – szolgálton kívül. Az állam alkalmazottaival szemben támasztott kanonizált követelmények a nyugdíjasra is vonatkoztak; tehát „törvénytisztelő életet” kellett folytatnia, őriznie kellett a hivatali titkot s a rangjának járó tekintélyt. A nyugdíj arra is szolgált (persze nem a magas rangú tisztviselőink esetében), hogy a hivatalnok (halála után pedig a hátramaradottai) rangjának megfelelő életet élhessen.

A tisztviselő – ahogyan ma is – bizonyos életkorig, vagy amíg betegsége nem akadályozta, szolgálatban maradt. Előfordult azonban, egyáltalán nem kivételként, hogy valaki személyes megfontolásból elhagyta a pályát. Ekkor is igényt tarthatott a leszolgált évek utáni nyugdíjra. A nagy tudású karrierdiplomata, Zichy Tivadar gróf azért kérte idő előtti nyugdíjazását, mert elégedetlen volt a karrierjével, úgy érezte, hogy pályáján nem haladt kellőképpen előre. De nem pusztán ez okozott neki gondot, amiről részletesen beszámolt hivatali főnökének és egyben barátjának, Mérey Kajetán osztályfőnöknek. Lehetséges, hogy a miniszter idővel talált volna számára megfelelő posztot, s addig maradhatott volna rendelkezési állományban, de ő – amint írta – azonnal és teljesen független akart lenni. „Az a szándékom, hogy részt veszek a politikai életben, a felsőházban, a delegációban, Bihar megyében. Ha rendelkezési állományban vagyok, gátolva van a cselekvési szabadságom. Bármit mondok és teszek, azt hamisan fogják megítélni. Vagy a kormány anghengszlijének [pereputtyának] fognak tartani, vagy azt fogják gondolni, hogy párttűtő vagyok. És mindkét esetben abba a gyanúba keveredem, hogy saját egoista, becsvágyó terveimet követem. [...] Lehet, hogy mint osztályfőnök rossznéven veszed ezt (ami tulajdonképpen hízelgő volna számomra), de mint barát igazat fogsz adni nekem, márpedig én mint régi barátnak írok Neked.”⁶⁶

Zichy problémája – kissé elméletiesen megfogalmazva – a polgári lét, a polgár gondolati és cselekvési szabadsága és a hivatali gépezet keretei között való kényszerű tevékenység összeegyeztethetlenségéből eredt. Dilemmája korántsem volt kivételes. A közösügyes politikával vagy inkább a karrierjükkel elégedetlen magyar diplomaták visszatérhettek és nem ritkán vissza is tértek hazájukba, hogy bécsi és külhoni tapasztalataikat a magyar parlamenti politikában hasznosítsák.⁶⁷ Ezt tette a negyvenhat esztendőes Rakovszky Béla

⁶⁶ Zichy Tivadar Mérey Kajetánhoz, 1904. október 1. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 17.

⁶⁷ Ld. 53. jegyzet. Zichy Tivadar maga 1906 és 1907 között a magyar delegáció elnöke. 1908-ban nagyszabású és igen kritikus hangvételű elméleti tanulmányt publikált egy német folyóiratban a dualizmus államjogi rendszeréről: *Somogyi, Hagyomány és átalakulás, 195–197.*

követségi tanácsos, akiről a deviánsok között már szoltunk, de aki valójában nagyon is szokásos deviancia képviselője volt.⁶⁸

A hivatalnoki lét Zichy Tivadar által pontosan megfogalmazott dilemmája meglepően korán felbukkant az osztrák szépirodalomban is, Adalbert Stifter *Nyárutó* (Nachsommer) című regényében. A mű először 1857-ben [!!!] Pesten jelent meg németül Heckenast Gusztáv kiadójánál, magyarul pedig, szinte megmagyarázhatatlanul, csak másfél század múltán 2011-ben.⁶⁹ Ezt a munkát tekinti Milan Kundera a bürokrácia első fenomenológiai leírásának.⁷⁰

A regény főhőse, Risach báró egy alkalommal hosszú beszélgetés során elmagyarázza, hogy sikeres életút után miért hagyta el a hivatali pályát. A lelki alkata nem felelt meg az állami szolgálatnak – magyarázza az öreg báró fiatal barátjának. – Az állam ma nagyon sok embert alkalmaz. Minthogy az állami állás megélhetést biztosít egy család számára, viszonylag sokan aspirálnak rá. Törvény írja elő, hogy egy hivatal betöltéséhez milyen képzettséggel kell rendelkezniük a jelentkezőknek, akik azután, ha megfelelő végzettséggel bekerülnek, szabályszerű előléptetési szisztémát (a hivatali ranglétrát) követve haladnak előre. Ezek az emberek éppúgy lehetnek jók, mint rosszak. Ezért szükségessé vált egy olyan rendszer kialakítása, amely akkor is működik, ha hivatalnokai különböző képességűek. Hogy világosabbá tegye, mire gondol, folytatja eszme-futtatását Risach báró: egy eszményi órát olyan módon kellene megszerkeszteni, hogy akkor is pontosan járjon, ha kicserélik alkatrészeit, a rosszakat jókkal, a jókat rosszakkal helyettesítik. Ilyen óra viszont alig lehetséges. Az állami szolgálat azonban csak ilyen formában létezhet, mert azon a fejlettségi szinten, amelyet mára elért, különben vége volna. A tisztviselőtől tehát nem azt követelik, hogy értse azt, amivel a hivatal foglalkozik, hanem, hogy buzgón elvégezze a rá osztott feladatokat, anélkül, hogy az ügyek egészével tisztában volna. Erre a hivatali funkcióra alkalmatlannak tartja magát. Mindig is szívesen volt ura a maga cselekedeteinek – magyarázza –, és mindig akarta látni azok eredményét. Hogy valamit csak azért tegyen, hogy az előírásnak megfeleljen, kínos volt számára. Mindig az egészen akart változtatni és a tartóoszlopokat javítani. Tulajdonságai egy művész jellemzői, amelyek inkább gátolják, mint elősegítik az állami szolgálatot.⁷¹

Risach báró szerény körülmények közül indult, a megélhetésért választotta az állami hivatalt, fokozatosan emelkedett a rangjában, a császár közelébe került, „majdnem a barátja lett,” az uralkodó bárói rangra emelte. De minthogy „tulajdonságai inkább egy művész jellemzői, amelyek inkább gátolják, mint elősegítik az állami szolgálatot”, amikor jelentős vagyona tesz szert (nem hivatali keresetéből, hanem családi örökségből), felhagy a hivatalnok léttel, birtokot

68 Ld. XI. fejezet, 230–232. lap.

69 A Kalligram Kiadónál, Pozsonyban, Adamik Lajos fordításában és értő utószavával.

70 Kundera, A függöny, 138–142. Stifter maga is hivatalnok volt. Felső-Ausztria tanügyi tanácsosa. A bürokrácia lényegének leírása saját tapasztalatain alapulhat. Heindl, Gehorsame Rebellen, 295–298. Vö. továbbá: Somogyi, A nyugdíj, 515–523.

71 Ld. a regény Vallomás című fejezetét, 551–614.

vásárol, ahol nemcsak ő maga él a tudománynak és a művészeteknek, hanem a környezetében lévők számára is biztosítja az alkotás lehetőségét.

A műveltség – mint erről szóltunk – a bürokrata társadalomban a polgárosodás megnyilvánulása és kísérőjelensége. Ugyanakkor a polgárosodás és a hivatalnok lét ellentmondásba is kerül egymással; a polgár önálló, személyében felelős döntéseiért, ahogyan azt Risach báró is igényelné; a hivatalnok azonban egy gépezet része, cselekedeteit hivatali felettesei, a hivatali hierarchia határozza meg. Ebből a kötöttségből akar menekülni Stifter hőse – és nemcsak ő. Még vezető külügyi tisztviselők is gyakran panaszkodnak amiatt, hogy tevékenységüknek alig van befolyása a dolgok menetére. Csak jelentősétevők vagyunk, a döntéseket a Ballhausplatzon hozzák – panaszkodnak a külszolgálatiak; míg a Ballhausplatz hivatali szobáiban robotolók irigykedve tekintenek diplomata társaikra, akik mégiscsak a császárt képviselik a külföldi udvarokban.

Ezzel is magyarázható, hogy feltűnően sokan követték Risach bárót, számosan akadtak, akik szolgálatuk befejeztével az önálló cselekvést választották; hivatali tapasztalataikat is felhasználva, szellemi alkotással igyekeztek új tartalmat adni életüknek.⁷²

72 A vezető diplomaták irodalmi tevékenységéről ld. VIII. fejezet.

XIII. MINDENNAPOK A HIVATALBAN: MUNKAI DŐ, SZABADSÁG

MUNKAI DŐ

1910-ben a Ballhausplatzon láthatóan zavart keltett az olasz nagykövet érdeklődése, hogy általában mennyi időt kell a tisztviselőknek a hivatalban tölteniük.¹ A külügyminisztérium azonnal kérdést intézett az osztrák miniszterelnökséghez meg a másik két közös minisztériumhoz, s a válaszokból az derült ki, hogy a munkaidő általában 5-6 órát tartott, az elnöki osztályokon esetenként tovább is. De azért a tisztviselők nem rendezkedtek be arra, hogy napjuk nagy részét irodájukban töltsék. Arra a kérdésre ugyanis, hogy tartanak-e ebédszünetet, az osztrák miniszterelnökség úgy felelt, hogy nem szokás a szolgálatot étkezéssel megszakítani. Ezt erősíti meg Robert Ehrhart miniszterelnöki osztályfőnök visszaemlékezése is: a hivatali idő leteltével, tehát három óra után ebédeltünk, ez volt akkor a normális étkezési idő Bécsben.² A hadügyminisztériumban – ahogyan az illik – szigorúbb rend uralkodott. Ott – legalábbis a hivatalos válasz szerint – fél 9-től fél 3-ig tartott a munkaidő, a pénzügyminisztériumban pedig 10-től 3-ig; bár egy onnan érkező másik információ szerint délelőtt is dolgoztak a tisztviselők, meg ebéd után 1-től 3-ig is. Hasonlókat olvashatunk Friedrich Kleinwaechter emlékiratában a közös pénzügyminisztérium munkarendjéről: a hivatali idő 9-től 3-ig tartott, de sok főnök ezt egyáltalán nem tartotta tiszteletben. Délelőttönként politikai ügyeit intézte, ezért közvetlen beosztottjainak (tehát magasabb rangú tisztviselőknek) este is rendelkezésére kellett állniok.³ A külügyminisztérium munkarendje bizonyára hasonlóképpen alakult. A hivatalnokok ott is alkalmazkodtak előjáróik szokásaihoz, akkor és annyi ideig voltak a hivatalban, amikor és ameddig számíthattak arra, hogy főnökük magához rendeli őket. És munkamániás felettesek mindig akadtak. Ludwig Flotow osztályfőnök volt a külügyminisztériumban, amikor tavaszi késő délutánokon vágyakozva tekintett le a Burggartenben sétálókra, mert neki, Czernin külügyminiszter kívánságá-

1 A külügyminisztérium vonatkozó iratai 1910 júliusából: HHStA, AR. Fach 4, Karton 404.

2 Ehrhart, Im Dienste des alten Österreich, 32. A cislajtán hivatalnokok munkaidejéről általában: Megner, Beamte, 99.

3 Kleinwaechter, Der fröhliche Präsidialist, 97–98.

ra, a hivatalban kellett rostokolnia.⁴ Igaz, ez már a háború legkritikusabb esztendeje volt.

Heinrich Lützow, aki 1899-től 1904-ig teljesített szolgálatot a Ballhausplatzon második, majd első osztályfőnöki, tehát vezető beosztásban, úgy emlékezik, hogy a bécsi esztendők intenzív, időnként már-már felőrlő munkában teltek, ami az idegen követekkel való tárgyalástól a napi adminisztratív ügyekig terjedt. Ritkán maradt hivatali szobájában egyedül, diplomaták, a minisztérium különböző osztályainak főnökei egymásnak adták a kilincset, s rendszerint estefelé, nem sokkal nyolc óra előtt citálta magához a miniszter.⁵

A Ballhausplatz hivatal volt, pontosan megszabott alá- és fölérendeltségi viszonyokkal, körülhatárolt feladatokkal, ez határozta meg a tisztviselők mindennapjait, ami azonban nem jelentette a munkaidő pontos megszabását.

Cziráký Béla osztályfőnök a vasárnapi mise után mindig bement hivatalába.⁶ A vásár- és ünnepnap munkaszünet szokás volt ugyan, de nem magától értetődő szabály, s csak lassan vált általánosan elfogadottá.⁷ 1894-től Reichsrat-képviselők rendszeresen interpelláltak a delegációban a hétvégi pihenőnap tárgyában, de végleges megoldás nem született. A külügyminisztérium az ügyet kezdetben megoldhatatlannak tartotta, s olyan javaslatot dolgozott ki, hogy a hivatalnokok fele számára az egyik, másik fele számára a rá következő vasárnapon legyen munkaszünet, s így minden tisztviselő kéthetenként élvezheti majd a szabadnapot. Ezt a gyakorlatot a hivatalnokok méltányolnák – szögezi le egy belső használatra készült tervezet –, mert egy ilyen általános rendezés esetén a vasárnapi munkaszünet „kedvezménye” nem függne a mindenkor i hivatali főnök tetszésétől, s nem vezetne ahhoz a gyakorlathoz, ami jelenleg uralkodik, hogy egyik büróban megtartják a vasárnapi munkaszünetet, a másikban azonban nem. Az ügyben – a javaslat szerint – hivatali rendeletet (Kanzleiverordnung) kellene kibocsátani; tehát szó sincs arról, hogy a közös hivatalnokok vasárnapi munkaszünetét törvényhozás szabályozná.

A vonatkozó intézkedések további sorsáról azt tudjuk, hogy Gołuchowski külügyminiszter 1897. december 19-én utasítást adott ki, amely szerint karácsony mindkét napja és az újév a külügyminisztérium és a Staatsarchiv va-

4 [Flotow, Ludwig von], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 322.

5 Lützow, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie, 85. Lützow korántsem panaszskodik. A drezdai semmittevés, a politikai cselekvésből való kirekesztettség után élvezte a minisztériumi aktivitást. Lützow 1891-től Párizsban szolgált, 1894-től követségi tanácsosi rangban, 1895-től követ volt a szász udvarban, 1899-től második, 1901-től első osztályfőnöki rangban szolgált a minisztériumban, 1904-ben ismét külszolgálatba került, római nagykövet 1910-ig, amikor saját kérésére egyéves szabadságot kap, majd nyugalmába vonul.

6 Cziráký Béla naplója. Dénesfai és ciráký Cziráký család iratai. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára.

7 A cislajtán hivatalnokok vasárnapi munkaszünetéről, (ami szükségképpen hatott a közös hivatalok gyakorlatára): *Vošahliková*, Von Amts wegen, 32.

lamennyi hivatalnoka számára szabadnap.⁸ Tehát ad hoc intézkedés született, és az sem tért ki a vasárnapi munkaszünet kérdésére.

A külképviseleteken nyilván kötetlenebb élet folyt. Tudunk olyan fiatal arisztokrata diplomatakról, akik idejük nagy részét vadászatokkal, lovaglással és előkelő szalonokban tett látogatásokkal töltik, s alkalmanként postájukért néznek be a követségre.⁹ A társasági-társadalmi kapcsolatok ápolása persze munkájuk szerves részét képezte – főnökeik is így ítélték meg. Szögyény-Marich László berlini nagykövet az időrabló, gyakran terhes társasági kötelezettségekre való tekintettel kér követségére egy új, fiatal munkatársat.¹⁰ Karl Bruck báró, müncheni követ, amikor a minisztérium felkérésére egy tervezett kitüntetés alkalmából véleményt ír Hammerstein Arnold báró attaséről, semmi más említésre méltót nem tud róla, csak kiváló udvari kapcsolatait, azt, hogy Max Emanuel házának hetente vendége, s ez olyan érdem, amit tevékenysége megítélésénél feltétlenül figyelembe kell venni.¹¹ „Az oszt-rák–magyar diplomata tulajdonképpen egy dolgot tehetnek állomáshelyükön – foglalja össze Rumpler a diplomáciai küldetés lényegét –, reprezentációval és az európai társasági-társadalmi kapcsolatok ápolásával szimpátiát ébreszthettek államuk iránt.”¹² Vagy Frank Tibor megfogalmazásában: „Salonok, estélyek, bálók, klubok, vadászatok – megannyi kitűnő alkalom vélemény- és információszerzésre.”¹³ Mindez persze azt is jelenti, hogy egy diplomata számára – bármilyen rangban legyen is – a hivatali munkaidő meglehetősen bizonytalan fogalom.

A szorgalmas polgári diplomata Musulin arról számolt be, hogy délelőtt olvasgatott, tanult, franciaórákat vett, s csak a kora délutáni órákat kellett a követségen töltenie.¹⁴ A beszámolókból úgy tűnik, legfeljebb három óra volt a hivatalos idő, amit a követségi tisztviselő irodájában töltött. A később nagy karriert befutó, törekvő, a hivatalnak élő Mérey Kajetán 1892-ben titkári rangban Párizsban korántsem a terhes szolgálat miatt panaszkodik. Éppen ellenkezőleg: főnöke, Ladislaus Hoyos gróf nagykövet a maga módján komolyan veszi őt, tehát ellátja, ha nem is túl jelentős feladatokkal. Ám „a hivatali idő gondos betartásán, a kis ügyek gyors elintézésén, gondos leosztásán kívül a legjobb akarattal sem lehet az ember szolgálatára”.¹⁵ Vagy máskor: „Ez a legrosszabb időszaka az évnek, kellemetlen idő van, és

8 HHStA, AR. Fach 4, Karton 450.

9 *Dumba*, Dreibund- und Ententepolitik in der Alten und Neuen Welt, 15–16.

10 *Agstner*, Von der österreichisch-ungarischen Botschaft zum österreichischen Generalkonsulat Berlin, 281–282.

11 A bajor követ a miniszternek, 1880. november 5. HHStA, AR. Fach 4, K. 123. (Personalia Hammerstein.) Max Emanuel (1849–1893) bajor herceg, Max bajor herceg (1808–1888) és Ludovika (1808–1892) tizedik gyermeke, Erzsébet császár- és királyné testvére.

12 *Rumpler*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918, 51.

13 *Frank*, Apponyi Rudolf londoni követsége (1856–1871), 504.

14 *Musulin*, Das Haus am Ballplatz, 37.

15 Mérey Kajetán apjának, 1892. március 16. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 6.

a követségen jóformán semmi tennivaló, ahogy ez ősszel más hivatalokban is lenni szokott.” S mint írja, a nála valamivel magasabb rangban lévők élete is hasonlóan folydogál. Mindenki a maga útját járja, a kollégák a hivatali órákon kívül egymást is alig látják.¹⁶ Persze akadtak rendkívüli körülmények, amikor hirtelen sok munka szakadt a tisztviselőkre. Ismét Mérey Kajetánt idézem, akinek beszámolója – még ha a maga jelentőségét túlhangsúlyozza is – pontosan mutatja, mit jelent a hivatalnokok rendkívüli igénybevétele. „A Panama-affér miatt rengeteg feladat szakadt rám, különösen az utolsó két hétben.¹⁷ Lützowot, mint rendesen, nem lehetett kimozdítani nyugalmából, Batthyányt a legjobb akarattal sem lehet a szövegek lemásolására-tisztázására felhasználni, ezért Revertera és én maradunk a tulajdonképpeni munkára; főleg én, mert Revertera most házasodott és ezzel van nagyon elfoglalva.”¹⁸

Konstantinápolyban ugyan nem érzi magát Mérey feleslegesnek, a napi két és fél óra hivatali időben van mit csinálnia. De azért (érthetően) úgy emlékszik vissza, hogy Párizsban kellemesebb volt az élet. A török fővárosban reggeli után tesz egy sétát, azután otthon olvasgat, dolgozik – írja apjának –, így könnyen ki lehet tölteni a napot. Júniustól októberig a követség átteszi székhelyét a Boszporuszra. Ott körülményesebb a szolgálat, mert a szükséges iratokról mindig kiderül, hogy Konstantinápolyban maradtak. A kényelmetlenségért azonban kárpótlást nyújt a tengeri fürdőélet. Tenisz, lovaglás, evezés nyújt kikapcsolódást a „hivatali” élet szürke hétköznapijaiból.¹⁹ A minisztériumban néhány munka nélküli hét adódik, Párizsban egy-két hónap, itt egy fél esztendő – foglalja össze Mérey a maga tapasztalatait.²⁰

A fiatal diplomatákat tehát (akiknek a „munkaidejéről” egyáltalán szó lehet) nem hajszolták agyon. A missziók vezetői a beosztottaikat nem avatták bele a diplomácia ügyeibe, a tényleges politikai munkát ők maguk végezték, esetleg őket helyettesítendő a követségi tanácsosok, s ha ilyen nem volt, akkor titkárok, az első titkár. A többi beosztottra az irodai-technikai feladatok maradtak.²¹ A követségi (nagykövetségi) alkalmazottaktól nem kívánták, hogy hosszú időt töltsenek irodáikban. Már csak azért sem, mert tevékenységük –

16 Mérey Kajetán apjának, 1892. október 21. Uo.

17 A Panama-csatorna építése körül kialakult gazdasági botrány miatt diplomáciai konfliktus keletkezett Franciaország és a Monarchia között.

18 Mérey Kajetán apjának, 1893. január 31. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 6. Heinrich Lützow gróf akkor már követségi tanácsos, tehát Méreynél magasabb beosztásban volt. A deviáns Batthyány Béla grófról ld. *XI. fejezet, 47. jegyzet*. Az igen előkelő diplomatacsaládból való, akkor huszonhét esztendő Nikolaus Revertera gróf még fizetés nélküli követségi attasé beosztásban dolgozott.

19 Mérey Kajetán apjának, 1894. március 13. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 6. 1893 novemberétől 1895 júniusáig marad Konstantinápolyban, titkári rangban, innen hívják 1895-ben a miniszter kabinetirodájába.

20 Mérey apjának, 1894. június 18. Konstantinápoly. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 6.

21 *Csáky, Vom Geachteten zum Geächteten, 97–98., 187.; Lützow, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie, 23.*

mint erre utaltunk – korántsem korlátozódott az irodai feladatokra; társadalmi-társasági küldetésük volt, amit többnyire arisztokrata főnökeik, akik hivatali posztjukon sem váltak kicsinyes bürokratákká, nagyon is méltányoltak.

SZABADSÁG

Az évi szabadságot a munkaidővel ellentétben a központi apparátusban és a külföldi posztokon is szigorúan szabályozták. A Ballhausplatzon általában az első osztályfőnök hatáskörébe tartozott az évi rendes szabadság („Erholungsurlaub”) engedélyezése, a külképviseléseken a misszióvezető gondoskodott arról, hogy a nyári hónapokban ne maradjanak gazdátlanul a követéségek. A nagykövetek és az osztályfőnökök szabadságáról maga a miniszter határozott. A szabadságok hossza az idők folyamán nem változott. A rendelkezés a II. és a III. fizetési osztályról, tehát a nagykövekről, kövekről, osztályfőnökökről konkrétan nem szólt, azt a miniszter belátása szerint szabta meg. A IV–V. rangosztályban két hónap, a VI–VII. osztályban hat hét, a VIII–IX–X. osztályban négy hét szabadság illette meg a tisztviselőket.²² A minisztérium kabinetirodája külön köriratban figyelmeztetett, hogy a szabadságolások beosztása-engedélyezése ügyében mindenekelőtt a szolgálat érdekeit kell tekintetbe venni.²³

Igy történhetett, hogy az öreg Szögyény-Marich László berlini nagykövetként rendszerint három hónap szabadságot vett igénybe, augusztustól október végéig hagyta el Németországot, de tényleges szabadsága előtt két hónapot a német tengerparton töltött, olyan helyen, ahonnan néhány óra alatt a fővárosba juthatott. A tengerparton persze dolgozott, írta politikai jelentéseit, s csak az adminisztratív feladatokat hagyta a Berlinben maradt beosztottjaira – ami kihívást jelentett számukra, viszont későbbi karrierjükre kedvező hatást gyakorolt.²⁴ A londoni nagykövet Károlyi Alajos gróf is meg-

22 Kanzleiverordnung, 1886. április 6. HHStA, AR. Fach 4, Karton 450; Kanzleiverordnung, 1907. november 20. Uo. Karton 451. Az itt felsoroltaknál alacsonyabb rangban lévőknek is járt évi három hét pihenőidő. Ld. 1907. évi 86.700/2. sz. rendeletet: A cs. és kir. külügyminisztérium szabadságolási rendje. In: *A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve 1908*, 415–416.

23 Kanzleiverordnung, 1886. április 6. HHStA, AR. Fach 4, Karton 450. Így eshetett meg, hogy vezető hivatalnokot szolgálati érdekre való tekintettel visszahívtak szabadságáról (amit egyébként a magas beosztású tisztviselő fenntartás nélkül tudomásul vett). Burián István 1895-ben szófiai követ naplójából tudjuk, hogy május 30-án kezdte meg szabadságát, amit azonban augusztus 6-án „felsőbb parancsra” megszakított, és visszatért állomáshelyére. (HIL, Burián István iratai 6/A doboz, Burián István naplója 1891–1906.)

24 [Flotow, Ludwig von], November 1918 auf dem Ballhausplatz, 190. Fontos szempont volt az előléptetéseknel, ha valaki magasabb rangban lévő kollégáját szabadsága idején sikeresen helyettesítette. Ilyenkor próbálhatták ki például a követéségi tanácsosokat, hogy képesek-e önállóan egy misszió vezetésére.

hosszabbította három hónapos szabadságát angliai tengerparti pihenéssel, úgy, hogy a főváros közelében maradt, s az ügyek vitelét távollétében Hengelmüller követségi tanácsosra bízta.²⁵ De ez már a dualizmus megszilárdulásának időszaka, amikor kialakultak és rögzültek a külügyi szolgálat szabályai. Károlyi hivatali elődje a londoni állomáshelyen a külügyminiszteri állásból éppen akkor felmentett Beust gróf volt. Ő eleve szolgálati „könnyítést” kért az uralkodótól. Azzal érvelt, hogy a politikai élet Londonban a tavaszi hónapokra meg a tél kezdetére korlátozódik, augusztustól októberig holt szezon van, egyetlen miniszter és egyetlen nagykövet sem marad a városban. Tehát nem hátráltatná munkáját, ha csak az év felét töltené a szigetországban, a másik felét pedig fizetés nélküli („Innernessung der Bezüge”) szabadságon, és természetesen, ha szükséges, visszatér a brit fővárosba. 1871. november 8-án Beust kérését (vagy ha tetszik, feltételét) akceptálva nevezi ki őt az uralkodó londoni nagykövetnek.²⁶

Egy minisztériumi osztályfőnök nyilván nem engedhetett meg magának olyan sok hónapos távollétet, amelyet a berlini vagy londoni nagykövetek.

A nagyon meleg fővárosokban felmerült, hogy a nyári hónapokra a követségek hűvösebb helyre költözzenek. Hengelmüller László, a washingtoni misszió vezetője 1897 tavaszától ostromolja főnökeit, hogy a minisztérium német és angol példára béreljen a külképviselő számára a nyári hónapokra kellemesebb helyen egy alkalmas épületet. Hengelmüller kérelmét a kiadásokat szűkmarkúan kezelő minisztérium válasza sem méltatja.²⁷

Meglepően gyakran kértek a tisztviselők hosszabb szabadságot, anyagi ügyeik rendezésére, különféle családi okokra vagy megromlott egészségi állapotukra hivatkozva; valójában igen gyakran egyszerűen azért, mert így elke-

25 Károlyi Alajos 1878–1888 között szolgált Londonban. A nem nagyvonalúságáról ismert misszió vezető azéért fordult a minisztériumhoz, mert az, a szabadságát meghosszabbító egy hónapra nem akarta kifizetni a működési pótlékát. Károlyi Alajos a minisztériumnak, 1882. január 18. HHStA, AR. Fach 4, Karton 158.

26 Beust 1871-től 1878-ig tölti be a londoni nagykövetségi funkciót. A külügyminisztérium első monográfiusa, Erb szerint „Valószínűleg nem volt tanácsos az egykori miniszter kérését visszautasítani, de, hogy valaki ilyen kérelemmel lépjen fel, szinte hihetetlen.” HHStA, Nachlaß Erb, 252–253. Erb hagyatékáról ld. III. fejezet, 10. jegyzet. Beust egyébként családi okokkal is indokolta kívánságát: egyedül utazik Londonba, feleségét „kényszerítő okok miatt” a kontinensen kell hagynia. A történet nyilvánvalóan rendkívüli, és nem a „hivatalnok” karrierjének része. Beust volt a Monarchia egyetlen külügyminisztere, aki a Ballhausplatz éléről visszatért a szabályos diplomata pályára, ráadásul Londonba, egy olyan posztra, amit ő előtte, meg utána is a magyar történelmi arisztokrácia képviselői töltöttek be (1856–1871 között Apponyi Rudolf gróf, 1878–1888 között Károlyi Alajos gróf). Hozzájuk képest Beust, aki szolgálati elismeréséül 1868-ban kapott grófi címet, csak parvenü lehetett. A kérdésről ld. X. fejezet, 20. jegyzet. Egyébként a londoni nagykövetségen Beust idején a második ember Anton Wolkenstein-Trostburg gróf követségi tanácsos, aki megfelelő személy Beust helyettesítésére, 1880-tól ő maga is követi állást kap a szász udvarban.

27 Hengelmüller levelei e tárgyban Mérey osztályfőnökhöz, 1897. július 8.; 1899. november 18.; 1900. december 12. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 12.

rülhették, hogy egy nem kívánt külföldi állomáshelyre küldjék őket.²⁸ A fizetés nélküli szabadságok indokolása nagyon pontosan érzékelteti, hogy a magas rangú diplomata valójában fizetett hivatalnok, s egyben nagyúr. Berchtold Lipót gróf 1904–1905 folyamán többször kér hosszabb szabadságot Ausztriában és Magyarországon fekvő birtokügyeinek rendezésére. A minisztérium teljes mértékben méltányolja a követségi tanácsos indokait, egyezkedik vele arról, hogy mikor tudják leginkább nélkülözni szolgálatát, nem akarják elveszíteni kiváló munkatársukat (aki számára a hivatal nyilvánvalóan nem létének feltétele).²⁹ Esterházy Pál követségi tanácsos, amikor féléves szabadságot tervez, kérelme – saját megfogalmazása szerint – „a családi és vagyonügyek rendezése” kategóriájába esik.³⁰ Ez idő alatt azonban nem kap fizetést. Ez történik például Lónyay Elemérrel, aki 1895-ben (akkor Stuttgartban követségi titkár) kér egyéves szabadságot, azután 1897-ben ismét,³¹ majd 1898-ban kiválik a szolgálatból.³²

Szapáry Lőrinc (Szapáry Gyula volt magyar miniszterelnök fia), negyvenéves követségi attasé személyzeti főnökéhez „Lieber Kajetán” megszólítással intézett levelében azt írja, igazságtalanság történné vele, ha tekintettel sokoldalú tanulmányaira, amelyeket a szolgálat érdekében folytatott, és az ötéves külföldi szolgálatára, a minisztérium nem adná meg neki a kért egyévi szabadságot, s ezért a szolgálatból ki kellene lépnie. Bár Szapáry nyomós indo-

28 Szapáry Frigyes követségi titkár nem akarja elfogadni a felkínált athéni állást, egyedülálló idős édesanyját nem hagyhatja egyedül, ezért féléves szabadságot kér és kap. Szapáry a miniszterhez, 1906. június 14. HHStA, AR. Fach 4, Karton 338. 1907 januárjában Münchenbe helyezik, s 1907 októberében a minisztériumba hívják, előléptetik, a féléves szabadság egyáltalán nem töri meg későbbi ragyogó pályáját. Ld. *X. fejezet*, 212–214. lap. A sorsával mindig elégedetlen Duka Géza 1905 áprilisában, amikor Washingtonba helyeznék, féléves szabadságot kér, részint felesége betegségére (az asszony egy operáción esett át, ágyhoz van láncolva, ha Duka Washingtonba menne, feleségét magára kellene hagynia), részint más családi üzleti ügyekre hivatkozva. Végül – úgy látszik – kompromisszum születik Duka és a magas minisztérium között: Duka visszavonja korábbi, szabadság iránti kérelmét, maradhat stuttgarti posztján, s majd csak egy fél év múltán, 1905 decemberében foglalja el új állomáshelyét Konstantinápolyban. Duka Méreyhez, 1905. április 17. Visszavonja szabadság iránti kérelmét: 1905. május 25. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10. Duka személyéről részletesebben ld. *IX. fejezet*, 165–166. lap.

29 Vö. Aehrenthal szentpétervári nagykövet levele Gołuchowski külügyminiszternek Berchtold szabadság iránti kérelméről és pótolhatatlan szolgálatáról: 1904. július 24. Berchtold Aehrenthal nagykövethoz, 1905. október 6. HHStA, AR. Fach 4, Karton 22. (Personalia Berchtold.)

30 Esterházy Pál Méreynek, 1900. december 31. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 10. Féléves szabadsága lejártaival rendelkezési állományba kerül, s csak 1907-ben lép ismét szolgálatba. Pályájáról ld. *VI. fejezet*, 107. lap.

31 Ezt az időt állítólag afrikai és földközi-tengeri utazásokkal töltötte. Hivatalos irataiban természetesen betegségéről esett szó. HHStA, AR. Fach 4, Karton 196. Vö. *Szabó*, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895, 519–522.

32 1900-ban feleségül vette Stefania belga királyi hercegnőt, Rudolf trónörökös özvegyét.

kait, amiért szabadságolását kérte, nem ismerjük, azt tudjuk, hogy a miniszterium végül is számára kedvező döntést hozott.³³

De azért szó sincs arról, hogy egyszerűen csak valami mondvacsinált ürüggyel-betegséggel kérni lehetett a szabadság meghosszabbítását. A meglehetősen magabiztos Somssich József követségi tanácsos az ötödik, a maga és felesége számára terhes római nyár előtt bejelentette, hogy a júliusra esedékes szabadságát néhány hónappal meg akarja hosszabbítani, és azután szeretné kieszközölni a miniszternél, hogy az egészségére kevésbé ártalmas városba helyezték át. Somssich levelére nem a címzett, Ottokar Schlechta báró udvari tanácsos, a kabinetiroda igazgatója válaszolt, hanem maga a miniszter – igaz, nem közvetlenül hozzá, hanem nagy tekintélyű apósához intézte felhábordott elutasítását. Reméli, hogy Somssich a saját érdekében még fontolóra veszi kérését. Ha mégis ragaszkodna hozzá, akkor azt úgy kellene értelmeznie, hogy egészségi okokból nem teljes mértékben felel meg a legmagasabb szolgálat követelményeinek, s az iránta korábban tanúsított jóindulata ellenére, nem bizonyos, hogy a következő előléptetésnél kombinációba veheti majd. Somssich ezek után természetesen eltekint kívánságától. Egy esztendeig Rómában marad, 1910 júliusában a miniszter felmenti ottani állásából, s pár hónapi (most már engedélyezett) szabadság után, 1911 áprilisában Párizsba helyezi. A történet az érdemi részen túl (hogy tudniillik Somssich, ha némi késsel, mégis elmehet több hónapi szabadságra, s azután egy új, előkelő európai beosztásba) több tanulsággal is szolgál. Mindenekelőtt persze azzal, hogy egy negyvenes éveiben járó hivatalnok ügyeiről a zárt, rendies világban a miniszter – mint erről más vonatkozásban szóltunk – az apóssal tárgyal.³⁴ De talán nem érdektelen az a hivataltörténeti apróság sem, hogy a vonatkozó iratok nem Somssich személyi anyagában maradtak fenn, hanem a Politisches Archiv egy külön sorozatában, ahol számos fegyelmi jellegű ügy található.³⁵

Létezett tényleges és fizetett betegszabadság, ez azonban az egy esztendőt általában nem haladhatta meg.³⁶ A súlyos és krónikus betegek fizetését az egy év leteltével szüneteltették, esetleg rendelkezési állományba helyezték őket.³⁷ Végső esetben az időleges vagy a végleges nyugdíjazás várt rájuk. De

33 Szapáry Lőrinc Méreynek, 1896. június 27. HHStA, Nachlaß Mérey, Karton 16. Szapáry 1896. június 25-től fizetése szüneteltetésével egyéves szabadságot kapott. Személyéről korábban ld. VI. fejezet, 108–109. lap.

34 A berlini nagykövet persze – mint ez elvárható – mentegetőzik veje nevében, és bizonygatja, Jóska és Kamilla is nagyon nehezen viseli a római klímát.

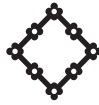
35 Somssich személyéről részletesebben ld. VII. fejezet, 119–120. lap, X. fejezet, 209–211. lap. Somssich Schlechta bárónak, 1909. április 12. HHStA, PA. I. Karton 644. 268/C.d.M. Aehrenthal külügyminiszter Szögyénynek, 1909. április 26. Uo. Szögyény a miniszternek, 1909. május 5. Uo.

36 Kanzleiverordnung, 1907. november 20. HHStA, AR. Fach 4, Karton 451. „Betegség okából kapott szabadság, valamint a hivatalból való kimaradás egy éven túl semmi esetre sem terjedhet.” 1907. évi 86700/2. sz. rendelet 6. §-a. Ld. 22. jegyzet.

37 Ezzel esetenként teljes fizetés járt.

e vonatkozásban sem létezett általános, feltétlenül betartandó előírás, a hivatal nyilván mérlegelhetett.

A hivatalnoklét különösen a Császári Ház és a Külügyek Minisztériumában nem volt közönséges munkaviszony, pontosan megszabott munkaidővel, szabadsággal. A hivatalnok nemcsak munkaidejét, hanem teljes valóját áldozta a hivatalra – ezt várták el tőle. Sok vonatkozásban láttuk, hivatalnoknak lenni életforma: privilegizált helyzet egyfelől, másrészt a polgári önrendelkezés és szabadság önkéntes feladása. Ennek része, hogy a tisztviselő nem tart és nem tarthat igényt a hivatal és a magánélet teljes elválasztására.³⁸ Minden napjaiban a valóság tükröződött: a modern hivatalnoki lét és a rendies zárt elit jellemzőinek sajátos együttélése.

38 *Süle*, *Preußische Bürokratietradition*, 72–73.; *Elias*, *Udvari társadalom*, 94.

ÖSSZEKÖZÉS

A külügyminisztérium magyar tisztviselőit a dinasztia iránti feltétlen hűség jellemezte. Minthogy a kiegyezési állameszme mereven elutasította a birodalom létét és a másik birodalomféllel való közvetlen kapcsolatot, ebben a politikai-jogi konstrukcióban az uralkodót rendkívül fontos hely illette meg: lehetővé tette a Habsburg Birodalomhoz tartozást, annak lojális szolgálatát anélkül, hogy a két ország felett álló birodalom létét el kellett volna ismerni. Ennek a sajátos funkciójú dinasztiahűségnek a ballhausplatzi magyar hivatalnokok esetében fontos kiegészítő eleme, hogy ők nem pusztán a külügyminisztérium, hanem egyszersmind a császári ház minisztériumának szolgálatában is álltak.

A magyar hivatalnokok közjogi indíttatású és nyilván mesterségesen is táplált dinasztiahűsége – ami valójában a társadalmi változásoktól függetlenül az egész korszakban jellemző maradt – némi rokonságot mutat az osztrák (osztrák-német) hivatalnokok császárhűségével, ha ez utóbbi nyilván más forrásból táplálkozott is.

Ahogy a magyaroknak az uralkodó kínálta az azonosulás lehetőségét, úgy az osztrák-német vezető bürokrácia számára az a 18. századból származó „birodalmi eszme”, amelynek társadalmi hatalmát köszönhette. Ha a magyarok számára a *dinasztiahűség* az összbirodalommal szemben nyújthatott támaszt, védelmet, menedéket, akkor az osztrák-németek számára az uralkodó megtestesítette birodalmi eszme kínálta ugyanezt; mégpedig a pozíciójukat veszélyeztető, a bürokrácia soraiba is fokozatosan behatoló nemzeti mozgalmakkal és az újonnan jelentkező tömegpártokkal szemben. Egy sajátos társadalmi és nemzeti bizonytalanságból, bizonytalanság érzetéből adódik ez a jelenség, amely a valójában nagyon különböző helyzetű osztrák-német és magyar felső bürokráciát egyaránt jellemezte. Végsőkéig leegyszerűsítve (bármennyire paradoxonnak tűnik is), azt is mondhatjuk, hogy az uralkodó testesítette meg nem egyszerűen az államot, hanem azt a dualista és egyben alkotmányos államberendezkedést, amely az osztrák-németek és a magyarok számára egyaránt létkérdés volt, hiszen az biztosította a két vezető nemzet hegemoniáját a birodalomban.

A császárnak ez a különleges, államfenntartó-államot összetartó szerepe gátjává vált annak, hogy a bürokrácia, különösen annak felső rétege tudatában, világnézetében, önmagáról alkotott felfogásában elkülönüljön egymástól a császár és az állam, hogy a hivatalnok a fejedelem szolgálójából – amint az a modern nemzeti államok esetében szokásos – az állam szolgájává váljék.

A magyar tisztviselők alkalmazása a közös minisztériumokban a kiegyezést követő hónapoktól kezdve a hivatali gyakorlat követelménye: szükség lett olyan tisztviselőkre, akik tudtak magyarul, ismerték a magyar közigazgatási gyakorlatot, használhatók voltak a magyar hatóságokkal és különösen a magyar delegációval való érintkezésben. De nemcsak hivatali szükségéről volt szó, hanem politikai megfontolásról is. Andrassy magyar miniszterelnök kezdetől fogva szorgalmazta magyarok alkalmazását, s annak politikai gesztus értékét tulajdonított. Nagyon nehéz és valójában nem is lehet elválasztani egymástól a magyar hivatalnokok felvételénél szerepet játszó két tényezőt: azt ugyanis, hogy az új állami struktúra, az alkotmányos dualista átalakulás, a hivatali szükség követelte-e meg elsősorban a magyar osztályfőnökök, valamint a különböző rangú magyar tisztviselők alkalmazását, vagy az a politikai megfontolás, hogy megnyerjék a magyarokat a közösügyes rendszernek. A két dolog elválaszthatatlanul függött össze egymással. A dualista és alkotmányos átalakítás elindított egy folyamatot: a magyar tisztviselők beáramlását (vagy kezdetben inkább) beszivárgását a közös minisztériumokba.

A dualizmus megszilárdulásának időszakában, az 1880–1890-es évektől kezdve alapvető változás következett be. A birodalomban ekkortól nem egyszerűen elfogadott lesz, hogy a tisztviselők egy része magyar, hanem, ha tesszik, követelmény. Átalakul az, amit a Ballhausplatz szellemének szoktak nevezni; a századvégtől ennek a szellemnek része lesz, hogy a magyarokat bizonyos arány *megilleti* a közös hivatalokban. Ezzel a Habsburg-dinasztia alaptradíciója változik meg, az a doktrína ugyanis, hogy a Habsburg-hatalmat (oszt-rák-)német hivatalnokok képviselik, testesítik meg. A magyar(honos)ok jogigényének elismerése a közös hivatali posztokra olyan jelentőségű, amit csak magával az 1867-es kiegyezéssel lehet összemérni. És hangsúlyozni kell, itt nem egyszerűen a magyar honos hivatalnokok számának növekedéséről van szó (természetesen arról is), hanem annak elismeréséről, hogy a magyarok jelenléte a közös hivatalokban nem pusztán a magyarok követelése, hanem a birodalom érdeke is.

Kik voltak azok a magyarok, akiket alkalmaztak a közös minisztériumban? Valójában az egész korszakban, ha változó arányban is, az arisztokrácia képviselete rendkívül nagy súlyú a magyar honos külügyi apparátusban (40–60 százalék), s a közönséges nemes vagy az elhanyagolható számú polgár számára az egész korszakban a legnagyobb kitüntetés az volt, ha szolgálata elismeréseképpen nemességet, illetve bárói vagy grófi címet kapott. A hivatal modernizációja („polgárosodása”) nem a hivatalnoki kar társadalmi átalakulásában mutatkozott meg, hanem abban, hogy az évek során az alkalmazás feltétele egyre inkább a szakképzettség lett (diplomata- vagy konzuli vizsga letétele), hogy a hivatali karriert, az előmenetelt a teljesítmény (ami kifejezetten polgári követelmény), valamint a szolgálatban eltöltött évek száma, nem pedig a hivatalnok társadalmi rangja határozta meg; hogy megszűnt a merev határ az előkelő diplomáciai küldetés és a szürke bécsi hivatali alkalmazás között. A modernizáció érzékelhető abban a folyamatban is, hogy a konzuli

szolgálat fokozatosan elveszítette társadalmilag alacsonyabb rendű voltát, azaz mind gyakrabban megesett, hogy valaki a konzuli testületből a diplomáciai karba léphetett.

Modernizációról beszélünk, nem polgárosodásról, nem pusztán azért, mert polgárság alig volt jelen a külügyi szolgálatban, hanem mert a *hivatalnok eleve különbözik a polgártól*; nem rendelkezik olyan politikai és személyes szabadsággal, amilyennel egy alkotmányos államban a jómódú művelt polgár. A külügyminisztérium tisztviselőire, akik egy sajátos, társadalmilag elkülönített *rendet* alkottak, ez a megszorítás különösen érvényes. Hiszen velük szemben a Hivatal különleges követelményeket támasztott, életük mindennapjait is szabályozta és elvárta, legalábbis a magas rangúaktól, hogy magánvagyonukat is felhasználják a szolgálat céljaira.

A magyar hivatalnokok szerepének, súlyának növekedése a külügyi apparátusban, a paritás jogigényének hivatalos elfogadása, továbbá a külügyi hivatal modernizációja, szükségképpen hatott a magyar tisztviselők *nemzeti* identitására. Hivatal és hivatalnok mindenkor kölcsönhatásban van egymással. Tudni kell, hogy a magyar tisztviselő olyan hivatali apparátus tagja lett, amelynek „nemzeti identitása” korántsem volt egyértelmű. Az osztrák identitás a németiséghez és a Habsburg Monarchia nemzeti sokszínűségéhez való *viszonyt* jelentette, autonóm osztrák identitás, amely nem ezeken a viszonylatokon épült, nem létezett; vagy más megfogalmazásban: az osztrák identitás ugyan a német kultúrában gyökerezett, de valójában a soknemzetiségű birodalomhoz kötött állampatriotizmus volt.

A külügyi szolgálatba lépő magyarok ezzel az állampatriotizmussal találkoztak Bécsben és külföldi posztjaikon. A régi arisztokrata diplomaták, Apponyiak, Károlyiak, Széchenyiek, Zichy grófok számára, akik a dualizmus első időszakában meghatározó szerepet játszottak a Monarchia diplomáciájában, ez az összbirodalmi identitás – ha egyáltalán felmerült bennük – magától értetődő volt. Kifejezetten *magyar tudattal* azok (a többségükben nem arisztokrata) tisztviselők rendelkeztek, akik a kiegyezést követő években rendszerint magyar hivatalból kerültek közös szolgálatba, akiknek hivatali feladata lett a magyar érdek képviselése a közös kormányzatban. Ők közös szolgálatuk idején is igyekeztek ápolni hivatalos és személyes magyar kapcsolataikat. Őrizték magyarságukat, de az nem ütközött a közös kormány, a dinasztia, a császár szolgálatával. *A többféle identitás* megfér egymással.

Az a generáció, amelynek tagjai az 1880-as évek végétől kerülnek a közös hivatalokba, eleve a közös szolgálatra készült, arra, hogy (ha tetszik, hivatás-szerűen) ők képviselik majd a magyar elemet a közös minisztériumokban. Ezeknek a hivatalnokoknak személyes karrierjükben kevesebb a közük a magyarországi politikához. Rendszerint egész pályájuk a közös hivatalhoz kapcsolódik. Nem magyarok segítik előrelépésüket, hanem közös minisztériumbeli feletteseik. Hivatalon belüli szocializációjuk során, a diplomata- vagy a konzuli vizsgára előkészítő külügyminisztériumi tanfolyamon azt tanulták, azt érzékelték gyakornokságuk idején a minisztériumban és a külföldi álló-

másokon, hogy ők a közös hatóságoknál szolgálatot teljesítő magyarok. Ezek a hivatalnokok úgy vélték, hogy a magyarságnak sikerült elérnie célját, a paritást a birodalom vezetésében, és elutasították a magyar ellenzék közjogi harcait: a magyar különállás feleslegesnek vélt hangoztatását, a magyar jelvények használatának erőltetését, a közös hadsereg nemzeti jellegű megbontásának programját. Az adott szerkezetű közös birodalmat akarták szolgálni, s úgy gondolták, ez az eminens magyar érdek.

Am ha a hivatalnokok első generációjának az okozott gondot, hogy a közös intézményekben elfogadtassa magát, a maga magyarságát, a századvégtől a hivatalnokoknak a magyarországi közvélemény ellenszenvével kellett számolniuk, amely csak fenntartással ismerte el, hogy a magas rangú közös tisztviselő, vezető diplomata a magyar politikai érdek képviselője (amely egybeesik a birodaloméval). „Bécs” mint fogalom mindig megőrzött valamit a kiegyezés előtti rossz ízből; politikai-államjogi alapját veszítve is maradt, ami volt, az idegen, a „nem a mienk” szinonimája.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien [HHStA]

Politisches Archiv [PA.]

I (Allgemeines)

Karton 49, 142, 467, 469, 560, 564, 578, 579, 623, 630, 633, 635, 636, 642, 643, 644, 645, 653, 654

XXXIII (Vereinigte Staaten von Nordamerika)

XL (Interna)

Karton 128, 129, 130, 131 (Korrespondenz mit inneren Behörden 1867–1871), 201, 202, 213 (Liasse XXX)

Karton 324, 325, 326 (Schreiben des Sektionschefs)

Karton 333, 334 (Nachlaß Kállay)

Kabinettsarchiv [Kab. Archiv]

Kabinettskanzlei [Kab. Kanzlei]

Administrative Registratur [AR.]

AR. Fach 4, (Personalakten, Generalia)

AR. Fach 5, (Zentralstellen und Vertretungskörper, 1870–1921)

AR. Fach 6, (Kaiserliche Missionen) Karton 1, 34, 39, 44, 71, 100

AR. Fach 8, (Kaiserliche Konsulaten) Karton 117

AR. Fach 11, (Amtssachen) Karton 1

Ministerium des Äußern, Dep. 2. – Geheime Personalakten

Nachlaß Schießl

Nachlaß Schmerling

Nachlaß Hammer-Nemesbány

Nachlaß Mérey

Nachlaß Erb. Erb. Klemens, Geschichte des Außenministeriums 1848–1918, Manuskript

Nachlaß Klarwill

Nachlaß Leopold Graf Berchtold, Karton 13

Kriegsarchiv, Wien [KA]

Kriegsministerium, Qualifikationslisten

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest [MNL OL]

A király személye körüli minisztérium, Sektion K–20
Miniszterelnökségi iratok, Sektion K–26
Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Sektion K–27
Külügyminisztérium Elnöki Osztálya, Sektion K–59
Családi levéltárak, Sektion – P
J–34, Nachlaß Pápay
J–35, Nachlaß Daruváry

Hadtörténeti Intézet Levéltára, Budapest [HIL]

Burián István iratai 6/A doboz, Burián István naplója 1891–1906.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest [OSZK]

Thallóczy Lajos naplója: Kézirattár, Quart. Hung. 2459; Fol. Hung. 1684.
Thallóczy Lajos levelezése: Kézirattár, Fond XI
Kézirattár, Fond IX
Kézirattár, Levelestár. Weninger Csengerynek, Csengery a feleségének
Kézirattár, Levelestár. Somssich József levelei
Kézirattár, Levelestár. Gáspárdy Géza levelei

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Budapest [MTAK]

Lónyay levelezése
Apponyi–Márki levelezése
Orczy Béla Ghyczy Kálmánnak
Apponyi Sándor levelezése

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára

Dénesfai és ciráki Cziráky család iratai

SSEES Library, University College of London

Kónyi–Lónyay Collection

IRODALOM

- Adlgasser, Franz*, Die Aehrenthals. Eine Familie in ihrer Korrespondenz 1872–1911 (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 93, Wien, Köln, Weimar 2002).
- Agstner, Rudolf*, Das Hôtel Matignon als k.u.k. Botschaft in Paris 1889–1914. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 41 (1990) 215–263.
- Agstner, Rudolf*, Von der österreichisch-ungarischen Botschaft zum österreichischen Generalkonsulat Berlin. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 45 (1992) 263–341.
- Agstner, Rudolf*, Die diplomatische Präsenz der Habsburgermonarchie auf dem Balkan nach dem Berliner Kongress. Zur Geschichte der Palais der k.u.k. Gesandtschaften in Belgrad, Bukarest, Cetinje, Durazzo und Sofia. In: Österreichische Osthefte 39 (1997/1) 43–88.
- Agstner, Rudolf*, 130 Jahre österreichische Botschaft Berlin: von der Moltkestraße zur Stauffenbergstraße: Handbuch der Vertretungsbehörden von Österreich(-Ungarn) in Deutschland seit 1720 (Wien 2003).
- Agstner, Rudolf*, Die Direktoren, Hörer und Hörerinnen der Orientalische Akademie und der Konsularakademie 1754–1941. In: 250 Jahre – Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien. Hg. von Oliver Rathkolb (Innsbruck, Wien, München, Bozen 2006).
- Agstner, Rudolf*, Austria(–Hungary) and its Consulates in the United States of America since 1820 (= Forschungen zur Geschichte des österreichischen auswärtigen Dienstes, Wien 2012).
- Allmayer-Beck, Johann Christoph*, Die Träger der staatlichen Macht. Adel, Armee und Bürokratie. In: Otto Schulmeister (Hg.), *Spectrum Austriae* (Wien 1957) 252–286.
- Allmayer-Beck, Johann Christoph*, Vom Gastwirtssohn zum Ministermacher. Anton Beck und seine Brüder (Wien, Köln, Weimar 2008).
- Arneth, Alfred Ritter von*, Aus meinem Leben, Bd. 2: 1850–1890 (Stuttgart 1893). *Aus dem Nachlaß Aehrenthal*. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885–1912. In 2 Teilen. Hg. von Solomon Wank (= Quellen zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts 6, Salzburg 1994).
- Die auswärtige Politik Preußens 1858–1871*. Hrg. Rudolf Ibbeken (Oldenburg 1932) Bd. III.
- Baernreither, Joseph Maria*, Fragmente eines politischen Tagebuches (Berlin 1928).
- Bárány, George*, Ungarns Verwaltung: 1848–1918. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II: Verwaltung und Rechtswesen* (Wien 1975) 306–468.
- Barb, Heinrich*, Über die Zwecke der k.u.k. Orientalische Akademie (Wien 1876).

- Barcza György*, Diplomataemlékeim 1911–1945. I–II. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból (Budapest 1994).
- Baumgart, Winfried*, Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830–1878 (München, Wien, Zürich 1999).
- Das Beamtentum in Österreich*. Eine sozialpolitische Schrift (Wien 1861).
- Benedek, Gábor*, Die Verbürgerlichung der ungarischen Ministerialbeamten in der Epoche des Dualismus. In: Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Steckl, Peter Urbanitsch (Hgg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie (Wien, Köln 1990) 141–148.
- Benedek, Gábor*, Die Beamten in Ungarn. In: Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX: Soziale Strukturen (Wien 2010) 1211–1243.
- Benedek Gábor*, Dzsenti és Bach-huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolutizmus és a dualizmus kori tisztviselőkről (kandidátusi értekezés, kézirat, Budapest 1997).
- Berger Waldenegg, Georg Christoph*, Vaterländisches Gemeingefühl und nationale Charaktere. Die kaiserliche Regierung im Neoabsolutismus und die Erfindung einer österreichischen Nationalgeschichte. In: Hans Peter Hye, Brigitte Mazohl, Jan Paul Niederkorn (Hgg.), Nationalgeschichte als Artefakt. Zum Paradigma „Nationalstaat“ in den Historiographien Deutschlands, Italiens und Österreichs (= Zentraleuropa-Studien 12, Wien 2009) 135–178.
- Bernatzik, Edmund*, Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen (Wien 1911).
- Bernatzik, Edmund*, Die Ausgestaltung des Nationalgefühls im 19. Jahrhundert. Rechtsstaat und Kulturstaat. Zwei Vorträge, gehalten im April 1912 (Hannover 1912).
- Bernatzik, Edmund*, Das österreichische Nationalitätenrecht (Wien 1917).
- Beust, Friedrich Ferdinand Graf von*, Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen II: 1866–1885 (Stuttgart 1887).
- Bismarck [-Schönhausen, Otto Fürst]*, Gedanken und Erinnerungen (Berlin 1928).
- Bittner, Ludwig*, Graf Johann Forgach. In: Berliner Monatshefte 13 (1935) 950–959.
- Bittner, Ludwig*, Das österreichisch-ungarische Ministerium des Äußern, seine Geschichte und seine Organisation. In: Berliner Monatshefte 15 (1937) 819–843.
- Bled, Jean-Paul*, Wien. Residenz – Metropole – Hauptstadt (Wien 2002).
- Boyer, John*, The Position of Vienna in a General History of Austria. In: Peter Berner, Emil Brix, Wolfgang Mantl (Hgg.), Wien um 1900 (München 1986) 205–220.
- Brettner-Messler, Horst*, Aus vier Kontinenten. Wiederentdeckte Personalakten des k.u.k. Ministeriums des kaiserlichen Hauses und des Äußern. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Elisabeth Springer und Leopold Kammerhofer (Hgg.) (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit Bd. 20, Wien 1993) 240–267.

- Brockhausen, Carl*, Beamtentum und Protektion. In: Österreichische Rundschau 28 (1911) 261–268.
- Brown, Marvin L.*, Heinrich von Haymerle. Austro–Hungarian Career Diplomat 1828–1881 (Columbia 1973).
- Brubaker, Rogers*, Staats-Bürger. Frankreich und Deutschland im historischen Vergleich (Hamburg 1994).
- Bruckmüller, Ernst, Steckl, Hannes*, Zur Geschichte des Bürgertums in Österreich. In: Jürgen Kocka (Hg.), Bürgertum in 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich, I (München 1988) 160–192.
- Bruckmüller, Ernst*, Die Frage nach dem Nationalbewußtsein in der österreichischen Geschichte unter sozialhistorischem Aspekt. In: Herwig Wolfram und Walter Pohl (Hgg.), Probleme der Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung (Wien 1991).
- Bruckmüller, Ernst*, Wiener Bürger. Selbstverständnis und Kultur des Wiener Bürgertums vom Vormärz bis zum Fin de siècle. In: Hannes Steckl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hgg.), „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“ (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie 2, Wien, Köln, Weimar 1992) 43–68.
- Bruckmüller, Ernst*, Nation Österreich. Sozialhistorische Aspekte ihrer Entwicklung (Graz, Wien, Köln 1984, 1996).
- Bruckmüller, Ernst*, Nation Österreich. Kulturelles Bewußtsein und Gesellschaftlich-politische Prozesse (Wien, 1996).
- Bruckmüller, Ernst*, Sozialgeschichte Österreichs (Wien, München 1985, 2001).
- Bruckmüller, Ernst*, Was there a „Habsburg Society“ in Austro–Hungary? In: Austrian History Yearbook 37 (2006) 1–16.
- Buchmann, Bertrand Michael*, Felix Fürst zu Schwarzenberg – Eine Karriere in der „Ersten Gesellschaft“. In: Ullrich E. Zellenberg (Hg.), Konservative Profile. Ideen & Praxis in der Politik zwischen FM Radetzky, Karl Kraus und Alois Mock (Graz 2003) 67–102.
- Burger, Hannelore*, Paßwesen und Staatsbürgerschaft. In: Waltraud Heindl, Edith Sauer (Hgg.), Grenze und Staat: Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdengesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750–1867 (Wien 2000) 3–172.
- Burian, Stephan*, Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg (Berlin 1923).
- Báró Burián István naplói 1907–1922*, Burián István távirati könyvei 1913–1915 a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában. Szerk.: Horváth Erzsébet (Budapest 1999).
- Bülow, Bernhard Fürst von*, Denkwürdigkeiten I–IV (Berlin 1930–1931).
- Cecil, Lamar*, The German Diplomatic Service 1871–1914 (Princeton 1976).
- Chmelar, Hans*, Höhepunkt der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder in den Jahren 1905–1914 (= Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 14, Wien 1974).

- Cieger András*, Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok (Budapest 2008).
- Claar, Maximilian*, Die römische Mission des österreichisch-ungarischen Botschafters von Mérey (1910–1914). In: Berliner Monatshefte 10 (1932) 245–261.
- Cormons, Ernst* [= Emanuel Urbas], Schicksale und Schatten. Eine österreichische Autobiographie (Salzburg 1951).
- Csáky, Eva-Marie* (Hg.), Vom Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k. und k. Diplomaten und k. ungarischen Außenministers Emerich Csáky 1882–1961 (Wien, Köln, Weimar 1992).
- Csáky, Moritz*, Adel in Österreich. In: Ausstellungskatalog „Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs“ (Grafenegg 1984) I, 212–219.
- Csáky, Moritz*, Historische Reflexionen über das problem einer österreichischen Identität. In: Herwig Wolfram und Walter Pohl (Hgg.), Probleme der Geschichte Österreichs und ihrer Darstellung (Wien 1991) 29–47.
- Csáky, Moritz*, „Was man Nation und Rasse heißt, sind Ergebnisse und keine Ursachen“. Zur Konstruktion kollektiver Identitäten in Zentraleuropa. In: Wolfgang Müller-Funk, Peter Plener und Clemens Ruthner (Hgg.), Kakanien revisted. Das Eigene und das Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie (= Kultur – Herrschaft – Differenz Bd. 1, Tübingen, Basel 2002) 33–49.
- A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve* (1908–1918).
- Csengery Antal*, Hátrahagyott iratai és feljegyzései. (Bevezető tanulmánnyal ellátta br. Wlassics Gyula, közzétette Dr. Csengery Lóránt, Budapest 1928).
- Dantscher von Kollesberg, Theodor*, Das staatsrechtliche Verhältnis zwischen den Reichsratsländern und Ungarn (Wien 1906).
- Deák Ágnes*, „Zsandáros és policzájós idők“. Államrendőrség Magyarországon 1849–1867 (Budapest 2015).
- Deák Eszter*, A morvaországi gróf Sigmund Berchtold magyar kapcsolatai. In: Magyar Könyvszemle 121 (2005) 309–325.
- Demelić, Fedor*, Le droit coutumier des slaves méridionaux d’après les recherches de M. V. Bogišić (Paris 1876).
- Demelitsch, Fedor von*, Metternich und seine auswärtige Politik (Stuttgart 1898).
- Der Vater der Verfassung. Aus den Denkwürdigkeiten Anton Ritters von Schmerling*, hrg. von Lothar Höbelt (Wien 1993).
- Dézszy Lajos*, Gróf Apponyi Sándor pályája. In: Gróf Apponyi Sándor emlékezete (Budapest 1936) 11–32.
- Diószegi István*, Ausztria–Magyarország és a francia–porosz háború 1870–71 (Budapest 1965).
- Diószegi István*, A ballhausplatzi palota utolsó gazdája. In: Uő, Hazánk és Európa (Budapest 1970) 196–235.
- Diószegi István*, A magyar értelmiség a közös külügy szolgálatában. In: Uő, A magyar külpolitika útjai. Tanulmányok (Budapest 1984) 268–277.
- Diószegi István*, Bismarck és Andrásy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében (Budapest 1998).

- Dóczy Lajos*, *Hogy' tanultam magyarul*. In: Igmándi Mihály (szerk.), *Magyar szellemi élet. Elbeszélések és rajzok a magyar írók és művészek életéből* (Budapest 1892).
- Dóczy Lajos*, *Carmela*. Mikszáth Kálmán bevezetésével (Budapest 1906).
- Dóczy, Ludwig*, *Minister und Delegationen. Aus künftigen Memoiren*. In: *Neue Freie Presse* 25. Dezember 1910.
- Doderer, Heimito von*, *Die erleuchteten Fenster oder die Menschwerdung des Amtsrates Julius Zihal* (Ersterscheinung München 1950).
- Doderer, Heimito von*, *Die Strudelhofstiege oder Melzer und die Tiefe der Jahre* (Ersterscheinung München 1951).
- Doderer, Heimito von*, *A Strudelhof-lépcső*. I-II (Fordította Tandori Dezső, Pécs 1994).
- Dolmányos István*, *A koalíciós kormány első szakasza 1906–1907*. In: Hanák Péter (szerk.), *Magyarország története 1890–1918* (Budapest 1978) 609–668.
- Dumba, Konstantin*, *Dreibund – und Ententepolitik in der Alten und Neuen Welt* (Zürich, Leipzig, Wien 1931).
- Edelmann Mihály*, *Czirákgyász 1884-ben* (Szombathely 1885).
- Ehrhart, Robert*, *Im Dienste des alten Österreich* (Wien 1958).
- Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein* (Wien 1957).
- Elias, Norbert*, *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata* (Budapest 2005).
- Engel-Janosi, Friedrich*, *Graf Rechberg. Vier Kapitel zu seiner und Österreichs Geschichte* (München 1927).
- Engel-Janosi, Friedrich*, *The Resignation of Count Kálnoky as Foreign Minister of Austria-Hungary in May 1895*. In: *Journal of Central European Affairs* 11 (1951–52) 259–278.
- Engel-Janosi, Friedrich*, *Österreich-Ungarn im Sommer 1870*. In: *Uó, Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830–1945* (Graz, Wien, Köln 1963) 207–231.
- Engel-Janosi, Friedrich*, *Graf Kálnokys Rücktritt als Außenminister im Mai 1895*. In: *Uó, Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830–1945* (Graz, Wien, Köln 1965) 233–259.
- Engel-Janosi, Friedrich*, *Der „Ballhausplatz“ 1848–1918*. In: *Uó, Geschichte auf dem Ballhausplatz. Essays zur österreichischen Außenpolitik 1830–1945* (Graz, Wien, Köln 1965) 9–28.
- Engel Pál*, *Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon*. In: *Uó, Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő (Budapest 2003) 302–319.
- Erikson, Erik H.*, *Identitásválság önéletrajzi vetületben*. In: *Uó, A fiatal Luther és más írások* (Budapest 1991) 401–435.
- Erlach, Daniela*, *Die Orientalische Akademie in Wien* (Phil. Diss. Wien 1988).
- Evans, Robert J. W.*, *Primat des Außenpolitik? Metternich und das österreichische Staats- und Reichsproblem*. In: *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 144/2 (2009) 61–76.

- Fallenbüchl Zoltán*, A nyugdíj – kegytől a jogig. In: Korall 11–12 (2003) 30–45.
- Fazekas István*, A Magyar Udvari Kancellária (1527–1867) és az Erdélyi Udvari Kancellária (1695–1867) története. In: Ujváry Gábor (szerk.), A bécsi magyar nagykövetségi épület. Hivatal- és művészettörténeti tanulmányok (Bécs 2012) 49–65.
- Fazekas, István*, Die Geschichte der Ungarischen Königlichen Kanzlei vom 16. bis 18. Jahrhundert. In: Michael Hochedlinger, Petr Mat' a, Thomas Winkelbauer (Hgg.), Verwaltungsgeschichte der Habsburger Monarchie, Bd. 1. [megjelenés előtt].
- [*Flotow, Ludwig von*], November 1918 auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherr von Flotow, des letzten Chefs des österreichisch-ungarischen auswärtigen Dienstes 1895–1920, bearbeitet von Erwin Matsch (Wien, Graz, Köln 1982).
- Frank Tibor*, Apponyi Rudolf londoni követsége (1856–1871). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (1974–75) 481–507.
- Friedjung Henrik*, Harcz a német hegemoniáért III: 1859–1866 (Budapest 1904).
- Friedjung, Heinrich*, Graf Gustav Kálnoky. In: Uó, Historische Aufsätze (Stuttgart, Berlin 1919) 327–361.
- Friedjung, Heinrich*, Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen 1898–1919. Bd. I: 1898–1903, Bd. II: 1904–1919. (Hgg.) Franz Adlgasser und Margret Friedrich (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 87, Wien, Köln, Weimar 1997).
- Friedl, Hans*, Ottokar Graf Czernin. In: Neue österreichische Biographie 17 (1968).
- Friedländer, Otto*, Letzter Glanz der Märchenstadt. Bilder aus dem Wiener Leben um die Jahrhundertwende 1890–1914 (Wien 1942, Neudruck 1985).
- Fritsche, Victor von*, Bilder aus dem österreichischen Hof- und Gesellschaftsleben (Wien 1914).
- Gábor Eszter*, Az Andrássy út körül (Budapest 2010).
- Gavranović, Berislav*, Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine. (Sarajevo 1973).
- Gergely András*, Az állampolgárság ügye 1847-ben és 1867-ben. In: Erdődy Gábor (szerk.), Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmányok Izsák Lajos 70. születésnapjára (Budapest 2013) 44–48.
- Geschichte der Staatskanzlei und des Ministeriums des Außern*. In: Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes (Wien 1897).
- Glaise-Horstenaus, Edmund von*, Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck (Zürich, Leipzig, Wien 1930).
- Glatz Ferenc*, A magyar közgondolkodás osztrák-képe az újkorban. In: Baráth Magdolna, Molnár Antal (szerk.), A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére (Budapest, Győr 2012) 13–21.
- Glatz Ferenc*, Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetéről és államról (Budapest 1980).

- Godsey, William D.*, The Nobility, Jewish Assimilation, and the Austro–Hungarian Foreign Service in the Late Imperial Era. In: *Austrian History Yearbook XXVII* (1996) 155–180.
- Godsey, William D.*, Aristocratic Redoubt. The Austro–Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War (West Lafayette, Indiana 1999).
- Godsey, William D.*, Quarterings and Kindship. The Social Composition of the Habsburg Aristocracy in the Dualist Era. In: *The Journal of Modern History* 71/1 (1999) 56–104.
- Godsey, William D.*, Der österreichisch(e)–(ungarische) Diplomatische Dienst zwischen Stände- und Nationalgesellschaften. In: Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX: Soziale Strukturen* (Wien 2010) 1245–1261.
- Goldinger, Walter*, Die Zentralverwaltung in Cisleithanien – Die zivile gemeinsame Zentralverwaltung. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II: Verwaltung und Rechtswesen* (Wien 1975) 100–189.
- Goldinger, Walter*, Das polnische Element in der Wiener Hochbürokratie (1848–1918). In: Józef Buszko, Walter Leitsch (Hgg.), *Studia Austro–Polonica 1* (Warschau, Krakau 1978) 63–83.
- Goldinger, Walter*, Die Wiener Hochbürokratie 1848–1918. In: *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 117 (1980) 310–333.
- Goller, Peter*, Österreichische Staatswissenschaft um 1900. Aus Briefen Edmund Bernatzik an Georg Jellinek (1891–1903). In: *MIÖSTA* 51 (2004) 203–249.
- Goreczky Tamás*, Burián István, egy magyar diplomata az Osztrák–Magyar Monarchia szolgálatában (PhD disszertáció 2011).
- Gyáni Gábor*, Nemzetelméletek és a történetírás. In: *Uő, Nép, nemzet, zsidó* (Pozsony 2013) 73–112.
- Habermas, Jürgen*, Staatsbürgerschaft und nationale Identität. In: *Uő, Faktizität und Geltung* (Frankfurt am Main 1992) 632–660.
- Hajdu Tibor*, Fejérváry Géza karrierje avagy miképp lehetett egy magyar Ferenc József kedvence. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 117 (2004) 3–59.
- Hajdu Tibor*, A miniszter és apósa. (Burián István és Fejérváry Géza). In: *Történelmi Szemle* XLIX (2007) 549–561.
- Hajnal István*, A Batthyány-kormány külpolitikája (= *Közös dolgaink*, Budapest 1987).
- Hamann, Brigitte*, Der Wiener Hof und die Hofgesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Karl Möckl (Hg.), *Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert* (= *Deutsche Führungsschichten in der Neuzeit* Bd. 18, Boppard am Rhein 1990) 61–78.
- Hanák Péter*, Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség. In: *Uő, Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok* (Budapest 1975) 289–339.

- Hanisch, Ernst*, Beobachtungen zur Geschichte der österreichischen Bürokratie. In: *Zeitgeschichte* 14/1 (1986) 1–18.
- Hanisch, Ernst*, Der Beginn des Nationalstaatsparadigmas in Österreich nach 1945 – der Unterschied zu Deutschland. In: Hans Peter Hye, Brigitte Mazohl, Jan Paul Niederkorn (Hgg.), *Nationalgeschichte als Artefakt. Zum Paradigma „Nationalstaat“ in den Historiographien Deutschlands, Italiens und Österreichs* (Wien 2009) 293–305.
- Hantsch, Hugo*, Leopold Graf Berthold. Grandseigneur und Staatsmann, 2 Bde. (Graz, Wien, Köln 1963).
- Hauschka-Hirsch, Waltraud*, Felix Graf Wimpffen (1827–1882). Ein österreichischer Diplomat der franzisko-josephinischen Epoche. In: *Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung* 80 (1972) 356–383.
- Heindl, Waltraud*, Tabellen zur personellen Struktur des Ministerrates und der Ministerratskanzlei. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Einleitungsband* (Wien 1970).
- Heindl, Waltraud*, Aktenkundliche Studien zur Regierungspraxis des Neoabsolutismus. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein Bd. 1: 14. April 1852–13. März 1853* (Wien 1975) XXVIII–LXIII.
- Heindl, Waltraud*, Bürokratie und Verwaltung im Neoabsolutismus. In: *Österreichische Osthefte* 22 (1980) 231–265.
- Heindl, Waltraud*, Die österreichische Bürokratie zwischen deutscher Vorherrschaft und österreichischer Staatsidee. In: *Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert. Probleme der politisch-staatlichen und soziokulturellen Differenzierung im deutschen Mitteleuropa* (= Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 9. Hg. von Heinrich Lutz und Helmut Rumpler, Wien 1982) 73–91.
- Heindl, Waltraud*, Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848 (= *Studien zu Politik und Verwaltung* 36, Wien, Köln, Graz 1990) [2. kiadás 2013].
- Heindl, Waltraud*, Was ist Reform? Überlegungen zum Verhältnis von Bürokratie, Staat und Gesellschaft in Österreich. In: Helmut Rumpler (Hg.), *Innere Staatsbildung und gesellschaftliche Modernisierung in Österreich und Deutschland 1867/71 bis 1914* (Wien, München 1991) 166–175.
- Heindl, Waltraud*, Bürokratisierung und Verbürgerlichung: Das Beispiel der Wiener Zentralbürokratie seit 1780. In: Hannes Stekl, Peter Urbanitsch, Ernst Bruckmüller, Hans Heiss (Hgg.), *„Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit“* (= Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. Wien, Köln, Weimar 1992) 193–202.
- Heindl, Waltraud*, Bürokratie und Beamte. In: Emmerich Talos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger (Hgg.), *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918–1933* (Wien 1995) 90–104.
- Heindl, Waltraud*, „Die feinen Unterschiede“. Bürgerliche Entwicklung und gesellschaftliche Form(at)ierung in Österreich (1770–1870). In: Wolf-

- gang Müller-Funk, Peter Plener, Clemens Ruthner (Hgg.), *Kakanien revisited. Das eigene und das Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie (= Kultur – Herrschaft – Differenz Bd. 1, Tübingen, Basel 2002)* 50–62.
- Heindl, Waltraud, *Bureaucracy, Officials, and the State in the Austrian Monarchie: Stages of Change since the Eighteenth Century*. In: *Austrian History Yearbook 37* (2006) 35–57.
- Heindl, Waltraud, *Zum cisleithanischen Beamtentum: Staatsdiener und Fürstendiener*. In: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX: Soziale Strukturen* (Wien 2010) 1157–1209.
- Heindl, Waltraud, *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich. Bd. 2: 1848 bis 1914 (= Studien zu Politik und Verwaltung 107, Wien, Köln, Graz 2013)*.
- Helfert, *Joseph Alexander Freiherr von*, *Sechzig Jahre im Staatsdienst und in der Literatur 1841/42 bis 1901/2* (Wien 1902).
- Hengelmüller, *Ladislav Freiherr von*, *Graf Alois Károlyi. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Diplomatie*. In: *Deutsche Revue 38–39* (1913–1914).
- Henning, *Hansjoachim*, *Die deutsche Beamtenschaft im 19. Jahrhundert: zwischen Stand und Beruf* (Stuttgart 1984).
- Hettling, *Manfred*, *Hoffmann, Stefan-Ludwig*, *Der bürgerliche Wertehimmel. Zum Problem individueller Lebensführung im 19. Jahrhundert*. In: *Geschichte und Gesellschaft 23* (1997) 333–359.
- Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie* (Wien 1874–1914) 40 Bde.
- Höbels, *Lothar*, „Verfassungstreue“ und „Feudale“: Die beiden österreichischen Adelsparteien (1861–1818). In: *Études Danubiennes 7* (1991) 103–114.
- Höbels, *Lothar*, *Bürokratie und Aristokratie* In: *Études Danubiennes 11* (1995) 149–162.
- Höbels, *Lothar*, *Parteien und Fraktionen im cisleithanischen Reichsrat*. In: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VII/1: Verfassung und Parlamentarismus. Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften* (Wien 2000) 895–1006.
- Hoffmann, *Robert*, *Wie bürgerlich war die Habsburgermonarchie? Einige Überlegungen zur historischen Dimension der österreichischen Zivilgesellschaft*. In: Jürgen Nautz, Emil Brix (Hgg.), *Zwischen Wettbewerb und Protektion. Zur Rolle staatlicher Macht und wettbewerblicher Freiheit in Österreich im 20. Jahrhundert (= Reihe Civil Society der Österreichischen Forschungsgesellschaft 2, Wien 1998)* 133–162.
- Jahrbuch des Auswärtigen Dienstes* (Wien 1897–1917) 21 Bde. [Magyarul: A császári és királyi külügyi szolgálat évkönyve].
- Jászi Oszkár, *A Habsburg-Monarchia felbomlása* (Budapest 1982).
- Jelenik Imre, *Weninger Vince élet és jellemrajza* (Budapest 1881).

- Jettel von Ettenach, Emil*, Handbuch des internationalen Privat- und Strafrechts mit Rücksicht auf die Gesetzgebung Österreichs, Ungarns, Croatiens und Bosniens (Wien 1902).
- Joas, Hans*, Die kulturellen Werte Europas. In: Hans Joas und Klaus Wiegandt (Hgg.), Die kulturellen Werte Europas (Frankfurt am Main 2005) 11–39.
- Kánya Emília*, Réges-régi időről. Egy 19. századi író emlékiratai (Budapest 1998).
- Kammerhofer, Leopold*, Diplomatie und Pressepolitik 1848–1918. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, VI/1: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen (Wien 1989) 459–495.
- Kann, Robert A.*, Erzherzog Franz Ferdinand Studien (= Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts 10, Wien 1976).
- Kapronczay Károly*, Müller Vilmos életrajza. In: Kaleidoscope. Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat. Vol. 1. No. 1. 63–72.
- Károlyi Mihály*, Egy egész világ ellen (Budapest 1965).
- Karoshi, Peter*, Patriotismus und Staatserhalt. Konstruktion „österreichischer“ Gesamtstaatsideen. In: newsletter MODERNE, Sonderheft 2 (März 2003) 12–16.
- Kaschuba, Wolfgang*, Deutsche Bürgerlichkeit nach 1848. Kultur als symbolische Praxis. In: Jürgen Kocka (Hg.), Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich, 3 Bde. (München 1988) III. 9–44.
- Katus László*, Die Magyaren. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. III: Die Völker des Reiches (Wien 1980) 410–488.
- Katus László*, A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914 (Pécs 2012).
- Ketterl, Eugen*, Der alte Kaiser wie nur Einer ihn sah: Der wahrheitsgetreue Bericht seines Leibkammerdieners. (Hg.), Cissy Klatersky (Wien 1929).
- Kielmansegg, Erich Graf*, Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k.k. Statthalters. Mit einer Einleitung von Walter Goldinger (Wien 1966).
- Kirchhoff, Jörg*, Die Deutschen in der österreichisch-ungarischen Monarchie. Ihr Verhältnis zum Staat, zur deutschen Nation und ihr kollektives Selbstverständnis (1866/67–1918) (Berlin 2001).
- F. Kiss Erzsébet*, Az 1848–1849-es magyar miniszteriumok (Budapest 1987).
- Kiszling Rudolf*, Fürst Felix zu Schwarzenberg. Der politische Lehrmeister Kaiser Franz Josephs (Graz, Köln 1952).
- Kleinwaechter, Friedrich*, Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie (Leipzig 1920).
- Kleinwaechter, Friedrich*, Der fröhliche Präsidialist (Wien 1947).
- Kletečka, Thomas*, Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg Bd. 1: 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850 (Wien 2002).

- Kocka, Jürgen, (Hg.), Bürgertum in 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich, 3 Bde. (München 1988).
- Kolmer, Gustav, Parlament und Verfassung in Österreich 1: 1848–1869 (Graz 1972) [Photomechanischer Nachdruck der 1902 erschienenen Ausgabe].
- Komjáthy, Miklós, Die Entstehung des gemeinsamen Ministerrates und seine Tätigkeit während des Weltkrieges. In: Miklós Komjáthy (Hg.), Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1914–1918 (Budapest 1966) 1–137.
- Konrád Miklós, Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig (Budapest 2014).
- Kónyi Manó, Deák Ferencz beszédei. 3–4 (Budapest 1903) [2. kiadás].
- Kopf Lajos, Árpádházy Jolán, Aragon királynéja. In: Századok 31 (1897) 221–224.
- Kos, Franz-Josef, Die Politik Österreich-Ungarns während der Orientkrise 1874/75–1879. Zum Verhältnis von politischer und militärischer Führung (= Dissertationen zur Neueren Geschichte 16, Wien, Köln 1984).
- Kosáry Domokos, Németh G. Béla, A magyar sajtó története. II/1, 1848–1867 (Budapest 1985).
- Kövér György, Bankárok és bürokraták. A Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905). In: Aetas 20 (2005/1–2) 93–114.
- Kövér György, A magánélet titkai és a napló. Nők, szerelem, házasság Kállay Béné életében. Aetas 23 (2008/3) 82–100.
- Kövér György, A pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok (Budapest 2012).
- Kövér György, A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: Uó, Biográfia és társadalomtörténet (Budapest 2014) 373–387.
- A közös ügyek tárgyalására kiküldött, s 1868. január 19-dikére összehívott Bizottság Naplója (Bécs 1868).
- A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött, s őfelsége által 1899. évi november hó 30-ára összehívott bizottság naplója (Budapest 1900).
- A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és őfelsége által 1901. május 20-ára Bécsbe összehívott bizottság naplója (Budapest 1901).
- A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és őfelsége által 1903. december 15-ére Bécsbe összehívott bizottság naplója (Budapest 1904).
- A közös ügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött és őfelsége által 1904. május 14-ére Budapestre összehívott bizottság naplója (Budapest 1904).
- Die k.u.k. Konsular-Akademie von 1754 bis 1904. Festschrift zur Feier des 150 jährigen Bestandes der Akademie und der Eröffnung ihres neuen Gebäudes. Hg. von Agenor Graf Gotuchowski (Wien 1904).
- Kundera, Milan, A függöny (Budapest 2005).
- Laky, Tibor, Graf Franz Zichys Rolle in der Balkanpolitik Österreich-Ungarns 1874–1880 (phil. Diss. Graz 1971).
- Lepsius, M. Rainer, Zur Soziologie des Bürgertums und der Bürgerlichkeit. In: Jürgen Kocka (Hg.), Bürger und Bürgerlichkeit in 19. Jahrhundert (Göttingen 1987) 79–100.

- Lesznai Anna*, Kezdetben volt a kert (Budapest 2015) [2. kiadás].
- Lindström, Fredrik*, Empire and Identity. Biographies of the Austrian State Problem in the late Habsburg Empire (= Central European Studies, West Lafayette, Indiana 2008).
- Lippert, Stefan*, Felix Fürst zu Schwarzenberg. Eine politische Biographie (= Historische Mitteilungen im Auftrage der Ranke-Gesellschaft, Beiheft 21, Stuttgart 1998).
- Lobkowitz, Erwein*, Erinnerungen an die Monarchie, hrg. von Karl-Josef von Ketteler (Wien, München 1989).
- Lutz, Heinrich*, Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867–1871. (Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1979).
- Lutz, Heinrich*, Zwischen Habsburg und Preußen. Deutschland 1815–1866 (= Die Deutschen und ihre Nation, Berlin 1985).
- Lützwow, Heinrich Graf*, Im diplomatischen Dienst der k.u.k. Monarchie. Mit Einleitung von Reinhard Wittram, hrg. von Peter Hohenbalken (Wien 1971).
- Marczali Henrik*, Hivatalképesség és vizsgálat. In: Magyar Pedagógia 1 (1892) 13–16.
- Malfatti di Monte Tretto, Josef Ritter von*, Handbuch des österreichisch-ungarischen Konsularwesens (Wien 1904).
- Malfer, Stefan*, Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. IV. Abteilung: Das Ministerium Rechberg. Bd. 1: 19. Mai 1859–2/3. März 1860 (Wien 2003).
- Marczali Henrik*, Hivatalképesség és vizsgálat. In: Magyar Pedagógia 1 (1892) 13–16.
- Marshall, Thomas H.*, Bürgerrechte und soziale Klassen. Zur Soziologie des Wohlfahrtsstaates (Frankfurt 1992).
- Máthé Gábor*, A magyar közigazgatási képzés történeti modellje. In: Uó, A magyar közszoigálat. Közigazgatási szakemberképzés a XX. században (Budapest 1995) 117–121.
- Matsch, Erwin*, Die Auflösung des österreichischen-ungarischen auswärtigen Dienstes 1918–1920. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 30 (1977) 288–316.
- Matsch, Erwin*, Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich(-Ungarn) 1720–1920 (Wien, Köln, Graz 1980).
- Matsch, Erwin*, Sechs Außenminister, die aus dem alten Österreich kamen. In: Archiv für Kulturgeschichte 64 (1982) 171–209.
- Mayer, Arno J.*, The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War (New York 1981).
- Mayer, Arno J.*, Adelsmacht und Bürgertum. Die Krise der europäischen Gesellschaft 1848–1918 (München 1984).
- Mayerhofer, Ernst*, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Be-

- rücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen I. (Wien 1875).
- Megner, Karl*, Beamte. Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Aspekte des k.k. Beamtentums (= Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 21, Wien 1985).
- Megner, Karl*, Beamtenmetropole Wien 1500–1938. Bausteine zu einer Sozialgeschichte der Beamten vorwiegend im neuzeitlichen Wien (Wien 2010).
- Mester Béla*, John Stuart Mill a kiegyezés utáni évtizedek magyar politikafilozófiai gondolkodásában. In: Frank Tibor (szerk.), Angliától Nagy-Britanniáig. Magyar kutatók tanulmányai a brit történelemről (Budapest 2004) 203–217.
- Meyer Bernhard Ritter von*, Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer weiland Staatsschreiber und Tagsatzungs-Gesandter des Kantons Luzern, nachmaliger k.k. Hof- und Ministerialrath, Sekretär des Ministerrathes, Bd. II (Wien 1875).
- Mill, John Stuart*, A szabadságról. Fordította és az előszót írta Kállay Béni (Pest 1867).
- Millenkovich-Morold, Max von*, Vom Abend zum Morgen. Aus dem alten Österreich ins neue Deutschland. Mein Weg als österreichischer Staatsbeamter und deutscher Schriftsteller (Leipzig 1940).
- Milner, Emanuel*, Die österreichische Staatsbürgerschaft und der Gesetzartikel L: 1879 über den Erwerb und Verlust der ungarischen Staatsbürgerschaft (Tübingen 1880).
- Mischler, Ernst, Josef Ulbrich*, (Hgg.), Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes, 4 Bde. (Wien 1895–97, [1905–1909, 2. kiadás]).
- Musulin [Gomirje Alexander], Freiherr von*, Das Haus am Ballplatz. Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten (München 1924).
- Németh G. Béla*, Reálpolitikus és utópista egy személyben. In: Kritika 1990/3. 20–23.
- Németh János*, Emlékbeszéd Cziráky Béla emlékére (Győr 1911).
- Neitzel, Sönke*, Diplomatie der Generationen? Kollektivbiographische Perspektiven auf die internationalen Beziehungen 1871–1914. In: Historische Zeitschrift 296/1 (2013) 84–113.
- Nora, Pierre*, Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok (Budapest 2010).
- Novotny, Alexander*, Der Monarch und seine Ratgeber. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II: Verwaltung und Rechtswesen (Wien 1975) 57–99.
- Oberhuber, Florian*, Zur Konstruktion bürgerlicher imperialer Identität. Gustav Ratzenhofers Vorträge zur Okkupation Bosniens und der Herzegowina. In: Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch, Moritz Csáky (Hgg.), Habsburg postkolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis (Innsbruck, Wien, München, Bozen 2003) 277–288.

- Ogris, Werner*, Die Beamten in der Habsburgermonarchie. In: Die Verwaltung. Zeitschrift für Verwaltungswissenschaft 18/2 (1985) 201–222.
- Okolicsányi Sándor*, Adalékok gróf Andrássy Gyula jellemrajzához. In: Budapesti Szemle 63 (1890) 116–126.
- Okolicsányi Sándor*, Macht und Willkür. Ein synthetischer Versuch (Wien 1880).
- Olszewski, Józef*, Bureaucratie (Würzburg 1904).
- Otruba, Gustav*, Die Universitäten in der Hochschulorganisation der Donaumonarchie – nationale Erziehungsstätten im Vielvölkerreich 1850 bis 1914. In: Christian Helfer, Mohammed Rassem (Hgg.), Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien (= Studien zum Wandel von Gesellschaft und Bildung im 19. Jahrhundert 12, Göttingen 1975) 75–155.
- Pajkossy Gábor* (szerk.), Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény (Budapest 2003).
- Papen, Charlotte*, Die Rolle der Presse in der Konsularberichterstattung und ihre Verwendung zur Regelung der Auswanderung in Österreich-Ungarn 1860–1900. Nach den Auswanderungsdaten des Österreichischen Staatsarchivs (Phil. Diss. Wien 1949).
- Pascu, Ștefan und Nuțu, Constantin*, Rumänien und die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanič (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VI/2: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen (Wien 1993) 279–318.
- Pataki Ferenc*, Élettörténet és identitás (Budapest 2001).
- Pfusterschmid-Hartenstein, Heinrich*, Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung. In: Oliver Rathkolb (Hg.), 250 Jahre – von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien (Innsbruck, Wien, München, Bozen 2004) 77–103.
- Plener, Ernst von*, Erinnerungen, Bd. 1: Jugend, Paris und London bis 1873, Bd. 2: Parlamentarische Tätigkeiten (Stuttgart, Leipzig 1911, 1921).
- Polzer-Hoditz, Arthur Graf*, Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs (Wien 1980) [2. Aufl.].
- Pompéry János*, Az Első Magyar Általános Biztosító társaság fennállásának negyedszázados évfordulóján 1858–1883 (Budapest 1883).
- Preradovich, Nikolaus von*, Die Führungsschichten in Österreich und Preußen 1804–1918 (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 11, Wiesbaden 1955).
- Pritz Pál*, Az önálló magyar Külügyminisztérium kialakulása 1918–1919. In: Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon (= Jegtörténeti Értekezések 13, Budapest 1983) 147–161.
- Pritz Pál*, Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban 1918–1944. In: Uő, Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok (Budapest 1995) 19–36.

- Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie I/1: 1867–1870.* Bearbeitet von Éva Somogyi (Budapest 1999).
- Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie V: 1896–1907.* Bearbeitet von Éva Somogyi (Budapest 1991).
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg.* Bd. 1: 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Einleitung von Thomas Kletečka (Wien 2002).
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. III. Abteilung: Das Ministerium Buol-Schauenstein.* Bd. 1: 14. April 1852 – 13. März 1853. bearbeitet von Waltraud Heindl (Wien 1975).
- Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, VI. Abteilung: Das Ministerium Belcredi.* Bd. 2: 8. April 1866 – 6. Februar 1867. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler, mit einer Einleitung von Friedrich Engel-Janosi (Wien 1973).
- Przibram, Ludwig Ritter von,* Erinnerungen eines alten Österreicher, 2 Bde. (Stuttgart, Leipzig 1910–1912).
- Puskás, Julianna,* From Hungary to the United States (1880–1914) (= *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 184, Budapest 1982).
- Quellen zur deutschen Politik Österreichs 1859–1866,* hrg. von Heinrich Ritter von Srbik, 5 Bde. (Oldenbourg, Berlin 1934–1938).
- Raptis, Konstantinos,* Bürgertumsforschung in Österreich: Ein Bericht. In: *Österreich in Geschichte und Literatur* 45 (2001) 173–178.
- Rathen, Andrej,* Vom Primus zum Volkstribun. Die slowenische Parlamentarier in den Parlamenten der Habsburgermonarchie. In: Franz Adlgasser, Jana Malínska, Helmut Rumpler, Luboš Velek (Hgg.), *Hohes Haus! 150 Jahre moderner Parlamentarismus in Österreich, Böhmen, der Tschechoslowakei und der Republik Tschechien im mitteleuropäischen Kontext* (Wien 2015) 187–197.
- Redlich, Josef,* Das österreichische Staats- und Reichsproblem. Geschichtliche Darstellung der inneren Politik der habsburgischen Monarchie von 1848 bis zum Untergang des Reiches, 2 Bde. (Leipzig 1920, 1926).
- Redlich, Josef,* Österreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege (Wien 1925).
- Redlich, Josef,* Kaiser Franz Joseph von Österreich (Berlin 1928).
- Redlich, Josef,* Schicksalsjahre Österreichs. Die Erinnerungen und Tagebücher 1869–1936, 3 Bde. Hgg. von Fritz Fellner und Doris A. Corradini (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs Bd. 105/ I–III, Wien, Köln, Weimar 2011).
- Regele, Oskar,* Die Entwicklung der habsburgisch(-lotharingischen) Militärdiplomatie. In: *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 14 (1961) 301–316.
- Reinöhl, Fritz,* Geschichte der k.u.k. Kabinettskanzlei (= *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband VII*, Wien 1963).
- Ress Imre,* Kállay Béni belgrádi diplomáciai múködése 1868–1871 között (kandidátusi értekezés, kézirat, Budapest 1993).

- Ress Imre*, A nemzeti küldetés magyar és horvát értelmezése: Kállay Béni és Franjo Rački. In: *Uő, Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek bosnyákok a nemzetállam vonzásában (= A múlt ösvényén, Budapest 2004) 122–131.*
- Ress Imre*, Magyarok a közös pénzügyminisztériumban. In: *Uő, Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában (= A múlt ösvényén, Budapest 2004) 229–242.*
- Ress Imre*, Andrásy Gyula a „birodalmi miniszterelnök”? In: *Ress Imre, Szabó Dániel (szerk.), A Lajtán innen és túl (Budapest 2007) 257–272.*
- Ress Imre*, Adalék a dinasztikus tudományos elit nacionalizálásához az Osztrák–Magyar Monarchiában a bécsi udvari levéltárak példáján (1867–1885). In: *Gábor Demeter, Penka Peykovska (ed.), Political, Social, Economic and Cultural Elites in the Central- and East-European States in Modernity and Post-Modernity. Hungarian–Bulgarian History Conference, Budapest, May 14–15. 2009. (Sofia, Budapest 2010) 13–37.*
- Revel, Jaques*, A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: *Czoch Gábor, Sonkoly Gábor (szerk.), Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években (Debrecen 1995) 51–70.*
- Rock, Kenneth W.*, Felix Schwarzenberg, Military Diplomat. In: *Austrian History Yearbook 11 (1979) 87–109.*
- Rottensteiner, Franz*, Das Literarische Bureau. Pressepolitik, Organisation und Wirksamkeit 1877–1918. (Phil. Diss. Wien 1967).
- Rozman, Franc*, Josef Freiherr von Schwegel. Diplomat und Politiker. In: *Baron Josef von Schwegel. Erinnerungen und Briefe (Ljubljana 2007) 187–205.*
- Rumpler, Helmut*, Ministerrat und Ministerratsprotokolle 1848 bis 1867. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Einleitungsband (Wien 1970) 11–108.*
- Rumpler, Helmut*, Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Außenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918. In: *Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VI/1: Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen (Wien 1989) 1–121.*
- Rumpler, Helmut*, „Es ist ein Kampf auf Leben und Tod, der noch lange nicht aus ist”. Bismarks Erfolgspolitik und das deutsch-österreichische Problem. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 101 (1993) 37–67.*
- Rumpler, Helmut*, Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie (= *Österreichische Geschichte 1804–1914*, hg. von Herwig Wolfram, Wien 1997).
- Rumpler, Helmut*, Die Intellektuellen in Cisleithanien. In: *Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX: Soziale Strukturen (Wien 2010) 1119–1155.*

- Rutkowski, Ernst*, (Hg.), Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Räumes. Teil I: Der Verfassungstreue Großgrundbesitz 1890–1899, Teil II: Der Verfassungstreue Großgrundbesitz 1900–1904 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 51/I, 51/II, München, Wien 1983, 1991).
- Rüschemeyer, Dietrich*, Bourgeoisie, Staat und Bildungsbürgertum. Idealtypische Modelle für die vergleichende Erforschung von Bürgertum und Bürgerlichkeit. In: Jürgen Kocka (Hg.), Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert (Göttingen 1987) 101–120.
- Schimetschek, Bruno*, Der österreichische Beamte. Geschichte und Tradition (Wien 1984).
- Schluchter, Wolfgang*, Rationalität – das Specificum Europas? In: Hans Joas, Klaus Wiegand (Hgg.), Die kulturellen Werte Europas (Frankfurt am Main 2005) 237–264.
- Schmid, Georg*, Der Ballhausplatz 1848–1918. In: Österreichische Osthefte 23 (1981) 18–37.
- Schneider, Josef*, (Hg.), Kaiser Franz Joseph I. und sein Hof (Wien 1919).
- Schneider, Karin*, Der Wiener Hof in der franzisko-josephinischen Zeit. Organisation, Personal und Hierarchien. In: Werner Telesco, Richard Kurdiovsky, Andreas Nierhaus (Hgg.), Die Wiener Hofburg und der Residenzbau in Mitteleuropa im 19. Jahrhundert. Monarchische Representation zwischen Ideal und Wirklichkeit (Wien, Köln, Weimar 2010) 63–85.
- Schneider, Karin*, Hofgesellschaft und Hofstaat. In: Helmut Rumpler und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX: Soziale Strukturen (Wien 2010) 1327–1348.
- Schröder, Wilhelm Heinz*, Kollektive Biographien in der historischen Sozialforschung. Eine Einführung. In: Uó, Lebenslauf und Gesellschaft. Zum Einsatz von kollektiven Biographien in der historischen Sozialforschung (Stuttgart 1985) 7–17.
- Schwegel, Josef Baron*, Spomini in Pisma / Erinnerungen und Briefe (Ljubljana 2007).
- Seidler, Gregorz L.*, Zwei Konzeptionen der Bürokratie (= Veröffentlichung der Universität Innsbruck 161, Innsbruck 1987).
- Sieder, Erich*, Österreichs Botschafter und Gesandte zwischen Wiener Kongreß und Erstem Weltkrieg. Versuch einer sozialhistorischen Bestandsaufnahme (phil. Diss. Wien 1969).
- Sieghart, Rudolf*, Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs (Berlin 1932).
- Skedl, Arthur*, (Hg.), Der politische Nachlaß des Grafen Eduard Taaffe (Wien, Berlin, Leipzig, München 1922).
- Somogyi, Éva*, Beust's Submission Addressed to the Emperor Requiring his Getting Appointed Reichskanzler, dated June 11, 1867. In: Danubian Historical Studies 1/2 (1987) 64–71.

- Somogyi Éva*, Ferenc József (= Magyar História Életrajzok, Budapest 1989).
- Somogyi Éva*, Magyarok a közös minisztériumokban. (Báró Orczy Béla önéletrírása 1890-ből). In: Levéltári Közlemények 66 (1995) 233–243.
- Somogyi Éva*, Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács, 1867–1906) (= História Könyvtár Monográfiák 8, Budapest 1996).
- Somogyi Éva*, Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában (= A múlt ösvényén, Budapest 2006).
- Somogyi Éva*, Modern bürokrácia a közös külügyminisztériumban. In: Századok 142 (2008) 3–47.
- Somogyi Éva*, A dualizmus és a föderalizmus választóvonalán 1871 októberében. In: Történelmi Szemle LII (2010) 559–569.
- Somogyi Éva*, Professionalisierung und Veränderungen der nationalen Identität von ungarischen Beamten im gemeinsamen Ministerium des Äußern. Teil 1: Professionalisierung als Vorbedingung und Symptom der Verbürgerlichung im diplomatischen Dienst. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 118 (2010) 140–167. Teil 2: Die nationale Identität der ungarischen Beamten. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 119 (2011) 116–140.
- Somogyi Éva*, A nyugdíj. (Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztériumában szolgáló magyar tisztviselők nyugdíja). In: Baráth Magdolna, Molnár Antal (szerk.), A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére (Budapest, Győr 2012) 515–523.
- Somogyi Éva*, Széchenyi Imre gróf pályája ürügyén. In: Glatz Ferenc (szerk.), Horst Haselsteiner emlékkönyve (Budapest, 2012) 169–174.
- Somogyi Éva*, A levél történeti forrásértéke. A közös külügyminisztérium tisztviselőinek levelei. In: Történelmi Szemle LVI (2014/1) 119–132.
- Srbik, Heinrich von*, Aus den Erinnerungen eines alten österreichischen Beamten. In: Archiv für österreichische Geschichte 117 (1949) 39–100.
- Stachel, Peter*, Der koloniale Blick auf Bosnien-Herzegowina in der ethnographischen Populärliteratur der Habsburgermonarchie. In: Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch, Moritz Csáky (Hrsg.), Habsburg postkolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis (Innsbruck, Wien, München, Bozen 2003) 259–275.
- Stekl, Hannes*, Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert (= Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 31, Wien, München 2004).
- Stekl, Hannes*, Der erbländische Adel. In: Helmut Rumpler und Peter Urbantsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX: Soziale Strukturen (Wien 2010) 951–1013.
- Stekl, Hannes, Marija Wakounig*, Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert (Wien, Köln, Weimar 1992).
- Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrates*. 41. Session, Budapest 1906–1907 (Wien 1907).

- Stimmer, Gernot*, Zur Herkunft der höchsten österreichischen Beamtenschaft. Die Bedeutung des Theresianums und der Konsularakademie. In: Christian Helfer und Mohammed Rassem (Hgg.), *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien* (= Studien zum Wandel von Gesellschaft und Bildung im Neunzehnten Jahrhundert 12, Göttingen 1975) 303–345.
- Stimmer, Gernot*, *Eliten in Österreich 1848–1970*, 2 Bde. (= Studien zu Politik und Verwaltung 57/I und 57/II, Wien, Köln, Graz 1997).
- Stimmer, Gernot*, Die Konsularakademie im Spannungsfeld zwischen Leistungs- und Gesinnungselite. In: Oliver Rathkolb (Hg.), *250 Jahre – von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien* (Innsbruck, Wien, München, Bozen 2004) 105–140.
- Stimmer, Gernot*, Universität und Hochbürokratie. In: Johann Dvořák (Hg.), *Staat, Universität, Forschung und Hochbürokratie in Österreich und England im 19. und 20. Jahrhundert* (= Wiener Moderne. Schriftenreihe des Instituts für Wissenschaft und Kunst 1, Frankfurt am Main, Berlin, Wien 2008) 39–82.
- Stone, Lawrence*, Prosopography. In: Gilbert, F., Graubard, S. R. (ed.), *Historical Studies Today* (New York 1972) 107–140.
- Stone, Lawrence*, The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History. In: *Past and Present* 85 (1979) 3–24.
- Strelka, Joseph*, (Hg.), *Im Takt des Radetzkymarsch: der Beamte und der Offizier in der österreichischen Literatur* (Wien 1994).
- Stropp, Robert*, Die Akten des k.u.k. Ministerium des Außern 1848–1918. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 20 (1967) 389–506.
- Süle Tibor*, Preußische Bürokratietradition. Zur Entwicklung von Verwaltung und Beamtenschaft in Deutschland 1871–1918 (= Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 81, Göttingen 1988).
- Szabó Ildikó*, *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006* (Budapest 2009).
- Szabó, Zsolt*, Der Anteil des ungarischen Adels an dem gemeinsamen österreichisch-ungarischen Außendienst 1867–1895 (Phil. Diss. Innsbruck 1967).
- Szécsen, Antal*, *Politische Fragen der Gegenwart* (Wien 1851).
- Székely Vera*, A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában. 2. rész (Kézirat, Budapest 1980).
- [*Julius Szilassy*] *Anatoli, L'Empire du travail [...] aux Etats Unis* (Paris 1905).
- Szilassy Gyula*, Jegyzetek Japánról. In: *Budapesti Szemle* 147 (1911) 344–362., 148 (1911) 8–31.
- Szilassy Gyula*, Angol levelek. In: *Budapesti Szemle* 1917 (170) 218–229., 408–436.
- [*Julius Szilassy*], *Der Untergang der Donau-Monarchie. Diplomatische Erinnerungen von Baron J. von Szilassy ehemaligem österreichisch-ungarischen Gesandten in Griechenland und ehemaligem Gesandten der Ungarischen Republik in Bern* (Berlin 1921).

- Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai* III. kötet 1860–1861 (Budapest 1918).
- Tezner, Friedrich*, Wandlungen der österreichisch-ungarische Reichsidee (Wien 1905).
- Thaler, Peter*, The Ambivalence of Identity. The Austrian Experience of Nation-Building in a Modern Society. (West Lafayette, Ind.: Purdue University Press 2001).
- Thallóczy Lajos*, Kállay Béni emlékezete. In: Budapesti Szemle 138 (1909) 321–358.
- Thallóczy Lajos*, Gróf Szécsen Antal. In: Századok 35 (1901) 289–309., 385–411.
- Thoemmel, Gustav*, Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien, das ist das eigentliche Bosnien (Wien 1867).
- Tóth Imre*, Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869–1945) (Budapest 2016).
- Treichel, James*, Magyars at the Ballplatz: A Study of the Hungarians in the Austro-Hungarian Diplomatic Service 1906–1914 (phil. Diss. Georgetown University 1971).
- Tuczay László*, Die magyarischen Diplomaten im Dienste der österreichisch-ungarischen Monarchie vom 1895 bis 1918 (phil. Diss. Innsbruck 1972).
- Urbán Aladár*, Batthyány Lajos miniszterelnöksége (Budapest 1986).
- Urbanitsch, Peter*, Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Creation of Identity? In: Austrian History Yearbook 35 (2004) 101–141.
- Urbanitsch, Peter*, Vom „Fürstendiener“ zum „politischen Beamten“? Die Beamtenschaft in der Habsburgermonarchie im 19. Jahrhundert (bis 1914/18). In: Anna Gianna Manca, Fabio Rugge (Hgg.), Governo rappresentativo e dirigenza amministrativa (secoli XIX–XX) / Repräsentative Regierung und führende Beamte (19.–20. Jahrhundert) (= Annali dell’Istituto storico italo-germanico in Trento / Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient, Contributi / Beiträge 20, Bologna, Berlin 2007) 149–174.
- Urbanitsch, Peter*, The High Civil Service Corps in the Last Period of the Multi-Ethnic Empire between National and Imperial Loyalties. In: Historical Social Research / Historische Sozialforschung 33/2 (2008) 193–213.
- Vietor, Renata*, Die Denkschrift des Gesandten v. Szilassy vom September 1912 anlässlich der Dreibunderneuerung. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv 15 (1962) 452–494.
- Vošahlíková, Pavla*, Ämter und Beamte unter Franz Joseph I. In: *Vošahlíková, Pavla*, (Hg.), Von Amts wegen. K.k. Beamte erzählen (= Damit es nicht verloren geht... 37, Wien, Köln, Weimar 1998) 7–39.
- Vranešević, Branislav*, Die aussenpolitischen Beziehungen zwischen Serbien und der Habsburgermonarchie. In: Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918 VI/2: Die Habsburger-

- monarchie im System der internationalen Beziehungen (Wien 1993) 319–375.
- Wakounig, Marija*, „The Right Man on the right Place“. Adelige Diplomaten in St. Petersburg (1860–1899). Bericht über den 21. österreichischen Historikertag in Wien (Wien 1988).
- Wakounig, Marija*, Die Mission von Franz Liechtenstein in St. Petersburg 1894–1898. Ein Grandseigneur in der Diplomatie (Habilitationsschrift Wien 1996).
- Waldstein-Wartenberg, Berthold*, Österreichisches Adelsrecht 1804–1918. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 17/18 (1964/65) 109–146.
- Walter, Friedrich*, (Hg.), Die österreichische Zentralverwaltung. III. Abteilung: Von der Märzrevolution 1848 bis zur Dezemberverfassung 1867 Bd. 1. und 2. (= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 49. und 50. Wien 1964).
- Wandruszka, Adam*, Die „Zweite Gesellschaft“ der Donaumonarchie. In: Heinz Siebert (Hg.), Adel in Österreich (Wien 1971) 56–67.
- Wank, Solomon*, Zwei Dokumente Aehrenthals aus den Jahren 1898–1899 zur Lösung der inneren Krise in Österreich-Ungarn. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 19 (1966) 339–362.
- Wank, Solomon*, In the Twilight of Empire: Count Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912), Imperial Habsburg Patriot and Statesman. Volume 1: The Making of an Imperial Habsburg Patriot and Statesman (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs Bd. 102/1. Wien, Köln, Weimar 2009).
- Weber, Max*, Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/3. A gazdasági, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái (Budapest 1996).
- Wehler, Hans-Ulrich*, Wie bürgerlich war das Deutsche Kaiserreich? In: Jürgen Kocka (Hg.), Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert (Göttingen 1987) 243–280.
- Wehler, Hans-Ulrich* (Hg.), Europäischer Adel 1750–1950) (= Geschichte und Gesellschaft. Sonderheft 13, Göttingen 1990).
- Weninger Vince*, Közös ügyek kérdése közgazdasági szempontból (Pest 1867).
- Wickenburg Márk*, A német birodalom valutareformja (Budapest 1891).
- Wickenburg Márk*, A bankkérdéshez. In: Budapesti Szemle 132 (1907) 337–344.
- Wickenburg, Márk*, Le budget Hongrois (Budapest 1908).
- Wiedermayer, Rudolf*, Geschäftsgang des k.u.k. Ministeriums des Äußern 1908–1918. In: Archivarische Zeitschrift 40 (1931) 131–152.
- Winkelhofer, Martina*, „viribus unitis“ – Der Kaiser und sein Hof. Ein neues Franz-Joseph-Bild (Wien 2008).
- Winkelhofer, Martina*, Der Alltag des Kaisers. Franz Joseph und sein Hof (Wien 2010).
- Wunder, Bernd*, Die Institutionalisierung der Invaliden-, Alters- und Hinterbliebenenversorgung der Staatsbedinsteten in Österreich (1748–1790). In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 92 (1984) 341–406.

- Würl, Erich*, Die Tätigkeit des Markgrafen Pallavicini in Konstantinopel 1906–1914 (phil. Diss. Wien 1951).
- Zeidler Miklós* (szerk.), A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései (Budapest 2012).
- Zelger, Sabine*, Das ist alles viel komplizierter, Herr Sektionschef! Bürokratie – Literarische Reflexionen aus Österreich (= Literatur und Leben, Neue Folge 75, Wien, Köln, Weimar 2009).
- Zichy, Theodor Graf*, Österreich und Ungarn. In: Deutsche Rundschau XXXV (1908) 77–97., 208–226.
- Zichy-Pallavicini, Edina*, Le Marquis Jean Pallavicini (1848–1941). In: Nouvelle revue de Hongrie 1941, 144–155., 244–262.
- Žolger, Ivan*, Der Hofstaat des Hauses Österreich (= Wiener Staatswissenschaftliche Studien 14, Wien, Leipzig 1917).

NÉVMUTATÓ¹

A

Aehrenthal, Aloys 41, 48, 51, 57, 89, 94,
103, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 113,
115, 116, 117, 118, 120, 122, 124, 129,
145, 154, 167, 191, 199, 207, 208, 210,
211, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 225,
227, 235, 238, 262, 263
Albrecht főherceg 118
Aldenburg, Roger 95
Ambró Béla 101, 104, 110, 123, 185, 202,
220
Ambrózy Lajos 65, 105, 110, 124,
125, 138, 164, 165, 207, 211, 212,
226
Andrássy Gyula idősb. 14, 22, 23, 28,
29, 40, 49, 50, 62, 63, 64, 71, 76, 77,
78, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 94, 95, 96,
97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
107, 109, 117, 125, 126, 137, 140,
143, 144, 147, 149, 151, 155, 177,
180, 182, 183, 185, 186, 188, 189,
190, 194, 198, 209, 227, 236, 238,
243, 251, 266
Apponyi Antal 75, 160, 177
Apponyi György 97
Apponyi Rudolf 75, 94, 96, 97, 177, 180,
202, 258, 261
Apponyi Sándor 94, 97, 160, 178, 237
Arany János 67
Arias Joaquina 121, 122, 123
Arneth, Alfred 130, 174
Austin Károly 16

B

Bach, Alexander 34
Bánffy Dezső 25, 29, 38, 39, 170
Bánhidya Johanna 90, 193
Barb, Heinrich 137
Barcza György 65, 133, 134
Bárczy Roland 169
Baross Gábor 39
Bartal György 159
Batthyány Béla 105, 107, 145, 234, 259
Baumgart, Winfried 114
Becke, Franz Karl 71, 72, 73
Belcredi, Richard 36
Benckendorff, Anna 177
Benedek Gábor 79, 168
Berchtold, Leopold 200
Berchtold Lipót 51, 92, 103, 105, 107, 115,
118, 152, 178, 191, 197, 198, 200, 201,
202, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218,
220, 262
Berchtold, Sigmund 200
Bernáth Géza 94, 98, 118
Bernatzik, Edmund 34, 61, 84, 140, 141,
142, 195, 251
Bethlen-Mattyasovszky Dezső 112, 113
Beust, Friedrich Ferdinand 19, 28, 29,
31, 32, 35, 36, 37, 40, 41, 47, 49, 51, 52,
53, 54, 56, 60, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 85, 87, 88, 96, 98, 103, 117, 127,
128, 143, 149, 161, 173, 175, 176, 179,
180, 181, 182, 227, 228, 229, 233, 236,
237, 238, 244, 248, 252, 261

1 A mutatóban csak a főszöveg szereplőit adtuk meg. Félkövér betűvel kiemeltük a magyar állampolgárságú külügyi tisztviselők neveit, akikről e könyv szól. Ezekben az esetekben a család- és az utónév között akkor sincsen vessző, ha az érintettek nem magyarok. Dólt betűvel szerepelnek a hivatkozott történészek, közírók.

Biegeleben, Ludwig 95, 173
 Biegeleben, Rüdiger 55
 Bismarck, Otto 83, 97, 127, 159, 178, 179, 180, 182, 237
 Braun, Adolf 9, 11, 12
 Braun, Karl 164
 Brestel, Rudolf 248
Brubaker, Rogers 195
 Bruck, Karl Ludwig 141, 258
Bruckmüller, Ernst 176
Brusselle-Schaubeck Félix 112, 197, 198, 199, 203, 204
 Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand 31, 32, 34, 129
Burián István 29, 30, 47, 48, 57, 59, 87, 101, 104, 120, 123, 138, 148, 149, 150, 157, 169, 175, 189, 190, 191, 202, 219, 226, 245, 252, 260
 Bülow, Bernhard 178, 179, 237

C

Calice, Heinrich 89, 109, 123, 188, 231
 Call, Guido 110, 152, 165, 166, 220
 Czernin, Ottokar 57, 162, 167, 221, 256
 Cziráky Antal 19
Czirák Béla 19, 39, 86, 89, 105, 108, 109, 111, 144, 167, 191, 206, 257
 Cziráky János 19

Cs

Csáky Albin 169, 221
Csáky Imre 112, 167, 203, 219, 221
Csekonics Iván 112
Csengery Kristóf 159

D

Daruváry Géza 12, 14
Deák Ágnes 8
 Deák Ferenc 10, 19, 29, 70, 73, 74, 81, 139, 140, 182, 185, 197, 204, 222
Demelić Fedor 16, 101, 102, 132, 151, 192, 197, 198
Demelić Georg 105, 118, 197, 198
 Dobernig, Josef Wolfgang 113, 117
Dóczy Lajos 80, 83, 86, 101, 104, 144, 155, 169, 185, 186, 227, 252
Dóczy Péter 112, 169
 Doderer, Heimito 136, 137

Di Pauli, Leo 133
 Dumba, Konstantin 59, 158, 225, 258
Duka Géza 105, 110, 138, 165, 166, 167, 170, 224, 228, 229, 232, 262

E

Ehrhart, Robert 224, 256
Elias, Norbert 115, 224
 Eötvös József 159
Eperjessy Albert 101, 104, 124, 127, 158, 186, 187, 188, 202, 226
 Erb, Klemens 47, 48, 85, 86, 175, 232, 261
 Erdődy Fanny 117, 118, 179
 Erzsébet, császár- és királyné 143, 158, 233, 258
 Esterházy György 75
 Esterházy Móric 75
 Esterházy Pál Antal herceg 21, 22, 75
Esterházy Pál gróf 88, 89, 105, 107, 117, 188, 204, 207, 208, 237, 262
Esterházy Rudolf 108, 112

F

Falk Miksa 229
Falke Johann (János) 80, 84, 94, 95, 96, 143, 182, 197, 226
 Fejérváry Géza 28, 29, 120, 189, 190, 219
Felméry Lajos 112, 113, 145, 146, 197, 215
 Ferenc, I. császár 43, 69
 Ferenc, II. a szicíliai kettős királyság uralkodója 56
 Ferenc Ferdinánd, főherceg, trónörökös 87, 221
 Ferenc József, osztrák császár és magyar király 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 22, 31, 36, 38, 42, 45, 53, 56, 57, 97, 120, 127, 136, 150, 179, 180, 186, 191, 200, 219, 234, 238, 245, 250, 252
 Festetics György 26, 28
 Flotow, Ludwig 29, 104, 109, 120, 123, 158, 209, 256, 257, 260
 Forgách Antal 11, 69, 99
 Forgách Ilona 99
Forgách János 59, 105, 107, 202, 211, 214
Forster Gyula 112
Frank Tibor 180, 258
 Friedjung, Heinrich 40, 83, 85, 86, 107, 112, 144, 179, 188, 205, 208

Frigyes, III. német császár 57
 Frigyes Ágost, szász király 57, 294
 Fuchs, Adalbert 133

G

Gagern, Max 62, 95, 173
 Gagern Maximilian 231
Gáspárdy Géza 105, 121, 122, 123, 138,
 155, 214, 215
 Gołuchowski, Agenor (idősebb) állam-
 miniszter 34, 206
 Gołuchowski, Agenor (ifj.)
 külügyminiszter 14, 38, 39, 41, 50, 54,
 57, 58, 65, 76, 87, 88, 90, 91, 94, 104,
 109, 113, 121, 122, 123, 127, 130, 131,
 132, 135, 156, 157, 158, 164, 184, 191,
 193, 205, 206, 207, 208, 211, 216, 230,
 231, 232, 239, 241, 245, 246, 252, 257,
 262
Godsey, William 114, 115, 126, 131, 194
Gombos Gregor 81, 86, 101, 102, 118,
 193, 236
Gömöry Antal 81, 83, 86, 101, 103, 118,
 144, 192, 193
 Gömöry Sándor 113
Gömöry-Laiml László 112, 113, 227
 Grigorcea, Georg 133
Grubissich Antal 101, 192, 234, 235
 Grünne, Karl Ludwig 111

Gy

György szász király 57
 Gyulai Pál 150

H

Hadik Miksa 105, 202
Hajdu Tibor 8
Hajnal István 22
Hammer Anton 94, 95, 96, 143, 182, 183,
 197, 251
 Hammer-Purgstall, Joseph 152
Hammerstein-Gesmond Arnold 90, 101,
 102, 103, 104, 164, 193, 194, 258
 Haymerle, Heinrich 62, 100, 105, 114,
 121, 187, 234, 238, 245, 252
 Haynald Lajos 124, 239
 Heckenast Gusztáv 254
Heindl, Waltraud 45, 163, 168, 245

Heidler, Karl 165, 166, 229
Hengelmüller László 28, 59, 94, 98, 109,
 124, 151, 154, 163, 178, 202, 212, 216,
 225, 226, 261
 Herbert-Rathkeal, Gabriel 229, 232
 Hetey Sámuel 119
 Hildebrandt, Johann Lukas 31
 Hodliczka, katonai attasé 229
Hoening O'Carroll Otto 66, 105, 106,
 109, 110, 154, 170, 197, 199, 202
 Hofmann, Leopold 74, 79, 80, 87
 Hohenlohe-Schillingsfürst, Konstantin 17
 Hohenwart, Gilbert 121
 Holló Lajos 61, 90, 192
 Hoyos, Alexander 232
Hunyady Alajos 94, 143, 177, 233, 234, 235

I

Ignatyev, Nyikolaj 97
Inkey Imre 105, 107, 234

J

János, szász király 57
 Jarsch, Heinrich 118
 Jászi Oszkár 176, 220
 Jettel, Emil 40, 85, 112, 131, 133, 191
Jezernicky János 101, 104, 145, 215
Joannovics Simon 105, 106, 197, 198,
 227
 József, II. császár, magyar király 51, 112,
 116, 161

K

Kalbermatten, Leo 229
Kállay Béni 20, 29, 40, 94, 98, 100, 102,
 125, 126, 130, 134, 135, 141, 148, 149,
 150, 151, 152, 153, 156, 158, 163, 167,
 168, 183, 184, 190, 191, 202, 205, 210,
 230, 241, 246
 Kálnoky, Gustav 19, 39, 40, 41, 48, 49, 51,
 54, 55, 58, 84, 85, 86, 87, 96, 99, 104,
 105, 106, 108, 111, 118, 120, 121, 124,
 131, 144, 147, 151, 152, 157, 160, 162,
 165, 169, 170, 180, 182, 186, 188, 190,
 199, 206, 210, 215, 216, 224, 229, 230,
 234, 240, 244, 245, 251, 252
Kánia Kálmán 105, 106, 112, 202, 217,
 221, 227

- Károly, VI. császár (Magyarországon III. Károly király) 43
Károlyi Alajos 56, 94, 97, 98, 107, 117, 118, 154, 178, 179, 180, 182, 189, 202, 204, 237, 238, 244, 245, 260, 261
 Károlyi Ferdinandine 118, 178, 200
 Kielmansegg, Erich 103, 174, 224
 Kleinwaechter, Friedrich 48, 65, 92, 175, 176, 256
 Koller Lajos 15
Kolossa Ferenc 105, 106, 202
Konradsheim Wilhelm 63, 79, 83, 94, 95, 143, 182, 197, 252
 Kossuth Ferenc 122
 Kossuth Lajos 13, 14, 18, 182, 205
 König Károly 12, 14
Kundera, Milan 254
- L**
- Laiml Sándor 113
 Lamberg, Franz 87
 Láng Lajos 89
 Langenau, Ferdinand 125, 126
 Lederer, Karl 233
 Liechtenstein, Rudolf 18
 Liechtenstein, Henriette 143, 233, 234
Lindström, Friedrik 172
 Liszt Ferenc 159
 Lobanov-Rostovszkij, Alekszej Boriszovics 125
 Lobanov-Rostovszkaja, Olga 125, 126, 183
Lónyay Elemér 105, 118, 262
Lónyay János 105, 107, 118
 Lónyay Menyhért 73, 81, 236, 248
 Ludolf, Emanuel 163, 183, 224
 Lukács Béla 216
 Lukács György 132
 Lützwow, Heinrich 31, 47, 48, 57, 107, 127, 142, 165, 175, 189, 207, 208, 257, 259
- M**
- Macchio, Karl 213, 235
Malcomes Gyula 112, 113, 146, 197, 199
 Mária Terézia császárnő, Magyarország királynője 31, 116, 134, 136, 178, 246
 Márki Sándor 160, 270
Matsch, Erwin 209
 Max Emanuel, bajor herceg 258
Mayer, Arno 114
 Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, Albert 203
 Mensdorff-Pouilly, Alexander 31, 32, 35
 Mensshengen, Franz Xaver 47
Mérey Kajetán 87, 89, 105, 107, 118, 119, 120, 122, 139, 155, 156, 170, 184, 192, 198, 202, 204, 205, 206, 207, 212, 214, 215, 231, 239, 253, 258, 259
 Mérey Sándor 87, 89, 91, 205, 206
 Messala, Edith 124
 Metternich, Clemens 22, 31, 36, 40, 51, 159, 175, 182
 Meyer, Bernhard 175, 283
 Meysenburg-Rivalier, Otto 173
Mezey Sándor 101, 104, 185, 202
Mihalovich János 105, 118, 144, 152, 197, 215, 216, 245
 Milan Obrenović herceg, Szerbia királya 229
 Miklós, montenegrói fejedelem 151
Millinković Theodor 58, 112, 146, 197, 198, 202, 226
 Mischler, Ernst 141
 Morlin, Erwin 133
 Murat, Anna 127
 Musulin, Emil 106
Musulin Alexander (Sándor) 47, 48, 50, 55, 58, 59, 65, 105, 106, 148, 149, 175, 197, 198, 225, 226, 229, 258
 Mülinen, Rudolf 183
Müller László 59, 88, 89, 90, 101, 102, 104, 108, 110, 118, 133, 139, 140, 164, 188, 202, 203, 227
- N**
- Nadherny Julius** 94, 95, 96, 143, 182, 226, 251
 Napóleon, III. francia császár 156
Nemes Albert 92, 105, 163
 Nemes Vince 105
 Nopcsa, Franz (Ferenc) 143, 233
- O**
- Okolicsányi Sándor** 80, 83, 101, 103, 125, 126, 144, 155, 156, 157, 162, 183, 184, 185, 202, 207, 229, 230, 244

Orczy Béla 28, 29, 71, 74, 77, 81, 82, 83,
87, 94, 95, 125, 143, 167, 182, 204
Oriola, Irmgard 187

P

Paar, Ludwig 124
Pálffy Móricz 58, 59, 105, 123, 158, 160
Pálffy Sándor 105, 107
Pallavicini János 101, 103, 104, 120, 121,
163, 164, 166, 202
Pápay István 11, 12, 13, 14, 15
Pasetti-Friedenburg, Marius 55, 89, 213
Péchy Imre 80, 101, 103, 104, 118, 144, 186
Pejacsevich Elemér 112, 197, 198
Plason, Adolf 54, 131
Plener, Ernst 85, 147, 159
Pohl, Anton 118
Praznovszky Iván 112, 208, 209, 224
Preradovich, Nikolaus 114
Princig, Walter 229
Przibram, Ludwig 74, 79, 80, 82, 83, 97,
134, 150, 158, 175, 187
Pulszky Ferenc 160

R

Rakovszky Béla 105, 120, 138, 158, 164,
230, 231, 232, 235, 253
Rakovszky István 232
Ráth Károly 13, 14
Rechberg, Johann Bernhard 31, 32, 34, 35,
56, 175, 178, 179
Reichenheim-Ulramen Berta 99
Redlich, Josef 16, 43, 44, 67, 68, 70, 142,
154, 172, 213, 218, 220
Ress Imre 40
Revertera, Nikolaus 259
Rimely Károly 99
Roessler, Mauritz 235
Rosty Florián 28, 94, 98, 99, 143
Rosty Zsigmond 94, 98, 99, 100, 120, 143,
162, 163, 224, 244
Rubido-Zichy Iván 112
Rudolf, trónörökös 136, 262
Rumpler, Helmut 42, 175, 194, 258

S

Sándor, Obrenović, szerb király 229
Schießl, Franz 9, 11, 12, 14, 15, 157, 185

Schlechta, Ottokar 263
Schmerling, Anton 33, 34, 35, 36, 47, 141,
226
Schöfer Gyula 101, 102, 104, 118, 192,
227, 240
Schumann, Robert 136
Schwarzenberg, Felix 31, 32, 33, 34, 173,
175
Schwegel, Josef 50, 62, 63, 64, 76
Sennyey Pál 100
Somssich József 112, 119, 120, 164, 165,
204, 209, 210, 211, 263
Standach, Emma 87
Stifter, Adalbert 254, 255
Stimmer, Gernot 114, 128, 129, 137
Suchanek Eduard 105, 106, 197, 199
Suchodolska, Janina 123
Suchodolski, Peter 123
Suppé, Franz 159
Swoboda, Franz 174

Sz

Szapáry Frigyes 112, 118, 162, 202, 212,
213, 262
Szapáry Gyula 108, 109, 213, 262
Szapáry Lőrinc 105, 108, 123, 138, 202,
213, 252, 262, 263
Szapáry Péter 105, 108, 213, 232, 233
Szapáry Tibor 87, 105, 107, 213, 224
Szász Zoltán 8
Széchenyi Dénes 105, 125, 184, 202
Széchenyi Gyula 29, 30
Széchenyi Imre 56, 57, 77, 94, 97, 107,
125, 159, 160, 180, 181, 182, 184, 202,
204, 244
Széchenyi István 30, 159
Széchenyi Kálmán 30
Széchenyi Lajos (1868–1919) 105, 203
Széchenyi Lajos, Széchenyi Imre apja,
Zsófia hercegnő udvarmestere 159
Széchenyi László 124, 125
Széchenyi Manó 29, 30, 105, 111, 144
Szécsen Antal 18, 22, 34, 77, 87, 204
Szécsen Miklós 61, 64, 87, 89, 90, 105,
119, 169, 202, 204, 238
Széll Kálmán 29, 30, 90, 91, 107, 205, 208,
230
Szentiványi Móric 112

Szilágyi Sándor 155, 214
Szilassy Gyula 47, 48, 112, 113, 120, 157,
 175, 202, 218, 219, 220, 221, 226, 238,
 239

Szilassy Laura 120, 219

Szlávy József 184

Szögyény-Marich Kamilla 119, 209, 263

Szögyény-Marich László 25, 28, 29, 69,
 83, 85, 86, 105, 111, 117, 119, 120, 130,
 144, 157, 164, 165, 167, 185, 190, 202,
 204, 205, 206, 210, 211, 226, 228, 232,
 233, 258, 260, 263

Sztáray Mihály 160

Sztojkovíc Arsenus 102, 132, 198

T

Taaffe, Eduard 40, 84, 85, 200, 249, 250

Tallián Dénes 81, 86, 87, 89, 92, 101, 104,
 120, 185, 211, 226, 231, 232, 237, 250

Tarkovich József 24

Tattenbach, Christian 187

Teschenberg Ernst 83, 84, 86, 94, 95, 96,
 143, 182, 197

Tezner, Friedrich 140, 141, 290

Thallóczy Lajos 18, 19, 20, 31, 89, 92, 133,
 138, 139, 140, 141, 142, 148, 149, 150,
 168, 169, 185, 188, 189, 190, 191, 192,
 204, 205, 206, 207, 210, 219, 237, 250

Thile, Hermann 179

Thoemmel Gustav 58, 59, 101, 102, 104,
 144, 146, 150, 151, 197, 202, 226

Tisza István 29, 88, 98, 198, 205, 212, 216,
 232

Tisza Kálmán 24, 28, 169, 170, 186, 200,
 249, 250

Tisza Lajos 20, 24, 25, 28

Toldy Ferenc 160

Török Béla 112

Török Sándor 112

Trauttenberg, Constantin 134, 163

Trauttmansdorff-Weinsberg, Josef 200

Trefort Ágoston 13

Trettina Árpád 105, 197, 199

Trettina, Ludwig 200

U

Ugron Gábor 39, 90

Ugron István 105

Ü

Ürményi József 159

V

Vanderbilt, Gladys 124, 125

Vavrik Gábor 28, 63, 80, 83, 94, 95, 96,
 103, 143, 182, 214, 227, 252

Vay Miklós 34, 69

Velics Lajos 57, 105, 124, 202, 203, 204,
 239

Vesque, Johann 47, 130, 131

Vilmos, I. német császár 57

Vilmos, II. német császár 57, 119

Vitzthum, Friedrich 173

W

Weber, Max 158, 240, 248, 250

Weininger, Otto 136

Wekerle Sándor 20, 25

Wenckheim Béla 28, 177

Weninger Vince 70, 71, 72, 73, 74

Wickenburg Márk 89, 112, 113, 133, 134,
 145, 152, 153, 167, 197, 213, 216, 235

Wimpffen, Felix 118, 234, 278

Windischgrätz, Hedwig 118, 214

Wodianer Béla 110, 111, 112

Wodianer Gabriella 105

Wodianer Móric 105

Wodianer Rudolf 105, 110

Wolf Károly 105, 106, 144, 145, 152, 168,
 197, 199, 227, 252

Wüllerstorff-Urbair, Bernhard 60

Z

Zerboni, Karl 229

Zichy Ágost 19

Zichy Ferenc 94, 97, 107, 117, 118, 167,
 202, 238, 243, 252

Zichy Tivadar 59, 94, 97, 118, 143, 163,
 202, 239, 253, 254

Zwiedineck-Südenhorst, Julius 152

Zs

Zsófia főhercegnő 159, 296

Žolger, Ivan 17, 141

Somogyi Éva 1937-ben született Budapesten. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1961-ben szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. Azóta az MTA Történettudományi Intézetében (ma: MTA BTK Történettudományi Intézet) dolgozik. Két évtizeden át vezette az intézet Újkori Osztályát, 2012-ben lett emeritus professzor. Munkásságáért 1985-ben az osztrák Forschungsgemeinschaft Anton Gindely-díjban, a Soros Alapítvány 1992-ben Ránki György-díjban részesítette. 2000-ben az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta.

Kutatási területe a Habsburg Monarchia dualizmus kori története. Az osztrák–német liberálisoknak a magyar kiegyezéssel kapcsolatos álláspontja alakulását vizsgálta A birodalmi centralizációtól a dualizmusig című, első nagyobb monográfiájában, amely élénk nemzetközi érdeklődést váltott ki. Az 1980-as évektől magyar részről vezetője volt a Monarchia közös minisztertanácsa jegyzőkönyvei közzétételére alakult osztrák–magyar bizottságnak. Ő maga a sorozat három kötetét publikálta. E forráskiadványra épült a Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában című munkája. Évek óta foglalkoztatja, hogy kik voltak azok a tisztviselők, akik a közös kormányzatban szerepet vállaltak, milyen társadalmi közegekből érkeztek, hogyan alakult nemzeti identitásuk; magyar voltuk és birodalmi szolgálatuk összhangjának vagy konfliktusának problémája. Ez most megjelenő könyvének központi témája.

Ára: 3200 Ft

9 789634 160847